PROBUDITI KREATIVNOST

Izazovi učenja i poučavanja u kontekstu pandemije i migracija

INCITING CREATIVITY

Learning and teaching challenges in the context of pandemic and migration

ZBORNIK RADOVA / CONFERENCE PROCEEDINGS

Urednici / Editors
Jadranka Garmaz – Andrej Šegula

Zbornik radova / Conference Proceedings

PROBUDITI KREATIVNOST
Izazovi učenja i poučavanja u kontekstu pandemije i migracija

INCITING CREATIVITY
Learning and teaching challenges in the context of pandemic and migration

BIBLIOTEKA TEOLOGIJA 3

Zbornik radova međunarodnog znanstvenoga skupa
Probuditi kreativnost
Izazovi učenja i poučavanja u kontekstu pandemije i migracija

Urednici / Editors
prof. dr. sc. Jadranka Garmaz
doc. dr. sc. Andrej Šegula

Pomoćni urednik / Assistant editor-in-chief
Antonija Krokar, mag. theol.

Recezenti / Reviewers
prof. dr .sc. Ružica Razum, Zagreb
prof. dr. sc. Edina Vejo, Zenica
dr. Daniel Minch, Graz

Lektura / Language advisor
Marijana Vuleta

UDK oznake / UDK marks
Sveučilišna knjižnica u Splitu: Iva Kolak

Izdavač / Publisher
Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Splitu
Katolička izdavačka kuća i časopis Crkva u svijetu
Zrinsko-Frankopanska 19, 21000 Split

ISBN 978-953-8429-01-9

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu sveučilišne knjižnice u Splitu pod brojem 190329004.

Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani
Poljanska cesta 4, 1000 Ljubljana
Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani COBISS.SI-ID 94808067

ISBN 978-961-7167-00-9 (Teološka fakulteta Ljubljana, PDF)

Lehrstuhl für Religionspädagogik und Didaktik des Religionsunterrichts, Universität Passau

Grafičko oblikovanje / Layout
Paola Jukić

Tisak / Printed by
Dalmacija papir, Split

Zbornik je izdan uz potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja
Split, 2022.

Sveučilište u Splitu
Katolički bogoslovni fakultet

Univerza v Ljubljani
Teološka fakulteta

Universität Passau
Lehrstuhl für Religionspädagogik
und Didaktik des Religionsunterrichts

PROBUDITI KREATIVNOST

Izazovi učenja i poučavanja u kontekstu pandemije i migracija

INCITING CREATIVITY

Learning and teaching challenges in the context of pandemic and migration

ZBORNIK RADOVA / CONFERENCE PROCEEDINGS

Urednici / Editors
Jadranka Garmaz – Andrej Šegula

Split – Ljubljana – Passau
2022.

SADRŽAJ / CONTENTS

Uvodnik 7

Suvremene migracije i pandemija kao vrijeme izazova

Franjo Frankopan Velić
Two Opposed Attitudes towards Science in Time of Pandemic 13

Matthias Scharer
Vielheit couragiert leben. Ermutigungen in einer migrantischen und planetaren Welt 21

Elżbieta Osewska
Educating Children and Youth in Meaning and Spirituality 31

Janez Vodičar
Komparativna teologija kao jedan od mogućih izazova vjerskog odgoja u kontekstu globalnih migracija 45

Wolfgang Weirer
Miteinander statt übereinander im Gespräch. Interreligiöse Bildung als Radikalisierungsprophylaxe 57

Hans Mendl
Meine engen Grenzen. Religiöse Bildung als Beitrag zur Kontingenzbewältigung und Empathieförderung 69

Jadranka Garmaz – Sabina Marunčić
Međureligijska kompetencija u vjeronaučnoj nastavi u svjetlu enciklike Fratelli Tutti 81

Osobni i evangelizacijski odgovori na izazove migracija i pandemije

Stanko Gerjolj
Kriza, osjećaji i reakcije 97

Ivica Jurić
Kako govoriti o Bogu i svjedočiti njegovu prisutnost u vremenu pandemije koronavirusa?. 112

Emanuel Petrov – Šimun Markulin
Homo eucharisticus bez euharistije. Euharistijska hominizacija u vrijeme pandemije COVID-19 142

Tadej Stegu
Radosna vijest među lošim vijestima. Pandemija i navješćivanje kerigme 159

Bruno Petrušić – Darko Rapić
Conspiracy Theories and Fake News within (Critical) Religious Education 167

Iva Nežič Glavica
Obitelj – crkva u malom i njeni izazovi u epidemiološkim uvjetima pandemije COVID-19 179

Andrej Šegula
Uloga i poslanje Slovenskoga katehetskog ureda (SKU) u vrijeme pandemije 191

David Kraner
Prednosti i nedostatci korištenja internetskih medija u odgoju i učenju 200

Pastoral i vjeronauk pred izazovom migracija i pandemije

Alojzije Čondić – Silvana Burilović Crnov
Odraz migracija i pandemije na pastoral 217

Marko Šutalo
Pastoralna pratnja i duhovna skrb u domovima za stare i nemoćne u Hercegovini u vrijeme pandemije. 238

Ana Thea Filipović – Stanko Rihtar
Utjecaj krize uzrokovane pandemijom koronavirusa na neke aspekte života, mentalnog zdravlja i vjere adolescenata 253

Blaženka s. Valentina Mandarić
Doprinos religijskog obrazovanja u sučeljavanju učenika s virusom COVID-19 270

Marijana Mohorić
Nejednakost odgojno-obrazovnih (pred)uvjeta kao izazov praksi kršćanske inicijacije djece i mladih u doba pandemije 286

Mihael Provič – Doris Žuro
Nove mogućnosti slavlja sakramenta sv. potvrde za osobe s posebnim potrebama u vrijeme bolesti COVID-19 297

Domagoj Runje
Bogoslužje i karantena. Aktualizacija biblijskih tekstova Lev 13,45-46 i Mk 1,40-44 u kontekstu pandemije COVID-19 318

Uvodnik

Katedra Religiozne pedagogije i katehetike Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Splitu, u suorganizaciji s Teološkim fakultetom Sveučilišta u Ljubljani, Katedrom za religioznu pedagogiju i vjeronaučnu didaktiku Sveučilišta u Passau organizirala je u Splitu 10. rujna 2021. Međunarodni znanstveni skup naslovljen "*Probuditi kreativnost: izazovi učenja i poučavanja u kontekstu pandemije i migracije*".

Na skupu su bili nazočni predavači iz Slovenije, Austrije, Njemačke, Bosne i Hercegovine, Poljske i Hrvatske. Većinom su predavanja održali predstavnici Katedri religijske pedagogije i katehetike s navedenih učilišta, no među njima je bilo i filozofa, teologa, psihologa tako da je tema obrađena multidisciplinarno. Nakon više od dvije godine rada preko digitalnih platformi, skup je uglavnom, osim dvaju predavanja, održan prezentno u Splitu, što je izazvalo veliku radost među sudionicima.

Sva su predavanja i snimljena te se mogu pronaći i na you tube kanalu Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Splitu. Ovaj Zbornik donosi cjelovite recenzirane radove svih predavanja na hrvatskom, engleskom ili njemačkom jeziku.

Globalni migracijski val pokrenut je prije nekoliko godina. Hrvatska je postala jedan od glavnih "kanala" kroz koji su se mnogi provukli do Zapadne Europe, nadajući se da će tamo pronaći ono što im je kod kuće nedostajalo. Prije dvije godine kao grom iz vedra neba pojavila se pandemija. Nitko nije bio spreman za masovne migracije, ali još manje za pandemiju. Do danas nismo uspjeli riješiti trajni i gotovo tabuizirani problem migracija, ali isto tako ni pandemiju nismo stavili "pod kontrolu".

Unatoč svemu možemo se zapitati što nam ta dva "toka" donose, odnosno što nam oduzimaju. Uvjereni smo da će se situacija u pogledu jednoga i drugoga postepeno smirivati te da ćemo o ove dvije pojave moći govoriti kao uspješno "riješenim" povijesnim događajima.

Antoine De Saint-Exupery zapisao je kako *hrpa kamenja prestaje biti hrpa kamenja onog trenutka kad čovjek počne razmišljati o njoj noseći u sebi sliku katedrale*! U prenesenom značenju to bi značilo da hrpe migracijskog i pandemijskog kamenja (problema) kriju sliku nečeg novog i ljepšeg. Migranti i izbjeglice postaju ozbiljan izazov kršćanskoj Europi te nova prilika za istinsko svjedočenje ljubavi prema bližnjemu. S druge strane, pandemija je prilika za bolje upoznavanje čovjekove tjelesne, psihološke i duhovne ranjivosti, ali i mogućnost proširivanja unutarnjih granica i dublje življenje vjere.

Na međunarodnom znanstvenom skupu stručnjaci i znanstvenici iz šest zemalja promišljali su o raznim područjima na kojima se migracije i pandemija najviše dotiču života uopće, pa tim i duhovnog, bilo pojedinca ili zajednice.

Razmišljajući o migracijama, ljudi se ubrzo svrstavaju na dvije suprotne strane. Na jednoj strani nalaze se oni koji bi sve migrante odmah vratili otkud su došli, dok su na drugoj strani oni koji bi ih prihvatili i ponudili im utočište i novi dom. Teško se staviti na jednu ili drugu stranu. U svakom slučaju, potrebno je tražiti dijalog, komunikaciju. Čovjek se čovjeku približava preko jezika, u komunikaciji, a to znači da je upravo dijalog polazno mjesto - kad osjetimo drugoga, tj. potiče nas na iskorak jednih prema drugima i na suosjećanje. U tom kontekstu, neki autori si postavljaju pitanja o komunikaciji i granici asimilacije, pa i inkulturacije.

Uz temu migracija jako je važno pitanje vjerskog odgoja. S jedne strane migracija, a s druge pandemija, potpuno su promijenile način života, podučavanja, naviještanja vjere i razmišljanja o dobrom životu za sve. U kontekstu naviještanja možemo ustvrditi da je Crkva reagirala brzo i ispravno. Na prostoru Slovenije i Hrvatske katehetski uredi i uredi za vjeronauk, odigrali su važnu ulogu u "prilagodbi" vjeronauka i kateheze u novim razmjerima širenja koronavirusa. Kerigma doduše ostaje ista, no metoda je morala biti prilagođena. Neki se stručnjaci dotiču i internetskih medija. Zanimljivo je zapaziti kako smo prije pandemije bili zabrinuti i na te medije gledali smo negativno te u njima vidjeli više opasnosti nego koristi. Nakon što je nastupilo opće zatvaranje škola i drugih obrazovnih ustanova i života uopće, naprosto smo otkrili pozitivne strane modernih medija te ih uvelike počeli koristiti za katehiziranje na daljinu, i tako barem djelomično ponovno otkrili obiteljsku Crkvu i vjerski život u njoj.

Koronavirus dotaknuo je različita područja života. U kontekstu kateheze pred očima su nam vjeroučenici koji su odjednom ostali kod svojih kuća. Sve se odvijalo na daljinu osobito nastava. To je stvorilo priliku za uključivanje drugih članova obitelji, a posebno roditelja u obrazovni proces. Djeca i njihove obitelji postali su tako središte naše pozornosti, no ne smijemo zaboraviti i one koji su stjecajem okolnosti izvan naših obiteljskih zajednica, u domovima za starije. Riječ je o jednoj ranjivoj skupini te je lijepo vidjeti iz jednog predavanja da u vrijeme pandemije nije zapostavljena duhovna skrb. Dakako, u ovim okolnostima ona zahtijeva i ponekad iziskuje "snalažljivost" pastoralnih radnika koji pronalaze put do tih ljudi (ali i do onih kojih ih opslužuju, kao i do zaposlenika). Dosjetljivost ne poznaje granice pa je jedno predavanje skiciralo crtice iz sakramentalnog života djece i mladih s posebnim potrebama u vrijeme pandemije na području Splitsko-makarske nadbiskupije.

U Crkvi veliki naglasak stavljamo na zajedništvo, stoga ako život Crkve promatramo u svjetlu pandemije, vidimo da nas je "pogodila" u bit našega života. "*Gdje su dvojica ili trojica sabrana u moje ime, tu sam i ja među njima*" (Mt 18,20). Crkve su zatvorile svoja vrata, a zajedništvo je preseljeno unutar zidova naših domova. Na skupu su predstavljeni primjeri

dobre prakse koji su nastali na hrvatskom području. U tom je kontekstu bilo zanimljivo čuti predavanje "*Homo eucharisticus* bez euharistije?".

Istraživači s deset teoloških fakulteta iz spomenutih zemalja su istaknuli i druge primjere dobre prakse i odgovore na problem migracija i pandemije. Tako je bilo moguće čuti i predavanje naslovljeno "Međureligijska kompetencija u vjeronaučnoj nastavi u svjetlu enciklike *Fratelli tutti*" i mnoga druga.

Francuski književnik Michel Houellebecq napisao je da ćemo se sigurno vratiti u normalu, samo će ona biti slabija. Unatoč takvim izjavama, ostajemo optimisti. Uvjereni smo da nam i Bog progovara kroz ove događaje. Na nama je da na pravi način spoznamo Njegovu poruku i svjedočimo Njegovu dobrotu kroz naša djela.

Jadranka Garmaz i Andrej Šegula

SUVREMENE MIGRACIJE I PANDEMIJA KAO VRIJEME IZAZOVA

Franjo Frankopan Velić, MSc.
Catholic Faculty of Theology, University of Split
ffvelic@gmail.com

UDK: 177.7:177.8]:61"2020/2022"
316.644:616-036.21]COVID-19
Pregledni rad (Review)

TWO OPPOSED ATTITUDES TOWARDS SCIENCE IN TIME OF PANDEMIC

Abstract

The contemporary cultural context is strongly influenced by the mathematical-empirical sciences. This important role has resulted in two opposed attitudes towards science. On the one hand, science is viewed as a promise of salvation because of its wide technological impact. This optimistic attitude is exemplified by the so-called transhumanist movement. On the other hand, there is distrust of science for a series of reasons, reaching from anthropological and ethical considerations to conspiracy theories. While both attitudes have already been present in philosophical reflection and popular accounts in the media (related to topics like nuclear energy, ecology or genetic engineering), they attract a renewed attention in the current situation of the coronavirus pandemic. This paper argues that both attitudes are based on a misconception of science. Instead, the consideration of the personalistic (i.e. epistemological, ethical-anthropological and aesthetical-existential) dimensions of scientific activity opens a fruitful way to inspire the creativity of the human person, especially in time of crisis.

Keywords: *personalistic dimensions, scientific activity, transhumanism, distrust of science, pandemic*

Introduction

The contemporary cultural context is strongly characterised by the mathematical-empirical sciences. The progress of science and technology is helping to improve the conditions of human existence, especially regarding health care, infrastructure and communications. This astonishing and rapid progress has resulted in an attitude which attributes to science a quasi-soteriological meaning. Actually, science raises expectations in the possibility of an overall improvement of the human condition.

Such an attitude towards science is particularly present in the so-called transhumanist movement which holds that *homo sapiens* is only a transitory phenomenon in the course of evolution.

However, the scientific and technological progress shows to be ambiguous. Dehumanising effects of technology and ethical dilemmas together with political and economic exploitation of scientific results create distrust of science, which sometimes even turns into science denial.

The opposition between these two attitudes towards science becomes particularly evident in the current situation of the coronavirus pandemic. On the one hand, vaccination is presented as the ultimate and indispensable way to defeat SARS-Cov2; on the other hand, distrust of science grows and conspiracy theories flourish. Sadly, all this leads to growing animosity and divisions among people.

In this article, we take a general philosophical look on these two attitudes, without entering into the current controversies about COVID-19 and vaccination. Our aim is to recall the personalistic dimensions of scientific activity which help to avoid extreme positions and to contextualise scientific knowledge in a broader vision of reality.

1. Science as a promise of salvation

In our time, science possesses "[an] undeniable aura […] as the only uncritizable narrative form in our culture"[1]. This normative strength of scientific knowledge seems to derive from several basic points. First of all, scientists study nature achieving theoretical and practical knowledge which makes technological developments possible. Secondly, the scientific method unites reproducible experimental and observational procedures with rigorous and comprehensible mathematical and conceptual operations, guaranteeing that scientific research remains universal, unbiased and independent of private views. Thirdly, science is not static and self-referential, i.e. scientific hypotheses and theories are always subject to further examination according to the scientific method.[2]

This strong position of science in society brings along strong expectations. Science seems to be a privileged way to overcome ideological divisions between people of different cultures and to improve conditions for human life by technological and medical progress. Even more, it seems that science is the only one capable of giving a reliable 'promise of salvation'. The fulfilment of this salvation is not restricted to the improvement of the actual human condition but opens new perspectives which

[1] Brendan Purcell, Reflections on Evolution in the Light of a Philosophical Biology, James McEvoy – Michael Dunne (eds.), *Thomas Aquinas: Approaches to Truth. The Aquinas Lectures at Maynooth. 1996-2001*, Four Courts Press, Dublin, 2002, p. 78.

[2] Cf. Peter Achinstein, Scientific Knowledge, Sven Becker – Duncan Pritchard (eds.), *The Routledge Companion to Epistemology*, Routledge, New York – London, 2014, p. 346.

could transcend human nature—an idea proposed by the so-called transhumanists. Transhumanism, a contemporary philosophical and cultural movement, suggests that biological evolution can be accelerated and redirected by means of advanced technology in order to enhance human beings. The immediate result would be a transhuman being (a more potent kind of *homo sapiens*), while further development would generate a new species—the posthuman being.[3] Philosopher Nick Bostrom, one of the most prominent and influential representatives of transhumanism, puts the basic idea in this way: "Current humanity need not be the endpoint of evolution. Transhumanists hope that by responsible use of science, technology, and other rational means we shall eventually manage to become posthuman, beings with vastly greater capacities than present human beings have."[4] In other words, science can 'redeem' man from himself and lead him into a splendid future, where the present difficulties will be overcome.

2. The distrust of science

A natural counter reaction to a radically optimistic view on science consists in a strongly sceptical attitude. Actually, historian of science Andrew Jewett claims in his recent book on the challenges to scientific authority in North America that "today, science is under fire as never before in the United States. [...] Across the political spectrum, in fact, citizens tend to pick and choose among scientific theories and applications based in pre-existing commitments"[5]. Even without an extensive analysis, we can safely say that Jewett's main observations hold in our European context, too. While left-oriented groups suspect that science is based on an unreflected social construction, conservatives fear that a hidden political agenda comes under the guise of scientific results.[6] The latter are cautious about the anthropological and ethical implications of interpreting the human being in exclusively scientific terms, while the former blame science of ideologically support of the establishment.[7] What both groups have in common can be formulated in the following way: "To fully explain today's distrust of science, we must account for the long-standing fear that it authorizes fake and damaging understandings of

---

[3] Cf. Nick Bostrom, In Defense of Posthuman Dignity, Gregory R. Hansell – William Grassie (eds.), *Humanity Plus or Minus. Transhumanism and Its Critics*, Metanexus, Philadelphia, 2011, p. 55-56; Janina Loh, *Trans- und Posthumanismus zur Einführung*, Junius, Hamburg, 2018, p. 29-31.

[4] Nick Bostrom, Transhumanist Values, Frederick Adams (ed.), *Ethical Issues for the 21st Century*, Philosophical Documentation Center Press, 2003, p. 4.

[5] Andrew Jewett, *Science under Fire. Challenges to Scientific Authority in Modern America*, Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts), 2020, p. 1.

[6] Cf. *idem*, p. 1-3.

[7] Cf. *idem*, p. 15.

who we are and how we behave."[8] In some sense, science is perceived as an anthropological threat because it reduces existence to mathematical-technical aspects suppressing vitality and creativity.[9] It seems as if the human being is losing his autonomy becoming more and more dependent on what impersonal mechanisms render as necessary. The result is "the dehumanization brought about by the sway of number and quantity"[10], an "amoral worldview"[11]. Some scholars even recognise a causal relation between a technocratic mentality and the rise of political ideologies, as already Oswald Spengler anticipated when highlighting the "hidden demonic power"[12] of the machine.[13]

The distrust of science reaches its most extreme form in science denial. Typical science denial arguments can be categorised as follows:[14]

- *Impossible expectations of what science can deliver:* Deniers ignore that scientific theories and models are subject to revision and re-examination according to the methodology of mathematical-empirical sciences.
- *Biased presentation ('cherry-picking'):* Deniers highlight single papers in favour of their own opinion, while remaining silent about a majority of opposite views.
- *Misrepresentation:* Deniers present contrary positions in a simplified or erroneous way in order to reject them more easily.
- *Fake experts:* Some eloquent people highly exaggerate their competency in a given field, but due to rhetoric abilities present themselves as experts.
- *Conspiracy theories:* Deniers question the intellectual honesty of scientists blaming them of a hidden political agenda.

3. The personalistic dimensions of scientific activity

At the first glance, the scientific activity is primarily characterised by its logical-methodological aspect. In this sense, doing science signifies to collect, analyse and systemise empirical data in a given field of nature within a certain scientific community according to a well-defined methodological scheme. However, as already John Paul II pointed out, "if science is understood essentially as "a technical fact", then it can be conceived

---

8 *Idem*, p. 3.

9 Cf. *idem*, p. 3-5.

10 *Idem*, p. 5.

11 *Idem*, p. 9.

12 Cf. Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes. Umrisse einer Morphologie der Weltgeschichte*, DTV, Munich, [16]2003, p. 1190.

13 Cf. Andrew Jewett, *Science under Fire*, cit., p. 10.

14 Cf. Haydn Washington – John Cook, *Climate Change Denial. Heads in the Sand*, Earthscan, London – Washington, 2011, p. 12-13.

as the pursuit of those processes that lead to technical success. What leads to success, therefore, is considered "knowledge". […] The concept of truth, therefore, becomes superfluous, and sometimes, in fact, it is explicitly renounced. Reason itself seems, when all is said and done, a mere function or an instrument of a being who finds the meaning of his existence outside knowledge and science, if possible in mere life."[15] Hence, the procedural characteristic of scientific activity represents only partially what science is. Actually, science has its origin in the human person; scientific activity is the activity of a person, i.e. the scientist. A careful analysis shows that there are three personalistic dimensions of scientific activity: the epistemological dimension, the ethical-anthropological one and the aesthetical-existential one. In a somewhat sketchy form, we can attach to each of these dimensions the Greek terms *logos*, *ethos* and *pathos*, respectively.[16]

3.1. The epistemological dimension of scientific activity

Biographies of outstanding scientists reveal that their achievements are not due to a blind execution of procedural steps. Moreover, their entire personality is involved in their research shaping their way of reasoning and inspiring new ideas or unconventional approaches. The way to new scientific insights cannot be described exclusively by experimental procedures because research also relies on non-formal knowledge of the subject doing science, i.e. his intuition, creativity and talent which obviously regard the scientist as a person rather than a holder of a certain academic degree. Furthermore, philosophical or religious views as well as art can strongly influence the way a scientist deals with problems. Though professional formation in a certain 'sector' of knowledge is crucial in the scientist's research, his activity takes place against the background of his personal knowledge which is more comprehensive and integral. Moreover, the scientist's activity takes place in a specific hermeneutic context which consists of the totality of accepted concepts and procedures in the current historical period. Keeping this in mind, it becomes obvious that scientific activity is not simply about combining sensory data in a smart way; it is a genuine intellectual elaboration.[17]

---

[15] John Paul II, *Address to Scientists and Students*, Cologne Cathedral, November 15, 1980, n. 3; https://inters.org/John-Paul-II-Cologne-Cathedral-1980 (18. 06. 2021).

[16] Cf. Giuseppe Tanzella-Nitti, Le dimensioni umanistiche dell'attività scientifica, Alberto Strumia – Giuseppe Tanzella-Nitti (eds.), *Scienze, filosofia e teologia. Avvio al lavoro interdisciplinare*, EDUSC, Rome, 2014, p. 45-48; 52; Stefan Bauberger, *Wissenschaftstheorie. Eine Einführung*, Kohlhammer, Stuttgart, 2016, p. 28-30; 57-58.

[17] Cf. Evandro Agazzi, *Scientific Objectivity and Its Contexts*, Springer, Cham – Heidelberg – New York, 2014, p. 98-103; 334-338.

3.2. The ethical-anthropological dimension of scientific activity

The most obvious (and certainly most discussed) personalistic dimension of scientific activity regards ethical and anthropological issues. Both, the exaggerated belief in scientific and technical progress and the distrust of science, refer to this dimension. An unbiased analysis of scientific and technological achievements in the last 200 years reveals the ambiguity of science. There is a rising need for an ethical reflection on the goals scientists strive for and the methods they use. Further ethical questions regard the influence of political and economic interests on scientists as well as the technological application of new scientific insights.[18]

In order to discuss ethical issues in a fruitful way, it is necessary to clarify the anthropological foundations. Since scientific insights themselves raise anthropological questions, this task becomes very complex. On the one hand, science reinforces age-old philosophical topics as the relation between spirit and matter or the mind-body problem. On the other hand, science adds new questions as the relation between man and machine, in particular between human intelligence and artificial intelligence.[19]

While some scientific-technical developments surely represent a threat to humanity (nuclear weapons, for instance), it is likewise undeniable that science and technology are contributing substantially to the improvement of the human condition. Therefore, the scientist as a person takes responsibility for the common good of the human society, i.e. the scientist's contribution consists in directing the advance of research to the good of the human person. As scientists advance in knowing the truth in their proper field of specialisation, they have also the opportunity to advance in good, i.e. in both intellectual and ethical virtues.[20] Hence, scientists as human persons are able to strive for good in a very specific way. In this sense, Pope Francis recently pointed out "how wonderful it would be if the growth of scientific and technological innovation could come with more equality and social inclusion. How wonderful would it be, even as we discover faraway planets, to rediscover the needs of the brothers and sisters who orbit around us"[21].

---

[18] Cf. Jan Cornelius Schmidt, *Das Andere der Natur. Neue Wege zur Naturphilosophie*, S. Hirzel, Stuttgart, 2015, p. 275-278; 301-304.

[19] Cf. Giuseppe Tanzella-Nitti, I fondamenti filosofici dell'attività scientifica, Alberto Strumia – Giuseppe Tanzella-Nitti (eds.), *Scienze, filosofia e teologia*, cit., p. 39-43.

[20] Cf. Giuseppe Tanzella-Nitti, Le dimensioni umanistiche dell'attività scientifica, cit., p. 54-57.

[21] Pope Francis, Encyclical *Fratelli tutti*, October 3, 2020, n. 31.

3.3. The aesthetical-existential dimension of scientific activity

The existential involvement of the scientist through his activity manifests itself not only by its reference to truth and good, but also by its aesthetical dimension; the scientist as a human person perceives the beauty of the universe. While everyone can experience visually the beauty of a landscape, the scientist disposes of methods to look 'deeper' into nature by grasping its laws and in this way he discovers the elegance and harmony of the order of the universe.[22] The scientist becomes aware of the correspondence between human rationality and the intelligibility of the universe. This insight evokes amazement and reverence. Even scientists with naturalistic philosophical views are capable to take satisfaction from their activity by admiring the order of nature.[23] In this way, the aesthetical dimension disproves an exclusively instrumental approach to science and opens to scientists the possibility to experience the Absolute. Science shows to be a human value worth of dedicating one's life to it.[24]

Conclusion

The rediscovery of the epistemological, ethical-anthropological and aesthetical-existential dimensions of scientific activity allows us to arrive at an equilibrated account of science. In time of crisis, when people are bothered to lose their freedom to impersonal mechanisms—independently of the justification of this fear—it is important to become aware again of the full resources of the human person. Creative scientific work in the past emerged whenever the scientist was existentially involved, characterised by intellectual virtues and aware of his ethical responsibility. The personalistic approach to science—instead of the instrumental one—is capable of inspiring creativity. Authentic personal creativity is possible only when the metaphysical structure of reality is respected, i.e. in the search for truth and in the striving for good, which together result in the perception of beauty. This task relates the scientist to other scientists and the scientific community to the broader society. Science alone—as an abstract construction—cannot 'redeem' mankind, but science understood as a multidisciplinary human, i.e. personal, activity, together with other fields of knowledge, can offer a peculiar contribution in promoting the common good.

---

[22] Cf. Jan Cornelius Schmidt, *Das Andere der Natur*, cit., p. 245-251.

[23] Cf. Gerhard Schurz, *Evolution in Natur und Kultur. Eine Einführung in die verallgemeinerte Evolutionstheorie*, Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg, 2011, p. 106.

[24] Cf. Giuseppe Tanzella-Nitti, Le dimensioni umanistiche dell'attività scientifica, cit., p. 57-58.

DVA SUPROTSTAVLJENA STAVA PREMA ZNANOSTI U VRIJEME PANDEMIJE

Sažetak

Suvremeno se kulturno surječje nalazi pod snažnim utjecajem matematičko-empirijskih znanosti. Njihova je važna uloga dovela do dva suprotstavljena stava o znanosti. S jedne strane, znanost se promatra kao spasenjsko obećanje zbog njezinoga širokog tehnološkog učinka. Primjer takvoga optimističkog stava jest takozvani transhumanistički pokret. S druge strane, postoji nepovjerenje u znanost zbog niza razloga koji sežu od antropoloških i etičkih promišljanja do teorija zavjere. Oba su stava doduše već prisutna u filozofijskoj refleksiji i u popularnim prikazima u medijima (u svezi tema kao što su nuklearna energija, ekologija ili genetsko inženjerstvo), ali privukla su novu pozornost u trenutačnim okolnostima pandemije koronavirusa. Ovaj članak obrazlaže kako se oba stava temelje na neispravnom shvaćanju znanosti. Promišljanje personalističkih (tj. epistemoloških, etičko-antropoloških i estetsko-egzistencijalnih) dimenzija znanstvenoga djelovanja pak nudi plodonosan put kako bi se pobudila kreativnost ljudske osobe, osobito u vremenu krize.

Ključne riječi: personalističke dimenzije, znanstveno djelovanje, transhumanizam, nepovjerenje u znanost, pandemija

em. Univ.-Prof. Dr. Matthias Scharer
Institut für Praktische Theologie, Universität Innsbruck
matthias.scharer@uibk.ac.at

UDK: 27.091.39:616-036.21COVID-19
27-732.2Franciscus, papa:314.151.3-054.73]616-036.21 COVID-19
351.856.1Colin C. R.
Izlaganje sa znanstvenog skupa (Conference paper)

VIELHEIT COURAGIERT LEBEN
Ermutigungen in einer migrantischen und planetaren Welt

Zusammenfassung

Die Herausforderungen, die für das Lernen und Lehren im Zusammenhang von Pandemie und Migration bestehen, betreffen vor allem das WIR der Lernenden und Lehrenden. Geht es – speziell im religiösen Lernen – um ein WIR, das Andere/Fremde potentiell ausschließt, oder steht das vielfältige und offene WIR aller Menschen vor Augen, an das uns Papst Franziskus immer wieder erinnert. Seine Vorstellung vom gottgewollten WIR, das alle Menschen ohne Ausnahme einschließt, berührt sich in vieler Hinsicht mit den Vorstellungen der deutsch-jüdischen Gesellschaftstherapeutin Ruth C. Cohn (1912-2010), die sich als "planetary citizen" verstand und die in den 1960iger Jahren im amerikanischen Exil das Konzept des Lebendigen Lernens (Themenzentrierte Interaktion) entdeckt hatte, das bis heute in unterschiedlichen Ländern und Kulturen breite Anerkennung findet.

Keywords: *Gottgewollten WIR, Papst Franziskus, Ruth C. Cohn, Themenzentrierte Interaktion (TCI), Lebendiges Lernen.*

Angesichts der Herausforderungen, die für das Lernen und Lehren im Zusammenhang von Pandemie und Migration bestehen, können wir uns dem Thema der Tagung auf sehr unterschiedliche Weise nähern.

1. *Vor* den Menschen *über* "die Anderen"

Schon die räumliche Anordnung, in der wir uns auf dieser Tagung vorfinden, legt eine bestimmte Form der Auseinandersetzung mit dem Thema nahe: Ich nenne sie Kommunikation *vor* den Menschen *über* Andere. Was meine ich damit? Ein feststehendes Rednerpult, von dem aus die jewei-

ligen Expert*innen *über* das Thema referieren und ein Konferenzsaal mit fester Bestuhlung, in dem die Teilnehmer*innen dieser Veranstaltung den Redner*innen gegenübersitzen und ihnen zuhören, bieten ein Ambiente, das die Behandlung unseres Themas stark beeinflusst. Vom Rednerpult aus spreche ich *vor* Ihnen *über* die Anderen.

Als doppelt geimpfter "Nicht-Migrant" gehöre ich – was unser Thema betrifft – zu den nicht unmittelbar betroffenen Menschen, auch wenn ich "Ausländer" bin. Als österreichischen Europäer würden Sie mich kaum zu den Migrant*innen zählen. Auch genieße ich in Ihren Augen vermutlich eine Art Touristenstatus. Wie ich es vom Tourismusland Österreich her kenne, drückt man bei Touristen gerne ein Auge zu, wenn es um die Pandemieauflagen geht. Wer potenziell Geld ins Land bringt soll sich so wenig wie möglich von der weltweiten Pandemie bedroht fühlen. Von Pandemie und Migration unmittelbar Betroffene kommen in unserem Setting also kaum zu Wort. Wir befinden uns auf einer Veranstaltung, wo Menschen/Expert*innen *vor* anderen Menschen *über* andere sprechen.

2. *Mit* Anderen - ein synodaler Versuch

Wie anders wäre es, wenn wir unser Thema in einen bescheidenen "synodalen Prozess" kleiden würden, wie ihn Papst Franziskus soeben für die ganze Weltkirche vorgeschlagen hat. Würde ich der "Agenda" für den synodalen Prozess folgen, müsste ich wohl eiligst das Rednerpult verlassen. Dem synodalen Prozess wäre es eher angemessen, dass wir uns in einem Stuhlkreis einfänden, in dem wir einander sehen, hören und *miteinander* sprechen können, wo und wie uns Pandemie und Migration als Menschen, als Christ*innen, als Katholik*innen und als Verantwortliche für (religiöse) Erziehung und Bildung begegnen und berühren. Anteilnehmend würden wir in einem solchen Prozess "Freude und Hoffnung, Trauer und Angst" (GS 1) der betroffenen Menschen teilen. Wir würden uns vom Anstifter alles Lebendigen und Kreativen, von Gottes Heiligem Geist, in dieser aktuellen Situation unserer Kirche und Gesellschaft gemeinschaftlich leiten lassen. Freilich könnte es auch geschehen, dass wir angesichts der aufkommenden Ängste, die mit den persönlichen und gesellschaftlichen Herausforderungen verbunden sind, unsere Herzen verschließen und uns verhärten. Synodale Prozesse sind riskant und ambivalent, weil wir uns persönlich involvieren. Das weiß auch der Papst. Dennoch fordert er diesen alten, auf die Anfänge der Kirche verweisenden Weg, der vielen heute neu erscheint, konsequent ein.

Wenn wir in unserem kleinen synodalen Experiment - wegen der Pandemie noch immer in gebührendem Abstand - im Kreis sitzend, aufeinander hörend, uns für das Wirken des Gottesgeistes öffnend in unser Thema eintauchen und es auch symbolisch sichtbar machen würden, könnte uns ein "leerer Stuhl" behilflich sein. Ich würde ihn in den Stuhlkreis stellen. Wozu? Kurz gesagt: Als Symbol für alle Anderen; also für

die, die uns fehlen, wenn es um Migration und Pandemie geht. Auf den leeren Stuhl würden wir symbolisch alle Fremden und Anderen setzen, die uns vor Augen kommen, die unsere Herzen berühren oder vor denen wir Angst haben. Es könnten Migrant*innen sein, denen wir unmittelbar begegnet sind oder um die wir uns sorgen; Menschen aus unterschiedlichen Kulturen, Religionen und Weltanschauungen; Menschen mit unterschiedlicher Hautfarbe, verschiedenen sexuellen Orientierungen usw. Vor unseren Augen könnten die ambivalenten Bilder aus den Medien auftauchen. Bilder von den "Außengrenzen" unserer Länder, von den Flüchtlingsrouten und von überfüllten Flüchtlingslagern. Es gab in der ganzen Menschheitsgeschichte noch nie so viele Menschen, die auf der Flucht sind, wie gegenwärtig. Ein guter Teil der Menschheitsfamilie würde wohl auf unserem leeren Stuhl Platz nehmen müssen.

Angesichts von Bildern, welche die vielen Spielarten der Migration, der Fremdheit und Andersheit von Menschen symbolisieren, lassen wir uns auch von Gefühlen berühren, welche die weltweit und lokal offensichtlich schwer ausrottbare Pandemie auslösen. In einer solchen "Imagination" könnten wir hautnah erleben, wie uns die (virtuelle) Anwesenheit von Fremden und Anderen in der Situation der Pandemie ganz besonders herausfordert. Sollten wir nicht - trotz der Gefahr der wechselseitigen Ansteckung - den Kreis der "Einheimischen" enger ziehen, die Fremden und Anderen, wenn sie nicht Touristen sind, die Geld bringen, an einen "sicheren" Ort verbannen, sie "zurückschieben" an Orte, wo sie uns nicht mehr nahekommen können? Ist vielleicht die "Hilfe vor Ort" - gemeint sind Investitionen in Herkunfts- oder unmittelbare Nachbarländer der Flüchtlinge - wie sie Politiker in mehreren Ländern der EU, leider auch in meinem Heimatland Österreich, ohne Rücksicht auf die Genfer Konvention oder die in der Verfassung verankerten Menschenrechte propagieren, der einzige "Ausweg" in diesen Zeiten?

3. Papst Franziskus: "auf dem Weg zu einem immer größeren Wir"

In ein solches Szenario, das zwischen dem Bild eines offenen Wir aller Menschen, das Andere/Fremde einschließt und dem Festklammern an kleinen, geschlossenen, angstbesetzten Wir-Gemeinschaften hin und her pendelt, würde uns die Botschaft von Papst Franziskus "Auf dem Weg zu einem immer größeren Wir" erreichen, die er zum "107. Welttag des Migranten und Flüchtlings 2021"[1] veröffentlicht hat, wohl unvermutet treffen:

> "Heute sehen wir [jedoch], dass jenes gottgewollte Wir zerbrochen und zersplittert, verwundet und entstellt ist. Und in den Zeiten größerer Kri-

[1] Papst Franziskus, Botschaft zum 107. Welttag des Migranten und Flüchtlings 2021., 26. September 2021., *Auf dem Weg zu einem immer größeren Wir*, in: https://www.vatican.va/content/francesco/de/messages/migration/documents/papa-francesco_20210503_world-migrants-day-2021.pdf (20.09.2021)

sen, wie jetzt während der Pandemie, wird dies besonders deutlich. Ein verbohrter und aggressiver Nationalismus [den Franziskus in *Fratelli tutti*, 11 besonders anprangert] und ein radikaler Individualismus (vgl. ebd., 105) zerbröckeln oder spalten das Wir, sowohl in der Welt als auch innerhalb der Kirche. Und den höchsten Preis zahlen diejenigen, die besonders schnell als Andere gelten: die Ausländer, die Migranten, die Ausgegrenzten, all jene, die an den existentiellen Rändern leben."

4. Das universale Wir aller Menschen

Jenes "gottgewollte Wir", das Papst Franziskus hier anspricht, ist nicht allein das synodale Wir, in das sich Katholik*innen in den kommenden Jahren hineinbegeben sollen. Es beschränkt sich auch nicht auf alle Christ*innen oder auf die gläubigen Menschen. Das "gottgewollte Wir", das nach Meinung des Papstes "zerbrochen und zersplittert, verwundet und gespalten" ist, was angesichts der Pandemie besonders deutlich wird, ist das Wir aller Menschen, ob sie glauben oder nicht, unabhängig von ihrer Nationalität, Kultur, sexuellen Orientierung oder was immer sie als "Andere/Fremde" erscheinen lässt. Die große Vision des Papstes ist ein universales, nichts und niemanden ausschließendes Wir. Dem entgegen stehen die zahlreichen kleinen, geschlossenen, angstbesetzten Wir-Gemeinschaften, innerhalb und außerhalb von Kirchen und Religionsgemeinschaften, die ihre Identität im Ausschluss anderer finden, der durch nationalistische, kulturalistische, religiös-fundamentalistische oder sonst welche Ideologien stimuliert und aufrechterhalten werden.

5. Die Gefahr des nationalistisch-identitären Wir

Die Gefahr eines nationalistisch-identitären Wir hat in letzter Zeit sein erschreckendes Gesicht nicht nur im Trumpismus gezeigt, von dem die USA in den letzten Jahren heimgesucht wurden. Es keimt in allen rechten Parteien und Bewegungen, die sich einem totalitären "Entweder-oder" verschreiben und die aufkommenden Ängste in der Gesellschaft missbrauchen, um Andere/Fremde fernzuhalten. Es sind nicht nur die lautstarken Parolen rechter Parteien wie der AfD in Deutschland oder der FPÖ in Österreich, die sich im Moment die Skeptiker gegenüber einer Coronaimpfung zunutze machen, um Wählerstimmen zu lukrieren. Wissenschaftler*innen wie Shalini Randeria befürchten die immer weitere Ausbreitung eines "sanften Autoritarismus" in Europa, der sich in "Schafskleidern" in unsere Demokratien einschleicht, sie spaltet und eine große Gefahr für ein universales Wir-Bewusstsein darstellt. Es geht dabei darum, dass liberale Werte in demokratischen Institutionen mit formalen, rechtsstaatlichen Mitteln von politisch Verantwortlichen unterminiert werden, die demokratisch gewählt sind.

6. "Kollektives Fremdeln"[2]

Warum geschieht es immer häufiger, dass Demokratien "demokratisch" ausgehöhlt werden und sich ein "verbohrter und aggressiver Nationalismus ... und ein radikaler Individualismus" ausbreiten, wie Papst Franziskus behauptet? Eine Ursache dafür mag in diffusen Ängsten gegenüber Fremden/Anderen liegen. Ich spreche in diesem Zusammenhang von einem "kollektiven Fremdeln", das, wie die bekannte Acht-Monate-Angst von Kleinkindern, nun auch Erwachsene befällt. Auch das Unbehaustsein in der globalen Welt spielt dabei eine Rolle.

Während vernünftige Eltern das Fremdeln von Kleinkindern einerseits verstehen, ihnen aber andererseits die notwendige Sicherheit geben, mit der sie sich Fremden/Anderen nähern können, nützen skrupellose Politiker auch demokratischer Parteien das Fremdeln ihrer Bürger auf populistische Weise für Wahlerfolge. Sie vermitteln nicht Sicherheit und Vertrauen in einer Migrationsgesellschaft, die zusätzlich von pandemischen Ängsten aufgewühlt ist, sondern befeuern diffuse Ängste, die sie anschließend durch "Sicherheitsmaßnahmen" mit der Tendenz der Schuldzuweisung an Fremde/Andere zu mildern versprechen. Nicht selten ist damit auch ein Kleinreden des ökologischen Desasters verbunden, in dem sich unser Planet Erde befindet. Auch Verschwörungstheorien im Zusammenhang mit der Coronapandemie oder das Schüren einer Impfskepsis finden hier ihren Platz.

Je stärker sich der Trend ausbreitet, auf nationalistische und individualistische Prinzipien einzuschwenken und dem Nativismus als Bevorzugung der sogenannten "Einheimischen", welche in ethnischer, sprachlicher, kultureller und religiöser Hinsicht scheinbar homogen sind, vor den "Eingewanderten" Vorzug zu geben, umso größer wird das Fremdeln in der Bevölkerung. Würde der Nationalstaat sein Ziel erreichen, schreibt Z. Bauman, dann "gäbe es in der Lebenswelt der in Einheimische verwandelten Bewohner, die ihrerseits wiederum in Patrioten verwandelt worden sind, keine Fremden mehr. Es gäbe nur Einheimische, die Freunde sind, und die Fremden, die wirkliche oder mögliche Feinde sind."[3] Das gottgewollte Wir aller Menschen, das Papst Franziskus herbeisehnt, wäre nicht nur am Zerbröckeln, es wäre endgültig ausgelöscht.

---

[2] Matthias Scharer, Aufbruch nach rechts. Eine Analyse menschen- und demokratiefeindlicher Tendenzen sensibilisiert durch Ruth C. Cohns Denken und Handeln, *Themenzentrierte Interaktion/Theme-Centered Interaction/TCI* 35 (2021) 2, 133-143; Cf. Matthias Scharer, in Zusammenarbeit mit Michaela Scharer, *Vielheit couragiert leben. Die politische Kraft der Themenzentrierten Interaktion*, Grünewald, Ostfildern, ([3]2021), 46–48.

[3] Zygmunt Bauman, *Moderne und Ambivalenz. Das Ende der Eindeutigkeit*, Hamburg, [4]2017, p. 110.

7. Die Migrantin Ruth C. Hirschfeld-Cohn

Dass das Wir aller Menschen zutiefst "verwundet[en] und entstellt[-en]" wird, ist in der Menschheitsgeschichte nicht neu. Eine der dramatischsten Auslöschungen des universalen Wir stellt der Völkermord der Nationalsozialisten an ca. 6 Millionen jüdischen Mitbürger*innen dar. Stellvertretend für die vielen Juden, die in der NS-Zeit umkamen oder sich durch Flucht retten konnten, will ich die – damals 21Jährige – Jüdin Ruth C. Cohn (1912–2010) auf den "leeren Stuhl" bitten, der für die Anderen/Fremden reserviert ist. Ruth Charlotte Hirschfeld, wie sie mit ihrem Mädchennamen hieß hatte die Schoah überlebt, weil sie bereits früh aus Berlin geflohen war.

Doch vor ungefähr 90 Jahren war für die die deutsch-jüdische Studentin, die Bedrohung durch die Nazis ganz nah. Früher als viele andere jüdische Mitbürger*innen, floh sie bereits am 31. März 1933 in die Schweiz, weil sie Hitlers "Mein Kampf" gelesen hatte und sich die Übergriffe auf jüdische Mitbürger*innen in Berlin mehrten. In der Schweiz heiratete sie den jüdischen Arzt Hans Helmut Cohn, dessen Familiennamen sie auch nach der späteren Scheidung weiter trug. Ruth C. Cohn kürzte ihren deutschen Vornamen aus Protest gegen die Vorgänge in ihrem Heimatland Deutschland zeitlebens ab. Nach einer sechsjährigen Lehranalyse und mehreren Studien emigrierte sie mit ihrem Mann und ihrem Kleinkind 1941 mit einem der letzten Schiffe von Portugal nach Amerika, weil sich die junge, inzwischen staatenlose, Familie auch in der Schweiz nicht mehr sicher fühlte. Es ist im Rahmen dieses Aufsatzes nicht möglich, die Lebensgeschichte der bekannten und vielfach ausgezeichneten "Therapeutin gegen totalitäres Denken"[4] weiter zu verfolgen. Im Zusammenhang mit unserem Thema sei aber auf eines ihrer vielen Gedichte verwiesen, das sie im Zusammenhang mit ihren zweifachen Migrationserlebnissen schrieb und das leider bis heute auf eine traurige Wirklichkeit verweist:

"Sie waren geflohn
nach Ohne-Heimat-und-Adresse
Geflohn vor spaltlosen Mauern
und vor dem hohlen Lachen
der Mensch-Zerbrecher,
Geflohn vor solchen deren Sinn und Sinne
vor-getötet worden waren
und so, ausgehöhlt,
kaum wissen konnten
was sie taten
(und tun).

[4] Matthias Scharer, unter Mitarbeit von Michaela Scharer, *Ruth C. Cohn. Eine Therapeutin gegen totalitäres Denken*, Patmos Verlag, Ostfildern, 2020.

Die Geflohnen kamen ins «gelobte Land»
wo gläubig Richtende
— mit Heimat und Adresse
und Teleskopenaugen ihre
Würfelbecher voller Paragraphen schüttelten,
um die fremden Nächsten
abzuschätzen, abzuschütteln.

Keiner der Geflohnen wagte
seinen Unschuld-Stein durchs Glas zu werfen:
den verlornen Heimatpass.
Manche Richter weinten
später. Daheim.
Denn sie wußten, was sie taten
(und tun)."[5]

8. Gegen das "entstellte Wir" in einem offenen, vielfältigen Wir lebendig Lernen

Bekanntlich wurde Ruth C. Cohn in Amerika zur Entdeckerin der Themenzentrierten Interaktion (TZI), die sie als "Lebendiges-Lernen" bezeichnet, indem sie psychoanalytische, gruppentherapeutische und pädagogische Einsichten unter einer humanistisch-ethischen Perspektive miteinander verbindet. Ruth C. Cohn unterscheidet "Lebendiges-Lernen" vom "Toten-Lernen", das sie am erschreckendsten in der Vorlesung des berühmten Philosophen Nicolai Hartmann noch vor ihrer Emigration aus Hitlerdeutschland kennengelernt hatte. Der "Herr Professor" trug seinen Lehrstoff vor. Da öffnete sich die Tür und die jungen Nazis kamen hereingestürmt. Sie zerrten die jüdischen Studenten hinaus und schlugen sie blutig. Die Reaktion des gelehrten Philosophen verfolgte Ruth C. Cohn ein Leben lang: Der "Herr Professor" sagte lediglich: "Schließt die Tür!" Dann setzte er seine Vorlesung, die er mitten im Satz unterbrochen hatte, ohne Kommentar fort. Für Ruth C. Cohn war totes Lernen dann der Fall, wenn es nur um die Sache, den Lehrstoff ging, die anderen Faktoren, die zu einem lebendigen Lernprozess gehören aber ausgeblendet werden:

- Das Ich, also jede einzelne Person, ob Lehrer*in oder Schüler*in;
- das offene, vielfältige Wir der interagierenden Lerngruppe;
- selbstverständlich ist auch der Inhalt/die Sache/das Anliegen, von Ruth C. Cohn als "Es" bezeichnet, ein gleichgewichtiger Faktor lebendigen Lernens. Wenn das Es aber alle anderen Faktoren über-

[5] Ruth C. Cohn, *... zu wissen dass wir zählen ... Gedichte, Poems mit Scherenschnitten von Annemarie Maag-Büttner*, Zytglogge, Bern, 1990., p. 43

deckt, wie das in der Vorlesung des Philosophen der Fall war, kann Lehren und Lernen sogar zur Unmenschlichkeit führen.
- Die drei genannten Faktoren werden vom alles umspannenden Globe wie eine Kugel umgeben. Einerseits trägt jede/r Beteiligte am Lernprozess den individuellen Globe mit/in sich; andererseits reicht der Globe bei Ruth C. Cohn bis ins Kosmische hinein.

Ich bin seit Jahrzehnten in unterschiedlichen kulturellen, weltanschaulichen und religiösen Kontexten als TZI–Lehrender unterwegs. Dabei bin ich immer wieder davon berührt, wie hilfreich das Konzept in der Bearbeitung von Ängsten ist, die aus dem kleinen, geschlossenen Wir "fremdelnder" Menschen kommen.

9. Die "planetary citizen" führt zum "Planetaren Denken"

In den letzten Jahren bin ich auch historisch mit Ruth C. Cohns Themenzentrierter Interaktion intensiv beschäftigt, weil ich - gemeinsam mit meiner Frau - ihren riesigen Nachlass im Archiv der Humboldt UNI zu Berlin registriere. Angesichts der politischen Entwicklungen, in denen wir weltweit und speziell auch in Europa stehen und die Papst Franziskus deutlich anspricht, finden ihre zahlreichen Notizen, Briefe, Manuskripte eine starke Resonanz in mir.

Ruth C. Cohn war in ihren letzten Jahrzehnten ihres langen Lebens vor allem mit Fragen beschäftigt, die wir heute dem "Planetaren Denken" zuordnen würden. Sie hatte viele Freund*innen in der Friedens- und Ökologiebewegung und begleitete zahlreiche Workshops mit diesen Thematiken. Die "planetary citizen", als die sie sich selbst verstand, war davon überzeugt, dass alles mit allem verbunden ist und daher der "minitrillionste Teil" meines Handelns eine Wirkung auf das Ganze des Kosmos hat. Wir Menschen können nicht "allmächtig" die ganze Welt verändern; wir sind aber auch nicht "ohnmächtig". Mit dem Bewusstsein für unsere Teilmächtigkeit bewegt sich Ruth C. Cohn in einem Gedankenfeld, das u. a. der Soziologe Hartmut Rosa in seinem Buch zur Unverfügbarkeit[6] aufgegriffen hat. Es ist aber auch erstaunlich, wie nahe diese Frau bereits in den 1970iger Jahren dem planetaren Denken war, wie es heute erst in langsamen Schritten bekannt wird:

> "Planetar zu denken heißt [nun], die Erde epistemologisch, ontologisch und ethisch als Planeten anzuerkennen, menschliches (Zusammen-)Leben also durch einen sich stets wandelnden Planeten zu verstehen, der sich räumlich vom Erdkern bis in den interplanetaren Raum erstreckt, zeitlich von der Nanosekunde bis zur geologischen Tiefenzeit dehnt und materiell vom Elementarteilchen bis zur dunklen Materie im Weltraum reicht. Mannigfaltige Wechselwirkungen zwischen Mensch und Planet rücken damit ins Erkenntnis- und Handlungsinteresse: *Wie* wir die Welt wissen

[6] Rosa Hartmut, *Unverfügbarkeit*, Residenz Verlag, Wien-Salzburg, 2019.

und in ihr Zusammenleben gestalten, bedingen sich gegenseitig. ... Dazu hat in der Vergangenheit eine so simple wie überwältigende Erfahrung verholfen: das 'All-Gefühl' (Goethe) der Unendlichkeit, das einen bei der Betrachtung eines nächtlichen Sternenhimmels bei guter Sicht ergreifen und forttragen kann."[7]

Gewiss hätte sich die Jüdin Ruth C. Cohn dem Aufruf von Papst Franziskus angeschlossen, wenn er am Ende seiner Botschaft zum "107. Welttag des Migranten und Flüchtlings 2021" unter Hinweis auf Joel 3,21 schreibt:

> Wir sollen gemeinsam träumen. Wir dürfen keine Angst haben zu träumen, gemeinsam zu träumen als eine einzige Menschheit, als Gefährten auf dem gleichen Weg, als Söhne und Töchter dieser einen Erde, die unser gemeinsames Haus ist und wo wir alle Schwestern und Brüder sind (vgl. Enzyklika *Fratelli tutti*, 8). [8]

Zusammenfassende Perspektiven für (religiöses) Lernen und Lehren angesichts von Pandemie und Migration

- Die Herausforderungen von Pandemie und Migration für (religiöses) Lehren und Lernen verweisen auf den Kontext (Globe) in dem sich Bildung und Lernen ereignen. Der "Globe" beginnt bei den konkreten familiären, sozialen, religiösen usw. Bedingungen, die Lernende und Lehrende in eine Lerngruppe mitbringen; er setzt sich in den zeitlichen, räumlichen und interaktionellen Bedingungen fort, unter denen in einem "Wir" kommuniziert wird. Auf unser Thema bezogen betrifft das besonders das Bewusstsein und die Gegebenheit von Einschluss/Ausschluss Anderer/Fremder und die Vision von Papst Franziskus im Anschluss an Joel 3,21: Das Wir aller Menschen.
- Die amerikanische Ordensfrau und Praktische Theologin Mary C. Boys spricht auf dem Hintergrund von jüdischen und christlichen Begegnungen vom "Lernen in der Gegenwart des Anderen"[9], ohne dem religiöses Lernen in Hinkunft nicht mehr denkbar sei. Angesicht von Migration und weltweiter Pandemie betrifft ihre Vorstellung alle Anderen/Fremden unabhängig von deren Kultur, Weltanschauung/Religion usw.
- Der Globe, den bestimmte Lernsettings schaffen (z. B. frontal oder im offenen Stuhlkreis), fördern oder behindern ein Lernen in der Gegenwart des Anderen, auch wenn die Anderen/Fremden nur virtuell gegenwärtig sein können.

---

[7] Frederic Hanusch, Claus Leggewie, Erik Meyer, *Planetar denken. Ein Einstieg*, Bielefeld: transcript, 2021. 24f.

[8] Siehe FN 1.

[9] Mary C. Boys, Learning in the Presence of the Other, *Religious Education* 103 (2008.) 5, 502–506.

- Speziell im Zusammenhang von Weltanschauung/Religion(en) steht das geschlossene, sich abkapselnde, Fremde/Andere ausschließende Wir "fremdelnder" Menschen einem offenen, Vielheit repräsentierenden Wir aller Menschen in einem planetaren Kontext als Vision gegenüber.
- Für die "planetary citizen" Ruth C. Cohn, die sich als Migrantin, Poetin und Gesellschaftstherapeutin allen totalitären Versuchungen verweigert hatte, weil sie "alles mit allem verbunden" sah und jeden Menschen nicht nur für autonom, sondern auch für interdependent hielt und als Teil des Universums sah, war Lebendiges-Lernen auf ein offenes, universales Wir aller Menschen hin ausgerichtet und mit einem planetar-kosmischem Denken eng verbunden.

LIVING MULTIPLICITY COURAGEOUSLY. ENCOURAGEMENTS IN A PLANETARY AND MIGRANT WORLD

Abstract

The challenges for learning and teaching in the context of the pandemic and migration concern above all the WE of learners and teachers. Is it - especially in religious learning - about a WE that potentially excludes others/foreigners, or is it about the diverse and open WE of all people that Pope Francis keeps reminding us of. His idea of the God-given WE, which includes all people without exception, touches in many respects on the ideas of the German-Jewish social therapist Ruth C. Cohn (1912-2010), who saw herself as a "planetary citizen" and who discovered the concept of Living Learning (Theme-Centred Interaction) in the 1960s in American exile, which is still widely recognised today in different countries and cultures.

Keywords: God-given WE, Pope Francis, Ruth C. Cohn, Theme-centered Interaction (TCI), Living Learning

Assoc. prof. Elżbieta Osewska
University of Applied Sciences in Tarnów
Pontifical University of John Paul II in Kraków
eosewska1@op.pl

UDK: 355.233.2:1/2
(27-752+27-558):373
Pregledni rad (Review)

EDUCATING CHILDREN AND YOUTH IN MEANING AND SPIRITUALITY

Abstract

The school function as an educational institution being subject to the control of the relevant educational authorities, and its assumptions and development depend to a large degree on the educational policy and context. Today, in globalised, digital, postmodern and pandemic society, the importance and urgency of the school role have never been greater. Among other school subjects, Religious Education in any school type has significant educational purposes: to help pupils appreciate the importance of the spiritual quest and meaning, to support full growth of them as human beings and to accompany pupils in the process of finding their own sociocultural conditioning and reach a position of being able to find a personal framework of meaning. That's why Religious Education has both credentials and precedents for undertaking the contemporary human being quest for meaning. But at the same time, some external and internal factors have to be taken into consideration for the discourse of Religious Education which has moved away from realistic expertise into formal presentation losing its educational credibility.

Keywords: *religious education, youth, spirituality*

Introduction

The contemporary school in Europe, similarly to the family, faces a variety of external threats and, at the same time, generates manifold irregularities. Difficulties resulting from external factors include: the perpetual reform of school, changes in the priorities of educational policy and financial problems. The internal difficulties are: encyclopedism, the stressful

character of school, the lack of an unequivocal educational profile, the poor preparation of teachers, lack of an unequivocal educational profile, poor preparation of the staff to take up educational issues, difficulties with communication and partnership-based treatment of parents in the implementation of school's educational activities.

And yet, in all these areas there are still 'reserves' which enable intensifying educational activities of school. However, this requires being open to new initiatives, courage and hard effort by all persons involved in the educational process. Constantly emerging proposals to 'repair' school gives rise to new discussions and debates over the premises, goals and methods of education and upbringing at school. The reform of the educational system initiated at the beginning of the socio-political breakthrough is still underway and it does not produce the expected results. That is why, if the contemporary school aims at responding to current challenges, then, by educational law, it must become an educational institution.

The present article *Educating Children and Youth in Meaning and Spirituality* emphasizes the school as setting for education in meaning and spirituality. As the issue is herein taken up from the perspective of Christian pedagogy and catechetics, the reference to the teaching of the Catholic Church (including the one in Poland) was necessary.

1. The context of contemporary education

The huge changes affecting the school and education go along with economic, social, political, cultural, religious and ideological developments in European society. These factors also affect a global understanding of society and culture, of the meaning of life, of authority and power, of the dependency of the political order upon global actors, etc. The same tame discontinuity observed in Christian practices, beliefs, membership, identity and moral norms among many parents and youngsters represent a rupture with what was considered as untouchable over the past centuries. Parents, teachers, priests and catechists talk about the problems in upbringing of the young generation. In this context, the family is often identified as the critical setting: the place where the future of religion in society is guaranteed or destroyed. And as the family obviously is shifting in many regards in contemporary society, up to the point that some diagnose that we face the end of the family as a foundational institution, the traditional educational and catechetical responsibilities of the family are shaken. The well-established socialization and education practices of the past don't lead any longer to the expected result. There is a lot of uncertainty about what then should be a valuable alternative. The intention of this presentation is to explore some aspects of the situation of the school in Europe today, and highlight the search of the solutions

important for the continuity of Christian affiliation challenged by contemporary society[1].

In the traditional society each person had their place, position, and belonging, which freed them from many anxieties and problems. The human person could develop, rise and achieve greatness, but he could also undergo degradation[2]. Plurality, postmodernity and secularism changed all that was stable, so we started to speak about liquid reality. Liquid modernity or postmodernity is becoming a melting pot of ideas and cultures, modifying, mixing and changing previous assumptions. The developing new political strategies, the crisis-generating dynamics of 'predatory' capitalism and social conflicts are shattering contemporary society and culture. The traditional society, strongly tied to certain norms of social coexistence, based on agricultural production, industrialisation and a focus on socio-cultural development, is rapidly disappearing. When defining the current socio-cultural reality, we may refer to the opinion of the British sociologist A. Giddens, who believes that modern people live "in a world in a different sense than in past eras"[3]. The rapid and radical changes in which modern human being participates cause his confusion, isolation, inertia or indifference.

From a Christian perspective, especially the young person in postmodern society, lost in multiplicity, changeability, fluidity and deprived of order and harmony, struggles with increasing anxiety that cannot be avoided. The present fluidity of all aspects of the modern human's life leads to uncertainty and suffering, which the person does not even notice. The contemporary human being, confronted with a multitude of postmodern phenomena, lives in a world of illusion, rejecting the truth about himself and leading to the objectification of himself[4].

Regardless of the disputes over the present situation and terminology associated with contemporary culture, it can be said that present culture is often called consumer culture, pop culture, or even 'skin culture'. This culture is being forcefully introduced to the youngest consumers through toys, gadgets, games, films and comics carrying an indication of what is current and should be adopted by children in order to have a position among their peers. Contemporary culture is opening up to con-

---

1 Cf. M.Z. Jędrzejko M.Z., *"Zawirowany" świat ponowoczesności*, ASPRA, Warszawa-Milanówek, 2015.; H. Lombaerts, *The Management and Leadership of Christian Schools*, Groot Bijgaarden, Rome, 1998.

2 Cf. E. Osewska, *Rodzina i szkołą w Polsce wobec współczesnych wyzwań wychowawczych*, UPJPII Publication House, Kraków, 2020., p. 27-67.

3 A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. "Ja" i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, PWN, Warszawa, 2012., p. 251.

4 Cf. E. Osewska, *Rodzina i szkołą w Polsce wobec współczesnych wyzwań wychowawczych*, UPJPII Publication House, Kraków, 2020., p. 27-67.

sumer audiences who treat it more in terms of a product than a call to change, or to awaken reflection on oneself and the purpose of life. Popular culture, based on research into the perceptual capacities of the audience, takes care to adapt to both their perceptual level and their hunger for consumption with the principle: 'simple, nice, pleasant'. In this way it becomes more and more flattened, shallow and adapted to the basic aim of providing easy entertainment, pleasure, relaxation and a kind of 'putting the audience to sleep'[5].

While high culture requires knowledge and patient and long-term work to understand the essence of cultural codes, popular culture does not carry any requirements. Thanks to socio-economic development and technologies that make work more efficient, man has gained more free time, which, when viewed objectively, should make it easier for him to enjoy the benefits of high culture (theatre, museum, cinema, art exhibitions, opera, ballet, etc.). At the same time, however, mainly due to the media, a dictate of combined promotion of culture and marketing has arisen, implementing every 'cultural' production as long as it reaches the recipient. This is why some experts stress that at present a pure 'culture industry' is emerging, that is, the creation of popular culture on a mass scale, but not resulting from the natural demand from people, but cleverly planned and imposed from above.

2. Changes of cultural meaning

The first important question in this context is: What do we mean when we talk about cultural meaning and spirituality? Cultural meanings are usually understood as the sets of socially constructed ideas, values, assumptions and emotions that inform people's thinking and behaviour. Cultural meanings are distinctive of particular social and ethnic groups and religions; but they also operate across the social context from small communities to nation state, and also at a global level. There are many cultural meanings in a society, but it is possible to identify the sets of meanings with which persons or groups identify[6]. They may be called the background ideas about life (thinking and assumptions) that people draw on to explain or justify their behaviour. Cultural meanings are often a blend of social, cultural, educational, religious, spiritual and political ideas that are connected with feelings and values that reinforce the ideas. These meanings are associated with various sources – family, social and cultural communities, groups, religion, nation state and the

[5] Cf. E. Osewska, *Rodzina i szkołą w Polsce wobec współczesnych wyzwań wychowawczych*, UPJPII Publication House, Kraków, 2020., p. 41-85.

[6] Cf. M. Warren, *Communications and cultural analysis: A religious view*. Bergin & Garvey, Westport, Conn, 1992.

wider popular culture. Peoples may draw on particular sources or reference groups while excluding others, and they may also draw from a wide range of meanings in an eclectic fashion. But we have to remember, that there is a diversity of responses to the same perceived cultural meanings. Christianity can be important and influential in people's accepted cultural meanings. Others can identify with Christianity nominally while their behaviour suggests that they are really operating more out of the common cultural meanings in their society[7]. If cultural meanings are not brought into the open for appraisal, they can remain deviously influential because they are then regarded as a natural, but hidden part of life. The sociologist Raymond Williams proposed that by starting with the identification and appraisal of cultural meanings, people can take up kind of 'cultural agency', where they can avoid being just passive 'consumers' of culture by contributing to the creation of cultural meanings within their own sphere of influence[8].

By identifying the range of factors that influence people's cultural and personal frames of reference, teachers, educators, pedagogues are in a better position to understand personal and social change as it is manifested in spirituality. This provides a potentially valuable contribution to education in content, pedagogy and didactics; pupils could be engaged in a research-oriented process of finding and appraising cultural meanings; at a personal level, they would have the opportunity to reflect on where their personal frame of reference related, if at all, to the cultural meanings being evaluated. Presenting cultural meaning, we have to remember that, there are two main aspects to change in cultural meanings: the emergence and dissemination of new cultural meanings; people change the cultural meanings to which they are subscribing; they move to new meanings available in the culture; this change may be gradual and sometimes almost imperceptible.

Individuals and groups are forever inventing and disseminating cultural meanings – new ways of interpreting life. The religious cultural meanings associated with any group will evolve and change over time in response to new circumstances. Sometimes the 'new' meanings are really 'recycled' 'old' meanings. It could be expected that very traditional, mono-cultural societies would have less variety in cultural meanings than pluralistic societies. Being able to make multiple comparisons between diverse religions, world views and lifestyles could also be expected to be a catalyst for people to change their cultural meanings; dissatisfaction

---

[7] Cf. M. Crawford, G. Rossiter, *Reasons for living: Education and young people's search for meaning, identity and spirituality*, Australian Council for Educational Research, Melbourne, 2006., p. 46-59.

[8] The ideas about the need to critically evaluate cultural meanings is presented in: M. Warren, *Communications and cultural analysis: A religious view*, Bergin & Garvey, Westport, Conn, 1992.

with old meanings and the allure of the new could prompt change. Life experiences could trigger change in the personal meanings of individuals – including education. The new personal meanings usually resulted from a shift in their favoured cultural meanings. People move towards meanings that made more sense of their experience and with which they felt more comfortable. It may have been a response to perceived dissonance – where their experience was increasingly being felt to be inconsistent with the explanations offered by their old meaning system[9].

3. ICT and the global educational environment

Today, contemporary technology for information and communication help maintain some cultural meanings, as well promote the new meanings. Until the end of the 20th century, schools appeared to have the monopoly for initiating the children and youth into the society and culture. Modern school is only one of many environments for learning besides endless possibilities offered by other agents. Young generation is confronted with many learning situations, but mostly in a very playful and pleasant way. Video, computer, Internet games offer opportunities to interact with plots in many variations, and often require concentration and active involvement to reach the set target. Even infants and small children are dealing with many tools for independent learning: electronic toys, mobile phones, personal computers, digital cameras, iPods.. With these kinds of equipment they start their personal learning journeys into contemporary society very early, before they even have critical thinking. The main message being that they now can move independently into unknown territory. In principle, adults should not impose any itinerary nor exercise direct control. Children and youngsters are learning, which means they are establishing the world where they prefer to be, the virtual world[10].

In contrast to the 'skilled reader', 'digital literacy', understanding of cultural meaning and critical thinking are the most important competences needed today. According to Paul Gilster, digital literacy refers to a way of reading and understanding information that differs from what we do when we sit down and read a newspaper, a letter or a book. It is partly about awareness of other people and our expanded ability to con-

---

[9] Cf. L. Festinger, *A theory of cognitive dissonance*, Stanford University Press, Stanford, 1962.; M. Crawford, G. Rossiter, *Reasons for living: Education and young people's search for meaning, identity and spirituality*, Australian Council for Educational Research, Melbourne, 2006., p. 46-50.

[10] Cf. H. Lombaerts, ICT jako główne wsparcie globalnego świata i globalnego środowiska edukacyjnego, in: A. Bałoniak, J. Szpet (Eds.), *Między tradycją a współczesnością. I Krajowy Kongres Katechetyczny*, Poznań, 2008., pp. 73–90.; E. Osewska, Komunikacja wiary w rodzinie wobec wyzwań Internetu, *Studia nad Rodziną* 33 (2013.) 2, s. 197-213.

tact them to discuss issues and get help, but it is also an awareness of the way the Internet blends older forms of communication to create a different kind of content. It refers to the ability to understand and use information in multiple formats from a wide range of sources when it is presented via computers. A digital read on literacy also involves being able to understand a problem and develop a set of questions that will solve that information need[11]. The learners now are themselves deeply involved in 'knowledge assembly', not just using knowledge organized by other people. The main activity then is the building of perspectives and the accretion of unexpected insights. It is the ability to collect and evaluate both fact and opinion from various sources. It mixes and distinguishes between hard journalism, editorial opinion, and personal viewpoints. As a consequence, content evaluation will become one of the decisive factors in programming school and lifelong education[12]. In this new situation, we need to encourage teachers, parents, educators to give greater attention to the proper training of young people. As we look to the future, it is not enough to make contact with their minds, but also with the hearts in order to understand them a bit better and provide them with appropriate education[13].

Changes in religious attitudes and spirituality are not only affected by theological development within religion but also by changes in socio-cultural context, technology and the background cultural meanings about life. In Apostolic Exhortation *Ecclesia in Europa* Pope John Paul II wrote about the process of secularisation: "The entire Church in Europe ought to feel that the Lord's command and call is addressed to her: examine yourself, be converted, *awake, and strengthen what remains and is on the point of death* (*Rev* 3:2). The need to do so is also born of a consideration of the present time. The serious situation of indifference towards religion on the part of so many Europeans, the presence of many people even on our continent who do not yet know Jesus Christ and his Church and who are not baptized, the secularism which poisons a wide spectrum of Christians who habitually think, make decisions and live, 'as if Christ did not exist', far from extinguishing our hope, make this hope more humble and more able to trust in God alone"[14].

---

[11] Cf. P. Gilster, *Digital literacy*, Wiley Computer Pub., New York, 1997., p. 25.

[12] Cf. H. Lombaerts, E. Osewska, *Information and Communication Technology*, in: S. Gatt, H. Lombaerts, E. Osewska, A. Scerri, *Catholic Education. European and Maltese Perspectives*, Malta, 2004., pp. 113-130, here p. 121-123; E. Osewska, L'educazione oggi in un Europa diversificata, in: F. Pajer (Ed.), *Europa, scuola, religioni. Monoteismi e confessioni cristiane per una nuova cittadinanza europea*, Torino, 2005., pp. 47-64.

[13] Cf. E. Osewska, *Rodzina i szkołą w Polsce wobec współczesnych wyzwań wychowawczych*, UPJPII Publication House, Kraków, 2020., p. 226-267.

[14] John Paul II, *Ecclesia in Europa,* no. 26.

4. Searching for the solutions

John Paul II underlined the specific problems, challenges and threats emerging in the modern societies. "Indeed there is already a real perceptible danger that, while man's dominion over the world of things is making enormous advances, he should lose the essential threads of his dominion and in various ways let his humanity be subjected to the world and become himself something subject to manipulation in many ways-even if the manipulation is often not perceptible directly-through the whole of the organization of community life, through the production system and through pressure from the means of social communication. Man cannot relinquish himself or the place in the visible world that belongs to him; he cannot become the slave of things, the slave of economic systems, the slave of production, the slave of his own products. A civilization purely materialistic in outline condemns man to such slavery, even if at times, no doubt, this occurs contrary to the intentions and the very premises of its pioneers. The present solicitude for man certainly has at its root this problem. It is not a matter here merely of giving an abstract answer to the question: Who is man? It is a matter of the whole of the dynamism of life and civilization. It is a matter of the meaningfulness of the various initiatives of everyday life and also of the premises for many civilization programmes, political programmes, economic ones, social ones, state ones, and many others... Man's situation today is certainly not uniform but marked with numerous differences. These differences have causes in history, but they also have strong ethical effects. Indeed everyone is familiar with the picture of the consumer civilization, which consists in a certain surplus of goods necessary for man and for entire societies and we are dealing precisely with the rich highly developed societies-while the remaining societies at least broad sectors of them are suffering from hunger, with many people dying each day of starvation and malnutrition. Hand in hand go a certain abuse of freedom by one group an abuse linked precisely with a consumer attitude uncontrolled by ethics and a limitation by it of the freedom of the others, that is to say those suffering marked shortages and being driven to conditions of even worse misery and destitution"[15].

Being able to relate sensitively to problems of young people connected with the changing context of their living, Pope from Poland decided to refer strongly to the assumptions of personalistic philosophy[16], John Paul II ceaselessly recalled the primacy of the person over the object, being over having, ethics over technology and love over justice. These precepts basically cannot 'function' separately in the social life; they are so closely

[15] John Paul II, *Redemptor Hominis,* no. 16.

[16] B. Śliwerski, *Pedagogika ogólna. Podstawowe prawidłowości*, Oficyna Wydawnicza "Impuls", Kraków, 2012., p. 271-272.

related that the implementation of one is impossible without the others. Since they constitute a system of principles, it is only within this system, in the mutual relations of persons, that they may be accurately formulated and interpreted. "Wherever many young people are present, it is hard not to perceive the wide variety of their attitudes and approaches. We can see their desire to be together and to come out of their isolation, and their thirst, recognized in differing degrees, for the absolute; we see in them a secret faith needing to be purified and desirous of following the Lord; we become aware of their decision to continue the journey already begun and the need to share their faith. To this end, there is need for *a renewed youth ministry,* organized by age groups and attentive to the varying situations of children, adolescents and young adults. It will also be necessary to provide this ministry with a more organic structure and consistency, and to be patiently concerned with the questions raised by young people, in order to make them protagonists of the evangelization and the building of society. In this process opportunities should be provided for encounter among young people, so as to foster a climate of mutual listening and prayer. There is no need to fear making demands upon them with regard to their spiritual growth. The way of holiness should be pointed out to them and they should be encouraged to make demanding choices in their following of Jesus, drawing their strength from an intense sacramental life. In this way they will learn to resist the enticements of a culture which often proposes values which are merely superficial or even contrary to the Gospel, and become capable of demonstrating a Christian approach to every sphere of human life, including entertainment and leisure"[17].

The Pope notice that the postmodern society is facing many problems, so he have been trying to address them referring to Christian personalism. The point of departure for Pope's teaching is human being regarded as a person. In the John Paul II's view, human dignity and the knowledge of human rights constitute the basic criteria of humanity. "The measure of human being is who he/she is, not what he/she has"[18]. The sense of one's own dignity presupposes a whole set of requirements from oneself, one's behaviour and one's works. Human being is obliged to act in a way that is congruent with his dignity in all circumstances and areas of life. It also creates obligations and duties towards other people, who are treated as sisters and brothers. At the same time, it is the source of rights, because every person is obliged to respect other people's dignity and at the same time entitled to have his or her dignity respected by others. Human has dignity due to the fact that he/she is a human being. Human being was not granted dignity by the will of society or on the basis of a decision made by the state. That is why, neither society nor the state

[17] John Paul II, *Ecclesia in Europa* no. 61-62.

[18] John Paul II, *Sollicitudo rei socialis*, no. 28.

may or should deprive man of his ability to lead a life which corresponds to his dignity, nor limit this ability of man[19], but rather should respect human dignity. Every person has the right to expect that the society will respect their human dignity and let them live a life of dignity. However, it is not enough to refrain from taking actions which are contrary to the requirements derived from human dignity. It is also obligatory to take actions which will create conditions in which a person can live a life in accordance with their dignity. Person has to be the "main aim", not the "means"; the "subject". Respect for human and his dignity should be the basic criterium in settling all kinds of education[20].

5. Research perspective and practical search

Searching for the adequate solution, we may refer to Graham Rossiter, who offers conceptual clarity and some practical proposals for Religious Education in Catholic schools. Rossiter's wisdom of the field gives guidance and directions in the search. According to him good quality education include the mise-en-scene of the world in which pupils live, so education must address the needs of children and young people by using values as reference points to critically analyse and interrogate topics and questions about the world. It is for this reason that Rossiter underlines that pedagogical practices must include teaching young generation to critically research, inquire, question, interpret and evaluate a wide range of issues. He argues that an effective education curriculum must teach pupils to link moral and spiritual dimensions of development to cultural analysis and give them the skills to address the spiritual and moral issues they will encounter in life. This following quote shows Rossiter's key message: "If a student has learned *how to learn about life* – and if they remember the orientation of their school religious education – that the impact of culture needs to be scrutinised and evaluated – then this may be well make a valuable contribution to their wisdom when pursuing life to the full"[21].

The contemporary educational context is very diversified, but in most European countries is based on postmodernity with all its conditions, with special emphasis on individualism, consumerism and cultural changes[22]. Taking into consideration a variety of challenges and threats arising from 'liquid modernity', among them strong consumerism, hedonism,

---

[19] Cf. T. Borutka, *Problematyka moralno-społeczna w nauczaniu Jana Pawła II (wybrane zagadnienia)*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków, 1993., p. 13.

[20] Cf. T. Borutka, *Nauczanie społeczne papieża Jana Pawła II*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, p. 58.

[21] Cf. G. Rossiter, *Life to the Full*, ASMRE, Kensington, 2018., p. 134.

[22] Cf. E. Osewska, *Rodzina i szkołą w Polsce wobec współczesnych wyzwań wychowawczych*, UPJPII Publication House, Kraków, 2020., p. 27-85.

individualism it is important in accord with Christian inspirations to support education in meaning and spirituality.

In spiritual and religious education also right language is needed for helping young people comprehend the interplay between their needs, desires and the complex social environment. It provides the intellectual tools for learning how to hold in creative tension the demands of consumption and individuality on the one hand, and the security and responsibility for the future of human being and nature. It involves helping youngsters learn how to interrogate the cultural conditioning they receive from many quarters especially in the commercial and entertainment worlds. Teachers, especially RE teachers need to be model interpreters of meaning, prompting their pupils through their study and research to explore the cultural meaning and spirituality[23].

In order to develop an holistic understanding of the spirituality of young generation we need to begin by looking at the ways in which they forge meaning, searching for what is important to them, but this is often very different in approach and emphasis from previous generations. Graham Rossiter and Marisa Crawford present some key aspects of today's youth spirituality:

- It is often secular in tone and not so dependent on traditional religion;
- It is eclectic drawing on a wide range of resources - not the least significant is the world of film and television, and the entertainment and consumer industries which support it;
- Seeking identity is a major developmental task; it is difficult to balance the polarities between the core personal needs to have *distinctive individuality* and to feel a *sense of belonging* to groups;
- Personal freedom is presumed to be an absolute, so balancing freedom and responsibility is often problematic.

In this context, teachers, educators, pedagogues, parents need to be model "interpreters of meaning", prompting their young people through their study and research to explore the meaning of identity, individuality, the need for community, and freedom - this is a relevant beginning point for explorations of spirituality that teachers hope will move into the Church's traditions and those of other religions[24].

This thinking proposes that it is too much to expect individuals to forget a complete meaning system by themselves. This pressure arises from exaggerated individuality and from the privatisation of religion and it

---

[23] Cf. M. Crawford, G. Rossiter, *Reasons for living: Education and young people's search for meaning, identity and spirituality*, Australian Council for Educational Research, Melbourne, 2006., p. 80-87.

[24] Cf. M. Crawford, G. Rossiter, *Reasons for living: Education and young people's search for meaning, identity and spirituality*, Australian Council for Educational Research, Melbourne, 2006., p. 202-224.

shows how naturally important it can be to connect with a community of shared beliefs and meaning[25]. This pressure arises from exaggerated individuality and from the privatisation of religion and it shows how naturally important it can be to connect with a community of shared beliefs and meaning. There is a need for young people to discern the important values in individualism and personal autonomy. However, it is just as important for them to understand the divisiveness and alienation that can flow from individualism which is not tempered by community, responsibility and a sense of the Transcendent. Teachers important role is 'bridge building'- trying to link the postmodern culture and thinking of young people with the culture and spirituality. But they need to be sensitive and careful to recognise that there are different styles of belief and spirituality, so what nourishes the spirituality of various groups can be very different. The role of education, especially religious education is not to predetermine a limited range of spirituality for pupils but to reflect some of the pluralism[26].

Meaning in life is now less a social given and more a matter of personal choice; personal meaning is 'constructed' by pupils for themselves. There is a challenge to young people in constructing their own *Do It Yourself* spirituality. 'Searching' for meaning and taking responsibility for developing one's own personal meaning system could be very stressful. The speed, scope and scale of economic, social and cultural change have made the past seemingly irrelevant and the future uncertain for many.

If the new reality called postmodernity or 'liquid modernity' modifies and mixes the existing assumptions, norms and tenets, then it is crucial to help the young generation consciously discern and choose so that they do not succumb to the imposed socio-cultural trends but are capable of making their own, deliberate decisions.

Undermining the significance and potential of human reason for the sake of the domination of feelings, intuition, and magic should encourage the family and school to undertake conscious 'education of emotions', showing that a person is not only subject to them, but may put in an effort to better understand and control emotions. On the other hand, intellectual education should not consist in thoughtless reproduction of mental content, but should include preparing young people to present their arguments respectfully towards partners in a discussion[27].

A characteristic trait of human being living in postmodern society is 'the crisis of meaning', that is why education in the family and school

---

[25] Cf. G. Rossiter, *Life to the Full*, ASMRE, Kensington, 2018., p. 134.

[26] Cf. M. Crawford, G. Rossiter, *Reasons for living: Education and young people's search for meaning, identity and spirituality*, Australian Council for Educational Research, Melbourne, 2006., p. 7-24

[27] Cf. E. Osewska, J. Stala, *Die katholische Schule zu Beginn des XXI. Jahrhunderts am Beispiel Polens und Englands*, UKSW, Warsaw, 2015.; E. Osewska, J. Stala (Eds.), *Religious Education / Catechesis in the Family. A European Perspective*, UKSW, Warsaw, 2010.

should be focused on supporting young people in their search for the comprehensive meaning in life.

In the face of growing nihilism that leads to despair, it is essential to awaken hope and optimism through conscious education towards hope, including Christian hope that arises from the Resurrection of Jesus Christ. In the process of educating towards faith, hope and love, it is necessary that pedagogy cooperates with theology which gives an in-depth reflection regarding Revelation and the truths of faith.

In postmodern society there are various attempts to exclude *sacrum* and reduce all expressions of religious life to privacy. The weakening of Christianity (its dogmatic, liturgical, sacramental, moral, community, pastoral and existential dimensions) is conducive to the emergence of new forms of extra-institutional religiosity, religious eclecticism or spirituality 'on one's own'. However, in the postmodern reality of enormous religious pluralism, atheism has not disappeared but rather takes the form of an increasingly open fight against various manifestations of religion. It is necessary for the Church to undertake various religious activities that give children, youth and adults an opportunity to find themselves in the right spirituality or religious commitment[28].

In the face of axiological chaos (promoted in postmodernity) which leads to anomie, we must return to proper understanding of virtues and values so that they are not another tool to manipulate society or simply conducive to political correctness. This means that the family and school should cooperate in the axiological sphere and search for the right models of education towards values. Responsible education provided in postmodernity should be educationally realistic (recognizing threats and making right educational decisions) as well as integral, that is covering all spheres. It is crucial not to miss out any aspect of the life and growth of a person. In the context of contemporary conditions of postmodernity, the family and school, acting as separate educational communities, may not be able to meet these needs and educational challenges. It is necessary, therefore, to implement the model of mutual relations between the family and school which (in cooperation with the Church and the local community) as complementary entities have a chance to implement educational activities aimed at the spiritual development of the 'disciple'[29].

---

[28] Cf. E. Osewska, The Current Situation of Education and Continuing Professional Development of RE Teachers in Poland in the Context of the Social Challenges, *The Person and the Challenges* 2 (2012.) 2, pp. 123-131.

[29] Cf. E. Osewska, *Rodzina i szkołą w Polsce wobec współczesnych wyzwań wychowawczych*, UPJPII Publication House, Kraków, 2020., p. 269-280.

Conclusion

The postmodern society, with its changeability and turmoil, causes anxiety and miscomprehension in many educators. This requires strong philosophical foundations in the process of preparation for the teaching profession that help acquire basic concepts, logical arguments, and ethical norms. Insisting on the importance and true range of cultural meaning and spirituality in education, parents and teachers promote the defence of human dignity, values and civilisation of love. There is today no more urgent preparation for the performance of these tasks than this: to lead children and young people to discover their dignity based on relationship with God, capacity to know the truth and undertake critical thinking and their need for the meaning of life. In the light of these profound needs, inscribed by God in human nature, education, especially Religious Education should provide a platform for philosophical, theological and existential refections.

Prof. dr. sc. Janez Vodičar
Teološki fakultet, Sveučilište u Ljubljani
stanko.gerjolj@teof.uni-lj.si

UDK: 27-67:27-727
(2-675+2)
1Ricoeur,P.
Pregledni rad (Review)

KOMPARATIVNA TEOLOGIJA KAO JEDAN OD MOGUĆIH IZAZOVA VJERSKOGA ODGOJA U KONTEKSTU GLOBALNIH MIGRACIJA

Sažetak

Brojne migracije nose sa sobom i s ve veći vjerski pluralizam. To može brzo postati uzrokom vjerske netrpeljivosti, stoga nam je nužno potreban odgoj za međureligijski dijalog. Međureligijski dijalog trebao bi po mišljenju njegovih zagovornika i poticatelja snažno učvršćivati i prožimati samo čovjekovu strpljivost. Trebao bi uspostavljati obostranu suradnju te se ne bi smio temeljiti isključivo na suživotu s drugima, koji se razlikuju od nas. Ricoeurova hermeneutika, koja svako razumijevanje smješta unutar procesa prevođenja, pruža antropološki temelj međuvjerskom dijalogu koji će se temeljiti na jačanju vlastite vjere. Komparativna teologija F. X. Clooneyja temelji se na sličnoj ideji. Pomoću nje pokušat ćemo predočiti didaktičku zasnovanost vjerskog odgoja u našim školama ili župama, koja će poticati jačanje vlastite vjere i obogaćivati ju pomoću ljudi drugih vjeroispovijedi, što je cilj takvog procesa učenja. Ovako didaktički zasnovan vjerski odgoj mogao bi u velikoj mjeri nadvladati suvremenu površnost vjerovanja u ispraznoj ponudi novovjekih duhovnosti i konfliktnost susreta raznih današnjih fundamentalistički nastrojenih vjernika.

Ključne riječi: *međureligijski dijalog, međukulturni odgoj, P. Ricoeur, F. X. Clooney, komparativna teologija, učenje o religijama.*

Uvod

Svijet u kojem danas žive mladi obilježen je religijskim pluralizmom.[1] Taj se pluralizam može očitovati u njihovoj okolini, školi ili u medijima kojima su izloženi. Često se očituje već u samim obiteljima, budući

[1] Usp. A. Mlinar, Pluralizem v Evropi, *Bogoslovni vestnik* 65 (2005.), 109-113; M. Muršiš Klenar, Možnost dialoga v sodobni sekularni družbi, *Bogoslovni vestnik* 80 (2020.), 575-584; M. Tariq, *Multiculturalism*, Polity Press, Oxford, 2013.

da svjedočimo sve većem broju takozvanih mješovitih brakova.[2] Zato je sada vrijeme da se što obuhvatnije pozabavimo pitanjem pluralizma i na području religijskog odgoja.[3] Pogotovo zato što bismo trebali biti svjesni da sama pluralna okolina nije nešto samo po sebi razumljivo, što bi moglo uroditi međureligijskim dijalogom. Takav dijalog otvara brojne probleme koji ne vode nužno ni do produbljenog vjerovanja ni do veće strpljivosti.[4] Učitelji su na poseban način pozvani pobrinuti se za sve što je potrebno u vezi istinskog susretanja s tuđim vjerovanjem te smisleno obraditi sve što narušava kod pojedinca ustaljena shvaćanja, ukoliko je ta shvaćanja uopće svjesno uključio u svoj život. To je itekako značajno baš sada kad smo svjesni koliko je krhak "projekt takozvanog multikulturnog društva".[5]

U Katoličkoj Crkvi dijalog postaje sve otvoreniji i prisutniji. Priroda sveopće Crkve traži od nje da bude svjesna svoje situacije te uvijek iznova traži načine života i djelovanja, a ponekad i pukog preživljavanja u najrazličitijim sredinama. U svom misionarskom zanosu brojni misionari tražili su načine kako uspostaviti kontakt s drugim vjerovanjima i unutar tih vjerovanja navješćivati Evanđelje. Drugi vatikanski koncil dao je takvim pokušajima konačne smjernice koje i danas vode pastoralnu teologiju osvješćivanjem zajednice o pripadnosti jednom jedinom, sveukupnom čovječanstvu.[6] Iako Crkva čuva jedinstvenost vjere u spasenje po Isusu Kristu, ona istodobno priznaje duboko štovanje i moć ostalih duhovnih baština čovječanstva. Koncilsko zauzimanje za što produbljeniji međureligijski dijalog postkoncilski su pape snažno podupirali i krijepili svojim djelovanjem. Papa Franjo nastavlja i produbljuje takozvani duh Asiza, stoga možemo s pravom ustvrditi da je većina svjesna kako sva ta nastojanja pobuđuju brigu za opću dobrobit čovječanstva. Pritom ne smijemo zaboraviti da je dijalog između samih kršćanskih tradicija nešto što nas vodi prema što čvršćoj suradnji i međusobnom uvažavanju.

Promotrimo li malo pobliže politiku školstva, vidimo da se unatoč deklariranoj europskoj pluralnosti u velikoj mjeri izbacuju iz nastavnih programa vjerski sadržaji.[7] Prije svega zato što se religioznost više ne uklapa u europski identitet. Vjerski su sadržaji u mnogim zemljama sve manje značajni, tek su samo dio određene tradicije koja se ne tiče čovjeka u javnom prostoru kakav je škola. Škola mora jedino postizati dovoljno

---

2 Usp. Sh. C. Gordon, B. Arenstein, Interfaith education: A new model for today's interfaith families, *Internetional Review of Education* 63 (2017.), 169–195.

3 Usp. Michelle Voss Roberts, Comparative Moments: A Comparative Theological Orientation for Theological Education, *Religious Education* 115, (2020.) 3, 344.

4 Usp. Manfred Spieker, Medverstveni dialog, *Communio* 16 (2006.) 3, 206.

5 S. Leimgruber, *Interreligiöses Lernen*, Kösel-Verlag, München, 2007., 13.

6 Usp. Michael Barnes SJ, *Theology and the Dialogue of Religions*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004., 32-43.

7 Usp. G. Celestina, Mesto verskega pouka v sekularizirani Evropi, u: Roman Globokar (ur.), *Verski pouk v Slovenskih šolah: ovrednotenje in perspektive*, Zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 2010., 59-66.

visoku razinu znanja koja će učenicima omogućiti napredovanje prema višem stupnju obrazovanja.[8] U svim nacrtima preuređenja obrazovnoga sustava ključni je motiv razvoj konkurentnosti europskoga gospodarstva, tom razvoju mora služiti kvaliteta obrazovanja i njena preglednost. Više nije u prvom planu povezanost s duhovnom tradicijom starog kontinenta. Obrazovanje treba omogućiti svakom europskom državljaninu nastup na zajedničkom tržištu radne snage, omogućiti mu da se razvije i bude sposoban uključiti se u društvenu okolinu, gdje će uspješno raditi u svijetu globalne konkurencije. Vjerska predaja vezana je uz užu okolinu i kulturnu stvarnost. Sve se više naslućuje želja sekularnog društva da religioznu dimenziju odstrani iz javnog života pod izgovorom da je ta dimenzija samo izvor konflikata. Pa ipak, kršćanstvo i svako ozbiljno vjersko stajalište "nije tek nešto uz čaj i prijatan razgovor, već se temelji na zahtjevu za istinom, što je nešto subverzivno za svaku sekularnu pretenziju".[9] I zato će naše polazište glede odgoja u vremenu globalnog miješanja kultura biti: "Inkterkulturno kompetentan je svaki onaj pojedinac koji se s primjerenom lakoćom snalazi u jednoj i drugoj kulturi i u svakoj ga je moguće razumjeti."[10]

U stanju društva, gdje nema više jasnih granica između kultura, religija i njihovih praksi, kršćanske su tradicije, unatoč mnogim negativnim stajalištima prema religiji, pozvane da u novim okolnostima pronađu mjesto za svoje pedagoško djelovanje, pogotovo zato što država sve češće nastupa kao jedini arbitar glede neutralnog obrazovanja. Crkva time gubi prostor za djelovanje, ali mora ustrajavati na tome da u sekulariziranoj okolini nudi drugačiji način razmišljanja i življenja. To, dakako, ne znači da bi se vjerske zajednice trebale izdvajati iz javnog odgojno obrazovnog procesa, već bi se trebale jedino malo jače preusmjeravati na osobnu razinu. To očekuje i omogućava sama politika. Izdvajanje vjerske nastave iz javnih ustanova, ako do toga dođe, ili ako se to već dogodilo, trebalo bi ubrzati razmišljanja o tome kako na osobnoj razini potaknuti potrebu za vjerskim obrazovanjem. To iziskuje veću odgovornost svakog pojedinca za vjerski odgoj i povlači za sobom preradbu tradicije na tom području, kao i znatno veću zainteresiranost vjerskih zajednica. Vjerski će odgoj po načelu "uradi sam" ili "snađi se" teško odigrati povezujuću ulogu, takav odgoj neće moći biti odgojitelj solidarnosti kao presudnog elementa u izgradnji globalnoga svijeta. To itekako živo osjećamo u vrijeme pandemije, kad bez prave solidarnosti ne možemo očuvati ni minimalno održiv zajednički život. "Ostvarena je široka suglasnost glede toga da je takav vjerski odgoj itekako značajan kao poticajna snaga građanskog odgoja, promocije dijaloga, socijalne kohezije, održavanja mira i očuvanja čovje-

---

[8] Usp. J. Cassin, Poučevanje religije – vir za Evropo, u: Roman Globokar (ur.), *Verski pouk v Slovenskih šolah: ovrednotenje in perspektive,* Zavod sv. Stanislava, Ljubljana, 2010., 67-70.

[9] Michael Barnes SJ, *Theology and the Dialogue of Religions*, 19.

[10] S. Leimgruber, *Interreligiöses Lernen*, 20.

kovih prava."[11] Međutim, za odgovoran međuvjerski odgoj valja najprije produbiti vlastitu vjeru, "kako bismo uistinu mogli istinski i dubinski izmjenjivati vjersko iskustvo."[12] U raspravi želimo postaviti temelje mogućem pedagoško-didaktičkom pristupu koji će pomoći u jačanju pojedinaca i skupina k osobnijoj i jačoj vjeri. Uz migracije koje donose različite oblike vjerovanja, takva je snaga još potrebnija. To je filozofski antropološki aspekt gdje pretpostavljamo da je osoba s jasnim i osobnim uvjerenjima prijemčivija za dijalog s drugačijima. Naša namjera nije postaviti odgojno-obrazovni ili katehetski model, nego promisliti o temeljima religijske pedagogije, bilo da je konfesionalna ili nekonfesionalna.

1. Putevi međureligijskoga odgoja

Ograničit ćemo se na katolički vjerski odgoj, više ili manje povezan s katehezom ili širim vjerskim odgojem koji se obavlja u školi, i to u duhu Katoličke Crkve, ali ne mora nužno biti isključivo katehetski. Ukoliko želi tako ustrojena kateheza slijediti ciljeve međureligijskog dijaloga, morat će u svojim pristupima znatno jače naglašavati osobnu dimenziju i otvorenost prema drugim religijama. Takav je pristup već unaprijed dijaloški obilježen te će nehotice svoje obilježje pedagoški prenijeti, kako u samo razumijevanje, tako i u vjersko življenje. Pritom se ne radi više o pukom postupku poučavanja, kad se jednostavno posreduju određeni oblici kršćanskog vjerovanja, već se radi istovremeno o uvođenju, poučavanju, učenju i pustolovini. Stalno treba ustrajati na tome da određen identitet ne izgrađuje nešto na isključivanju, već na zdravom uključivanju i suživotu.[13] Pluralnost mora biti ozbiljno shvaćena, moramo znati da se vjernost vlastitoj religiji očituje ponajprije u otvorenosti prema drugim religijama i njihovom razumijevanju. Time nipošto ne želimo zanemariti kršćansku predaju i blagodat. Ako smo nekad upotrebljavali ekskluzivni model, koji je naglašavao prvenstveno vlastiti put religioznosti, inkluzivni model nas je polako doveo do toga da dopuštamo i drugačiju religioznost. Naš je cilj takozvani pluralni model, gdje ćemo pored teoloških polazišta, koja se u velikoj mjeri temelje na Johnu Hicksu, veću pozornost pridavati vrijednostima vlastite tradicije,[14] što po našem mišljenju u velikoj mjeri omogućava komparativna teologija kao dopunski pluralni model.

Takav je teološki temelj nužno potreban, budući da se religijska didaktika ne može domoći pluralnog modela u izoliranosti i odmaknutosti od iskustava drugih ljudi, pogotovo ako se ti ljudi kreću stalno u našoj blizi-

---

[11] Sh. C. Gordon, B. Arenstein, Interfaith education: A new model for today's interfaith families, 170.

[12] *De l'importance du dialogue interculturel et interreligieux*, 2017., https://enseignement-catholique.fr/des-outils-pour-le-dialogue-interculturel-et-interreligieux (06. 04. 2021.).

[13] Usp. CNEC, *L'interculturel et l'interreligieux en école catholique: Eduquer au dialogue, pour une civilisation de l'amour*, CNEC, Paris, 2017.

[14] Usp. S. Leimgruber, *Interreligiöses Lernen*, 51.

ni. O dijalogu može biti riječi samo ondje gdje prevladava pravi i djelotvoran pluralizam. Tu otvorenost za susretanje različitih iskustava morala bi omogućavati upravo kateheza koja bi na taj način ujedno eliminirala razne predrasude i bojazni. Osnovna stvar koja nas mora voditi jest vjerovanje u to da se bit svakog čovjeka sastoji u njegovoj sličnosti s Bogom ("na svoju sliku stvori Bog čovjeka"), vjerovanje koje se očituje u sposobnosti za slobodu i ljubav.[15] Na taj način kateheza nije više u službi isključivo neke zajednice, Crkve, već se sve više obvezuje na poslanstvo Boga. U tako utemeljenom poslanstvu kateheza je usmjerena prema poštivanju i prihvaćanju drugih iskustava i spoznaja Boga, što ih sa sobom donose razne tradicije ili pojedinci.[16] Središte kateheze i ,općenito katoličkoga odgoja, postajat će na taj način sve više vjerovanje i način življenja kakvi proizlaze iz osobnog uvjerenja, što svakako uključuje određenu poniznost i priznanje da objavu nikad nije moguće do kraja iscrpsti. Unatoč određenim poteškoćama u takozvanim religijama knjiga, u smislu da se udaljuju od 'podarene' istine, pluralni model postaje sve više podlogom za kršćanski odgoj. Upravo na određenom otvorenom modelu razumijevanja cjelovitog vjerovanja možemo lakše slijediti zajedničke ciljeve čovječanstva – pravednost, solidarnost i mir.[17]

Čitanje tekstova, bilo iz Svetog pisma ili iz Kurana, uvijek je bilo uvjetovano određenim oblikom interpretacije koja je u prvom redu povezana s prevođenjem. Kao što se kod prevođenja velikih tekstova ljudske kulture nastoji stalno napredovati u smislu poboljšanja, da svaki novi prijevod bude bliži samom izvorniku, ali i trenutnom razumijevanju, tako je to i kad se susrećemo s različitim vjerama. Da bismo mogli razumjeti druge, potreban je napor razumijevanja, uključivanja stranog, nerazumljivog u naš vlastiti svijet. Kao što tvrdi francuski filozof P. Ricoeur, svaki naš susret s nečim stranim traži prijevod, a sam prijevod već je određena interpretacija. Interpretirati se može putem odbacivanja, prihvaćanja, tolerantnosti ili pak sudjelovanja.[18] Kod tolerantnosti se naprosto radi o mirnom prenošenju drugosti. Ako je proces 'prevođenja' druge kulture u vlastitu pogrešan ili se događa sa zakašnjenjem, tolerancija neće biti dovoljna za uspješnu izgradnju multikulturnog globaliziranog svijeta, pogotovo ako znamo da je susret s Bogom uvijek povezan s otvaranjem drugome, drugačijem od nas samih. Ljudsko polazište izgrađivanja sebe mora, osobito u višekulturnoj okolini kakvu predviđa Ricoeur, dopuštati na neki način i nešto više od same drugosti koju možemo definirati i smjestiti u prostor svog isključivo ljudskog razumijevanja.[19]

---

[15] Usp. CNEC, *L'interculturel et l'interreligieux en école catholique: Eduquer au dialogue, pour une civilisation de l'amour*, §15.

[16] Usp. C. Salenson, Révélation et dialogue, *Catéchèse,* 173 (2003.), 164.

[17] Usp. S. Leimgruber, *Interreligiöses Lernen*, 58.

[18] Usp. P. Ricoeur, *Sur la traduction,* Bayard, Paris, 2004., 40.

[19] Usp. P. Ricoeur, *Oneself as another*, The University of Chicago Press, Chicago, 1992., 355.

Već je u vlastitoj vjeri potrebno stalno prevođenje onoga što mi se otvara kao Drugo. Taj proces prevođenja nije lako izbjeći, kao što se može vidjeti iz povijesti kršćanstva, u situaciji kad smo primorani susretati se s drugim vjerama. Taj se proces zbiva od samog početka isprepletanja i pravljenja razlika između kršćanstva i židovske zajednice sve do današnjih globalnih utjecaja. To nehotično susretanje nazivamo implicitnim dijalogom, koji se danas sve češće povezuje s pojmom inkulturacije.[20] No, već u najranijoj povijesti možemo pronaći neke primjere namjernog dijaloga između raznih vjerovanja koji jasno ukazuju i na mogućnost nečeg drugačijeg od pasivnog prihvaćanja i tolerantnosti. Clooney navodi primjer Roberta de Nobila, jednog od prvih isusovačkih misionara u Indiji, koji je zagovarao 'razumnost' hinduističkih vjernika jer je bio uvjeren da im jedino na taj način može naviještati kršćanstvo.[21] De Nobili tvrdio je da za osvjetljavanje mračne sobe nisu potrebni prijeteći glasovi i uništavanje, već je dovoljno zapaliti malu svijeću.[22]

Didaktički model ekskluzivizma, koji zatvara sudionike u geta, nije pravi odgovor za potrebe globalnog društva. Inkluzivni model, koji je poslije Drugoga vatikanskoga koncila u velikoj mjeri doprinio otvaranju prema drugim religijama, previše ističe samu istinu te se pokroviteljski ponaša prema drugima. Pluralni model omogućava istinski dijalog, samo što često zanemaruje pitanje vlastitoga identiteta. Taj model nastojimo poduprijeti komparativnom teologijom koja zahtijeva vjernost vlastitoj vjeri te poštivanje, pa čak i radovanje drugoj ili drugačijoj religioznosti, što podrazumijeva stalno poniranje u tradicije komparativnih vjerovanja.[23]

2. Komparativna teologija i učenje za međureligijski dijalog

Iako u svojoj knjizi o komparativnoj teologiji Clooney[24] ukazuje na dugu tradiciju takvog načina razmišljanja u kršćanskom svijetu, pa i na brojne teologe koji se mogu povezivati s tom granom teologije, njen glavni protagonist ipak je on sam.[25] Za njega je to prije svega teologija na tragu načela vjere koja traži razumijevanje, "praksa u kojoj sve tri riječi – vjera, traženje, intelektualni cilj – imaju svoju puninu te svojim isprepletanjem stvaraju plodotvornu napetost."[26] Taj tipični teološki potez njegova susre-

[20] Usp. C. Cornille, Introduction, u: Catherine Cornille (ur.), *The Wiley-Blackwell Companion to Inter-Religious Dialogue,* 2013., John Wiley & Sons, Chichester, Oxford, 13.

[21] Usp. F. X. Clooney, *Hindu God, Christian God: how reason helps break down the boundaries between religions,* Oxford University Press, Oxford, 2001., 5.

[22] Usp. Michael Barnes SJ, *Theology and the Dialogue of Religions*, 146.

[23] Usp. P. Hedges, *Comparative Theology. A Critical and Methodological Perspective*, Brill, Leiden, 2017., 17.

[24] Usp. F. X. Clooney, *Comparative Theology. Deep Learning Across Religious Borders*, John Wiley & Sons, Chichester, Oxford, 2010., 24-53.

[25] Usp. M. Moyaert, *In Response to the Religious Other. Ricoeur and the Fragility of Interreligious Encounters,* Lexington Books, New York, London, 2014., 159.

[26] F. X. Clooney, *Comparative Theology. Deep Learning Across Religious Borders*, 9.

tanja s drugim vjerama posljedica je osobnog iskustva. Mogli bismo čak ustvrditi da se kod komparativne teologije radi o određenoj autobiografskoj metodi.[27] Amerikanac, irskog porijekla, rođen 1950. godine, odgojen u katoličkom duhu, odrastao za vrijeme Drugoga vatikanskoga koncila, a do danas već više od četrdeset godina isusovac, tijekom izgrađivanja samog sebe susretao se s potpuno nekršćanskom okolinom. Godine 1973. njegovi su ga poglavari poslali u Katmandu, Nepal, da ondje predaje engleski jezik te u neku ruku moralni odgoj. Otkrio je da ne može mladež, koja je uglavnom bila budistička i hinduistička, poučavati polazeći od svoje kršćanske tradicije, ukoliko im doista želi posredovati osnovna promišljanja o moralnim načelima potrebnim za život u konkretnoj sredini. Za vrijeme svog dvogodišnjeg djelovanja u toj školi počeo je dubinski proučavati osnovne tekstove dviju prevladavajućih vjera u Nepalu.[28] Kasnije je doktorirao na južnoazijskim jezicima i kulturi, zbog čega se nekoliko puta vraćao na Indijski poluotok. Svaki bi put iznova osjetio bogatstvo tih kultura, a prije svega dubinu vjerovanja s kojima se susretao. Pritom je otkrio sljedeće: "Jasno sam uvidio da nisam hinduist niti bih mogao biti jedan između njih. Naprosto već zbog boje kože, zatim stalnih pogrešaka u razgovoru na tamilskom, zbog mog irsko-katoličkog odgoja u New Yorku, i naposljetku, zbog mog dugogodišnjeg studija kršćanske filozofije i teologije. Ali sve to povezano je i s produbljenim odnosom mog srca, uvijek sam nastojao biti jedan od onih koji jednostavno 'ostaviše sve i pođoše za Njim' (Lk 5). Svojim zavjetom naprosto nije moguće trgovati."[29] Zato je komparativna teologija postala odraz njegovih susretanja s tekstovima (pisanim ili usmenim) drugih religija, u konkretnom slučaju s hinduističkim i djelomično budističkim tekstovima. Pritom teolog ostaje otvoren i spreman prihvatiti poruku drugoga, drugačijega, koji ne pripada njegovoj vlastitoj teološkoj tradiciji. Nakon proučavanja temeljnih tekstova drugih religija uslijedilo je novo, aktivno razdoblje, kad je preko drugačijeg u tuđoj religiji ponovno ili čak prvi put prepoznao bogatstvo vlastite religijske predaje koja je možda bila zanemarena ili prebrzo zaobiđena ili ga se dotad nije doticala.[30] Stoga nije cilj proučavanje drugih religija, nije cilj komparativna religiologija, već je cilj osnovno teološko promišljanje vlastite religijske predaje. "Komparativni teolog u najboljem slučaju pozorno sluša druge i tumači svoje vjerovanje; ona ili on trebaju u najboljoj namjeri studirati tradiciju drugih religija i svoje vlastite religije, sve tradicije moraju nam biti srcu drage, kako bismo mogli mudrost iz drugih uključivati u svoju vlastitu."[31] U tom nastojanju i teološkom produbljivanju uvijek se radi o

---

27 Usp. P. Hedges, *Comparative Theology. A Critical and Methodological Perspective*, 22.

28 Usp. F. X. Clooney, *Comparative Theology. Deep Learning Across Religious Borders*, 17-18.

29 F. X. Clooney, *Hindu God, Christian God: how reason helps break down the boundaries between religions*, 5.

30 Usp. P. Hedges, *Comparative Theology. A Critical and Methodological Perspective*, 12.

31 F. X. Clooney, Comparative Theology and Inter-Religious Dialogue, u: Catherine Cornille (ur.), *The Wiley-Blackwell Companion to Inter-Religious Dialogue*, John Wiley & Sons, Chichester, Oxford, 2001., 53.

napetosti između otvorenosti drugačijem, drugoj predaji te inzistiranju na vlastitoj vjeroispovijesti. Riječ je o nikad završenom hermeneutičkom krugu između samosvijesti i otvorenosti, između uvjerenja i kritike, između približavanja i udaljavanja.[32]

Clooney uspoređuje komparativnu teologiju s produbljenim čitanjem svetih tekstova, koji su stoljećima ostali živi i nadahnjivali zajednice koje su iz njih crpile snagu za život u vjeri. "Želimo li učiti i mijenjati se tijekom učenja, teško da bismo mogli naći nešto pouzdanije, bogatije i plodonosnije od čitanja."[33] Pritom se ne radi o nekakvom površnom čitanju koje bi se zadovoljavalo samo zanimljivim usporedbama,već se radi o dugotrajnom i detaljnom studiju uz brojna preispitivanja i uspoređivanja. "Ovakav pristup intelektualno je zahtjevan; samo ako postanemo dubinski i cjelovito obuzeti određenom tradicijom, bit ćemo u stanju ispravno razumjeti i vrednovati određeni religiozni tekst neke druge tradicije."[34] Za vrijeme tog studija mora se očitovati jasna privrženost Bogu, odnosno božanstvima. Kod te teologije ne može se govoriti o nekakvoj 'tabula rasi'. Teolog uvijek priznaje teološki, vjerski interes. Mogli bismo njegovo intelektualno djelovanje pojednostaviti tvrdnjom da želi jedino što obuhvatnije i cjelovitije poznavati dragog Boga, bez obzira o kojoj se tradiciji radilo.[35] Dok nastojimo što produbljenije čitati tekstove drugih vjerovanja, moramo to činiti duhovnim očima, očima koje tragaju za vjerom. Poslije čitanja određenih tekstova drugih vjerovanja moramo se vratiti ponovnom čitanju vlastitog teksta te pomnom promišljanju vlastitog, uhodanog pogleda i odnosa prema religioznosti. Budući da se radi o teologiji, trebali bismo sve to povezati i prevesti u razumljiv govor za vlastitu zajednicu, kako bismo povećali duhovnu senzibilnost njenih članova.[36] Komparativni teolog primoran je dubinski proučavati zato što se u procesu susretanja s drugim tradicijama otvaraju različita temeljna pitanja, kao što je pitanje istine, etičke aplikacije, uključivanje spoznaja u relevantne zajednice te konačno i mogućnost novog susreta s Bogom pomoću pomnog čitanja.[37] Moramo znati da površno čitanje ne može nipošto uroditi cjelovitim hermeneutičkim krugom i da takvo čitanje ne dolikuje ni čitanom tekstu ni osobnom vjerovanju samog teologa.

Čitanje stranog teksta pretpostavlja lojalnost prema vlastitoj vjerskoj zajednici.[38] Clooney priznaje kako ne može čitati hinduistički tekst bez

---

[32] Usp. M. Moyaert, *In Response to the Religious Other. Ricoeur and the Fragility of Interreligious Encounters*, 159.

[33] F. X. Clooney, *Comparative Theology. Deep Learning Across Religious Borders*, 58.

[34] M. Moyaert, *In Response to the Religious Other.*, 163.

[35] Usp. F. X. Clooney, *Hindu God, Christian God: how reason helps break down the boundaries between religions,* 7.

[36] Usp. F. X. Clooney, *Comparative Theology. Deep Learning Across Religious Borders*, 60.

[37] Usp. *Isto*, 62.

[38] Usp. P. Hedges, *Comparative Theology. A Critical and Methodological Perspective*, 20.

katoličkih polazišta, iako se uvijek iznova trudi što dublje uroniti u njihov duh i tradiciju. Samo ukoliko prihvatimo vlastite polazišne naklonosti, izgrađene nazore, možemo biti oslobođeni za ranjivost, osjetljivost nužno potrebnu za takvo čitanje. Upravo zbog osjetljivosti svetih tekstova takvo je priznanje nužno. Istovremeno bi moje čitanje trebalo pronalaziti mogućnost da čitam zajedno s teolozima dotične druge tradicije, kako bismo na taj način izbjegli podređivanje teksta isključivo svojim vlastitim željama i predodžbama. Takvo unakrsno čitanje trebalo bi prevladavati sveukupnom duhovno-teološkom te studioznom dimenzijom.[39]

Takav način čitanja, koji teži produbljenom razumijevanju drugačijeg vjerovanja, mora izbjegavati poopćavanja i stereotipe kakvi prečesto dolaze do izražaja u liberalnom pluralizmu. Mora se također izbjegavati način na koji bi se druga tradicija prikazivala tako da se ne bi mogla razumjeti ili uključiti u vlastitu misaonost, kao što se to često događa kod postliberalnog partikularizma.[40] Da bismo to mogli postići, valja nam na samom polazištu priznavati i prihvaćati drugost neke druge religije. Kod susreta s tom drugošću ne smijemo već na samom početku biti previše oduševljeni, ne smijemo se tome u potpunosti prepustiti, već nam je potrebna određena suzdržanost, budući da jedino na taj način možemo tu drugost razgovjetno otkrivati. Da bi nam tekst nekog drugog vjerovanja bio što razumljiviji, potrebna nam je ona hermeneutička otvorenost, polazišno uvjerenje, koju smo spominjali na samom početku. Treba se naposljetku prepustiti tekstu, osloboditi se želje za ovladavanjem, kontroliranjem čitanja. Samo ukoliko se prepustimo tekstu te budemo 'ranjivi' u vlastitim uvjerenjima, bit će čitanje plodonosno. Tekst mora biti učitelj, a čitatelj učenik, kako bismo mogli nanovo govoriti, raditi i pisati s novim duhovnim uviđajem i snagom. [41]

Iako su tekstovi samo dio religija i vjerovanja u mnogim tradicijama, Clooney tvrdi da je čitanje temeljnih religioznih tekstova jedini i najbolji izvor, pored brojnih drugih dobrih izvora, koji nam jamči da ćemo određenu vjersku tradiciju prepoznati u svoj dubini i suptilnosti.[42] Put do takvog produbljenog čitanja uistinu je dug i samo rijetki pojedinci mogu njime kročiti. Svi oni kojima uspijeva obogaćivanje čitanja vlastite teologije pomoću produbljenog čitanja tekstova drugih religija, čine kamen temeljac za napredovanje zajednica u pojedinim religijama. No, unatoč svemu tome, Clooney naglašava da sama komparativna teologija ne znači još međureligijski dijalog. Iako se kod komparativne teologije radi o studiju, taj bi studij ipak morao biti u samoj srži međureligijskog dijaloga. Upravo zato pravi međureligijski dijalog omogućava i potiče komparativni dodir teologa različitih vjerskih tradicija. Kod međureligijskog dijaloga

[39] Usp. F. X. Clooney, *Comparative Theology. Deep Learning Across Religious Borders*, 64.

[40] Usp. M. Moyaert, *In Response to the Religious Other.*,167.

[41] Usp. *Isto*, 167-170.

[42] Usp. F. X. Clooney, *Comparative Theology. Deep Learning Across Religious Borders*, 67.

javljaju se pitanja na koja može odgovoriti svojom osjetljivošću i duhovnom usmjerenošću upravo komparativni teolog, što dakako pospješuje i sam dijalog. Međureligijski dijalog može prije svega pomoći mladim teolozima kod ukidanja granica između religija, ili da, s druge strane, te granice previše ne naglašavaju jer uvijek vreba opasnost: ukoliko više znaš o drugim religijama, utoliko lakše naglašavaš svoju specifičnost.[43]

3. Nekoliko zaključnih smjernica za religijsku didaktiku

Vjersko učenje koje bi uključivalo komparativnu teologiju ne bi doprinosilo samo boljem razumijevanju drugoga, već bi omogućilo preispitivanje vlastitog pogleda na životnu svakodnevicu i vjersko uvjerenje kako pojedinca tako i zajednice. No, kod sveobuhvatnog napora komparativnih teologa radi se prije svega o stalnom procesu učenja, ili da se poslužimo riječima Ricoeura: prevođenja koje se temelji na "jezičkoj gostoljubivosti". Gostoljubivost podrazumijeva otvorenost za tuđe i tuđe ne želi promijeniti u svoje vlastito, nego mu širom otvara svoj dom, poslužuje ga i nastoji se obogatiti njegovom drugošću.[44] Uvijek možemo biti domaćini ili gosti. Kao primjer možemo navesti ženu Kananejku koja pade ničice pred Isusom (Mt 15, 22-28). Majka koja Isusa izazove u njegovoj teoretskoj otvorenosti naspram židovskom zakonu čistoće, domogla se Isusove gostoljubivosti i njegove pomoći. Jedino onaj tko je svjestan činjenice da bi mogao naučiti nešto novo i da bi se učenjem mogao promijeniti, jedino će onaj to i učiniti. Motivacija se krije u samom čovjeku, "ta u nama je klica temeljnog osjećaja simpatije prema religijski Drugome".[45] Zato je, unatoč polazišnoj metodi bavljenja tekstovima, sam Clooney uvažavao i opisivao iskustvenu razinu na kojoj pokušava na isti način upotrebljavati metode rada s tekstom. Npr. dok kao katolički svećenik i redovnik stoji u hinduističkom hramu ispred njihovih boginja, njega to stajanje podsjeća na štovanje Majke Božje.[46] Sam je svjestan teoloških poteškoća u vezi s tom usporedbom, ali ne može to ignorirati. Unutarnji je proces razumijevanja tog estetskog izazova već započeo.

Na sličan je način, zahvaljujući suvremenim mogućnostima digitalne raspoloživosti, moguće to provoditi i u procesu učenja, pod uvjetom da je u pozadini našeg pedagoškoga rada princip gostoljubivosti. Za uspješnu pedagošku realizaciju tog procesa nužno je temeljito preispitivanje vlastitih uvjerenja. Tek kad jednom priznamo svoje neznanje, nespretnost i nevještost, možemo u znanju, spretnosti i vještini drugih otkriti svoje mogućnosti. Sigurna i predvidiva okolina učenja, koja se temelji na snaž-

---

[43] Usp. F. X. Clooney, Comparative Theology and Inter-Religious Dialogue, 2001., 59.

[44] Usp. P. Hedges, *Comparative Theology. A Critical and Methodological Perspective*, 68.

[45] *Isto*, 21.

[46] Usp. F. X. Clooney, *Divine Mother, Blessed Mother: Hindu Goddesses and the Virgin Mary*, Oxford University Press, Oxford, 2005., 7.

noj osobnosti učitelja, kateheta, omogućava komparativni proces. Čovjek posjeduje tek nešto malo prirođenih spretnosti, stoga je temeljni princip kulture i konačno svih religijskih objava upravo učenje na stvaralaštvu i iskustvima drugih. Ti drugi su najčešće snažni autoriteti. Da ne bi pritom došlo do otpora, straha ili pogrešnog interpretiranja, nužno je potrebno planski ostvarivati čitav proces učenja. Za to je nužno potreban osposobljen i mudar učitelj, koji ima osjećaj za pojedinačnog učenika.

Važno je također biti svjestan da nije dovoljno biti samo oduševljen drugom religijom, ta mogli bismo se vrlo lako izgubiti u nekakvoj pop duhovnosti ili bismo mogli izazvati suprotstavljanje jer bi se brzo mogli naći pojedinci koji bi pozivali na sveti rat za obranu očinske baštine. Isto tako nije moguće ostati neodoljivo samouvjeren. Prvo, zato što je to nemoguće, a drugo, zato što jedino pomoću drugačijeg pogleda otkrivamo i prepoznajemo svoj vlastiti te u njemu razbijamo iluzije koje koče vlastito stvaralačko izgrađivanje. Kao učitelji i odgojitelji trebali bismo se potruditi da kod mladeži sačuvamo zanimanje za drugačije, strano, te im budemo od pomoći u produbljivanju vlastitog vjerovanja. Iz godine u godinu moramo ih pripremati za ispravno razumijevanje cjelovitog procesa uspostavljanja osobnog i društvenog identiteta: ustrajno produbljivanje i poštivanje vlastite vjeroispovijesti koja je danas moguća jedino zahvaljujući plodonosnim susretanjem s 'prijevodima' temeljnih tekstova drugih religija. Cilj vjerskog učenja nije samo učenje o religijama, već je to produbljivanje vlastitog životnog svjetonazora.[47] Upravo komparativna teologija, kako je zamišlja Clooney, može doprinijeti međureligijskom dijalogu, što "će nam pomoći u prepoznavanju drugih, samih sebe i naše situacije u pojmovima svijeta u kojemu bismo mogli živjeti".[48]

Ovim temeljnim smjernicama, koje nam pruža komparativna teologija za vjersku nastavu, bilo u župi ili u školi, mogli bismo dodati i nekoliko metodoloških. Valjalo bi ponajprije kod svih migracija, miješanja kultura i ostalih globalnih zbivanja, koja mladima oduzimaju sigurnost identiteta, poticati i omogućavati čuđenje nad onim što je drugačije. Učitelj i još više kateheta trebao bi danas, više nego ikad ranije, uspostaviti u razredu ozračje slušanja o mnogim drugačijim, čudnim običajima, i to bez ikakvih unaprijed iznesenih predrasuda i nagađanja. Jedino će na taj način pojedinac moći osjetiti da smije biti baš onakvim kakav jest, sa svom baštinom koju je naslijedio. To će omogućiti dva postupka: traženje vlastitog identiteta i neposrednu mogućnost učenja pomoću drugačijeg. Kad se radi o vjerskim pitanjima, zadaća nastavnika ili katehete sastoji se u tome da učenike nauči kako procjenjivati istinu da ne bi zatajili svoje te bili isključivi prema drugima. Kateheta se mora itekako pobrinuti za odgovarajuće poznavanje drugih religija te pritom učvršćivati vlastitu vjersku pripadnost. Sami udžbenici mogli bi, kao što je to slučaj s

[47] Usp. S. Leimgruber, *Interreligiöses Lernen*, 61.

[48] M. Moyaert, *In Response to the Religious Other.*, 176.

udžbenicima za vjeronauk na katoličkim gimnazijama u Sloveniji *Vjera i kultura*, uključivati u pojedinačne problematike i originalne tekstove iz tradicija drugih religija.[49] Za djecu migranata i mladih iz različitih stranih kultura takav je proces učenja od životnog značenja. Rođeni su u drugačijoj kulturi nego što je kultura dotične škole; moraju naučiti standardni jezik komuniciranja i osnovnih oblika međusobnog ponašanja. Ako će se osjećati prihvaćenima, daleko je veća vjerojatnost da će se potruditi kako bi što bolje upoznali kulturu 'domaćina'.[50] To osobito vrijedi za vjersku okolinu, koja je time mnogo dublje prožeta, a u današnje vrijeme gurnuta je na rub društvenih zbivanja. Čitanje temeljnih vjerskih tekstova, poruka o vlastitim vjerskim praznicima, običajima i obredima, stvara od školskog prostora prostor susretanja. U duhu Asiza kročimo tako putem susretanja i spoznavanja koji nas obostrano obogaćuju.[51]

COMPARATIVE THEOLOGY AS A POSSIBLE RESPONSE FOR THE RELIGIOUS INSTRUCTION IN THE CONTEXT OF GLOBAL MIGRATIONS

Abstract

Many migrations are also causing increasing religious pluralism. This can quickly be a cause of religious intolerance. That is why we urgently need education for interfaith dialogue. Interfaith dialogue, as understood by its founders, is supposed to transcend mere tolerance. It is supposed to lead to cooperation and mutual enrichment and should not be based on mere coexistence with others who are different from us. Ricoeur's hermeneutics, which claims that all understanding happens through translation, gives an anthropological foundation for interfaith dialogue, which is based on strengthening of one's own faith. Comparative theology of F. X. Clooney is based on a similar idea. It will help us demonstrate a didactic plan for a religious education in high school which will promote the strengthening of students' faith and their enrichment through people of other faiths, which is the goal of such courses anyway. A course with such didactic plan can overcome the superficiality of modern believers faced with a variety of frivolous new age spiritualities, as well as the conflicts which arise when various fundamentalist believers meet.

Keywords: interfaith dialogue, interculture education, P. Ricoeur, F. X. Clooney, comparative theology, religious studies.

[49] Usp. J. Marenk, *Kdo sem? 1.*, Mohorjeva družba, Celje, 2004.

[50] Usp. S. Leimgruber, *Interreligiöses Lernen*, 91.

[51] Usp. *Isto*, 99.

Prof. dr. sc. Wolfgang Weirer
Institut für Katechetik und Religionspädagogik
Katholisch-Theologischen Fakultät, Universität Graz
wolfgang.weirer@uni-graz.at

UDK: 378.4(436)GRA:21/29
27-1/-9:28-1/-9]2-675
159.953:316.647.5]2-67
Izvorni znanstveni rad (Original scientific paper)

MITEINANDER STATT ÜBEREINANDER IM GESPRÄCH
Interreligiöse Bildung als Radikalisierungsprophylaxe

Zusammenfassung

Sowohl im Kontext der Pandemie als auch im Zusammenhang mit Migrationsphänomenen wird eine mangelnde Ambiguitätstoleranz (Th. Bauer) und damit im Zusammenhang der Trend zur Vereindeutigung von komplexen Themenzusammenhängen sichtbar. Diese bringen die Gefahr von Radikalisierung und Fundamentalismen mit sich. Erfahrungen aus einem interreligiösen Unterrichtsforschungsprojekt an der Universität Graz, die in diesem Beitrag exemplarisch skizziert werden, zeigen, dass interreligiöse Bildung, die in der Form konkreter gestalteteter Begegnungen mit Menschen aus anderen Religionen geschieht, die Möglichkeit bietet, Schüler:innen auf dem Weg zur Pluralitätskompetenz und Ambiguitätstoleranz zu begleiten. Dafür notwendig ist u. a. das offene Gespräch zwischen Lehrpersonen und Schüler:innen der beteiligten Religionen auf Augenhöhe, das auf der Grundlage von Gemeinsamkeiten der Religionen auch Differenzen nicht ausblendet.

Keywords: *Ambiguität, Interreligiöses Lernen, Unterrichtsforschung, Ambiguitätstoleranz, Pluralitätskompetenz*

1. Migration und Pandemie – Gemeinsame Herausforderungen für religiöse Bildungsprozesse

Auf den ersten Blick handelt es sich bei der seit dem Spätwinter 2020 grassierenden Covid19-Pandemie und dem Thema Migration um höchst unterschiedliche Phänomene, die jeweils gesellschaftliche, gesundheitliche und politische Herausforderungen mit sich bringen und unsere Lebensgewohnheiten beeinflussen und verändern.

Worin bestehen nun aber Gemeinsamkeiten zwischen Migrationsphänomenen und der Pandemie? Und welche Herausforderungen evozieren diese für religiöse Bildungsprozesse?

Für die Thematik dieses Bandes lassen sich zumindest drei relevante Gemeinsamkeiten diagnostizieren:

Zum einen werden sowohl die Pandemie als auch die Migrationsbewegungen (vor allem seit 2015) als Krisenphänomene wahrgenommen. Krisen halten einer Gesellschaft immer einen Spiegel vor Augen, sie lassen Probleme, die auch unter "normalen" Bedingungen existieren, konturierter – wie unter einem Vergrößerungsglas – hervortreten. Auch wenn Krisen in der Regel als "negative Erfahrungen" konnotiert werden, wohnen gerade diesen Phänomenen auch "bildende Erfahrungen" inne, "ohne die Lernen in allen Bereichen […] gar nicht möglich wäre"[1].

Zweitens führen sowohl Migration als auch die Pandemie dazu, dass wir es zunehmend – ausgehend von Rändern des gesellschaftlichen Spektrums – mit Radikalisierung, Extremismus und fundamentalistischen Tendenzen zu tun haben, sowohl auf politisch-weltanschaulicher als auch auf religiöser Ebene. Zu denken ist etwa an Coronaleugner:innen und Verschwörungstheoretiker:innen, an rechten und linken Fanatismus oder an religiös geprägte Fundamentalismen. Gerade politische und religiöse Extremismen gehen gerne auch verschiedene Koalitionen ein und führen zu Korrelationen, wie wir es gegenwärtig in Ungarn oder in Polen erleben[2].

Und drittens – das ist wohl die Kehrseite der letztgenannten Beobachtung – erleben wir momentan im Kontext der Corona-Pandemie augenscheinlich das Ende (natur-)wissenschaftlicher Eindeutigkeit. Bei allem ganz hohen Respekt vor den Leistungen der medizinischen und pharmazeutischen Forschung und Entwicklung, die uns helfen können und sollen, einen Weg aus der Pandemie – durch Maßnahmen, durch Impfungen und durch Medikamente – zu finden: Wie oft haben wir in den letzten Monaten erlebt, dass eine Vorhersage einer Medizinerin oder eines Statistikers doch *nicht* eingetroffen ist? Das irritiert uns. Gerade in Krisensituationen erwartet sich der Mensch eindeutige Antworten auf seine Fragen und klare Orientierung.

Der Münsteraner Arabistiker und Islamwissenschaftler Thomas Bauer[3] weist jedoch darauf hin, dass es zum Menschen und zum Mensch-

---

[1] Dietrich Benner, Einleitung. Über pädagogisch relevante und erziehungswissenschaftlich fruchtbare Aspekte der Negativität menschlicher Erfahrung, Dietrich Benner (Hg.): *Erziehung – Bildung – Negativität*, Weinheim u.a. : Beltz 2005 (= Zeitschrift für Pädagogik. Beiheft 49), p. 7-21, p. 7.

[2] Cf. z. B. jüngst Sonja Angelika Strube u. a. (Hg.), *Anti-Genderismus in Europa. Allianzen von Rechtspopulismus und religiösem Fundamentalismus. Mobilisierung – Vernetzung – Transformation,* transcript, Bielefeld, 2021.

[3] Cf. Thomas Bauer, *Die Vereindeutigung der Welt. Über den Verlust an Mehrdeutigkeit und Vielfalt,* Reclam, Stuttgart, 2018; Thomas Bauer, *Die Kultur der Ambiguität. Eine andere*

sein unzertrennlich dazugehört, mit Vieldeutigkeit – er verwendet den Begriff "Ambiguität" – zu leben, und nennt eine Fülle von Beispielen aus verschiedensten Lebensbereichen: Von der Vieldeutigkeit der Sprache – etwa dann, wenn sich ein Schützenverein das Motto "Schießen lernen – Freunde treffen"[4] gibt über die Vieldeutigkeit in verschiedenen Kulturen – Stichwort Multikulturalität – bis hin zu der Tatsache, dass wir es in der katholischen Kirche gegenwärtig zugleich mit zwei Päpsten zu tun haben, die ihr Amt sehr unterschiedlich interpretieren bzw. interpretiert haben.

Zugleich sind Menschen tendenziell bestrebt, Ambiguität zu beseitigen und einen Zustand der Eindeutigkeit herzustellen.[5] Unzulässig vereinfachende Antworten auf komplexe Fragen sind oft die Folge: Schuld am Virus sind die Chines:innen, die Globalisierung oder Bill Gates, Schuld an der Migrationskrise sind die Muslim:innen, bewältigt kann diese werden, indem die Grenzen oder bestimmte Fluchtrouten geschlossen werden.

Den Begriff "kultureller Ambiguität" präzisiert Bauer – in Abgrenzung zur Verwendung des Terminus' etwa im Bereich der Psychologie – wie folgt: "Ein Phänomen kultureller Ambiguität liegt vor, wenn über einen längeren Zeitraum hinweg einem Begriff, einer Handlungsweise oder einem Objekt gleichzeitig zwei gegensätzliche oder mindestens zwei konkurrierende, deutlich voneinander abweichende Bedeutungen zugeordnet sind, wenn eine soziale Gruppe Normen und Sinnzuweisungen für einzelne Lebensbereiche gleichzeitig aus gegensätzlichen oder stark voneinander abweichenden Diskursen bezieht oder wenn gleichzeitig innerhalb einer Gruppe unterschiedliche Deutungen eines Phänomens akzeptiert werden, wobei keine dieser Deutungen ausschließliche Geltung beanspruchen kann.

Wichtig ist das gleichzeitige Vorliegen der unterschiedlichen Bedeutungszuweisungen beziehungsweise Deutungsmuster innerhalb der beschriebenen Gruppe."[6]

Bauer weist eindringlich darauf hin, dass wir gegenwärtig in allen Lebensbereichen eine deutlich wahrnehmbare "Tendenz zur Vereindeutigung"[7] erleben. Vielfalt und Ambiguität gehen durch diese Entwicklungen verloren. Das, was es braucht, um dieser Situation entgegenzuwirken, ist – so nennt es Bauer in Anlehnung an ein Konzept aus der Psychologie – "Ambiguitätstoleranz". Thomas Bauers These von Ambiguität und Ambiguitätsverlust ist von hoher Relevanz für die eingangs skizzierten Herausforderungen: Alle Forschungen zum Thema "Radikalisierung" und "Fundamentalismus" – die ja oft als ein Produkt von Migrationsbewegungen diagnostiziert werden – zeigen uns, dass strikte Einwertigkeit, Verein-

---

Geschichte des Islams, Verlag der Weltreligionen, Berlin, [5]2016.

4 Thomas Bauer, *Die Vereindeutigung der Welt.*, p. 13.

5 Cf. *Ibid*, p. 16.

6 Thomas Bauer, *Die Kultur der Ambiguität.*, p. 27.

7 Thomas Bauer, *Die Vereindeutigung der Welt.*; Thomas Bauer, *Die Kultur der Ambiguität.*

deutigung, klare und vereinfachte Antworten und Botschaften angesichts komplexer Thematiken die Gefahr radikalisierter und fundamentalistischer Strömungen mit sich bringen.[8]

2. Religiöse Bildung als Beitrag zur Pluralitätskompetenz von Schüler:innen

In der gegenwärtigen Gesellschaft, die von religiöser Vielfalt und Mehrdeutigkeit geprägt ist, ist es die Aufgabe religiöser Bildung, sich mit verschiedenen Überzeugungen und Lebenseinstellungen, mit unterschiedlichen religiösen Orientierungen respektvoll und wertschätzend auseinanderzusetzen, und somit zur Pluralitätskompetenz von Schüler:innen beizutragen. Ziel muss es sein, in und an Vielfalt zu lernen, Jugendliche zu befähigen, mit kulturellen und religiösen Unterschieden umzugehen – ohne Abwertung von abweichenden Ansichten.

Vielfalt ist auch in Bezug auf die Gott-Rede im Kontext religiöser Bildung angesagt. Gott kann und darf nicht für politische oder religiöse Zwecke instrumentalisiert werden, weder in christlichen noch in islamischen Kontexten – und auch nicht in anderen Religionen. Eine Auseinandersetzung mit der Vielfalt der biblischen Gottesbilder oder der mannigfachen Namen und Eigenschaften Allahs kann deutlich machen, dass sich von Gott nicht "eindeutig" reden lässt und in seinem/ihrem Namen keine 'eindeutigen' ethischen Handlungsweisen zu postulieren sind.[9] Die Erfahrung, dass sich biblische und koranische Texte nicht einlinig und schon gar nicht wortwörtlich interpretieren lassen, sondern dass immer kontextgebundene Erfahrungen von Menschen eine Rolle spielen, ist ein wesentlicher Bestandteil reflexiver religiöser Bildung.

Thomas Bauer weist darauf hin, dass Religion ganz zentral mit Ambiguität verbunden ist: "Eine relativ hohe Ambiguitätstoleranz bildet [allerdings] eine unabdingbare Voraussetzung für das Gedeihen von Religion."[10] Dafür nennt Bauer zwei Gründe: Zum einen beruhe Religion auf dem Glauben an etwas Transzendentes, das also größer und anders ist als wir, und das somit nicht restlos ausdeutbar ist. Zum anderen konstitu-

---

[8] Cf. Wolfgang Weirer, Religious Fundamentalism as a Challenge for (Inter-)religious Education, in: Ednan Aslan – Marcia Hermansen (Hg.): *Religious diversity at school. Educating for New Pluralistic Contexts*, Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, Wiesbaden, 2021, p. 151-163; Weilnböck, Harald – Milena Uhlmann, *Thesen zu guter Praxis in der Extremismusprävention und in der Programmgestaltung, bpb,* in: http://www.bpb.de/politik/extremismus/radikalisierungspraevention/264235/20-thesen-zu-guter-praevention-spraxis (27.08.2021).

[9] Cf. Wolfgang Weirer, Gott ist nicht im Singular zu denken. Wachsende religiöse Fundamentalisierungen und wie sie die Gottrede im Religionsunterricht herausfordern, in: Mirjam Schambeck – Winfried Verburg (Hg.): *Roadtrips zur Gottesfrage. Wenn es im Religionsunterricht um Gott geht*, Deutscher Katecheten-Verein, München, 2019, p. 249-266.

[10] Thomas Bauer, *Die Vereindeutigung der Welt.*, p. 33-34.

iere sich Religion in der Kommunikation zwischen Menschen. In Offenbarungsreligionen geht man davon aus, dass das Göttliche, das eigentlich ganz andere, mit den Menschen in Form von Offenbarung in konkreten historischen Kontexten kommuniziert.[11] "Alle diese Texte weisen eben jenes Merkmal auf, das allen komplexen Texten eigen ist: Ambiguität. […] Auch bei diesen Texten wird der Umgang mit ihnen also sehr stark davon abhängen, wie ambiguitätstolerant die Leser und Hörer dieser Texte sind."[12]

Zusammenfassend: Weder unser Alltag noch dessen religiöse Deutungen, etwa in Form von biblischen oder koranischen Schriften, in Form von kirchlicher Tradition usw. funktionieren nach einem Schwarz-Weiß-Schema. Ein solches Schema in religiösen Bildungsprozessen aufzubrechen und zu irritieren heißt, die Pluralitätskompetenz und Ambiguitätstoleranz von Schüler:innen zu stärken und stellt zugleich auch einen wesentlichen Beitrag von Bildung zur Fundamentalismusprävention dar.

3. Interreligiöse Bildung als Radikalisierungsprophylaxe

2017 wurde an der Katholisch-Theologischen Fakultät der Universität Graz ein Projekt mit dem Titel "Integration durch interreligiöse Bildung" ins Leben gerufen. Im Kontext dieses Forschungsvorhabens entstand ein weiteres Projekt "Christlich-Islamischer Religionsunterricht im Teamteaching", das seit 2021 vom Österreichischen Wissenschaftsfonds (FWF) gefördert wird.[13] Dieses Forschungsvorhaben wurde bzw. wird in enger Kooperation von islamischen und christlichen Religionspädagog:innen konzipiert und durchgeführt. An bis dato fünf Projektschulen wurde für einen Zeitraum von drei bis fünf Wochen der konfessionelle Religionsunterricht durch Phasen interreligiösen Unterrichts erweitert, in dem christliche und muslimische Schüler:innen gemeinsam von christlichen und islamischen Lehrpersonen unterrichtet wurden (Christlich-Islamisches Teamteaching).[14]

---

[11] Cf. *Ibid*, 2018, p. 34-35.

[12] *Ibid*, p. 35.

[13] Austrian Science Fund (FWF): P 34282-G.

[14] Cf. dazu Wolfgang Weirer – Eva Wenig – Şenol Yağdı u. a., Christlich-Islamisches Teamteaching. Einblicke in ein interreligiöses Unterrichtssetting, in: Mehmet Hilmi Tuna – Maria Juen (Hg.): *Praxis für die Zukunft. Erfahrungen, Beispiele und Modelle kooperativen Religionsunterrichts*, Kohlhammer, Stuttgart, 2021, p. 35-52; Bettina Brandstetter u. a., Professionstypen in interreligiösen Lehrer*innenteams. Die Wiederkehr der Materialkerygmatik in der Religionsdidaktik, *Pädagogische Horizonte*, 4 (2021) 1; Bettina Brandstetter u. a., Nebeneinander ohne Konflikte. Die multiprofessionelle Struktur interreligiöser Lerngemeinschaften, *Pädagogische Horizonte*, 4 (2021) 1; Wolfgang Weirer – Şenol Yağdı – Eva Wenig, "… und dass man nicht einfach das von zu Hause nachredet". Interreligiöses Lernen im christlich-islamischen Teamteaching, *Österreichisches Religionspädagogisches Forum*, 27 (2019) 2, p. 129-151.

Grundannahme des Projektes ist es, dass konfessioneller Religionsunterricht (in seiner aktuellen inhaltlichen Ausrichtung und Organisationsform), der temporär auf Settings gemeinsamen interreligiösen Lehrens und Lernens erweitert wird, zur Pluralitätskompetenz von Schüler:innen beiträgt. In einem dialogisch ausgerichteten – im konkreten Fall christlich-islamischen – Religionsunterricht haben Schüler:innen in der wechselseitigen Begegnung einerseits die Möglichkeit, von ihren individuellen religiösen Biografien und Praxiserfahrungen zu berichten, andererseits können sie durch die Anwesenheit der Lehrpersonen beider Religionen authentische Native Speaker der jeweiligen Religion wahrnehmen. Ein wesentliches Anliegen ist es, durch die Begegnung mit Menschen unterschiedlicher Religionen Vorurteile zu hinterfragen und gegebenenfalls vorhandene Ängste abzubauen sowie Diskriminierungen entgegenzuwirken. Eine offene, von Respekt und Interesse geprägte Haltung zu anderen Religionen soll das Verständnis und die Anerkennung der Perspektiven und Sichtweisen anderer Konfessionen und Religionen fördern. Die paradigmatische Thematisierung von Konflikten, das begleitete Wahrnehmen von Gemeinsamkeiten und Unterschieden sowie die Reflexion dieser Differenz – gegebenenfalls auch im Aushalten von Ambiguitäten – können kritisch-konstruktive Begegnung ermöglichen und Schule als einen Ort des friedlichen und konstruktiven Zusammenlebens in einer pluralen Gesellschaft erfahrbar machen.

Die Lehrpersonen bekleiden im Teamteaching die Funktion von *Role Models*[15] im Umgang mit religiöser Vielfalt.

Ein klares *Nicht-Ziel* des skizzierten Projektes ist es, auf der Grundlage einiger weniger Unterrichtsversuche in ausgewählten Projektschulen eine neue Organisationsform zu entwickeln, die den konfessionellen Religionsunterricht in seiner gegenwärtigen Struktur ablösen könnte. Vielmehr wird diese Form interreligiösen Unterrichts als temporäre Ergänzung zum konfessionellen Religionsunterricht verstanden, der die organisatorische und inhaltliche Basis und Voraussetzung für interreligiöse Unterrichtseinheiten darstellt.

4. Erste Wahrnehmungen und Analysen: Chancen und Herausforderungen interreligiöser Bildung im Schulischen Kontext

Im Folgenden werden einige exemplarische und vorläufige Erkenntnisse aus dem oben skizzierten Projekt vorgestellt, die deutlich machen, welche Voraussetzungen für ein Lernen im Kontext (religiöser) Ambiguität als Gelingensbedingungen für die Entwicklung von Pluralitätskompetenz und Ambiguitätstoleranz der Schüler:innen notwendig sind. Diese

[15] Cf. Katja Boehme, Fächerkooperierendes Interreligiöses Begegnungslernen, *Religionspädagogische Beiträge*, (2018) 79, p. 15-23, p. 19.

Voraussetzungen betreffen zunächst, wie es der Projekttitel "Christlich-Islamischer Religionsunterricht im Teamteaching" insinuiert, die Ebene der Lehrpersonen. Darüber hinaus sind in der Folge auch die entsprechenden Lernvoraussetzungen von christlichen und muslimischen Schüler:innen eingehend zu analysieren, was im weiteren Projektverlauf geschehen wird.

4.1. Wechselseitiges Vertrauen

Die Auswertung von Interviews mit islamischen Religionslehrer:innen zeigt, dass die Kolleg:innen, die sich intensiv in den Schulen engagieren, von Erfahrungen des Misstrauens und Argwohns erzählen, mit denen sie konfrontiert sind. Dieses Klima macht die Zusammenarbeit, die in vielen Schulen bereits ganz selbstverständliche Realität ist, nicht leichter – und führt natürlich auf der anderen Seite zu Ängsten und Misstrauen.

Aber auch in der interreligiösen Zusammenarbeit ist es nicht selbstverständlich, dass ein angstfreies Miteinander die Basis für das Teamteaching darstellt. Ein katholischer Religionslehrer schilderte im Gruppengespräch:

> Wir haben das wirklich gelernt über die Jahre, dass wir uns gegenseitig nicht bedrohen, dass wir uns gegenseitig nicht irgendwie beeinspruchen, dass wir nicht versuchen, uns gegenseitig Schüler irgendwie abzumissionieren oder so etwas. […] Ich glaube, dass das wirklich die Kerngeschichte ist, dass du gemeinsam arbeitest einfach und im gemeinsamen Arbeiten drauf kommst: Ich brauche keine Angst haben, ich erzeuge ja auch keine Angst. Und in dem Moment, wo eine angstfreie Kommunikation herrscht – das war für uns auch immer so das Kriterium. (LK 1, Z. 174-205[16])

Grundlage für jede Form der Zusammenarbeit – das wird überaus deutlich – sind zwischenmenschliche Sicherheit, Anerkennung und wechselseitiges Vertrauen.

4.2. Kooperation der Lehrpersonen: Kokonstruktion?

In einschlägigen schulpädagogischen Studien finden sich sehr unterschiedliche Formen von Lehrer:innenkooperation und Teamteaching. Eine oft verwendete Differenzierung ist die von Austausch, Arbeitsteilung und Kokonstruktion[17]. Im Hinblick auf das angestrebte Ziel, durch das Teamteaching die Kommunikation zwischen den beteiligten Lehrper-

[16] Die verwendeten Siglen beziehen sich auf die im Projekt involvierten Lehrpersonen (LK bedeutet demnach "Lehrperson – Katholisch"), die darauf folgenden Ziffern weisen auf die Zeilennummern im Transkript des jeweiligen Gruppengesprächs hin.

[17] Cf. Cornelia Gräsel – Kathrin Fußangel – Christian Pröbstel, Lehrkräfte zur Kooperation anregen – eine Aufgabe für Sisyphos?, *Zeitschrift für Pädagogik*, 52 (2006) 2, p. 205-219.

sonen als modellhaftes Handeln in den Mittelpunkt des interreligiösen Unterrichts zu stellen, erscheint das Modell der didaktischen Kokonstruktion die Kooperationsform der Wahl zu sein. Diese ist die am höchsten entwickelte, anspruchsvollste und zugleich am seltensten vorkommende Form der Kooperation von Lehrpersonen. Kokonstruktion ist dadurch gekennzeichnet, dass "die Partner sich hinsichtlich einer Aufgabe austauschen und dabei ihr individuelles Wissen so aufeinander beziehen (kokonstruieren), dass sie dabei Wissen erwerben oder gemeinsame Aufgaben- oder Problemlösungen entwickeln. Im Unterschied zur arbeitsteiligen Kooperation wird bei der Kokonstruktion über weite Strecken des Prozesses hinweg zusammen an Aufgaben gearbeitet. Damit erfordert die Kokonstruktion nicht nur eine 'produktorientierte' Zielstellung, sondern auch eine Abstimmung in Hinblick auf den Arbeitsprozess. Die Autonomie des Einzelnen ist im Vergleich zu den anderen beiden Formen somit deutlich stärker eingeschränkt. Für eine produktive Kokonstruktion kann Vertrauen als besonders wichtig erachtet werden: Jeder Einzelne muss das Risiko eingehen, Fehler anzusprechen, zu kritisieren und zu hinterfragen bzw. selbst unsichere Vorschläge zu machen, die auf Ablehnung stoßen können. Dementsprechend kann diese Form der Kooperation als 'high cost' bezeichnet werden: Der Aufwand für gemeinsame Abstimmungen ist relativ hoch und die Gefahr für sachliche und soziale Konflikte größer als bei den anderen Kooperationsformen."[18]

Bei den bisher analysierten Unterrichtsversuchen Christlich-Islamischen Teamteachings erkennen wir, dass Kokonstruktion im hier dargestellten Sinn nur in Ausnahmefällen realisiert wird. Das hat mit unterschiedlichen impliziten Verständnissen von religiöser Bildung, mit heterogenen Erwartungen, mit unterschiedlicher Ausbildung und Erfahrung und auch mit unterschiedlich ausgeprägten "Standings" an der jeweiligen Schule zu tun. Trotz der Absicht, miteinander zu kooperieren, erkennen wir im konkreten Unterrichtsverlauf dennoch immer wieder implizite Konkurrenzsituationen, die sich auf verschiedenen Ebenen aktualisieren. Dabei kann es darum gehen, die "bessere" Lehrperson zu sein, die "eigenen" Schüler:innen als die "besser vorbereiteten" ins Spiel zu bringen, aber natürlich kann es auch um Konkurrenz auf der Ebene religionstheologischer Verständnisse gehen.

4.3. Wunsch nach "Augenhöhe" in der Begegnung

Ein Thema, das sich wie ein roter Faden durch verschiedenste Bereiche und Aspekte unseres Projekts zieht, ist der Wunsch nach "Augenhöhe" in der Begegnung – wie auch immer diese genau zu bestimmen ist. Diese Begegnung auf gleicher Ebene ist etwas, das stark vermisst wird.

[18] *Ibid*, p. 210-211.

Um das Gemeinte an einem Beispiel zu verdeutlichen: Eine islamische Lehrperson erzählt:

> "Selbstverständlich erwartet von mir die Direktorin und alle Kollegen, dass ich ihnen zum Weihnachtsfest gratuliere. Das mache ich auch gerne. Aber ich freue mich auch sehr darüber, wenn diese auch um die Bedeutung unserer muslimischen Feste wissen und mir ein 'gesegneter Fastenmonat' gewünscht wird."

Gelingendes Zusammenleben in religiöser Vielfalt wird nicht durch Assimilation erreicht, sondern braucht einen wechselseitigen Prozess. Gesellschaftliche Integration ist keine Einbahnstraße, notwendig ist vielmehr ein gegenseitiges Aufeinander-Zugehen – natürlich zugleich im Wissen um unverzichtbare und fundamentale Werte des Zusammenlebens.

4.4. Gemeinsamkeiten und Unterschiede thematisieren

"Wir glauben ohnehin an den gleichen Gott und meinen damit alle das Gleiche …" Diese und ähnliche Aussagen fallen oft in interreligiösen Gesprächen. Interreligiöse Bildungsprozesse, die die Entwicklung von Pluralitätskompetenz unterstützen möchten, wollen mehr: Natürlich sollen Gemeinsamkeiten von Religionen identifiziert und zur Sprache gebracht werden. Darüber hinaus soll aber deutlich werden, dass – bleibende – Differenzen im Gespräch nicht ausgeblendet oder harmonisiert werden müssen, sondern konstruktiv und respektvoll thematisiert werden können. Die ersten Analysen aus dem Projekt "Christlich-Islamischer Religionsunterricht im Teamteaching" zeigen, dass es den beteiligten Lehrpersonen viel leichter fällt, im Unterricht nach Gemeinsamkeiten oder Analogien zwischen dem Islam und dem Christentum zu suchen als Differenzen zu benennen. An einer entsprechenden "Kultur der differenten Vielfalt" wäre noch zu arbeiten.

5. Ambiguitätsmanagement[19]: nicht Übereinander, sondern Miteinander im Gespräch

Aus den Erfahrungen der letzten Jahre in diesem Projekt ist deutlich geworden, dass der Umgang mit Ambiguität nicht über den Weg eines "Übereinander-Redens" geht, sondern es das wechselseitige Gespräch miteinander braucht, auch wenn es manchmal anstrengend sein kann. In Österreich – und auch in anderen europäischen Ländern – ist gegenwärtig eine zunehmende Fixierung politischer Diskussionen auf radikale und fundamentalistische Ausprägungen von Religion – vor allem des Islam – wahrzunehmen. Radikalismen sind ernst zu nehmen und nicht unter den Tisch zu kehren. Die Grenze zu einem Generalverdacht gegenüber

[19] Zur religionspädagogischen Wendung des "Ambiguitätsmanagements" cf. Karlo Meyer, *Grundlagen interreligiösen Lernens*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2019, p. 277.

Menschen mit Migrationshintergrund, gegenüber Personen mit anderen religiösen Wurzeln, ist jedoch rasch überschritten. Mit der Erfahrung von Missachtung und Zurücksetzung der eigenen Person – aufgrund des "Anders-Seins", aufgrund der Zugehörigkeit zu einer anderen Religion als der Mehrheitsreligion – ist jedoch der Boden für Diskriminierung, und damit auch für Fundamentalisierung und Radikalisierung bereitet. Aufgabe religiöser Bildung ist es daher auf der einen Seite, die Verweigerung von Anerkennung mit gezielten Maßnahmen zu durchbrechen – und die erste Maßnahme ist da das aktive Gespräch –, auf der anderen Seite einen Beitrag dafür zu leisten, dass betroffene Schüler:innen gegebenenfalls aus ihrer Selbstviktimisierung und Opferhaltung herausfinden.

Ständiges Reden und Lamentieren über die Anderen schafft neue Ausgrenzungs- und Diskriminierungserfahrungen. Durch das Aufeinander-Zugehen besteht die Chance, die gesellschaftliche Mitte zu stärken, anstatt ständig auf die schwierigen Ränder zu fokussieren.

TALKING TO INSTEAD OF TALKING ABOUT EACH OTHER. Interreligious education as radicalization prophylaxis

Abstract

Both in the context of the pandemic and in the context of migration phenomena, a lack of tolerance for ambiguity (Th. Bauer) and, in connection with this, the trend towards the clarification of complex thematic contexts becomes visible. This brings with it the danger of radicalisation and fundamentalism. Experiences from an interreligious teaching research project at the University of Graz, which are outlined in this article, show that interreligious education, which takes place in the form of concretely designed encounters with people from other religions, offers the possibility of accompanying pupils on the path to plurality competence and tolerance of ambiguity. This requires, among other things, open dialogue between teachers and pupils of the religions involved on an equal footing on the basis of the commonalities of the religions, but which does not ignore differences.

Keywords: Ambiguity, interreligious learning, classroom research, tolerance of ambiguity, plurality competence

Literaturverzeichnis

Bauer Thomas, *Die Kultur der Ambiguität. Eine andere Geschichte des Islams,* Verlag der Weltreligionen, Berlin, 2016.

Bauer Thomas, *Die Vereindeutigung der Welt. Über den Verlust an Mehrdeutigkeit und Vielfalt,* Reclam, Stuttgart, 2018.

Benner Dietrich, *Einleitung. Über pädagogisch relevante und erziehungswissenschaftlich fruchtbare Aspekte der Negativität menschlicher Erfahrung*, in: Dietrich Benner (ed.): Erziehung – Bildung – Negativität, Beltz, Weinheim et al. 2005 (= Zeitschrift für Pädagogik. Beiheft 49), p. 7-21.

Boehme Katja, Fächerkooperierendes Interreligiöses Begegnungslernen, *Religionspädagogische Beiträge,* (2018) 79, p. 15-23.

Brandstetter Bettina et al., Nebeneinander ohne Konflikte. Die multiprofessionelle Struktur interreligiöser Lerngemeinschaften, *Pädagogische Horizonte,* 4 (2021) 1.

Brandstetter Bettina et al., Professionstypen in interreligiösen Lehrer*innenteams. Die Wiederkehr der Materialkerygmatik in der Religionsdidaktik, *Pädagogische Horizonte,* 4 (2021) 1.

Gräsel Cornelia – Fußangel Kathrin – Pröbstel Christian, Lehrkräfte zur Kooperation anregen - eine Aufgabe für Sisyphos?, *Zeitschrift für Pädagogik,* 52 (2006) 2, p. 205-219.

Meyer Karlo, *Grundlagen interreligiösen Lernens,* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2019.

Strube Sonja Angelika et al. (ed.), *Anti-Genderismus in Europa. Allianzen von Rechtspopulismus und religiösem Fundamentalismus. Mobilisierung - Vernetzung - Transformation,* transcript, Bielefeld, 2021.

Weilnböck, Harald – Uhlmann, Milena, *Thesen zu guter Praxis in der Extremismusprävention und in der Programmgestaltung | bpb,* in: http://www.bpb.de/politik/extremismus/radikalisierungspraevention/264235/20-thesen-zu-guter-praeventionspraxis [abgerufen am 27.08.2021].

Weirer Wolfgang, *Gott ist nicht im Singular zu denken. Wachsende religiöse Fundamentalisierungen und wie sie die Gottrede im Religionsunterricht herausfordern,* in: Schambeck Mirjam – Verburg Winfried (Hg.): Roadtrips zur Gottesfrage. Wenn es im Religionsunterricht um Gott geht, Deutscher Katecheten-Verein, München, 2019, p. 249-266.

Weirer Wolfgang, *Religious Fundamentalism as a Challenge for (Inter-)religious Education,* in: Ednan Aslan / Marcia Hermansen (Hg.): *Religious diversity at school. Educating for New Pluralistic Contexts*, Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, Wiesbaden, 2021, p. 151-163.

Wolfgang Weirer – Eva Wenig – Yağdı, Şenol, *Christlich-Islamisches Teamteaching. Einblicke in ein interreligiöses Unterrichtssetting,* in: Mehmet Hilmi Tuna – Maria Juen (Hg.): *Praxis für die Zukunft. Erfahrungen,*

Beispiele und Modelle kooperativen Religionsunterrichts, Kohlhammer, Stuttgart, 2021, p. 35-52.

Wolfgang Weirer – Şenol Yağdı – Eva Wenig, "… und dass man nicht einfach das von zu Hause nachredet". Interreligiöses Lernen im christlich-islamischen Teamteaching, Österreichisches Religionspädagogisches Forum, 27 (2019) 2, p. 129-151.

Prof. dr. sc. Hans Mendl
Lehrstuhl für Religionspädagogik und Didaktik des Religionsunterrichts
Department für Katholische Theologie, Universität Passau
Hans.Mendl@t-online.de

UDK: (27-752+395.84)616-036.21COVID-19
(37:004+37.091.3)616-036.21COVID-19
(17.026.2+27-46)27-732.2Franciscus,papa
Pregledni rad (Review)

MEINE ENGEN GRENZEN
Religiöse Bildung als Beitrag zur Kontingenzbewältigung und Empathieförderung

Zusammenfassung

Die Corona-Pandemie offenbart in mehrfacher Hinsicht die Begrenztheit von Menschen und Gesellschaften: Sie führt zu Unterbrechung, Ungewissheit und einem Gespür für die Endlichkeit des Daseins. Der Mythos eines ungebremsten Wachstums hat massive Risse bekommen. Die Erfahrungen nach einem Jahr intensiver Bemühungen um eine Digitalisierung von Bildungsprozessen zeigen: Digitale Bildung hat im Kontext religiösen Lernens ihre Grenzen. Zentrale Dimensionen des Menschseins benötigen Lernformate, die eine Auseinandersetzung mit der realen Welt und mit lebendigen Menschen ermöglichen. "Nicht das Vielwissen sättigt die Seele und gibt ihr Genügen, sondern das Auskosten der Dinge von innen her" schreibt Ignatius von Loyola. Spiritualität und Bildung sind deshalb auf intensive Formen einer Welt-, Mitmensch-, Selbst- und Gottbegegnung angewiesen. Barmherzigkeit und Compassion beruhen auf der Fähigkeit zur Wahrnehmung des leidenden Mitmenschen und der leidenden Schöpfung. Von diesen Postulaten aus lassen sich unverzichtbare Prinzipien für eine religiöse Bildung heute ermitteln: Verlangsamung und Entschleunigung, Sinnlichkeit, Körperlichkeit, Bewegung, Resonanz, eine wache Weltwahrnehmung und Empathie sind die Kennzeichnung einer solchen kontingenzsensiblen Religionspädagogik.

Keywords: *Kontingenz, Empathie, Digitalisierung, Spiritualität, Religionspädagogik*

1. Globale Auswirkungen der Pandemie

"Gib mir ein kleines bisschen Sicherheit in einer Welt, in der nichts sicher scheint. Gib mir in dieser schweren Zeit irgendwas, das bleibt", heißt es im bekannten Lied von Silbermond. Die Liedzeile kann als Verdichtung für eine gesamtgesellschaftliche Befindlichkeit gelten, die die Dynamik der sogenannten Postmoderne[1] kennzeichnet: Das moderne Paradigma der Sicherheit wurde durch Formen der Verunsicherung abgelöst: Wissenschaftsgläubigkeit, Beherrschbarkeit der Welt, Fortschrittsdenken und der Glaube an ein starkes autonomes Subjekt müssen kritisch hinterfragt werden. Globale Krisenphänomen sind Indikatoren für diese Prozesse: Tschernobyl 1986 und Fukushima 2011, 2001/9/11, die globale Bankenkrise ab 2007, die deutlichen Anzeichen für eine Klimakatastrophe und das Aufbäumen der jungen Generation ("Fridays for Future") – und nun die Corona-Pandemie seit 2020. Wie sehr seit dem letzten Jahr Selbstverständlichkeiten für Mensch und Gesellschaft zerbrochen sind und dass diese durchaus religionsproduktiv gedeutet werden können, soll im Folgenden aufgezeigt werden; besonders eindringlich sind die Folgen der Pandemie für Schule und religiöse Bildung. Gleichzeitig werden gerade inmitten der Krise die unverzichtbaren Stärken und Qualitäten einer menschenfreundlichen religiösen Bildung deutlich. Mit der Frage, was Kirche und Theologie aus der Krise lernen könnten, endet der Beitrag.

1.1. Unterbrechung: "Living in a ghost town"

Corona hat zu massiven Störungen und Unterbrechungen von gesellschaftlichen, beruflichen und privaten Gewohnheiten geführt. Das Leben verdichtet sich auf den unmittelbaren häuslichen Nahbereich hin. Die Städte sind leergefegt: "Living in a ghost town", so bringen dies The Rolling Stones in einem eindrucksvollen Song auf den Punkt.[2]

Wenn nach Johann Baptist Metz "Unterbrechung"[3] die kürzeste Definition von Religion ist, dann führen die durch die Corona-Maßnahmen aufgezwungenen Einschränkungen tatsächlich zu einer massiven Perturbation des Gewohnten, zu einem Innenhalten, wie es der Sabbat oder Sonntag beinhaltet, oder zu einem Auf-Sich-Selbst-Geworfen-Sein, wie es sich im Rahmen von Exerzitien oder Sabbatjahren ereignet. Wie sehr gehen persönliche Kontakte ab, gerade, wenn es um die Betreuung von alten und kranken Menschen geht? Was ist wirklich wichtig im Leben?

---

1 Cf. Hans Mendl, *Taschenlexikon Religionsdidaktik. Das Wichtigste für Studium und Beruf*, Kösel, München, 2019., p. 218f.

2 https://www.youtube.com/watch?v=aZIg9fMF2d8 (deutsche Version); https://www.youtube.com/watch?v=LNNPNweSbp8

3 Johann Baptist Metz, *Unterbrechungen. Theologisch-politische Perspektiven und Profile*, Gütersloher Taschenbücher Siebenstern, Gütersloh 1981., p.86.

Man kann der fremdverursachten Unterbrechung durchaus positive Seiten abgewinnen: nicht jeden Abend unterwegs sein, nicht von Termin zu Termin hetzen, eine bewusstere Erfahrung des Nahraums – das hat was! Denn Unterbrechung kann auch zur Neuorientierung und Horizonterweitung führen.

"*Meine engen Grenzen, eine kurze Sicht bringe ich vor dich. Wandle sie in Weite, Herr erbarme dich*", heißt es im Lied von Eugen Eckert und Winfried Heurich.[4]

1.2. Ungewissheit und Ohnmacht

Die Gefährdung durch das Corona-Virus ist im Alltag weitgehend eine unwirkliche Wirklichkeit: Sie ist nicht sichtbar, nicht greifbar, nicht unmittelbar spürbar. Und doch ist die Gefahr latent vorhanden. Im Umfeld ereignen sich Krankheits- und Todesfälle, Medien berichten von der Überlastung der Intensivstationen. Vor dem inneren Auge der Erinnerung tauchen die Militärfahrzeuge auf, mit denen im italienischen Bergamo im vergangenen Jahr die Corona-Toten abtransportiert wurden. Bei der Einschätzung des Gefährdungspotenzials und der Maßnahmen ist man auf das Fachwissen von Experten angewiesen; wenn diese unterschiedliche Positionen vertreten, verunsichert dies zusätzlich, auch wenn darin ein grundlegendes Merkmal eines wissenschaftlichen Erkenntnisgewinns deutlich werden: Ergebnisse wissenschaftlichen Forschens müssen überprüfbar, diskutierbar und gegebenenfalls korrigierbar sein. So viel Offenheit halten viele Menschen nicht aus: Absolute Gewissheit gibt es eben so wenig wie den allein richtigen Weg durch die Krise. In diesem Biotop der Ungewissheiten keimen Verschwörungstheorien.

Der Mensch erlebt sich als kontingent, beschränkt und abhängig: Es könnte alles auch ganz anders sein! Persönliche Handlungsalternativen sind begrenzt. Wo die Schockstarre überwunden wird, ergeben sich aber auch erstaunlich kreative Wege einer Nachbarschaftshilfe oder eines wirtschaftlichen Überlebens, die Entfaltung neuer Orte und Felder von Kultur und Kommunikation.

"*Meine ganze Ohnmacht, was mich beugt und lähmt, bringe ich vor dich. Wandle sie in Stärke, Herr erbarme dich*", heißt es in der zweiten Strophe des Lieds "Meine engen Grenzen."

1.3. Begrenztheit und Endlichkeit

"Anything goes", so lautete die Devise der Erlebnisgesellschaft. Mit dem Shutdown ist das Gegenteil der Fall: Man kann nicht mehr reisen, keine Abendveranstaltungen besuchen, Chorproben, Sport, Geburts-

[4] Eugen Eckert (Text), Winfried Heurich (Melodie), *Meine engen Grenzen*, Limburg, 1981.

tagsfeiern, Kulturevents, ausgiebiges Shoppen, ein Treffen mit mehreren Freunden liegen in weiter Ferne. Hochzeitsfeiern mussten bereits mehrfach verschoben werden, Jubiläen und Geburtstagsfeiern fallen aus. Schwangere, Kranke und Sterbende dürfen nicht oder nur begrenzt besucht werden. Über all dem liegt die Ungewissheit, sich doch das Virus einzufangen. Auch die Wahrnehmung des Anderen ist begrenzt, weil zentrale Gesichtspartien von der Nasen-Mund-Maske verdeckt sind. Jeder und jede muss dabei ihre eigene Positionierung zu diesen Begrenzungen finden und kennt im eigenen Bekanntenkreis Menschen, die ganz unterschiedliche Standpunkte einnehmen – von Corona-Hysterikern bis hin zu Corona-Leugnern. Das alles lähmt, auch wenn die Tatsache, dass kein differenzierter Terminkalender mehr vonnöten ist, durchaus als Zugewinn an Lebensqualität betrachtet werden kann. Freilich: die Konzentration der Sozialkontakte auf nur wenige Personen bedeutet eine massive Einschränkung. Wie im folgenden Kapitel deutlich wird, sind gerade Familien mit kleinen Kindern hier besonders herausgefordert und kommen verständlicherweise an ihre Grenzen.

"*Mein verlor'nes Zutraun, meine Ängstlichkeit bringe ich vor dich. Wandle sie in Wärme, Herr erbarme dich.*"

1.4. Die Hilfosigkeit der Kirchen

Kurzsichtig, gelähmt, ängstlich, heimatlos: So kann man auch das Agieren der Kirche in Corona-Zeiten beschreiben. Bistums- und Gemeindeleitungen wirkten deutlich desorientiert und hatten Schwierigkeiten, mit dem Lockdown und den Einschränkungen überhaupt zurecht zu kommen. Trotz der durchaus vorhandenen positiven kreativen Aufbrüche und des Engagements vor allem vor Ort erlebte man die Kirche als Institution eher wie in Schockstarre verfallend. Digital übertragene Gottesdienste sind eben nur eine Möglichkeit, kirchliches Leben aufrecht zu erhalten. Man hätte sich gewünscht, dass in der Kirche in Deutschland viel mehr Initiativen entwickelt worden wären, um z.B. auf Familien, Kinder und Jugendliche und Alleinstehende zuzugehen und sie dazu zu befähigen, zuhause Gott und das Leben zu feiern. Stattdessen agiert sie bis heute eher bewahrend, noch deutlicher auf die Kerngemeinde hin fixiert. Kirche scheint nicht systemrelevant zu sein und zeigt sich reichlich 'verbeult', um Papst Franziskus zu zitieren. Wenn Kirche als Pandemie-Verlierer bezeichnet wird, dann hängt das auch der Wirkung nach außen zusammen: Missbrauch, Macht, Sexualität – das waren die bestimmenden Themen, die man in Deutschland derzeit mit Kirche verbindet. Ein befreundeter Priester prägte das Wort von der 'Selbsteuthanasierung', die die Kirche derzeit hierzulande betreibt: Kirche macht sich selber bedeutungslos!

Dabei gab es selten ein so großes Bedürfnis nach Sinnorientierung und Geborgenheit. Wir erleben das auch bei unseren Studierenden, die unter der Vereinzelung leiden und sich nach Gemeinschaft sehnen; auch

digitale kommunikative soziale und liturgische Angebote erfahren eine gute Resonanz! Kirche könnte hier tatsächlich ein "Feldlazarett" (Papst Franziskus) sein, das Menschen Geborgenheit, Heimat und Heil schenkt, zumal Untersuchungen ergeben, dass religiöse Menschen besser mit Unsicherheiten der Corona-Pandemie umgehen können![5]

"*Meine tiefe Sehnsucht nach Geborgenheit bringe ich vor dich. Wandle sie in Heimat, Herr erbarme dich.*"

2. Folgen der Pandemie für Schule und Religiöse Bildung

Wie in Zeiten der Pandemie Selbstverständlichkeiten aufbrechen, wird auch im Bildungsbereich deutlich. Was zuvor undenkbar war, ist nun möglich; kultusbürokratische und juristische Hindernisse bezüglich eines digitalen Lernens und Prüfens spielen nun keine Rolle mehr. Es ist durchaus faszinierend, welche Kreativität vor allem die Lehrenden entwickelt haben, um den Kindern und Jugendlichen eine halbwegs konstruktive Lernkultur angedeihen zu lassen. Dabei gilt es zunächst einmal die Transformationen zu beschreiben und zu bewerten.

2.1. Lern-Transformationen: Orte, Zeiten, Sozialräume

Die coronabedingte Notwendigkeit von Schulschließungen verband sich mit einer Ausweitung eines Homeshoolings und von digitalen Lernangeboten. War es vor Corona der Anspruch, Schule gleichermaßen als Lern- wie Lebensraum zu verstehen, so mutierte nun das Zuhause vom Lebensraum hin auch zum permanenten – digitalen wie realen – Lernraum; Eltern waren als Lehrkräfte gefordert (und mussten häufig gleichzeitig zuhause Homeoffice betreiben). Lehrerinnen und Lehrer bedienten verschiedene digitale und analoge Kanäle, um ein halbwegs vernünftiges Distance Learning zu ermöglichen. Niemand war auf dieses Szenario vorbereitet. So verwundert es nicht, dass nach einem Jahr Corona bei vielen die Nerven blank liegen, sich Erschöpfung und Frustration breit machen. Deutlich wird, wie sehr das Leben von festen Strukturen und Ortswechseln geprägt ist; dies geht nun ab, und es fällt schwer, neue Strukturen zu schaffen. Nicht mehr der Schulgong, sondern die elterlichen Anweisungen geben nun den Arbeits- und Freizeittakt vor. "Mama, kannst du kurz mal aufhören, Lehrerin zu sein?"[6] – äußert ein Kind. Wenn dann auch noch, wie in Bayern geschehen, angesichts der natürlich reduzierten Bildungszeiten die Faschingsferien gestrichen werden, dann ist das ein Schlag ins Gesicht von engagierten Lehrenden, Eltern und Kindern.

---

[5] Cf. Die Studien von Tatjana Schnell, Glauben macht Sinn, *Christ in der Gegenwart* 5 (2021.), p. 2.

[6] Eva Wenig, "Mama, kannst du kurz mal aufhören, Lehrerin zu sein?", in: *Niederbayerische Schule*. Zeitschrift des Bezirksverbandes Niederbayern des Bayerischen Lehrer- und Lehrerinnenverbands e.V., April 2021., p. 10.

Auch unsere Studierenden haben das Gefühl, in ihrem heimischen Umfeld und angesichts ganz unterschiedlicher Anforderungen auf verschiedenen Lernplattformen nicht mehr an ein Ende zu kommen: Statt von der Uni in den Freizeitbereich zu wechseln, verdichten sich Leben und Lernen aufs familiäre Umfeld hin.[7] An der Uni gibt es feste Zeitslots für Vorlesungen und Seminar, die mehr oder meist weniger intensiv vor- und nachbereitet werden. Zuhause gäbe es immer noch weitere Optionen, eine zusätzliche Lernaufgabe zu bearbeiten oder Informationen zu recherchieren; diese Kontingenzen fordern heraus.

Dass sich Kinder, Jugendliche und Erwachsene dermaßen nach einem Präsenzunterricht und nach Schule überhaupt sehnen, hätte sich vor einem Jahr niemand vorstellen können. Deutlich wird, dass Schule eben nicht nur ein individualisierter Lernraum und auch mehr als Unterricht, sondern vor allem ein sozialer Lern- und Lebensraum ist. Der Kontakt mit Gleichaltrigen fehlt, das gesamte soziale Gefüge an schulischen Handlungsorten (vom Schulbus über die Pausen- und Turnhalle bis zum Klassenzimmer) entfallen – z.B. Gespräche vor, nach und während (!) des Unterrichts zu nicht unterrichtlichen Themen, das gemeinsame Unterwegssein, körperliche Aktivitäten, Berührungen und ein Welterleben in 3D.

Aber auch enger gefasst auf Lehr-Lernprozesse hin ist es einsichtig, dass ein Homeshooling, selbst wenn es noch so gut sein mag, den Präsenzunterricht nicht ersetzen kann. Lernen ist mehr, als nur für sich alleine Arbeitsblätter auszufüllen oder Recherchearbeiten durchzuführen. Es darf nicht darüber hinwegtäuschen, dass auch die digitalen Konferenztools in ihrer ökonomischen Zweckrationalität die differenzierten Möglichkeiten einer Kommunikation und Kollaboration im Klassenzimmer nicht ersetzen kann. Was unterrichtlich häufig als Störung empfunden wird (z.B. Nebengespräche und Nebenbeschäftigungen), ist letztlich im Vergleich mit den weit enger geführten Kommunikationsregeln im Digitalen (nur einer kann sprechen) doch das Salz in der Suppe einer als anregend empfundenen Kommunikationskultur, auch wenn auch die engen Grenzen der digitalen Tools durchaus auch unterlaufen bzw. kreativ ausgeweitet werden können (z.B. private Chats nebenbei, parallele Kommunikation untereinander über Smartphone oder Zweit-PC).

2.2. Digitalisierung und die Folgen

Die Coronakrise führte zu einem gewaltigen Innovationsschub bei der digitalen Lehre, und zwar sowohl bezüglich der Hardware als auch vor

[7] Eine genaue Beschreibung von neuen digitalen Praktiken vor dem Hintergrund von Akteurs-Netzwerk- und Praxistheorien siehe in: Norbert Brieden – Hans Mendl – Oliver Reis – Hanna Roose (Hg.), *Jahrbuch für konstruktivistische Religionsdidaktik Bd. 12: Digitale Praktiken*, LUSA-Verlag, Babenhausen, 2021.

allem der Software. Der Umgang mit digitalen Tools wie Teams, Webex, Zoom, Big blue button, der Einsatz von Padlet oder Umfragetools, die Organisation von Lehrveranstaltungen auf Moodle oder Ilias ist inzwischen vertraut. Selbst wenn man in Rechnung stellt, dass die derzeitigen coronabedingten Veränderungen in Richtung eines digitalen Lernens primär zuhause einen Extremfall darstellen, muss man nüchtern feststellen: Die Digitalisierung generierte nicht eine mancherorts erhoffte neue Kultur des Lernens.[8] Im Detail sind durchaus Lernformate erkennbar, bei denen die Integration von neuen Technologien in den Unterricht mehr darstellt als nur ein reines Ersetzen realer durch digitale Medien (z.B. ein digitales statt eines ausgedruckten Arbeitsblattes).[9] So bedeutet der Einbezug von virtuellen Realitäten in den Unterricht, z.B. ein virtueller Rundgang durch einen Kirchenraum oder gar die eigene Erstellung einer virtuellen Anwendung durch Schülerinnen und Schüler[10], eine Erweiterung; auch die Produktion von Lehrvideos durch Lernende wie Lehrende stellt eine Innovation dar. Unterm Strich betrachtet handelt es sich aber lediglich um Verschiebungen:[11] Was sich nicht verändert hat, ist der normative Kommunikationsrahmen im Kontext eines schulischen Lernens. Die digitalen Formate dienen gleichzeitig einer Vereinfachung und Komplexitätssteigerung, sie führen zu einer höheren Form der Disziplinierung (z.B. Beteiligung an Umfragen, Break-Out-Sessions, Bearbeitung von Lernaufgaben) und einer durchaus verschleierten Heteronomie: die personale pädagogische Repräsentanz der Lehrkraft wird durch die externe normierende Steuerung durch die digitalen Tools und eine mediatisierte Selbstdisziplin und -regierung ersetzt.

Innerhalb dieses vorgegebenen Rahmens gibt es durchaus Schülerinnen und Schüler (und analog an der Uni: Studierende), die von den neuen digitalen Formaten profitieren, weil sie die Lernangebote (z.B. Lernaufgaben, zusätzliche Materialien, Arbeitsangebote vorab) zu nutzen wissen

---

8 Felix Stalder, *Kultur der Digitalität*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M., 4. A. 2019.

9 Ein hilfreiches Modell zur Analyse des Mehrwerts digitaler Medien in den Unterricht ist das SAMR-Modell von Ruben Punetedura: Bei der **S**ubstitution werden reale Medien lediglich durch digitale Medien ersetzt; bei der **A**ugmentation erfolgt eine Erweiterung, indem beispielsweise digitale Schulbücher mit multimedialen Elementen verschränkt werden; bei der **M**odifikation ermöglicht die Technik die Neugestaltung von Ausgangsformen, beispielsweise durch die Erarbeitung von Postern mit einer anderen Software und das Einspielen der Lernprodukte auf der jeweiligen gemeinsamen Lernplattform; die **R**e-Definition bezieht sich dann auf Prozesse einer technischen und kulturellen Digitalisierung, die es ermöglichen, völlig neue Aufgabenstellungen zu erzeugen, so zum Beispiel durch die Gestaltung von Erklärvideos: Puentedura, Ruben R.: *Transformation, Technology, and Education* (2006.). http://www.hippasus.com/resources/tte/_

10 Cf. dazu folgenden Beitrag: Jens Palkowitsch-Kühl, Reflexionen des Einsatzes von VR-Anwendungen im Kontext religiöser Bildung, in: Brieden u. a. 2021. [FN 7], p. 119-131.

11 Cf. dazu: Sven Thiersch – Eike Wolf, Pädagogische Assimilationen. Regulierungs- und Optimierungspraktiken in Tablet-Klassen, in: Brieden u. a. 2021. [FN 7] p. 23-34.

und über genügend Selbststeuerungskompetenzen verfügen, um sich selber eine passende Zeitstruktur zu geben.

Damit wird aber eine soziale Schere erkennbar, die zu den grundlegenden Problemen beim digitalen Homeshooling zählt: Bildungsverlierer sind Kinder aus prekären Familien, die in kleinen Wohnungen leben und wo die Kinder häufig weder einen eigenen Arbeitsplatz noch über das nötige technische Equipment verfügen und es im familiären Kontext (z.B. wenn mehrere Kinder gleichzeitig im Raum sind) zu den entsprechenden Störungen kommt.

3. Pädagogische Chancen post Corona

Was kann man angesichts der skizzierten Grenzen und Herausforderungen für die Zeit nach Corona pädagogisch und theologisch lernen? Thesenartig sollen einige durchaus subjektiv gefärbte Erkenntnisse formuliert werden.

3.1. Die Bedeutung von Zeit- und Raumstrukturen

Homeshooling ist eine Notlösung, die zeigt, wie wichtig eine zeitliche und räumliche Rhythmisierung von Leben und Lernen ist. Es fällt schwer, den Lernalltag selbstständig zu strukturieren; man lernt so schulische Stundenrhythmen wieder zu schätzen. Leben und Lernen brauchen einen Ortswechsel; Schule darf nicht imperialistisch auf die Privatwelt überschwappen, als nötig erscheint eine "Entschulung der Gesellschaft".[12]

3.2. Sinnlichkeit, Körperlichkeit, Bewegung

Eine Lehrerin meinte kürzlich bezüglich der Grenzen des Religionsunterrichts in Corona-Zeiten: "Alles, was den Religionsunterricht schön macht, geht zur Zeit nicht!". Eine treffende Feststellung, die aber insgesamt für schulisches Lernen gelten kann. "Alles wirkliche Leben ist Begegnung"[13], betonte Martin Buber. Digitalität kann Sinnlichkeit, Körperlichkeit und Bewegung nicht ersetzen; diese sind essenziell für Lebens- und Lernprozesse. Man könnte die ganze Bandbreite pädagogischer und reformpädagogischer Ansätze bemühen, die darauf hinweisen, dass Bildung etwas anderes ist als die Anhäufung von Wissen und deshalb ein Lernen mit allen Sinnen, mit Kopf, Herz und Hand (nach Pestalozzi), erfolgen muss. Das gilt vor allem für den Religionsunterricht, der auch

---

[12] Positionen der 1980er-Jahre werden wieder aktuell: Ivan Illich, *Entschulung der Gesellschaft. Entwurf eines demokratischen Bildungssystems*, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbek b. Hamburg, 1980.

[13] Martin Buber, Ich und Du, in: Ders., *Schriften über das dialogische Prinzip. Werkausgabe Bd. 4*,Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2019. 1954, p. 37-109, hier p. 44.

von seinen grundlegenden Prinzipien her[14] beispielsweise ästhetisch, performativ und symbolorientiert angelegt ist und bei dem Erfahrungen an konkreten Orten von Religion und Begegnungen mit Menschen, die Zeugnis für ein religiöses oder ethisches Engagement geben, einen hohen Stellenwert einnehmen. "Nicht das Vielwissen sättigt die Seele und gibt ihr Genügen, sondern das Auskosten der Dinge von innen her" schreibt Ignatius von Loyola.

3.3. Achtsamkeit und Empathie

Auch die zentralen Basismomente, mit denen die Haltung einer Prosozialität gefördert werden kann, sind digital nur begrenzt einholbar: Achtsamkeit und Empathie! Die gesamte emotionale Resonanz, Körperempfinden, Schmerz, Mitgefühl, Empathie und Intuition werden durch Begegnungen mit anderen Menschen geschult.[15] Über die unmittelbare Wahrnehmung des Gegenübers werden die Spiegelneuronen aktiviert; dies beeinflusst die Entwicklung von Empathie und Perspektivenübernahme. Spiegelneurone fühlen sich nur dann angesprochen, wenn eine lebende handelnde Person beobachtet wird, die Wirkung von digitalen Begegnungen erzeugt weit weniger Resonanz.

Spiritualität und Bildung sind deshalb auf intensive Formen einer Welt-, Mitmensch-, Selbst- und Gottbegegnung angewiesen. Empathie, der Umgang mit Grenzerfahrungen, Verantwortungsbewusstsein und Solidarität lassen sich vor allem in der Realität vor Ort erlernen. Das gilt ebenso für die Befähigung zur Wahrnehmung der Folgen von Migration und deren Bewältigung im Sinne einer globalen Welt- und Schöpfungsverantwortung von Christen ("geht an die Grenzen …" Papst Franziskus). Barmherzigkeit und Compassion beruhen auf der Fähigkeit zur Wahrnehmung des leidenden Mitmenschen und der leidenden Schöpfung.

3.4. Resonanzpädagogik und Utopie-Potenzial

Man kann die bisherigen Ausführungen zu den Schlüssen "nach Corona" unter dem Begriff der "Resonanzpädagogik" bündeln, die von Hartmut Rosa entwickelt wurde.[16] Welterschließung erfolgt nicht in erster Linie durch den Erwerb von Kompetenzen, die im Modus der Performanz erlernt werden, sondern durch Resonanz: "Wenn es im Klassenzimmer knistert" (so der Untertitel des Werks "Resonanzpädagogik"), gelingt

---

[14] Cf. Hans Mendl, *Religionsdidaktik kompakt. Für Studium, Prüfung und Beruf*, 8. A. Kösel-Verlag, München 2021., p. 180-223.

[15] Joachim Bauer, *Warum ich fühle, was du fühlst. Intuitive Kommunikation und das Geheimnis der Spiegelneurone*, Wilhelm-Heyne-Verlag, München, 15. A., 2015.

[16] Hartmut Rosa, Wolfgang Endres, *Resonanzpädagogik. Wenn es im Klassenzimmer knistert*, Beltz, Weinheim und Basel, 2016.

Unterricht, weil sich in einem solchen Resonanzmodus eine Weltbeziehung ausbildet, in der sich die Teilnehmenden berührt und bewegt fühlen und sich als selbstwirksam erleben können. Lernen ist dementsprechend weniger eine Aneignung von Wissen als vielmehr eine Anverwandlung, eine Selbstveränderung durch die Begegnung mit einem Wirklichkeitsausschnitt. Wenn die Augen aufleuchten, kann man ablesen, dass sich eine Resonanzbeziehung zum Lerngegenstand und in der Lerngruppe, zwischen den Lernenden und dem Lehrenden, ausgebildet hat. Die Lernenden spüren ihre Selbstwirksamkeit, weil sie die Welt nicht unbeteiligt, sondern aktiv verarbeitend erleben. Diese Welt wird somit durch sie gestaltet und wirkt auf sie zurück. Impliziert sind in diesem Modell auch eine positive Fehlerkultur und eine Kultur der Wertschätzung und des konstruktiven Feedbacks.[17]

Es lässt sich unschwer folgern, dass ein Gelingen von Resonanz im Digitalen natürliche Grenzen hat, weil die Begegnungskomponenten, die bei der realen Begegnung nicht nur mitschwingen, sondern letztlich die Basis von Kommunikation sind (Zuwendung, Blickkontakt, sichtbare Beziehungsstrukturen im Raum, Körperlichkeit, Berührung, alle weiteren hör-, sicht- und riechbaren Phänomen …), bei digitalen Lernprozessen sind ersetzt werden können.

Insofern wird "nach Corona" eine kritische Abwägung bezüglich der Leistungskraft digitaler Lernformate erfolgen. Ich wage die Hypothese, dass hier ein deutlicher Realismus und eine Grenzziehung Raum greifen werden. Die Grundform von Bildungsprozessen werden unmittelbare Begegnungen in der Lerngruppe vor Ort sein; digitale Elemente werden dort eingesetzt werden, wo sie eine Erleichterung fürs Lernen, Erweiterung der Lernmodalitäten und Horizontweitung darstellen.

Der Religionsunterricht, der in Corona-Zeiten bisweilen an den Rand gedrängt wurde, könnte sich von den Erfahrungen in der Pandemie und vielen Bemühungen der Religionslehrenden vor Ort aus, ihre Kinder und Jugendlichen mit Sinnoptionen zu unterstützen, deutlich utopie-orientierter ausrichten: Gerade die Perspektive auf das biblisch-utopische Potenzial hin könnt eine besondere "existenzielle Bildungsrelevanz für einen lebensdienlichen Umgang mit diesen Herausforderungen sein"[18].

---

[17] Die Nähe zu den Vorstellungen von John Hattie bezüglich eines guten Unterrichts sind evident: John Hattie, *Lernen sichtbar machen*. Überarbeitete deutschsprachige Ausgabe von "Visible Learning" besorgt von Wolfgang Beywl und Klaus Zierer, Schneider Verlag Hohengehren, Baltmannsweiler, 2013.

[18] Thomas Schlag, Krisenzeiten – Zeit für einen utopiestarken Religionsunterricht, *Zeitschrift für Pädagogik und Theologie* 72 (2020) Heft 4, p. 442- 457. – https://doi.org/10.1515/zpt-2020-0046

4. Theologische Chancen post Corona – ein Ausblick

Abschließend soll der Blick über die Pädagogik hinaus noch auf Theologie und Kirche hin ausgeweitet werden. Hier gilt Ähnliches wie für die Pädagogik: Die pandemiebedingten Einschränkungen, die leeren Kirchen und die Hilflosigkeit der Institution Kirche ist auch ein Kairos, um klarer zu sehen, was ansteht: In der Krise und in der Beschränkung auf das Digitale wird der Wert realer Begegnungen deutlich. Katechese nur im Digitalen, Gottesdienste nur im Modus einer digitalen Übertragung erscheinen als nicht hinreichend. Communio lässt sich nur bedingt digital herstellen; virtuelle Frömmigkeit kann keine reale Begegnung ersetzen. Zu wünschen wäre, dass von der Erkenntnis her, wie wichtig für Menschen regelmäßige gemeinsame Feiern, Rituale und Liturgien sind, neue Wege von Katechese und Liturgie entfaltet würden, die deutlicher von der Logik einer Blickumkehrung geprägt sein müsste: Kirche sollte den Weg ins Weite (und das umfasst dann durchaus wieder die Welt des Digitalen), auf den Menschen hin und an die Ränder wagen. Die Hoffnung, dass sich "nach Corona" die Kirchen wieder füllen werden, wird ein Trugschluss sein. Vielmehr sollten überall dort, wo Modelle entwickelt wurden, Familien auch in Zeiten der Pandemie zu unterstützen (mit Impulsen für Rituale und Gottesdienste zu Hause, für zielgruppenspezifische innovative Formate eines Kreuzwegs, einer Krippenfeier oder von Elementen einer Erstkommunionvorbereitung), diese Ideen aufgegriffen und weiterentwickelt werden. Auch in der Kirche müssten stärkere Resonanzräume zwischen haupt- und ehrenamtlichen Mitarbeitern und den Menschen, Erwachsenen, Kindern und Jugendlichen vor Ort entstehen. Vielleicht können sich hier neue Formen eines Konnektivismus und einer Basisarbeit von Laien entwickeln, in denen dann die Systemrelevanz einer erneuerten Kirchlichkeit aufscheinen?

MY NARROW LIMITS.
Religious education as a contribution to overcoming contingency and promoting empathy

Abstract

The corona pandemic reveals the limitations of humans and societies in several ways: It leads to interruption, uncertainty, and a sense of the finiteness of existence. The myth of unchecked growth has developed massive cracks. Experience after a year of intensive efforts to digitize educational processes shows that digital education has its limits in the context of religious learning. Central dimensions of human existence require learning formats that enable an engagement with the real world and with face-to-face communication. "The longing of the soul cannot be appeased

by much knowledge, but by the sense and relish of inward things," writes Ignatius von Loyola. Spirituality and education are therefore dependent on intensive forms of encountering the world, fellow human beings, self and God. Empathy, dealing with limit-experiences, a sense of responsibility and solidarity can be learned first in reality, on site. This also applies to the ability to perceive the consequences of migration and to cope with them in the sense of global Christians' responsibility for the world and creation ("Go to the borders…" Pope Francis). Mercy and compassion are based on the ability to perceive the suffering fellow human being and the suf- fering creation. Based on these postulates, indispensable principles for religious education can be determined today: decelerating and mantaining a slower pace, sensibility, physicality, movement, alert world perception and empathy are the characteristics of such a contingencysensitive religious education.

Keywords: contingency, empathy, digitization, spirituality, religious education

Prof. dr. sc. Jadranka Garmaz
Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Splitu
jadrankagarmaz@gmail.com
Sabina Marunčić, lic. theol.
Agencija za odgoj i obrazovanje, Split
sabina.maruncic@azoo.hr

UDK: 27-67
2-47:27-752]:(004.6)Fratelli Tutti
(316.74+316.647.5)2-675
Pregledni rad (Review)

MEĐURELIGIJSKA KOMPETENCIJA U VJERONAUČNOJ NASTAVI U SVJETLU ENCIKLIKE *FRATELLI TUTTI*

Sažetak

Posljednjih se desetljeća u svijetu umjesto uspostave kulturnog sporazuma, koji poštuje i preuzima različite svjetonazore, kulture i stilove života kao društvene fenomene, događaju progoni, isključivanja, mržnja prema strancima, nepoštivanje ljudskih prava i nasilje svih oblika. U enciklici Fratelli tutti papa Franjo apelira kako je prijeko potreban strpljivi dijalog i uspostava svjetske etike solidarnosti i suradnje, tako da se mogu prenositi vrijednosti vlastite kulture i prihvaćati sve ono dobro u tuđim iskustvima (FT 134). Na taj način gradi se etika međuovisnosti i suodgovornosti koje čuvaju mir u svijetu i vode do uspostave ljudskog bratstva, stoga je međureligijska kompetencija potreba i nužnost ne samo za vjernike nego i za one koji ne vjeruju. U prvom dijelu rada autorice iz religijsko-didaktičke perspektive obrađuju kriterije i elemente međureligijske kompetencije. U drugom dijelu rada ističu važnost međureligijske kompetencije u Vjeronauku i analiziraju zastupljenost njezinih elemenata u Kurikulu Katoličkoga vjeronauka u Hrvatskoj. U trećem dijelu rada promišljaju o međureligijskoj kompetenciji u svjetlu enciklike Fratelli tutti u kojoj papa Franjo poziva na odgovorno suočavanje sa svime što sprječava razvoj bratstva, dijaloga i socijalnog prijateljstva među svim ljudima.

Ključne riječi: međureligijska kompetencija, Kurikul Katoličkoga vjeronauka, bratstvo, dijalog, socijalno prijateljstvo.

Uvod

Današnje pluralističko društvo postalo je sajam najrazličitijih religijskih ponuda. Svakodnevno se mogu susresti pripadnici drugih religija i svjetonazora koji, zahvaljujući migracijama, misijama ili medijskim utjecajima, napuštaju prostore s kojih potječu i nastanjuju se na tradicionalno "kršćanskim" prostorima. Njihova prisutnost nameće kršćanima potrebu komuniciranja kako bi što uspješnije rješavali svakodnevnu, tekuću problematiku koju suživot donosi sa sobom. Tako se kršćani susreću s drugačijim duhovnim svjetovima koji postaju dio njihovog kulturnog okoliša i prema kojem, prije ili kasnije, moraju zauzeti stav.

Dugo su vremena "religijski drugačiji" bili percipirani kao problem koji se može riješiti distanciranjem, ignoriranjem, vojnim podčinjavanjem ili misionarskim djelovanjem. Suvremeno društvo prihvaća i uvažava različitosti među ljudima, za razliku od tradicionalnih i totalitarnih društava koja nisu uvažavala razlike, nego su ih ponekad i nasilno svodila na jedinstvo. Potreba dogovaranja, konsenzusa, traženja i pronalaženja etičkog minimuma ili rješavanja konkretnih životnih situacija stvara takav mentalitet koji se ne zadovoljava pasivnom snošljivošću drugačijih, nego otvara i širi prostore suradnje i dijaloga. Spremnost na dijalog postala je temeljna pretpostavka u multietničkom, multikulturalnom i multireligijskom okružju.

To je nesumnjivo prepoznao i Drugi vatikanski koncil (1962. – 1965.) koji je otvorio Crkvu suvremenom svijetu stupajući s njim u dijalog i koji je, istovremeno, otvorio sve dimenzije unutarnje obnove Crkve. Koncil je radikalno promijenio tradicionalni način promišljanja o religijama revalorizirajući smisao i značenje sveopćeg bratstva kojeg predlaže kao motiv međureligijskog dijaloga. Kao jedini mogući način ophođenja kršćana s pripadnicima drugih religija, Koncil je teološki utemeljio dijalog u samome Bogu kao zajedničkom izvorištu i cilju sveukupne ljudske povijesti. Dijaloško opredjeljenje Crkve očituje se u mnogim crkvenim dokumentima, od nastupne enciklike pape Pavla VI. *Ecclesiam suam*[1] do *Fratelli tutti*[2] pape Franje.

U skladu s navedenim, Katolički vjeronauk trebao bi biti eminentno mjesto odgoja za dijalog i izgradnju međureligijske kompetencije učenika jer ima za cilj, između ostalog, odgajati i za otvorenost prema vjerskoj i kulturnoj različitosti, duhu ekumenizma, međureligijskom dijalogu, kao i dijalogu s različitim svjetonazorima. Treba imati na umu da je prvi uvjet za takav pristup upoznavanje, čuvanje i izgrađivanje vlastitog vjerskog,

---

[1] Pavao VI., *Ecclesiam suam – Crkvu svoju, O putovima kojima Katolička Crkva treba da izvršuje u naše doba svoju zadaću* (6. kolovoza 1964.), Dokumenti 54, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1979.

[2] Papa Franjo, *Fratelli tutti, Enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu* (3. listopada 2020.), Dokumenti 187, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2020.

kulturnog i nacionalnog identiteta jer samo onaj tko ima izgrađen vlastiti identitet i stav vjere može razumjeti i poštivati drugog i drugačijeg.

Stoga Katolički vjeronauk polazi od činjenice da bi pluralna škola trebala promicati odgoj za različitosti, tj. odgoj i obrazovanje koje pomaže odrastanju i življenju u različitostima jer one, ako su ispravno shvaćene, ne dijele, nego obogaćuju ljude. Ovaj rad obrađuje utemeljenje i opseg međureligijske kompetencije, njezinu zastupljenost u vjeronaučnoj nastavi, ponajprije u *Kurikulu Katoličkoga vjeronauka*[3], temeljnom dokumentu vezanom za izvođenje vjeronauka u školi, te otvara prostor za osvještavanje, promišljanje i unaprjeđenje međureligijske kompetencije u svijetlu enciklike *Fratelli tutti*.

1. Međureligijska kompetencija – utemeljenje i opseg

Od šezdesetih godina 19. stoljeća interkulturalna je problematika postupno počela ulaziti u vjeronaučno-didaktička promišljanja. Naime, pitanje kako se susrećemo s nepoznatim, uključuje i pitanje kako se susrećemo sa stranim religijama, stoga interkulturalno učenje koje ne bi uključivalo međureligijska pitanja ne bi bilo moguće, kao što ne bi bilo moguće ni međureligijsko učenje koje bi se odreklo kulturalnih aspekata.

U religijsko-pedagoškom promišljanju o međureligijskom učenju nakon Drugoga vatikanskoga koncila prihvaćen je stav Crkve koji je iznesen u više koncilskih dokumenata. Ključ za razumijevanje tog obrata nalazi se u shvaćanju promijenjene slike Crkve koja postaje "znak i oruđe najtješnjeg sjedinjenja s Bogom i jedinstva cijelog ljudskog roda".[4] U skladu s time, druge religije usmjerene su prema Crkvi Isusa Krista. Priznaje se religijsko iskustvo u drugim konfesijama i zajednička vjera sa židovstvom i islamom.[5]

Iako je Koncil radikalno promijenio tradicionalni način mišljenja o religijama, važno je istaknuti da je tijekom cijele povijesti Katoličke Crkve egzistirala i jedna druga teološka tradicija koja je bila otvorenija prema duhovnim vrijednostima izvan institucionaliziranog prostora Katoličke Crkve. Koncil je, zapravo, rehabilitirao tu manjinsku, zapostavljenu teološku tradiciju koja je "poput rijeke ponornice povremeno izranjala, svjedočeći tako svoje ne posve ugaslo postojanje, ali i, barem za neke kršćane, privlačnost svojih uvida".[6]

---

[3] Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Kurikulum nastavnog predmeta Katolički vjeronauk za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine*, 10/2019.

[4] Drugi vatikanski koncil, *Lumen gentium*. Dogmatska konstitucija o Crkvi, (21. studenoga 1964.), *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002., br. 1., (dalje LG)

[5] Usp. LG 16; Drugi vatikanski koncil, Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama *Nostra aetate*, (28. listopada 1965.), *Dokumenti*

[6] Nikola Bižaca, *Ogledi iz teologije religija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., 17.

Danas jasnije prepoznajemo puteve i stranputice u procesima međureligijskog učenja. Pogled unatrag pokazuje nam koliko su relativno nova nastojanja Katoličke Crkve u traženju puteva suživota s "religijski drugačijima". Te puteve možemo kratko prikazati kao tri temeljna religijsko-teološka modela na kojima se temelje vjeronaučno-didaktičke odluke: ekskluzivistički, inkluzivistički i pluralistički.[7]

1.1. Religijsko-teološki modeli

Govor crkvenog učiteljstva o međureligijskim odnosima nastoji ići srednjim putem: između sinkretističkog relativizma i fundamentalističke isključivosti. Naime, želi se, s jedne strane, sačuvati spasenjsku jedincatost židovsko-kršćanske objave, a s druge strane, postaviti prihvatljiv teološki temelj za susret s onima koji drugačije vjeruju. Ta nadasve dobra nakana izražena je prilično uopćenom teminologijom crkvenih dokumenata, tako da ostavlja dovoljno prostora za teološka produbljivanje i konkretiziranje smjernica crkvenog učiteljstva.[8]

Na jednom kraju teološkog spektra nalazi se *ekskluzivistički model* koji nema previše razumijevanja za spasenjsku ulogu drugih nekršćanskih religija kao institucija, iako je to shvaćanje oprečno Božjoj volji za univerzalnim spasenjem (usp. 1 Tim 2,4). Razlikujemo dvije temeljne varijacije ekskluzivističkog modela: eklezijalni koji spasenje vidi samo unutar Crkve i kristocentrični koji čin spasonosne vjere vezuje uz izričito prihvaćanje Isusa Krista. Iz navedenog je razvidno da na temeljima ekskluzivističkog modela ne može biti ostvaren pravi dijalog s drugim religijama.

Dijametralno suprotno od ekskluzivističkog modela na spektru teoloških promišljanja nalaze se različite varijante *pluralističkog modela* prema kojemu su sve religije spasenjski jednako djelotvorne. Ovaj model koristeći filozofsku "ptičju perspektivu" promatranja, percipira različite religije kao ravnopravne puteve spasenja, stoga pluralistički model predstavlja veliki izazov za kršćansku teologiju.

Treći model ili model srednjega puta, poznat je pod imenom *inkluzivistički model*. Riječ je o kristocentričnom modelu koji polazi od specifične logike židovsko-kršćanske objave čiji je vrhunac pashalni misterij. Drugim riječima, spasenje dolazi u Kristu i po Kristu. Pripadnici drugih religija mogu, također, dospjeti do spasenja jer implicitno ili anonimno participiraju u vjeri prema kojoj su usmjereni. Oni ljudi koji bez svoje krivnje ne znaju za evanđelje, Bog može "putevima koje samo on zna, privesti k vjeri",[9] odnosno, spasiti ih.

---

[7] Usp. Hans Georg Ziebertz, Stephan Leimgruber, Međureligijsko učenje, u: Georg Hilger, Stephan Leimgruber, Hans Georg Ziebertz (ur.), *Vjeronaučna didaktika. Priručnik za studij, obrazovanje i posao*, Salesiana, Zagreb, 2009., 397.

[8] Usp. Nikola Bižaca, *Ogledi iz teologije religija*, 102.

[9] Drugi vatikanski koncil, Dekret o misijskoj djelatnosti Crkve *Ad gentes*, (7. prosinca 1965.), br. 7., *Dokumenti.*

Na inkluzivističkom modelu temelje se mnogi crkveni dokumenti i promišljanja većine katoličkih teologa o odnosu kršćanstva i drugih religija. Ima naravno i onih teologa koji se kritički odnose prema ovom modelu smatrajući ga predpluralističkim, eurocentričnim i kolonijalnim načinom razmišljanja koji, navodno, religijsko-osvajačkim putem želi posvojiti vrijednosti drugih religija i kultura.[10]

1.2. Neki elementi, načela i kriteriji međureligijske kompetencije

U definiranju pojma *kompetencija* mnogi se autori oslanjaju na znanstveni doprinos F. E. Weinerta prema kojem su kompetencije kognitivne sposobnosti i vještine kojima pojedinci raspolažu ili ih mogu naučiti kako bi riješili određene probleme, kao i s time povezane motivacijske, voljne i društvene spremnosti i sposobnosti, kako bi se rješenja problema mogla uspješno i odgovorno koristiti u varijabilnim situacijama.[11] Sukladno navedenom, stjecanje međureligijske kompetencije zahtijeva prostore u kojima bi se usvajale dimenzije vjerskih kompetencija različitih religija, traži prostor za susrete s vjerskim svjedočanstvima drugih religija, kao i njihovo konstruktivno ispitivanje i sučeljavanje s njima.[12]

Na temelju analize nastavnih materijala vezanih za međureligijsko učenje u nastavi vjeronauka, K. Meyer skrenuo je pozornost na mogućnost površne obrade religioznih svjedočanstava drugih religija, zanemarivanje konteksta i vjerske prakse iz kojeg ta svjedočanstva potječu, kao i određeno zanemarivanje nerazumijevanja dokumenata i tekstova koje pripadaju različitim religijama. Osim toga, istaknuo je i tendenciju prebrzog paralelizma drugih religija s kršćanstvom, umjesto da se one najprije dobro upoznaju i poštuju u svojoj autentičnosti.[13] Kako bi se izbjegle navedene poteškoće, H. G. Ziebertz i S. Leimgruber ističu potrebu koncipiranja "didaktike svjetskih religija" u pet koraka koja u središte nastavnog procesa stavlja učenike i učenice kao subjekte koji uče kako bi spoznali važnost drugih religija za svoj život. Pet koraka "didaktike svjetskih religija" u teoriji navedeni su logičkim redoslijedom, no u praksi su djelomično povezani ili se preklapaju.[14]

Prvi korak odnosi se na učenje opažanja religioznih svjedočanstava koje se postižu pažljivim opažanjem, usporenim gledanjem i promatranjem, kao i osjetilnim doživljavanjem putem gledanja, slušanja, osluš-

---

[10] Nikola Bižaca, *Ogledi iz teologije religija*, 103.

[11] Usp. Franz E. Weinert, Leistungsmessung in Schulen. – eine umstrittene Selbstverstaendlichkeit, u: Franz E. Weinert (ur.), *Leistungsmessung in Schulen*, Weinheim/Basel, 2001., 28.

[12] Usp. Jadranka Garmaz, Hans Mendl, Neki elementi međureligijske kompetencije iz perspektive vjeronaučne didaktike, *Crkva u svijetu* 56 (2021.) 2, 264.

[13] Usp. Karlo Meyer, *Zeugnisse fremder Religionen im Unterricht. "Weltreligionen" im deutchen und englischen Religionsunterricht*, Neukirchen-Vluyn, 1999., 40-96.

[14] Usp. Hans Georg Ziebertz, Stephan Leimgruber, Međureligijsko učenje, 399.

kivanja, osjećanja, opipa, mirisa i okusa. Otkrivanje smisla religioznih svjedočanstava drugi je korak "didaktike svjetskih religija". Na temelju promatranja i opažanja otkrivaju se određena značenja, a uspoređivanjem dolazi se do određenih zaključaka. Treći korak je učenje kroz susrete koje u sebi nosi mogućnost osobnog upoznavanja predstavnika i predstavnica drugih religija. Ovaj korak nije moguće izvesti na svakom nastavnom satu, ali ga je moguće ostvariti putem različitih izvannastavnih aktivnosti i projekata. Poštivati trajnu različitost četvrti je korak "didaktike svjetskih religija". S pažnjom susretati pripadnike drugih kultura i religija te se s poštovanjem odnositi prema njihovim svjedočanstvima, unatoč djelomičnim neshvaćanjima, jedan je od najvažnijih zadataka međureligijskog učenja. Posljednji, peti korak odnosi se na uključivanje učenika i učenica u egzistencijalno sučeljavanje. Budući da se učenje događa kroz osobno obrađivanje iskustava, potrebno je putem opažanja i razgovora razvijati i poticati sučeljavanje s drugima i sa samim sobom kako bi ono dovelo do proširenja repertoara ponašanja.[15]

Iz ukratko opisanih pet koraka "didaktike svjetskih religija", proizlaze središnja načela međureligijskog učenja: personalizacija kao stvarni ili virtualni susret s pripadnicima drugih religija, umjesto dogmatskog ispitivanja načela drugih religija izvan konteksta; kontekstualizacija kao bavljenje kulturnim, socijalnim i političkim kontekstima drugih religija, primjerice, upoznati stavove prema životu i smrti u različitim religijama; elementarizacija i učenje o stranim religijama po načelu "od bližeg prema daljem", primjerice, upoznati židovstvo počevši od zajedničkih vjerskih korijena judeokršćanske tradicije; usmjerenost na subjekt; razlikovanje, povezivanje i egzistencijalno pojašnjavanje vlastitog odnosa prema religiji kroz percepciju i obradu drugih religija.[16]

Prilikom planiranja procesa međureligijskog učenja, osim navedenih osnovnih načela, potrebno je voditi računa i o sljedećim kriterijima: točno prikazivanje sadržaja i učenja druge religije; otvaranje pitanja i poticanje daljnjih procesa učenja; uključivanje životnog konteksta određene religije u učenje; kritičko sučeljavanje sa stranom i vlastitom religijom; ispravljanje predrasuda i očekivanja učenika; promicanje produktivne i kritičke rasprave; primjerenost učeničkoj skupini; provjerljivost sadržajnih činjenica. Međureligijsko učenje može se planirati na različite načine: u suradnji s učiteljima i nastavnicima vjerskih predmeta drugih religija; putem učenja na vjerskim mjestima pojedinih religija; putem upoznavanja sa specifičnim oblicima življenja i slavljenja i na osobit način osobnim upoznavanjem s pripadnicima drugih religija.[17]

---

[15] Usp. *Isto*, 399. – 400.

[16] Usp. Jadranka Garmaz, Hans Mendl, Neki elementi međureligijske kompetencije iz perspektive vjeronaučne didaktike, 264.

[17] Usp. *Isto*, 264.

2. Međureligijska kompetencija u kurikulu katoličkoga vjeronauka

Danas se nameću "nove zadaće za ustanove namijenjene odgoju i prenošenju znanja ne samo na nacionalnoj razini nego i na europskoj. Neka bude dovoljno prisjetiti se važnosti, u odgojnom zdanju budućeg europskog građanina, uloge koju će trebati dodijeliti religijskim znanostima kao kognitivnom kompasu koji je nužan za orijentaciju u opasnome moru multikulturalnosti, a koje se prije svega laćaju škole i učitelji. Nije teško predvidjeti da će se poznavanje religijske danosti, u mnoštvu njezinih oblika, pokazati kao osjetljiva točka spoznajne prtljage koju će trebati oblikovati kako bi bila moguća izgradnja samih sebe i vlastitog identiteta, u vremenu velikih promjena i religioznog pluralizma".[18]

Sukladno navedenomu, Kurikul Katoličkoga vjeronauka stavlja veliki naglasak na međureligijsko učenje. Taj temeljni dokument za vjeronauk u školi donosi, osim objektivnih spoznaja o drugim religijama, općeljudske i općereligiozne vrednote prisutne u njima. "Katolički vjeronauk ekumenski je i dijaloški vrlo otvoren po svom odgojno-obrazovnom pristupu, sadržajima i ciljevima. Zadaća mu je učenike odgajati za istinski ekumenizam i poštovanje prema pripadnicima drugih kršćanskih Crkva i zajednica te za iskreni dijalog i suživot s pripadnicima različitih religija i svjetonazora, poštujući njihova uvjerenja, stavove i tradicije."[19]

Nastavni sadržaji i odgojno-obrazovni ishodi Katoličkoga vjeronauka strukturirani su u četiri domene koje omogućavaju kontinuitet učenja u svim ciklusima i godištima. To su: Čovjek i svijet u Božjemu naumu; Riječ Božja i vjera Crkve u životu kršćana; Kršćanska ljubav i moral na djelu; Crkva u svijetu. Domene obuhvaćaju sva područja učenja i poučavanja Katoličkoga vjeronauka, međusobno se prožimaju u sadržajnome i funkcionalnome smislu. Pridonose unutrašnjoj koherentnosti nastavnog predmeta te razvoju konceptualnoga i proceduralnoga znanja koje učenici mogu primijeniti na bilo koju temu koja se obrađuje na Katoličkomu vjeronauku.[20]

Ishodi vezani za međureligijsko učenje u Kurikulu Katoličkoga vjeronauka protežu se od prvog razreda osnovne škole do završnog razreda srednje škole, a raspoređeni su u sve četiri domene (Tablica 1). Pojmovi: otkrivanje, prepoznavanje, tumačenje, razlaganje, proučavanje, kritičko promišljanje itd., koji su korišteni u opisu odgojno-obrazovnih ishoda, potvrđuju kako su učenici u svim godištima sposobni razvijati međureligijsku kompetenciju primjerenu vlastitoj dobi. U Kurikulu Katolič-

---

[18] Giovanni Filoramo, *Che cos'è la religione? Temi metodi problemi*, cit. preuzet iz Flavio Pajer, Religije i odgoj za dijalog i mir, *Lađa* 2 (4), 2007., 17.

[19] Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Kurikulum nastavnog predmeta Katolički vjeronauk za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj, *(A. Svrha i opis predmeta)*.

[20] Usp. *Isto. (C. Domene u organizaciji Kurikuluma nastavnoga predmeta Katolički vjeronauk).*

koga vjeronauka preporučuje se izvanučionička nastava, primjerice, posjet crkvi, različitim vjerskim zajednicama i hodočasničkim mjestima te suradnju s drugim institucijama putem različitih humanitarnih, ekumenskih i kulturnih projekata.[21]

U domeni Čovjek i svijet u Božjemu naumu *(A)* učenici upoznaju ne samo odgovore koje daje katolička vjera, nego im je omogućeno razumijevanje svijeta i čovjeka na temelju drugih religija i uvjerenja, što služi stalnomu razvoju vlastite vjere, ali i prihvaćanju onih koji temelje života čovjeka i svijeta vide iz neke druge religijske ili filozofijske perspektive. U domeni *Riječ Božja i vjera Crkve u životu kršćana (B),* koja se smatra "izvorom, ali i ishodištem svih domena"[22], naglasak je na ekumenskom dijalogu, dok u domeni *Kršćanska ljubav i moral na djelu (C)* učenici imaju priliku, promišljajući o različitim religijskim i moralnim pitanjima, izgrađivati kritički odnos prema životu i svijetu, zauzimati argumentirane stavove s obzirom na različita moralna pitanja i dvojbe, istraživati načine kako stvoriti pravednije, solidarnije i tolerantnije društvo. *Crkva u svijetu (D)* naziv je domene u kojoj se učenici, produbljujući spoznaje drugih religija, kultura i svjetonazora, osposobljavaju za ekumenski i dijaloški pristup drugima i drukčijima.[23]

Na temelju analize Kurikula Katoličkoga vjeronauka razvidno je da su odgojno-obrazovni ishodi vezani za međureligijsko učenje, koji su planirani u svim godištima i domenama, te preporučeni oblici i načini izvođenja nastave vjeronauka u skladu sa suvremenim pristupima međureligijskoga učenja, odnosno "didaktikom svjetskih religija". No kako kurikulsko planiranje ostavlja prostor slobode svakom učitelju i nastavniku, tako je i njihov angažman na tom području vrlo različit. Prema istraživanju koje je 2017. godine provedeno u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji, na ekumenski i međureligijski dijalog 70 % vjeroučitelja laika potiče učenike kojima predaje, 15,5 % njih osobno sudjeluje u ekumenskom i međureligijskom dijalogu u župnoj zajednici ili Nadbiskupiji, a 10,5 % vjeroučitelja laika organizira ekumenske i međureligijske susrete za učenike kojima predaje Vjeronauk. Ekumenske i/ili međureligijske susrete vjeroučitelji laici najčešće organiziraju s predstavnicima Pravoslavne i Protestantske Crkve te Židovske i Islamske zajednice.[24]

---

[21] Usp. *Isto.*

[22] *Isto.*

[23] Usp. *Isto.*

[24] Usp. Josip Periš, Sabina Marunčić, Social Engagement of Religios Education teachers in the Archdiocese of Split-Makarska, u: Jadranka Garmaz, Alojzije Čondić (ur.), *Challenges to Religious Education in Contemporary Society*, Crkva u svijetu, Split, 2017., 145.

Tablica 1. Ishodi vezani za međureligijsko učenje u Kurikulumu Katoličkog vjeronauka[25]

Godište	Ishodi
1. razred OŠ	**OŠ KV D.1.3.** Učenik prihvaća i poštuje učenike koji ne pripadaju Katoličkoj Crkvi.
2. razred OŠ	**OŠ KV A.2.3.** Učenik prepoznaje i navodi različite religijske znakove, blagdane i običaje u neposrednoj okolini te izražava važnost poštovanja drugih ljudi. **OŠ KV D.2.2.** Učenik opisuje crkvene blagdane, slavlja i njihovu važnost za život vjernika te prepoznaje i opisuje druge kršćanske motive u svome okruženju.
3. razred OŠ	**OŠ KV D.3.3.** Učenik prepoznaje temeljne pojmove židovstva s kojima se susreće kroz biblijske tekstove te zapaža znakove (predmete, simbole i slavlja) drugih religija u svom okruženju.
4. razred OŠ	**OŠ KV A.4.3** Učenik prepoznaje različite načine čovjekova traganja za Bogom i postojanje različitih religija kako bi razumio i poštivao druge. **OŠ KV C 4.3.** Učenik prepoznaje i objašnjava da je poštivanje Božjih zapovijedi zajedničko židovstvu, kršćanstvu i islamu. **OŠ KV D.4.3.** Učenik prepoznaje temeljne pojmove židovstva s kojima se susreće kroz biblijske tekstove te zapaža znakove (predmete, pojave) monoteističkih religija u svom okruženju.
5. razred OŠ	**OŠ KV A.5.2.** Učenik opisuje Bibliju kao temeljni izvor kršćanstva i židovstva, navodi povijesne i geografske odrednice, novozavjetne biblijske knjige, prenesena značenja biblijskoga teksta i temeljne biblijske poruke kako bi otkrio poruku za svoj život. **OŠ KV A.5.3.** Učenik objašnjava prisutnost Božjih tragova u povijesti i u drugim religijama, razlikuje glavna obilježja monoteističkih religija radi razumijevanja i poštovanja drugih ljudi i njihovih životnih vrijednosti. **OŠ KV C.5.3.** Učenik upoznaje temeljna moralna načela (pravila ponašanja) monoteističkih religija.

[25] Usp. *Isto. (D. Odgojno-obrazovni ishodi, sadržaji i razine usvojenosti po razredima i domenama)*

Godište	Ishodi
	OŠ KV D.5.3. Učenik istražuje i izdvaja temeljne pojmove drugih religija, uočava njihov utjecaj i obilježja u suvremenome društvu (u umjetnosti, književnosti, glazbi, filmovima…).
6. razred OŠ	**OŠ KV D.6.3.** Učenik prepoznaje i objašnjava sličnosti i razlike između kršćanskih crkava i svetih građevina drugih religija (sinagoge i džamije).
7. razred OŠ	**OŠ KV C.7.3.** Učenik analizira i objašnjava pojam čovjekovoga dostojanstva i savjesti u monoteističkim religijama i svjetonazorima. **OŠ KV D.7.1.** Učenik objašnjava obilježja crkvenoga jedinstva i važnost ekumenskoga zalaganja. Tumači nastanak, temeljna obilježja i nauk kršćanskih crkava i zajednica te navodi primjere ekumenizma.
8. razred OŠ	**OŠ KV C.8.3.** Učenik uspoređuje shvaćanje patnje i zla u kršćanstvu i drugim religijama i svjetonazorima te povezuje sa slikom o čovjeku u suvremenome društvu. **OŠ KV D.8.3.** Analizira utjecaj religija, ali i različitih religioznih pokreta na današnjemu (suvremenom) društvu.
1. razred SŠ	**SŠ KV A.1.1.** Učenik objašnjava važnost temeljnih životnih pitanja i pronalaženja odgovora na njih, prepoznaje čovjeka kao religiozno biće te objašnjava i vrednuje njegov odnos prema Bogu, posebno u spisima, nauku, moralu i kultu velikih svjetskih religija. **SŠ KV C.1.3.** Učenik u svjetlu Kristove poruke i kršćanskih moralnih načela kritički propituje i uspoređuje moralna i etička načela drugih religija i svjetonazora. **SŠ KV D.1.2.** Učenik objašnjava posebnosti kršćanstva u odnosu na druge religije te analizira stav Katoličke Crkve prema njima, prepoznajući potrebu međureligijskoga dijaloga, poštovanja i suživota. **SŠ KV D.1.3.** Učenik predstavlja i vrednuje doprinose Katoličke Crkve i kršćanstva, kao i doprinose drugih svjetskih religija u društvenom i kulturnom životu pojedinih naroda u prošlosti i sadašnjosti.
2. razred SŠ	**SŠ KV B.2.2** Učenik istražuje i analizira slike Crkve i njezina bitna obilježja, njezino ekumensko poslanje te važnost sakramenta svetoga reda, službi i karizmi u životu Crkve.

Godište	Ishodi
	SŠ KV C.2.3. Učenik opisuje vrednote istine, služenja, slobode i odgovornosti prisutne među ljudima različitih svjetonazora i velikih svjetskih religija.
3. razred SŠ	**SŠ KV D.3.3.** Učenik obrazlaže kršćanske i društvene vrijednosti koje, uz dijalog i suradnju društvenih i religijskih zajednica, doprinose općem dobru pojedinca i cijeloga hrvatskog društva.
4. razred SŠ	**SŠ KV A.4.3.** Učenik objašnjava važnost religioznosti u životu pojedinca i cijeloga društva te vrednuje ulogu religioznosti i religija u razvoju poznatih civilizacija. **SŠ KV D.4.2.** Učenik vrednuje na temelju kršćanskih vrednota doprinose drugih religijskih zajednica u hrvatskome društvu u izgradnji "društva solidarnosti" i "civilizacije ljubavi".

3. Međureligijska kompetencija u svjetlu *Fratelli tutti*

Otvorenost za dijalog i dijaloško lice Crkve obilježava cijeli pontifikat pape Franje koji konstantno poziva na bratstvo, mir i prihvaćanje drugoga. O međureligijskom dijalogu na poseban način progovara u apostolskoj pobudnici *Evangelii gaudium*[26], a u enciklici *Laudato si* ističe kako je nužno ući u dijalog sa svima kako bi spasili naš zajednički dom[27] te poziva da se zauzmemo za našu najslabiju braću surađujući s pripadnicima drugih religija te učinimo zemlju mjestom ugodnijim za život svima.[28]

U enciklici *Fratelli tutti* papa Franjo progovara o bratstvu koje ima svoj najdublji korijen u Isusu Kristu. Za njezin naslov izabrao je, kao i kod prethodne *Laudato si*, riječi sv. Franje kako bi pokrenuo razmatranje o nečemu do čega mu je jako stalo: o bratstvu i društvenom prijateljstvu.[29] On se, stoga, obraća braći i sestrama, svim ljudima, muškarcima i ženama dobre volje koji nastanjuju zemlju.[30] Suočen s ranjenima od sjena zatvorenoga svijeta, onima koji leže pokraj puta, papa Franjo nas poziva da želju svijeta za bratstvom učinimo svojom i ispunimo je, želju koja

[26] Usp. Papa Franjo, Apostolska pobudnica o naviještanju evanđelja u današnjem svijetu *Evangelii gaudium.*, (24. studenog 2013.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2013., br. 250-254, (dalje EG).

[27] Usp. Papa Franjo, *Laudato si. Enciklika o brizi za zajednički dom*, (24. svibnja 2015.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015., br. 7, (dalje LS).

[28] Usp. *Isto*, br. 199–201 i 246.

[29] Papa Franjo, *Fratelli tutti. Enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu*, (3. listopada 2020.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2020., br. 1 i 5.

[30] Usp. *Isto*, br. 6.

polazi od priznanja da smo svi braća.[31] Upravo zbog tih vrednota o kojima papa progovara, enciklika *Fratelli tutti* je vrlo primjenjiva na području školskog vjeronauka, eminentno odgojnog predmeta koji se izvodi u javnoj ustanovi i u kojem se te vrednote mogu najbolje živjeti.

Enciklika *Fratelli tutti* nije sažetak nauka o bratskoj ljubavi, nego prijedlog za oblik života s okusom Evanđelja koji se sastoji u ljubavi prema drugome kao prema bratu, čak i ako je daleko. To je poziv na otvoreno bratstvo, poziv da prepoznamo i volimo svaku osobu ljubavlju bez granica, koja ide ususret drugom i sposobna je prijeći sve udaljenosti i iskušenja. Suočen s različitim načinima uklanjanja ili ignoriranja drugih, papa Franjo nas poziva da odgovorimo novim snom o bratstvu i društvenom prijateljstvu.[32]

Polazeći od prepoznavanja vrijednosti svake ljudske osobe, u posljednjem poglavlju enciklike *Fratelli tutti*, papa Franjo ističe doprinos religija u izgradnji bratstva i obrani pravednosti u društvu. Dijalogom između pripadnika različitih religija uspostavlja se prijateljstvo, mir, sklad te dijele duhovne i moralne vrijednosti i iskustva u duhu istine i ljubavi.[33] Bratstvo na koje poziva papa Franjo ima svoj temelj u otvorenosti prema Ocu svih ljudi. Samo s tom sviješću da su svi ljudi djeca Nebeskog Oca, a ne siročad, možemo živjeti u miru među sobom. Naime, ljudski razum može prihvatiti jednakost među ljudima i uspostaviti građanski suživot među njima, ali nije u stanju uspostaviti bratstvo.[34] Učiniti Boga prisutnim dobro je za naše društvo, tražiti ga iskrena srca pomaže nam da se prepoznamo kao suputnici na putu, istinska braća.[35]

Između religija moguće je pronaći put mira. Polazište za taj put mora biti Božji pogled jer "Bog ne gleda očima, Bog gleda srcem".[36] Kao vjernici osjećamo izazov vratiti se svojim izvorima kako bismo se usredotočili na ono što je bitno: štovanje Boga i ljubav prema bližnjemu, tako da neki aspekti našeg naučavanja, izvan njihova konteksta, ne dovedu do raspirivanja prezira, mržnje, ksenofobije, negiranja drugog. Nasilje ne nalazi opravdanje u temeljnim vjerskim uvjerenjima, već u njihovim iskrivljavanjima.[37] Svatko od nas pozvan je biti graditeljem mira, povezujući, a ne dijeleći, gaseći, a ne podržavajući mržnju, otvarajući puteve dijaloga, a ne gradeći nove zidove![38]

Na kraju enciklike papa Franjo spominje *Dokument o ljudskom bratstvu za mir u svijetu i zajednički život*, koji je potpisao 4. veljače 2019. u

---

31 Usp. *Isto*, br. 8.

32 Usp. *Isto*, br. 6.

33 Usp. *Isto*, br. 271.

34 Usp. *Isto*, br. 272.

35 Usp. *Isto*, br. 274.

36 Usp. *Isto*, br. 281.

37 Usp. *Isto*, br. 282.

38 Usp. *Isto*, br. 284.

Abu Dhabiju, zajedno s velikim imamom Al-Azhara, Ahmadom al-Tayyebom, te je ponovio zajednički apel u kojem su istaknuli da prihvaćaju "usvajanje kulture dijaloga kao puta, zajedničke suradnje kao kodeksa ponašanja, uzajamnoga razumijevanja kao metode i kriterija".[39] Taj dijalog predstavlja veliki izazov za kršćane. On nadilazi kulturno-etički minimum na kojem bi se mogao graditi miran i plodan suživot, odnosno riječ je o spasenjskom vrednovanju drugih religija o kojem će ovisiti način i intenzitet kulturno-etičkog dijaloga.

Zaključak

Svakim danom sve više raste svijest o svjetskoj međuovisnosti, zajedničkim dobrima i univerzalnim vrijednostima, kao što su: ljudska osoba, vrijednost života, socijalna pravda, sloboda, zauzimanje za mir, očuvanje stvorenja i prirode… Ubrzani tehnološki razvoj osigurava ljudima lagodniji život, no istodobno u sebi skriva razorne moći i mnoge neizvjesnosti, stoga je potreba razumijevanja i tolerancije među stanovnicima planeta na kojemu živimo, svakim danom sve izražajnija. Najuspješnije sredstvo za izgradnju zajedničke predodžbe o vrijednostima i normativne svjetske svijesti je dijalog općenito i religijski dijalog kao njegov sastavni dio.

Iz kulture dijaloga ljudi crpe snagu za skladan suživot, no nijedan vid kulture, pa tako ni kultura međureligijskog dijaloga, ne nastaje spontano sama od sebe, nego je rezultat svjesnog i namjernog djelovanja pojedinca i cijelog društva. Svijest o izgradnji kulture međureligijskog dijaloga, nažalost, često je nedostajala u nekim prošlim vremenima. Primjerice, većina je svjetskih religija u svom izvornom obliku tolerantna i dijaloška, no to nije bila prepreka da se upravo religija koristila za vojne i političke interese, kao i za vođenje i opravdavanje ratova.

Kako se neka od najvažnijih pitanja suvremenog obrazovanja odnose na unaprjeđenje interkulturnih i interreligijskih odnosa u suvremenom globaliziranom društvu, kao i na rješavanje izazova pluralizma, od iznimne je važnosti razvijati međureligijsku kompetenciju. Upoznavanje vlastite kulture i religije pomaže izgradnji identiteta i odvažnijeg susreta s pripadnicima drugih religija i kultura. Poznavanje vlastite i tuđe kulture i religije pomoći će učenicima da u susretu s drugima i drugačijima otkrivaju suputnike na Zemlji koja im je darovana, braću koja imaju zajedničkog Nebeskog Oca.

[39] Usp. *Isto*, br. 285.

INTERRELIGIOUS COMPETENCE IN RELIGIOUS EDUCATION IN THE LIGHT OF THE ENCYCLICAL *FRATELLI TUTTI*

Abstract

Instead of establishing a cultural agreement that respects and accepts different worldviews, cultures and lifestyles as social phenomena, persecution, exclusion, xenophobia, disregard for human rights and violence in all forms have occurred around the world in recent decades. In the encyclical *Fratelli tutti*, Pope Francis appeals for the indispensable need for a patient dialogue and the establishment of global ethics of solidarity and cooperation so that the values of one's own culture can be handed on and all the good that comes from others' experiences accepted (FT 134). In this way, the ethics of interdependence and co-responsibility that preserve peace in the world are created, leading to the establishment of human fraternity. Therefore, interfaith competence is essential and a necessity not only for believers but also for those who do not believe. In the first part of the paper, the authors deal with the criteria and elements of interfaith competence from a religious-didactic perspective. In the second part of the paper, they emphasize the importance of interfaith competence in religious education and analyse the presence of its elements in the Catholic Religious Education Curriculum in Croatia. In the third part of the paper, they reflect on interfaith competence in the light of the encyclical *Fratelli tutti*, in which Pope Francis calls for a responsible approach to everything that prevents the development of brotherhood, dialogue and social friendship among all people.

Keywords: interfaith competence, Catholic Religious Education Curriculum, fraternity, dialogue, social friendship

OSOBNI I EVANGELIZACIJSKI ODGOVORI NA IZAZOVE MIGRACIJA I PANDEMIJE

Prof. dr. sc. Stanko Gerjolj
Teološki fakultet, Sveučilište u Ljubljani
stanko.gerjolj@teof.uni-lj.si

UDK: 005.931.11+616-036.21COVID-19
27.184.3:28-32MOS
27-312.8
Stručni rad (Professional paper)

KRIZA, OSJEĆAJI I REAKCIJE

Sažetak

Povijest čovječanstva poznaje dosta kriznih situacija te ovakvih ili onakvih pandemijskih strahova. Već na samom početku Biblije možemo naći opis krize pandemijskih razmjera, i to kad čitamo priču o "općem" potopu. Dakle, kad nam zbog različitih nesavladivih uzroka "dopre voda do grla", govorimo o krizi. U takvim situacijama čovjek često reagira najprije "negacijom". Ponekad se čak i duže vrijeme pretvara kao da krize nema. U takvim nam je trenutcima najpotrebnija osoba od povjerenja, koja je ujedno dovoljno stabilna i osjećajna da se pred njom usudimo "slomiti". Ponekad nas tek "slomljenost" probudi da postanemo spremni napraviti određene promjene u životu. Tek kad je čovjek spreman prihvatiti bolnu realnost krize, bit će otvoren za sljedeći korak koji se sastoji od traženja i primanja pomoći. Proces prihvaćanja teške situacije može čovjeka u krizi potaknuti da pokuša u njoj pronaći neku dublju poruku, pa možda i smisao. U takvoj unutarnjoj transformaciji osjetit će kako svojim osmišljavanjem krize obogaćuje i krijepi svoje bližnje.

Brojni biblijski likovi, koji u nijednoj krizi ne posrnu te svaku kriznu situaciju rješavaju u otvorenoj komunikaciji s Bogom, mogu djelotvorno potaknuti ne samo teološki već i psihološki pogled na krizu.

Ključne riječi: *Nevolja, Mojsije, Isus, križ, vjera, odnosi.*

Uvod

Iako Sveto pismo nije "terapeutski priručnik", u njemu na mnogim mjestima otkrivamo dimenzije ozdravljenja te osjećamo blizinu Boga koji ozdravlja.[1] U usporedbi s terapijom Sveto pismo je za čovjeka nešto slično ljubavi: ne dozvoljava iskorištavanje. Nema nikakve dvojbe da Božja riječ može djelovati i terapeutski, ali tek kad iskreno vjerujemo i bez ikakvog iskorištavanja komuniciramo s Bogom. Sveto pismo ne sadrži neka-

[1] Wayne G. Rollins, *Soul and Psyche: The Bible in Psychological Perspective*, Fortress, Minneapolis, 1999., 179.

kvu magičnu moć niti su biblijski likovi nekakvi "čarobnjaci", ali nas uče vjerovanju i pouzdanju; izlaze iz kriznih situacija i nevolja i uvijek traže i pronalaze u komunikaciji s Bogom. Iako ih život često dovodi u velike nevolje, oni Boga ničim ne primoravaju. Uvijek su spremni na putu do rješenja učiniti sve ono što osjećaju da Bog od njih očekuje.

Njihova je religioznost, doduše, uključena u svijet njihova vremena, ali je unatoč tome "nadpovijesna" te i za današnje vrijeme savjetodavna i ohrabrujuća.[2] Zato brojne terapeutske metode, u kontekstu s njihovom zdravom religioznošću, uspješno uključuju u svoje djelovanje i Sveto pismo.[3] Suvremena teologija i psihologija, odnosno terapija, sposobne su nadvladati međusobno isključivanje, ostvarujući istovremeno, uz međusobno uvažavanje, pa čak i suradnju, svoje specifično poslanje za dobrobit svakoga čovjeka.[4]

U nevoljama i krizama čovjek se često zatvara u sebe, ponekad zna oko sebe podići nekakve obrambene zidine, povući se u svoju tvrđavu i tome slično. Sveto pismo nam daje poticaj za drugačije, gotovo dijametralno posve suprotne strategije. Spašen je onaj čovjek koji je sposoban otvoriti se i pouzdati u Boga, sebe i bližnjega. To primjećujemo već u takozvanim prapovijesnim pričama, npr. kod Noe, a još detaljnije i produbljenije kod povijesnih likova, prije svega kod Mojsija.

1. Moć odnosa

Na značenje otvorenih i povjerljivih odnosa, a pogotovo na presudnu ulogu pouzdanja u Boga, navodi nas već prapovijesna priča o općem potopu, koju bismo s vidika pojavne dinamike mogli usporediti s pandemijskim dimenzijama. Iako nas je pandemija COVID-19 fizički ograničila, vrlo je važno da i u takvim okolnostima ostanemo duhovno i duševno povezani, odnosno da se još jače povežemo.[5] Priča o općem potopu ukazuje na činjenicu da Bog u zbunjenom mnoštvu pokušava uspostaviti odnos i dijalog s čovjekom, ali jedino je Noa prepoznao njegov zov i odazvao se. U njegovu odazivu Bog ga prepoznaje kao čovjeka koji je sposoban za odgovornu imanentnu i transcendentnu komunikaciju: *Noa je bio čovjek*

---

2 Jože Ramovš, Uvod, u: Elisabeth Lukas i Reinhardt Wurzel, *Pandemija in duševnost*, Novi svet, Ljubljana, 2021., 11.

3 Brojna istraživanja konstatiraju, na primjer, da molitva i korespondiranje s biblijskim likovima te mnogi drugi oblici komunikacije s njima, koje osobito uzimaju u obzir geštalt terapija i biblioterapija, djeluju terapeutski i pozitivno utječu na psihičku stabilnost čovjeka, vidi: Len Sperry, Paul Giblin, Marital and Family Therapy with Religious Persons, u: P. E. Shafranske (ur.), *Religion and the Clinical Practice of Psychology*, American Psychology Association, Washington DC, 1996., 526-528.

4 Dieter Funke, *Der halbierte Gott: Die Folgen der Spaltung und die Sehnsucht nach Ganzheit*, Kösel, München, 1993., 182.

5 Elisabeth Lukas i Reinhardt Wurzel, *Pandemija in duševnost*, Novi svet, Ljubljana, 2021., 55.

pravedan i neporočan u svom vremenu. S Bogom je Noa hodio (Post 6,9). Snagom svoje religiozne komunikacije zadobio je nadahnuće da u svoju znamenitu korablju pozove bića u parovima, "muško i žensko", što pretpostavlja sposobnost za komunikaciju i plodne odnose *(Post 6,14-7,10)*.

Sveto pismo upotrebljava za Noinu arku izraz "tebah", izraz što ga je upotrijebilo i za košaru u koju je bio položen Mojsije, a koji simbolizira majčino naručje.[6] U sličnosti prepoznajemo, imajući u vidu različitost konteksta, naglasak da je Bog spasitelj života, kako u Noinom, tako i u Mojsijevom slučaju. Naime, Bog po Noi gotovo da ponovno stvara život, barem što se komunikacije tiče. Noino spasenje sažima u mnogim potezima izvješća o stvaranju svijeta i čovjeka, budući da mu Bog daje slične naredbe kao i Adamu. Tako i Noi predaje svijet u ruke i blagoslivlja ga plodnom budućnošću.[7] Na taj se način Bog igra sa svijetom i oslobađa ga od različitih ekstremizama koji obično dovode do pandemijskih katastrofa i nevolja te mu vraća prvobitnu stvaralačku harmoniju koja je nužno potrebna za život.[8] A upravo su te poruke itekako potrebne u svakoj pandemijskoj situaciji. Naravno da ne smijemo smetnuti s uma činjenicu da dio rješenja mogu ponuditi razni "znanstveni pristupi", međutim, bitan doprinos rješenju sadržan je u promijenjenim odnosima. Aplikacijom Noine priče na suvremene krizne okolnosti možemo jasnije uvidjeti da se čežnje za "egipatskim loncima mesa" zasigurno neće u potpunosti ostvariti. Svaka kriza zahtijeva nove početke, a ti početci mogući su jedino na temelju pročišćenih odnosa.[9]

2. Mojsijev način prevladavanja kriznih situacija

Mojsije je biblijski lik koji nam može poslužiti gotovo kao prototip za preživljavanje kriza i nevolja te za prihvaćanje i preoblikovanje njihovih posljedica. Kao što znamo, Mojsije se rodio u ekstremno kriznim, zapravo genocidnim okolnostima u kojima se vjera u Božju pomoć te ljudska (ženska) snalažljivost u službi čovjekova preživljavanja na čudesan način dodiruju, kao u nekakvom zagrljaju. Kasnije je mnoge nevolje Mojsije nastojao sam prevladati, pa čak i nasiljem, ali je brzo shvatio da to nije pravi put. Tako se otvorio Bogu i sve se više pouzdavao u njega te postao glavnim likom u prevladavanju kriznih situacija na individualnoj i kolektivnoj razini. U tim kontekstima neki se odlomci osobito ističu i govore izravno nama.

---

[6] Taj je izraz upotrijebljen u Svetom pismu samo u ta dva slučaja, vidi: John E. Hartley, *New International Biblical Commentary: Genesis*, Hendrickson Publishers & Paternoster Press, Peabody – Massachusetts & United Kingdom, 2000., 102.

[7] Norman J. Cohen, *Voices from Genesis: Guiding Us Through the Stages of Life*, Jewish Lights Publishing, Woodstock – Vermont, 1998., 164.

[8] John H. Walton, *The NIV Application Commentary: From biblical text ... to contemporary life,* Grand Rapids, Zondervan – Michigan, 2001., 335.

[9] Jože Ramovš, Uvod, u: Elisabeth Lukas i Reinhardt Wurzel, *Pandemija in duševnost*, 11.

2.1. Moć vjere i međusobne pomoći

Priča o vodi iz pećine (Izl 17,3–6) nudi nam gotovo receptualnu dinamiku koliko jaku ulogu mogu odigrati vjera i međusobna pomoć. Znamo da je narod prije tog događaja već dugo vremena putovao pustinjom, koja već sama po sebi simbolizira dugotrajnu i zahtjevnu krizu punu neizvjesnosti. Upravo te značajke nosi u sebi i pandemija koja nikako da završi. Kao što tvrde psiholozi i psihoterapeuti te brojni drugi znanstvenici, dugotrajnost i neizvjesnost dimenzije su koje ljude najviše opterećuju te u mnogim slučajevima pobuđuju čak osjećaje bolesnih stanja.[10] Fizička ograničenja mnoge su pojedince dovela i do psihičkog zatvaranja u sebe, što je povlačilo za sobom dodatne konfliktne odnose i osobne nevolje. Istinabog, bilo je slučajeva u kojima je nevolja bila i povezujućim faktorom unutar povjerljivih skupina i obiteljskih članova, samo što su pretpostavke za takve slučajeve morale biti već ranije učinjene. Tamo gdje su odnosi bili dovoljno stabilni, sada su postali još stabilnijima i čvršćima, u smislu – tko ima, dat će mu se – kao što reče Isus; a tamo gdje su odnosi bili nestabilni i narušeni, često su se još više narušili.[11] U trenutcima neizvjesnosti i nevolja, što ih pandemijske krize dodatno potenciraju, često je od presudnog značenja naći čovjeka koji će nas otvoriti, na što nas potiče priča o vodi iz pećine. Pogotovo je u trenutcima napuštenosti, osamljenosti, potištenosti i depresivnosti itekako značajno da imamo pored sebe "Mojsija" koji se zauzima za nas, koji nas bodri i ohrabruje. Mnogo nam znači ako se netko za nas obraća Bogu i moli. Molitva i otvorenost, što je itekako važno, pozitivno utječu na veze i procese u mozgu koji su čovjeku potrebni da se oslobodi od zagledanosti u nevolju.[12]

Uz malo mašte možemo u prispodobi pećine, iz koje je Mojsije uz Božju pomoć dozvao vodu, prepoznati karakteristike čovjeka koji je osamljen i potišten te ne zna kako dalje. Nikoga nema kome bi se ispovjedio i požalio na svoju nevolju i bol. "Tvrd kao kamen" poznata je izreka koju upotrebljavamo u slučaju kad se netko ne želi ili ne može otvoriti.

Nasuprot "pećini" Mojsije predstavlja čovjeka koji prepoznaje bol, koji ljudima u nevolji pristupa u pravom trenutku i pravilno, koji im se uspijeva obratiti na način da iz njih dozove novu nadu i snagu za život. Ponekad

---

[10] Zvezdan Pirtošek, *"Če ustvariš dobre razmere, je lahko staranje nekaj čudovitega*, 2021., https://www.rtvslo.si/slovenija/zvezdan-pirtosek-ce-ustvaris-dobre-razmere-je-lahko-staranje-nekaj-cudovitega/588393 (29. 07. 2021.); Anselm Grün, *Poti skozi depresijo: Duhovne spodbude*, Ognjišče – Slomškova založba, Maribor, 2018., 67.

[11] Ograničenja su zbog pandemije zacijelo utjecala na brojne odluke i korake glede odnosa. Pa ipak, podatak da je u Sloveniji bilo u prvom kvartalu 2021. više razvoda brakova (652) nego vjenčanja (596) s jedne strane iznenađuje, a s druge potvrđuje tezu da nevolja stabilne odnose učvršćuje, a nestabilne često još jače ili posve narušava. Tu dinamiku dodatno potvrđuju i podatci da je u tom razdoblju bilo svega 33 vjenčanja manje nego u istom razdoblju godinu dana ranije, a broj razvoda brakova povećao se čak za 193 razvoda (www.stat.si/StatWeb/Field/Index/17/78; viđeno: 29. 07. 2021.).

[12] Elisabeth Lukas i Reinhardt Wurzel, *Pandemija in duševnost*, 43.

je takav razgovor vrlo mučan. Ne preostaje nam drugo nego da se isplačemo i tako doslovce poteče "voda iz pećine" i odmah nam bude lakše u srcu. Dakle, udariti štapom o pećinu u Mojsijevom smislu, znači prepoznati čovjeka u nevolji, pristupiti mu u pravom trenutku i dodirnuti ga tako da u sebi otkrije dovoljno "resursa" i izvora životne energije koju je sposoban aktivirati. Takve nevolje, krize i katastrofe razbijaju zabetoniranost i zatvorenost u sebe.[13]

Bol koju osjećamo kod "Mojsijevih udaraca" polako se transformira u znamenje nade. Bolna mjesta mogu postati prozor komunikacije sa samim sobom, svojim bližnjim i Bogom. Mojsije je i sam bio izvučen iz vode i proživio je mnoge nevolje te imao iza sebe ogromna iskustva, zato je idealan lik koji može dozvati vodu iz pećine, odnosno potražiti i aktivirati zatomljene i izgubljene resurse nade kao izvore novih energija i snaga. Uloga "Mojsija" u takvim slučajevima ne sastoji se u nabrajanju rješenja, nego u tome da preusmjerava misli od udaraca sudbine prema traženju resursa koje posjeduje svaki, pa i "najtvrđi kamen".[14]

Ako nas ta priča dirne pozivom da, ako je moguće, u kriznim vremenima preuzimamo ulogu Mojsija koji je svojim dodirima "dozvao vodu iz pećine", onda se bit poruke sastoji u tome da je Mojsije to mogao učiniti samo pomoću jake vjere; vodu iz pećine dozvao je u biti Bog, a Mojsije je tu samo oruđe koje nastoji dovoljno pouzdano i čvrsto vjerovati. Ukoliko ostanemo dirnuti slikom pećine važno je, također, permanentno voditi brigu o odnosima, barem do te mjere da pronađemo "Mojsija" koji će nas dodirnuti u pravom trenutku na pravi način te nam uputiti prave riječi utjehe i ohrabrenja pa da uz Božju pomoć pronađemo put do vlastitih resursa.

2.2. Moć molitve i ohrabrenja

Neposredno nakon uspješno odrađena i dovršena iskustva "žeđi", koja simbolizira depresivnost i (kolektivno) očajavanje nad životom, Izraelcima se suprotstavljaju Amalečani, koji ih ugrožavaju ne samo kao "prirodna kriza" već kao aktivan "neprijatelj" *(Izl 17,8-13)*.[15] Međutim, na temelju svih dotadašnjih prevladavanja kriznih situacija bivaju Mojsije i njegova ekipa duhovno i religiozno sve odraslijima te stvaraju perspektivnu ljestvicu vrijednosti i sukladno tome uspostavljaju pravilne prioritete. Zbog

---

[13] Albert Höfer, *Spuren Gottes in meinem Leben*, Don Bosco Verlag, München, 2003., 56.

[14] Elisabeth Lukas i Reinhardt Wurzel, *Pandemija in duševnost*, 22.

[15] To je prvi aktivni vojni sukob što su ga na Mojsijevu pobudu izvršili Izraelci. Ranije su se branili isključivo takozvanim "pasivnim otporom" i uspješnim prevladavanjem "prirodnih" nevolja. I ovaj put Amalek ugrožava Izraelce, ali ga Mojsije svojom inicijativnošću preduhitri i – mada s vidika samoobrane – ipak on organizira napad. S vidika današnje civilizacije nema smisla bitku s Amalećanima ni osuđivati ni opravdavati. U pradavnim vremenima bile su napetosti i bitke između različitih plemena vrlo česte te ih je nemoguće prosuđivati današnjim očima.

načina na koji su Izraelci pobijedili Amaleka, ta je pobjeda za njih od presudnog značenja, budući da učvršćuje njihovu svijest o tome da je Bog još uvijek s njima.[16]

Amalek, koji slovi kao jedan od potomaka Ezava *(Post 36,10-12)*, povlači za sobom, kako po svojoj povijesnoj i rodoslovnoj, odnosno plemenskoj predaji, tako i po fenomenološkoj interpretaciji svog imena, tržišno i marketinški malo izraženiji pogled na život. Njegov pradjed Ezav već je u djetinjstvu prodavao svoje prvorodstvo te je na taj način etička načela i vrijednosti podređivao zadovoljavanju trenutnih materijalnih potreba. Stoga nije čudno da su prema mišljenju nekih interpretatora postali Amalečani sinonim za "bandu bez zakona",[17] koja ugrožava pravno prilično dobro uređenu i strukturiranu Mojsijevu zajednicu. Uostalom, Ezavov životni moto bio je pretežno "lovački", koji u nomadskim vremenima stavlja veći naglasak na "primanje" negoli na "davanje".

Dakle, Amalek metaforički predstavlja izrazito marketinško društvo i tržišni pogled na život. U tom kontekstu bitka s Amalečanima postaje edukativno još zanimljivija, budući da se iza nje krije borba između duhovnosti, odnosno religioznosti i materijalnosti, odnosno koristoljublja, između etičke principijelnosti i materijalističkog pragmatizma.

Je li moguće da se poslije svih nevolja u Izraelcima ponovno bude snovi o "loncima mesa" i želje da se što kraćim putem domognu materijalnih ugodnosti? Bez obzira na to doživljavamo li bitku kao unutarnje događanje čovjeka, odnosno zajednice (što je dakako moguće) ili kao izvanjsku fizičku borbu, u Amaleku možemo prepoznati one sadržaje koji dugoročno ugrožavaju život. Radi se o svojevrsnoj borbi između dobra i zla. Mojsije je smisleno i pravilno postupao kad je počeo mobilizirati zajednicu čim se Amalek približio i počeo ga izazivati. Tako je pravovremeno "izvršio napad" na pojavu moralne degradacije i trgovanja s etičkim načelima, što bi prije ili kasnije dovelo do razaranja zajednice i društva.

Mojsije u toj bitci ne sudjeluje neposredno, ali posredno je njegova uloga odlučujuća. U bitku šalje Jošuu, svog političkog nasljednika, a sam uzađe sa štapom u ruci na vrh brda, u pratnji Arona i Hura.

Iako je pobjeda "Božji čin",[18] Sveto pismo na zanimljiv način predočuje kako je ishod bitke ovisio o Mojsijevim uzdignutim rukama. Dok je bio u stanju sam držati ruke uzdignute, što možemo prepoznati kao pobjedničko te ujedno i molitveno držanje, Izraelci bi nadjačavali, a kad bi Mojsiju ruke klonule, nadjačavali bi Amalečani. Srećom, imao je pokraj sebe brata Arona i Hura, koji ga podupiru u molitvenom držanju, što je urodilo konačnom pobjedom Izraelaca.

---

[16] Richard E. Friedman, *Commentary on the Torah: With a new English Translation*, Harper Collins Publishers, San Francisco, 2001., 227.

[17] Gerald J. Janzen, *Exodus*. Louisville, Westminster John Knox Press, Kentucky, 1997., 122.

[18] *Isto.,* 122.

Transformacija bitke između Izraelaca i Amalečana u suvremenu problematiku šalje nam poruku da je za uspješno prevladavanje sadržaja koji ugrožavaju život potrebna molitva koja je zapravo presudna. U Mojsijevom postupanju dodatno prepoznajemo da sveobuhvatno uspješan život nije preporučljivo uspostavljati samo na osobnoj molitvi. Vrlo lako može se dogoditi da u zahtjevnim i napornim iskustvima izgubimo nadu, da nam ponestane ustrajnosti, da nam "klonu ruke". Život je ponekad i pod vidikom vjere nepredvidljiv te, ma kako postojane bile, osobna vjera, nada i pouzdanje počinju labavjeti i ponestajati. Tako nam Sveto pismo senzibilno te istovremeno slikovito i uvjerljivo daje do znanja da je molitva zajednice, u kojoj jedni druge podupiremo u vjeri, ufanju i ljubavi, nužna pretpostavka ili nadogradnja osobne molitve. Tek smo u molitvi zajednice sposobni svladavati izazove i opasnosti koje poput "Amalečana" iskrsavaju pred nama na životnom putu.

Prema tome, dinamika priče o bitci između Izraelaca i Amalečana daje nam do znanja od kolikog je značenja da se u sebi brinemo za "Mojsija" koji pravovremeno otkriva i prepoznaje "Amaleke" koji svojom blizinom ugrožavaju etičan i svestrano odgovoran život. Jednako je tako potrebno da u sebi otkrivamo snagu "Jošue", kako bismo bili sposobni odlučno se sukobiti s "neprijateljima" života. Konačan uspjeh ovisan je o Mojsiju u našoj duši, Mojsiju koji moli, ali i o Mojsiju koji vodi brigu o redovitom kontaktiranju s Aronom i Hurom, kako bi njih dvojica pravovremeno osjetili slabljenje osobne molitve i gubljenje ufanja. U svakom pogledu značajno je da u sebi gajimo likove Arona i Hura, koji su nesebično spremni sudjelovati u molitvi zajednice i podupiranju svih nastojanja oko prevladavanja nevolja i poteškoća.

3. Koraci s križem

Križ je otvoren geometrijski znak. Poteže se u četiri smjera i možda mu nigdje nema kraja, njegovi se kraci nigdje ne zatvaraju. Ta njegova otvorenost nosi u sebi široku paletu sadržajnih i komunikacijskih poruka. Križ je prvi znak kojim se kod kršćana obilježava svako novorođeno dijete te posljednji znak kojim se ljudi u kršćanskoj kulturi opraštaju od bližnjih. Ovim znakom međusobno izmjenjujemo radost i žalost.

I samo ljudsko tijelo ima oblik križa. Ima zapravo čak dva oblika križa. Jedan nam pomaže da kročimo kroz život kao tjelesno uspravna bića, a drugi oblik križa dobivamo kad raširimo svoje ruke. Križ raširenih ruku polazište je za komunikaciju, početni stav za zagrljaj kojeg možemo podijeliti s nekim u radosti, ali i u žalosti i nevolji.[19]

[19] Promatrajući sportaše neposredno poslije nekog uspješnog poteza, vidimo da šire ruke i padaju jedni drugima u zagrljaj te na taj način međusobno dijele radost i sreću. Kad se naš bližnji nađe u nevolji, najbolje ćemo ga utješiti tako da raširimo ruke i zagrlimo ga.

Za vrijeme trajanja pandemije fizički zagrljaji nisu poželjni, ponekad čak nisu ni dozvoljeni. Sve dok će taj "križ korone" biti među nama, bit će, osim u krugu nezaraženih obiteljskih odnosa, dozvoljeni samo virtualni zagrljaji. I takvi zagrljaji, ako su dobronamjerni i suosjećajni, pružaju nam značajnu potporu. Pomažu nam nositi "križ korone" kojeg se nikako ne možemo osloboditi i očito ga moramo prihvatiti i nositi. Možda će nam biti lakše ako zajedno s Isusom prođemo nekoliko postaja njegova križnoga puta.

Isusov "križni put" predočava nam u određenom smislu sam način na koji se čovjek susreće s nevoljom, kušnjom, katastrofom ili krizom. Na tom putu izredaju se brojni koraci, ali o nama ovisi kako i koliko daleko smo u stanju koračati. Na tom putu možemo osjetiti logičan duševni proces koji se događa u čovjeku kad ga zadesi nešto teško i bolno.

1. *Getsemani: "Oče! Ako hoćeš, otkloni ovu čašu od mene." (Lk 22, 42); To se naprosto ne može dogoditi…*

Na početku, na Maslinskoj gori, Isus osjeća strah i to otvoreno priznaje. Ne ponaša se kao da ga strah nije dodirnuo, ne pokušava ga izgurati iz sebe niti pokušava pred njim bježati. Zaputi se po običaju na Maslinsku goru i u toj teškoj situaciji povede sa sobom svoje prijatelje. Međutim, u velikim nevoljama često od prijatelja ne dobivamo ono što priželjkujemo i očekujemo. Ponekad nam prijatelji to ne mogu pružiti, a ponekad se sami zatvorimo u sebe te nismo u stanju primiti pruženu podršku.

Na Maslinskoj gori Isus postupa neobično "ljudski" i govori: "Oče! Ako hoćeš, otkloni ovu čašu od mene!" (Lk 22, 42)i tu je vidljivo posve ljudsko iskustvo u suočavanju s nevoljom. Kad do nas dopre neka informacija koja zadaje bol, mi najprije poželimo da to ne bude istina, da nas ta čaša mimoiđe.[20] Sve su to obrambeni mehanizmi koji nam u prvom trenutku pomažu i pripreme tijelo da može lakše podnijeti šok informacije.

Pandemijske, ali i ostale krizne situacije, isprva nas uvijek iznenade, pojave se posve neočekivano. Premda u stvarnosti to nije tako, kod svake krize ispostavlja se da nešto "nije bilo u redu" već ranije.[21] Pa i samo razapinjanje na križu dugo se pripremalo, ali Isus je u prvom trenutku bio unatoč tome "iznenađen do bola". Tako je na ćutilnoj razini razumljivo kako usporedive reakcije i osjećanja uočavamo i kod pojave epidemije. Kao što znamo, javnost je na samom početku virusne bolesti bila uvjerena da "to ne može biti istina", da će nas "ta čaša" mimoići te je čak osu-

[20] Ako npr. u medijima pročitamo da je netko od naših bližnjih doživio nesreću, u nama se smjesta aktivira čitav niz obrambenih mehanizama, koji nam barem u prvim trenutcima pružaju neku utjehu. Najprije pomislimo da nije možda riječ o zabuni, možda ima isto ime i prezime netko drugi koji nam nije tako blizak, možda ipak nije tako strašno kao što piše, itd.

[21] Elisabeth Lukas i Reinhardt Wurzel, *Pandemija in duševnost*, 24.

dila liječnika koji je prvi ukazao na nju, a poznato nam je, također, kako je završio njegov "križni put".

Europska i svjetska javnost (pre)dugo se tješila mišlju da će nas ta čaša mimoići. Na kraju smo ipak morali postupiti u skladu s Isusovim (i našim) prihvaćanjem križa.

2. Isus prihvaća križ – prvi put: "…ali ne moja volja, nego tvoja neka bude!" (Lk 22, 42): Ipak se dogodilo …

U istom pasusu, gdje Isus otvoreno priznaje svoju bol, čitamo i ove riječi: "Ali ne moja volja, nego tvoja neka bude!" (Lk 22, 42). U tom trenutku na ljudskoj razini, vjerojatno nesvjestan svih posljedica , Isus prima na se križ i njegova unutarnja drama nastavlja se u intenzivnijem obliku. Našao se u smrtnoj muci i njegov znoj bijaše kao kaplje krvi koje su padale na zemlju. Istovremeno mu se ukaza anđeo s neba koji ga ohrabri (Lk 22, 43-44). Sve to predočava nam njegovu unutarnju, ćutilnu dinamiku, koja ga priprema na to da prijeđe "s riječi na djela"[22] te "stvarno" preuzme na sebe svoj križ.

Dakle, kad provjerimo sve informacije i više ne možemo pobjeći pred istinom koja nam zadaje bol, mi se počinjemo boriti i tražimo znakove nade koji nas ohrabruju. Istovremeno tražimo i "krivce" za nastalu situaciju, u nama i izvan nas. Ljutimo se na političare i liječnike te brojne ostale sudionike koji su, po našem mišljenju, trebali pravovremeno i pravilno reagirati te brže i bolje pružati pomoć da se to ne dogodi. Isusove riječi izgovorene učenicima: "Što spavate? Ustanite! Molite da ne padnete u napast!" (Lk 22, 46) izražavaju upravo te duboke osjećaje ljutnje.

Ljutnja je doduše "grijeh", ali je potrebna … Naime, ako ostanem na prvom stupnju očaja i apatije te me prožme uvjerenje da se "tu ne može ništa učiniti", neću biti sposoban učiniti sljedeći korak. Tako je ljutnja obično prvi osjećaj koji otvara moje rane, a istovremeno već prepoznajem resurse koji ukazuju na to da sam spreman za borbu, da se ne želim prepustiti pasivnosti i očajavanju. Takva osjećanja i unutarnji procesi događaju se, dakako, na individualnoj, ali i na široj društvenoj razini pa smo tako za vrijeme epidemije svjedoci te dinamike na jednoj i drugoj razini.

3. Isus prihvaća križ – drugi put: Nema drugog izlaza …

Nakon "izljeva ljutnje" Isus se emocionalno smiruje te predaje u "tuđe ruke". Dakle, na nekakvoj kognitivnoj razini on se miri s teškom situacijom, prima na se svoj "križ", iako ga možda još uvijek prate sumnje bez smisla. Susreće se s trenutcima očaja te istovremeno pronalazi snagu nade koja ga uspravlja na klecavim nogama. To ekstremno njihanje raspoloženja uvjetuju, također, činjenice i osjećaji da su ga svi zatajili i ostavili, čak i najbliži-Petar.

[22] *Isto*, 18.

Nose li u ovoj epidemiji teži križ zaraženi koronavirusom ili zdravstveni radnici, nije baš lako prosuditi. Odazivi zdravstvenih i ostalih odgovornih radnika daju nam često puta naslutiti kako su ih "svi ostavili", a teško je zamisliti da bi kod zaraženih osoba bilo nešto bolje , pogotovo u slučajevima kad nekoga prožme bojazan da ga je sredina "otpisala". Da ne govorimo o slučajevima kad umirući ne smiju i ne mogu sebi dozvoliti dodir bližnjih, kad znaju da čak ni poslije smrti bližnji neće smjeti dodirivati njihovo zaraženo truplo i pitanje je hoće li ga uopće vidjeti. Međutim, unatoč svemu, dramatizacija tih osjećaja straha ne pomaže. Jedina mogućnost (ne jamstvo) preživljavanja , u određenom smislu, čak i osmišljavanja odlaska Gospodinu, spremnost je da prihvate križ (situaciju) i ustraju u borbi.

Osjećaj zapostavljenosti ili u najmanju ruku distanciranosti događa se često, kad god je netko suočen s kakvom teškom dijagnozom, jer se čovjek boji susreta s bolešću. Nerijetko se događa da nositelj križa (bolesnik) sam doprinosi prevladavanju distance ako svojim ponašanjem daje do znanja da je spreman "boriti se".

4. Isus pada pod križem: Napuštenost, osamljenost, nemoć, očaj... hrabrost?

Isusova padanja pod križem nisu tek znakovi stoičkog podnošenja muke, već izražavaju i osjećaje potpune osamljenosti i izoliranosti te isključenosti i napuštenosti. Njegova šutljivost nije izraz herojske krjeposti, već može biti i odraz očaja nad činjenicom da ga nitko ne čuje.

Postoje trenutci u kojima ne posjedujemo baš nimalo snage i ništa nam ne polazi za rukom. Najradije bismo sve skupa ostavili ... Osjećamo se osamljenima i napuštenima, čak i od Boga. Prožima nas osjećaj da je sve uzalud i kako se sve "urotilo protiv nas".

Svojim padanjem pod križem Isus postaje u svim takvim situacijama solidaran s nama, takoreći jedan između nas.

Međutim, Isusa nijedan pad pod križem ne zaustavlja. Poslije svakog pada on potraži i aktivira resurse te ustaje i nastavlja svojim životnim putem. Padovi nisu namijenjeni "kapitulacijama", već su namijenjeni traženjima i aktiviranjima resursa i energije kojih se bez padova možda nikad ne bismo domogli.

5. Isus susreće svoju majku: Muka i distanciranost tijekom muke

Isusov susret s majkom odvija se na prvi pogled prilično distancirano, bez zagrljaja i poljupca, bez dodira i milovanja. Isus se ne žali i Marija mu ne pomaže nositi križ. Kod pogleda na sina njoj se vjerojatno slama srce, ali s obzirom na predstojeće korake ona ga pogledom ohrabruje, kako bi mogao izdržati do kraja.

U mukama djeteta najbolje se vidi tko smo kao roditelji i kao djeca. Tu se, naime, "reže pupkovina". Razumije se da je pandemija i kod djece pro-

uzročila bolne situacije, ali u brojnim dosadašnjim slučajevima pritužbi i prosvjednih skupova moglo se vidjeti da su roditelji na leđima svoje djece izražavali više vlastite frustracije negoli li skrb za djecu.

Materinska bezuvjetna ljubav prema djeci očituje se ne samo u njenoj permanentnoj spremnosti da priskoči u pomoć već i na način da su majke sposobne distancirati se od njih i pouzdavati se u njih.

6. Šimun Cirenac pomaže Isusu nositi križ: Otvorenost za pomoć

Često su padanja pod križem uvjetovana osjećajima da na svoja ramena stavljam preveliko opterećenje i odgovornost te se iz nevolje mogu izvući svojim vlastitim ponašanjem. Na "policama za knjige" redaju se dugi nizovi najrazličitijih čajeva i pomoćnih sredstava, ovakvih ili onakvih preparata, gomilaju se priručnici i upute bezbrojnih (alternativnih) liječenja itd., da to čovjeka naprosto dovodi do ludila. Sve to možemo primijetiti i kod pandemije COVID-19.

Zanimljivo, Šimun se Cirenac više ili manje slučajno zatekao u situaciji. On je "dolazio s polja i stave na nj križ da ga nosi za Isusom" (Lk 23, 26). Ovdje su zapravo presudne dvije stvari, Isusova otvorenost za prihvaćanje pomoći i Šimunova spremnost za pružanje pomoći. Doista, svoj križ u potpunosti prihvaćamo tek kad priznamo svoju nemoć te smo spremni prihvatiti pomoć "tuđinca".[23] Riječ je o otvorenosti prema "totalnom pouzdanju" koje me čini čvršćim u vjerovanju da "je sve za neko dobro" … Za zdravog i neopterećenog čovjeka to je "floskula" i nema u tome ništa lošeg pa Bogu hvala da je tako jer ne bi bilo dobro da se unaprijed previše opterećujemo bolesnim situacijama. Međutim, za bolesnika i čovjeka u nevolji to je najdublja spoznaja koja mu otvara pogled u dubinu krize i muke, gdje se u vlastitom obrazu i obrazima bližnjih ocrtava smisao "križnoga puta".

7. Veronika pruža Isusu rubac: Dodir

Ako smijem sebi dozvoliti i podijeliti osobno iskustvo, kod te postaje križnoga puta gotovo uvijek pomislim kako sam prije početnih intenzivnijih pregleda u vezi bolesti raka trebao ispuniti formular u kojemu je između ostalog trebalo navesti ime i telefonski broj povjerljive osobe s kojom će medicinsko osoblje moći komunicirati, ako sâm više neću biti sposoban. Upisao sam broj liječnice, uz njeno dopuštenje, koja je članica zajednice bračnih susreta, čiji rad već duže vremena pratim te smo svi međusobno vrlo dobro povezani. Budući da i sama radi u Kliničkom centru, ona je cijelo vrijeme znala što se sa mnom zbiva i kakvi su nalazi. Tako mi je prenijela i prvu informaciju o stanju bolesti koja tada nije izgledala nimalo ružičasto, ali to je učinila tako nježno i sućutno da bih je

[23] Anselm Grün, *Poti skozi depresijo: Duhovne spodbude*, 14.

slušao bez prestanka. Divio sam joj se kako umije tako tešku dijagnozu prenijeti na tako lijep način. To je bio pravi dodir Veronike!

Kasnije je o mojim ranama, koje su nastale zbog jakog zračenja, vodila brigu medicinska sestra, koja je također sudjelovala s dotičnom zajednicom bračnih susreta, te su ona i liječnica bile međusobno vrlo bliske. Medicinska sestra je svoj posao obavljala tako suosjećajno da mi je na kraju bilo pomalo žao što se sve tako lijepo i brzo oporavlja … Bila su to dva nezaboravna dodira koja su u meni urodila osjećajem da mogu preuzeti na sebe svaki križ …

Razumije se da epidemija zahtijeva fizičku distancu, ali ta distanca nije apsolutna. Liječnica mi je informaciju o bolesti javila telefonski, a ipak mi je bila sasvim blizu. Tako možemo na toj postaji križnoga puta osjetiti poziv da nam valja očistiti odnose sa svojim bližnjima te se na taj način uzdići iznad zakonitosti fizičkih ograničenja. Veronikin rubac otvara nov pogled Isusu i njoj; čovjeku u nevolji i empatičnoj suputnici.

8. Isus tješi jeruzalemske žene: Smisao muke i boli

U nemoći se pogled može usmjeriti prema onome što nas okružuje. Pored sebe možemo ugledati solidarnost i bliskost, sve to na osmoj postaji Isusovog križnog puta predstavljaju jeruzalemske žene. Kad konačno prihvatimo svoju muku, nastojimo je osmisliti na taj način da učinimo još pokoje dobro djelo.[24] "Kćeri jeruzalemske, ne plačite nada mnom, nego plačite nad sobom i nad djecom svojom" (Lk 23, 28) to su Isusove riječi utjehe, utjehe koja je u tom trenutku njemu najviše potrebna, a upravo je on pruža jeruzalemskim ženama.

Kod te postaje križnog puta uvijek se prisjetim događaja od prije nekoliko godina. Prisjetim se kako sam se s vrlo čudnim osjećajima pripremao za posjet jednom neizlječivo bolesnom čovjeku, mladom muškarcu i ocu dvoje djece. Brinulo me i razmišljao sam kako mi se valja ponašati, kako bih ga trebao pozdraviti, kojim riječima mu se obratiti, koliko dugo se zadržati kod njega itd. Razmišljao sam o svim mogućim stvarima i brigama te se odjednom zatekao pred vratima njegove sobe.

"Pa što ima?" pitao me na ulazu. Ne znam što sam "promrmljao" kao odgovor.

Obavio je kratku, ali lijepu ispovijed, a mogao se čak i pričestiti. Potom je ušla žena i dvoje njihove djece. "Da vas malo utješim" (tko koga, prostruji mi glavom), "lijekovi dobro djeluju i više nemam bolova", iznenadio nas je vedrim raspoloženjem. "Mogu li vam ispričati jednu šalu?" nastavio je. Svi smo se nasmiješili neobično spontano i razvio se lijep i ugodan razgovor. Na izlasku iz sobe svojim je najdražim ukućanima podario nekakav suzno-usrećujući pogled i rekao: "Volite jedni druge."

[24] *Isto*, 151.

Na njegovu želju još sam nekoliko trenutaka ostao u sobi. Kad sam htio na neki način izraziti svoje divljenje nad njegovim vedrim raspoloženjem i hrabrošću, on me preduhitri govoreći: "Dosta dugo sam razmišljao dok se nisam sjetio te šale jer zaista mi je stalo do dobrog raspoloženja. Dosta mi je jadikovki i žalosnih pogleda. Zar nije bilo lijepo kad ste se od srca nasmijali?"

Dakle, u situaciji kad smo "mi" trebali biti oni koji tješe, on je tješio nas; kad smo "mi" bili pozvani da se pobrinemo za pozitivno ozračje, on je to učinio.

Integrirana bol me ne opterećuje i nije više važna jer važan sam ja. Dobro djelo što ga učinim u takvoj situaciji nije veliko po svom sadržaju; nezaboravno je zbog unutarnje snage, kad čovjek sadržajno možda neznatnim gestama daje do znanja kako se uz nošenje svog križa domogao stabilne osobnosti.[25]

Takav stav nije i ne mora biti "moralni imperativ", ali može biti i jest nadahnuće i znak kako čovjek može biti velik u najtežim mukama, ako "odbaci ulogu žrtve i zakorači u ulogu djelotvornog suoblikovatelja".[26]

Križni put se, dakako, nastavlja, ali u kontekstu sadašnje krize ovo bi trebalo biti dovoljno da stanje shvatimo ozbiljno te iz njega i u njemu učinimo korak jedni prema drugima, korak primjeren postojećim prilikama i našim sposobnostima. Pa i kad nećemo biti sposobni učiniti tako korjenitu transformaciju o kakvoj je svjedočio naprijed navedeni muž i otac, neupitna je činjenica da u kriznim situacijama mnogo znači svaki, pa i najmanji, pokušaj pozitivnog mijenjanja sebe.

9. Sišao nad pakao, treći dan uskrsnuo od mrtvih: Empatija križa

Bolest je s jedne strane nešto što ne želimo u svom životu, a s druge strane nas empatično privlači. Suosjećanje nas može uvući u bolest drugoga i međusobno nas najtjesnije povezati.

Još iz dana djetinjstva prati me dio rečenice iz Apostolskog vjerovanja koja govori da je Isus "sišao nad pakao". Danas mi te riječi još uvijek govore. Dok se u liječničkom i terapeutskom te savjetodavnom i pastoralnom poslu susrećemo s ljudima u nevolji, koji se nerijetko nalaze blizu "pakla", osjetimo kamo nas Isus poziva tim riječima. Bolesni ljudi čeznu za čovjekom koji se usuđuje barem pomirisati njihovu bolest te im se do te mjere približiti da osjete njegov dodir. Tek im takav empatičan dodir otvara izvore energije koji omogućavaju osmišljavanje bolesti te istovremeno otvaraju puteve u promjene i drugačiji život.

---

[25] Zvezdan Pirtošek, *"Če ustvariš dobre razmere, je lahko staranje nekaj čudovitega"*, 2021., https://www.rtvslo.si/slovenija/zvezdan-pirtosek-ce-ustvaris-dobre-razmere-je-lahko-staranje-nekaj-cudovitega/588393 (29. 07. 2021.).

[26] Elisabeth Lukas i Reinhardt Wurzel, *Pandemija in duševnost*, 47.

Osobno sam u takvim slučajevima posebno zahvalan na daru vjere koja me ispunjava nadom da u tom približavanju ljudima i dodirivanju s njima nisam sam u paklenim mukama. Naime, često puta se u susretanju s mukama ljudi osjetimo nemoćnima, unatoč svim svojim vještinama, te možemo biti radosni što smo oruđe u Isusovim rukama, gdje možemo gajiti vjeru da je Isus mnogo bliži ljudskim mukama nego što smo mi. Po ljudima koji empatično osluškuju mukotrpne ispovijedi, Isus kroz cijelu povijest spasenja, pa tako i danas, silazi "nad pakao" te spašava jadnike, a nas poziva u ulozi Šimuna Cirenca i Veronike da sa svojim dodirima pomažemo nositi križ očajnih i jadnih ljudskih stvorenja.

Kod toga mi se čini zanimljiva ugradnja obiju uloga – Šimuna Cirenca i Veronike – u cjelovitu kompoziciju križnoga puta. Šimuna vidimo u ulozi "operative", a Veroniku u ulozi "osjećanja" pa po tome Šimun radi, Veronika osjeća, Šimunu je potreban poticaj izvana, dok Veronika djeluje samoinicijativno. Ako u prvom trenutku te razlike između muškog i ženskog prihvatimo tek kao zanimljivost, ipak mislim da se radi o dubljoj poruci; da nam je u procesima prevladavanja muka i kriznih situacija potreban cjelovit pristup s muškim i ženskim shvaćanjem života te muškim i ženskim reakcijama.

4. Život je ujedno i slavlje

Isusov križni put završava s uskrsnućem, najvećim kršćanskim blagdanom. Zanimljivo je da su vijest o uskrsnuću najprije doznale žene. Možda su žene otvorenije za poruke koje nadilaze logiku i zakonitosti ljudskog promišljanja. Tako je o Isusovom rođenju, koje nadilazi prirodne zakonitosti, kao i o njegovu uskrsnuću, koje nadilazi sve provjerljive zakonitosti, prvu informaciju primila žena i u oba slučaja tu je informaciju i prihvatila. Tek je kasnije, na temelju vanjskih pobuda, u događanje uključen i muškarac: Josip u obiteljsku skrb, a apostoli u naviještanje.[27] Svakako je na mjestu tvrdnja apostola Pavla da je "križni put" uzaludan bez uskrsnuća. Prema tome, kriza treba svoj zaključak, a to je blagdan ili svečano slavlje.

Da je to istina, vidljivo je i u brojnim drugim primjerima, kako biblijskim tako i posve jednostavnim i profanim. Zaključci pojedinačnih životnih razdoblja i značajnih koraka u životu uvijek završavaju svečanim slavljem. Iako se obično ne radi o formalnom prevladavanju teških kriza, kod čovjeka blagdansko ozračje budi svijest o tome da je jedan proces uspješno priveo kraju, a svečano slavlje ulijeva mu snagu za poduzimanje daljnjih koraka.

---

[27] Svjesni širine i ograničenja narativnosti te alegorijskih tumačenja biblijskih priča s pravom ovdje napominjemo da je i kod "istočnoga grijeha" pobuda bila Evina, Adam je tek njenom sugestijom uključen u zbivanje.

Tu logiku nalazimo i u Mojsijevim pričama. Kao primjer možemo navesti prijelaz preko Crvenoga mora, koji predočava veliku pobjedu nad Egipćanima i u određenom smislu predstavlja zaključak dugotrajne krize. Zanimljivo je da je i ovdje žena, Mojsijeva sestra Mirjam, koja ga je spašavala već u djetinjstvu, osoba koja daje poticaj za (blagdansku) djelatnost koja nadilazi rutinu svakodnevice.

Naravno da biblijska slavlja nisu samo površinska zabavljanja. U ozbiljnom blagdanskom slavlju već se najavljuju pripreme za nove izazove. Odgovorni koraci u budućnost kreću neposredno od blagdanskog slavlja i zahvaljivanja na proživljenoj i prerađenoj krizi koja nas je, razumije se, u mnogočemu i promijenila. Ako ništa drugo, svečanim slavljem kriza je zaključena i mi smo slobodni te se možemo posvetiti stvarima koje nisu neposredno povezane s krizom. "Neprestano bavljenje zdravljem je također bolest", kaže Platon,[28] bolest kojoj svečano slavlje može značiti svršetak.

CRISIS, FEELINGS AND REACTIONS

Abstract

The history of mankind knows a lot of crisis situations and pandemic fears of one kind or another. Already at the beginning of the Bible, we can find a description of a crisis of pandemic proportions, when we read the story of the "general" flood. So, when "water reaches our throats" due to various insurmountable causes, we speak about a crisis. In such situations, one often reacts first with "negation". Sometimes it even pretends for a long time that there is no crisis. In such moments, we need the most trusted person, who is also stable and sensitive enough to dare to "break" in front of him. Sometimes it is only "brokenness" that wakes us up to become ready to make certain changes in life. Only when a human being is ready to accept the painful reality of the crisis will he/she be open to the next step consisting of seeking and receiving help. The process of accepting a difficult situation can encourage a person in crisis to try to find a deeper message in it, and perhaps even meaning of life. In such an inner transformation, he/she will feel how he/she enriches and strengthens his neighbors by designing a crisis.

Numerous biblical personalities, who do not stumble in any crisis and resolve every difficult situation in open communication with God, can effectively stimulate not only a theological but also a psychological view of the crisis.

Keywords: Trouble, Moses, Jesus, cross, faith, relationships.

[28] Elisabeth Lukas i Reinhardt Wurzel, *Pandemija in duševnost*, 79.

Dr. sc. Ivica Jurić
Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Splitu
ivicajurich@gmail.com

UDK: 272:616-036.21COVID-19
364.64:27-184.3
Izvorni znanstveni rad (Original scientific paper)

KAKO GOVORITI O BOGU I SVJEDOČITI NJEGOVU PRISUTNOST U VREMENU PANDEMIJE KORONAVIRUSA?[1]

Sažetak

U prvom dijelu rada autor, sukladno teološkoj-pastoralnoj metodi pastoralne prosudbe, promišlja o posljedicama pandemije koronavirusa (COVID-19) na društvenom i crkvenom području. Pandemija je poput svojevrsnog "megafona" jasnije iznijela na vidjelo neke probleme koji opterećuju suvremeno društvo i Crkvu u njezinom poslanju. Produbila je strah za sebe, za svoje bližnje, osobito starije i bolesne, zatim za prijatelje, posao i otvorila mnoga druga pitanja, ponajprije ona o slobodi, granicama politike, opasnostima virtualnog svijeta, manipulaciji medijima itd. Pitanja o Bogu, ulozi Crkve u pandemiji, smislu patnje i života, odgovornosti za druge, izronila su novom snagom i traže odgovore. Upravo na njih autor nastoji odgovoriti, u drugom i trećem dijelu članka, stavljajući naglasak na to kako Crkva može doprinijeti ublažavanju posljedica pandemije koronavirusa.

Ključne riječi: *pandemija, koronavirus (COVID-19), Bog, strah, vjera*

Uvod

Pandemija je SARS CoV-2 (koronavirusa) svih iznenadila. Gotovo sve, osim nužnih službi i trgovina mješovitom robom bilo je u više navrata i po nekoliko mjeseci diljem svijeta zatvoreno. Bilo je to sasvim novo iskustvo u kojem su milijuni ljudi ostali kod kuće blokirani u karanteni, u izolaciji ili samoizolaciji. Čak su i crkve bile sasvim zatvorene diljem Europe i svijeta. Za prošlogodišnji Uskrs se ni misa nije slavila s narodom. Ove godine jest (u većini zemalja), ali još uvijek pod velikim ograničenjima koje vrijede za sva društvena okupljanja. Posljedice pandemije ne možemo još

[1] Članak je s neznatnim promjenama objavljen na engleskom jeziku u on line časopisu ST-OPEN.

sasvim ni sagledati. Mnogi se od početka trude ublažiti ih. U prvom redu su tu bili epidemiolozi i infektolozi, dakle, medicinski stručnjaci koji su svojim znanjima nudili odgovore na tjeskobna pitanja vezana za opasnosti od naglog širenja virusa. Osim njih i političari, ekonomisti, zatim sociolozi, psiholozi, psihoterapeuti i psihijatri trudili su se pomoći ljudima oko očuvanja ravnoteže i mentalnog zdravlja u ovoj pandemiji koronavirusa, ali i straha i tjeskobe/anksioznosti poradi dosad neviđene konfuzije zbog kojekakvih teorija o virusu. Premda se i Crkva trudila biti prisutna na različitim medijskim platformama (prenoseći misna slavlja, pobožnosti, *on line* molitve, volontirajući itd.), čini nam se, kako je ipak ostala po strani u ovoj krizi. Štoviše, mišljenja smo kako sve više distanciranih vjernika odgovore na egzistencijalna pitanja, umjesto u vjeri, traže u politici, tehnici i psihologiji. Navedena se zatečenost/bespomoćnost osobito osjećala u vrijeme prvog *lockdowna,* u proljeće 2020. godine.

Ovim radom promišljamo o tome kako koronavirus utječe na život i što mi kao Crkva možemo učiniti u ublažavanju posljedica vezanih za njega. Rad ukazuje na neke fenomene povezane s pandemijom, koji nisu sasvim novi, ali su s pandemijom, tj. usporavanjem i blokiranjem dosadašnjeg ritma života, postali vidljiviji. U tom smislu može se govoriti i o heurističkoj dimenziji pandemije koja je otvorila oči i pružila mogućnost da se stanje društva još jasnije vidi. Naravno, otvorila je i puno pitanja koja traže odgovore. Na prvom mjestu radi se o prepoznavanju *kairosa* (sretnog trenutka za djelovanje), u vjerskom kontekstu, a onda, posljedično, i artikulaciji autentičnog odgovora koji se zasniva na predanijem življenju evanđelja u sadašnjem vremenu. Premda pandemija nije Božji govor čovječanstvu, ona svakako jest prigoda za preispitivanje našeg načina života[2]. To potvrđuje nedavno istraživanje u Italiji u kojem svega nekolicina ispitanika pandemiju smatra Božjom kaznom.[3] Drugo talijansko istraživanje pokazalo je da su se vjernici u vremenu pandemije SARS CoV-2 još više približili Bogu, molitvi i aktivnostima u Crkvi[4].

Biblija, kao uostalom i naše životno iskustvo, poučava nas kako su baš nevolje čovjeku prigoda za samorefleksiju, za dublje promišljanje o sebi i, posljedično, prigoda za obraćenje. Stoga ćemo i mi, sukladno teološko-pastoralnoj metodologiji *Lateranske škole*[5], obrađujući posljedice

---

[2] U jednom istraživanju na Sveučilištu u Chicagu rezultati pokazuju kako čak 63% ispitanika smatra kako se Bog služi pandemijom koronavirusa kako bi promijenio živote ljudi. Usp. Gregory Love, *God, COVID-19, and Suffering—3/6—Model 2*, u: https://www.youtube.com/watch?v=17rzRup4C-w (16.04.2021.)

[3] Usp. Enzo Pace, Resilienza da credenti, Vaccini sociali, tecnlogia spirituale e cominità virtuali ai campi della pandemia, *Orientamenti pastorali*, LXIX 6 (2021.), 32.

[4] Usp. Riccardo Maccioni, Coronavirus. Il sociologo Garelli: «Al tempo del Covid cresce il bisogno di Dio», u: https://www.avvenire.it/chiesa/pagine/cos-cresce-il-bisognodidio?fbclid=IwAR120BBGnQAM3HbU7yAuV Qhw48nTSDK7qfRJvWLmZ2Yu1AegbHFyjLFxs (16.04.2021.).

[5] Usp. Sergio Lanza, La teologia pastorale secondo la "scuola lateranense", *I Laterani, Questioni di teologia pastorale*, I (2010.), 1, 13-64.

ovog, po obujmu dosada neviđenog fenomena, nastojati, osim vidljivih negativnosti, prepoznati i neke nove mogućnosti, tj. zadaće čije će izvršenje doprinijeti većoj humanizaciji društva u cjelini. Shvaćeno u širem kontekstu doprinosa posvećenju i spasenju svijeta, to u kratkim crtama i jest poslanje koje kao zajednica imamo (usp. *Gaudium et spes,* 40-44). To se poslanje ne događa u nekom bezvremenskom smislu i uvijek na isti način, već se pomno promišlja u odnosu na okolnosti u kojima se živi i neprestano se dokazuje.[6] Stoga ćemo najprije upoznati okolnosti u kojima živimo te potom na temelju navedenih saznanja kao i smjernica Crkve ponuditi neke odgovore u svrhu autentičnijeg vršenja poslanja u sadašnjem trenutku.

1. Život u vremenu pandemije koronavirusa

Premda je prošlo gotovo godinu i pol dana od pojave koronavirusa u Kini, pobjeda nad njim još uvijek se ne nazire[7]. Svakodnevno svjedočimo posljedicama pandemije na svim područjima. Iako taj sićušni virus ne vidimo, među nama je u našim razgovorima, strahovima i planovima. Premda ga ne vidimo, sve gledamo kroz njega. Sve nas je dotaknuo i dijelom zaustavio. Budući da nismo svi jednakog zdravstvenog stanja, glede imuniteta i otpornosti na virusne zaraze, osobito su mu izložene, tzv. ugrožene skupine građana (starije, bolesne i nemoćne osobe, osobe s kroničnim respiratornim bolestima te bolestima srca, jetre, povišenog tlaka, osobe s karcinomom, dijabetesom itd.).[8] Među njima na poseban način teško je onima koji su već narušenog zdravlja i žive sami, izolirani u staračkim domovima ili su zbog virusa u bolnici, a lišeni fizičke blizine svojih najbližih.

Osim njih, pandemija je teško pogodila mnoge obitelji. Ekonomska nestabilnost i propast mnogih malih obrta, u našem kontekstu osobito vezanih za transport, turizam i ugostiteljstvo, generirala je druge obiteljske probleme povećavajući rastave, kao i nasilje u obitelji.[9] Pogođeno je društvo u cjelini neviđenim i donedavno nezamislivim mjerama: zatvaranjem granica, odgojno-obrazovnih ustanova, sportskih i kulturnih događanja, reduciranjem javnog prijevoza, zatvaranjem ugostiteljskih objekata i gotovo suspenzijom društvenog života. Gotovo je i nemoguće navesti sve promjene/ograničenja koje u većem ili manjem intenzitetu

---

[6] Usp. Norbert Mette, „Il Gesù difficile. L'invito a una prassi di sequela nelle condizioni attuali", *Concilium* 33 (1997.), 1, 41.

[7] U Hrvatskoj je prvi slučaj zaraze korovirusom potvrđen 25. veljače 2020., usp. Tonči Matulić, Činjenice i izazovi pandemije SARS-COV-2, *Bogoslovska smotra* 90 (2020.) 4, 746.

[8] Usp. Benjamin Gallo i ostali, Predictors of COVID-19 severity: A literature review, *Rev Med Virol, 31* (1), 1-10.

[9] Usp. Državni zavod za statistiku, *Učinci pandemije bolesti COVID-19 na društveno-ekonomske pokazatelje,* u: https://www.dzs.hr/Hrv/Covid-19/stanovnistvo-brakovi.html (12.07.2021.).

provode države i lokalne zajednice, ovisno o epidemiološkoj situaciji u konkretnoj državi, pokrajini.

Pandemija je koronavirusa na intenzivniji način nego inače istaknula činjenicu da je sva stvarnost, zemaljska i ljudska, u mnogim svojim aspektima, povezana i interaktivna. To hoće reći da moramo shvatiti kako je jedini način da se izvučemo iz ove situacije ponovno otkrivanje uzajamnosti, osjećaja pripadnosti zajednici, osjećaja da smo živi dio nečega većeg, o čemu treba voditi brigu[10]. O tome je Crkva progovorila kroz dokumente Papinske akademije za život[11], zatim kroz nebrojene Papine intervente (govore, homilije, kateheze) iz kojih izdvajamo one iz socijalne enciklike *Fratelli tutti*[12], niz kateheza pod nazivom "*Izliječiti svijet*"[13] i osobito dramatični nagovor[14] na praznom trgu sv. Petra u Rimu 27. ožujka 2020. godine. U spomenutom govoru Papa je, referirajući se na strašne posljedice pandemije, govorio i o duhovnim svjetskim problemima koji opterećuju cijeli svijet: pohlepa za profitom, materijalizam, lažne sigurnosti, egoistični osjećaj svemoći, neposlušnost Božjim pozivima, neosviještenost glede velikih nepravdi i različitih nasilja. U navedenoj su prigodi posebno odjeknule sljedeće riječi: "U ovom našem svijetu, koji Ti ljubiš više no mi, grabili smo naprijed punom brzinom, osjećajući se snažno i sposobnima za sve. Vođeni pohlepom za profitom, pustili smo da nas stvari potpuno obuzmu i žurba omami. Nismo se zaustavili pred tvojim pozivima, nismo se probudili pred svjetskim ratovima i nepravdama, nismo slušali krik siromaha i našega teško bolesnog planeta. Nastavili smo nesmiljeno dalje misleći da ćemo uvijek ostati zdravi u jednom bolesnom svijetu. Sada, dok smo u moru kojim bjesne valovi, zazivamo tebe: 'Probudi se Gospodine!' "[15].

Papa Franjo spominje bolest planeta i svijeta. Naravno, tu Papa misli na duhovnu bolest i predlaže da razlikujemo ono što je prolazno i nepo-

---

[10] Usp. Franco Cecchin, *Dopo Coronavirus, una grande opportunità*, u: https://www.chiesadimilano.it /news/chiesa-diocesi/dopo-coronavirus-una-grande-opportunita-317746.html (17. 04. 2021.); usp. Centro Fede e Cultura "Alberto Hurtado", *Vedo la notte che accende le stelle: Sentieri in tempo di pandemia*, EDB, 2020., 25.

[11] Usp. Papinska akademija za život, *Pandemija i univerzalno bratstvo*, u: http://www.academyforlife.va/content/pav/it/the-academy/activity-academy/pandemia-e-fraternita-universale. html (18.04.2021.); usp. Papinska akademija za život, *Humana communitas u doba pandemije. Neaktualna razmišljanja o ponovnom rođenju života*, u: http://www.academyforlife.va/content/pav/it/the-academy/activity-academy/humana-communitas-in-the-age-of-pandemic---july-22-2020.html (18.04.2021.)

[12] Papa Franjo, *Fratelli tutti, Enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu,* Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2020., 32-36.

[13] Papa Franjo, *Izliječiti svijet*, u: u: http://www.vatican.va/content/francesco/hr/audiences/2020/documents/ papa-francesco_20200805_udienza-generale.html (06.04.2021.)

[14] Papa Franjo, Što ste bojažljivi? Kako nemate vjere?, u: http://www.vatican.va/content/francesco/hr/ homilies/2020/documents/papa-francesco_20200327_omelia-epidemia.html (06.04.2021.)

[15] *Isto.*

trebno od onoga što je neprolazno i spasonosno. Ukratko, povratak Kristu i njegovim vrijednostima izlaz je koji će donijeti mir i sigurnost u lađe našega života. Papa je nebrojeno puta od početka pandemije pozivao vjernike i cijeli svijet na zajedničku borbu protiv virusa i na solidarnost prema najslabijima. Ističemo samo nedavni apel: "Svima, a posebno najslabijima, potrebna je pomoć. Samo zajedno možemo izgraditi pravedniji i zdraviji svijet. Svi smo pozvani boriti se protiv pandemije, a cjepiva su ključno sredstvo u toj borbi", istaknuo je Papa[16]. Inače, papa Franjo i papa u miru Benedikt XVI. primili su cjepivo još u siječnju ove godine. Kongregacija za nauk vjere u prosincu 2020. izdala je i dokument u kojem je navela kako se "sva cjepiva koja su odobrena kao klinički sigurna i učinkovita mogu koristiti u dobroj savjesti", no da "cijepljenje, kao pravilo, nije moralna dužnost, te da, stoga, ono mora biti dobrovoljno"[17].

1.1. Posljedice pandemije koronavirusa na život Crkve

Sve što smo prethodno naveli, iako u jako ograničenom i sasvim sigurno nezgrapnom obliku, odražava se i na život Crkve, ograničava njezine liturgijske i općenito pastoralne aktivnosti. Najkritičnije razdoblje bilo je vrijeme prvog zatvaranja (*lockdowna*) u kojem se nije moglo ni slaviti misu s narodom, održavati župnu katehezu, slaviti sakramente prve pričesti i krizme[18]. Bio je ograničen i uobičajen blagoslov obitelji, pristupanje sakramentu pomirenja i općenito bila su ograničena sva vjernička okupljanja. Zbog zabrane ili ograničavanja broja sudionika radikalno se smanjio i broj vjenčanja u Crkvi tako da je po prvi puta u novijoj povijesti u Hrvatskoj u 2020. godini bilo više građanskih (57,15%) nego crkvenih vjenčanja (42,84%)[19]. Inače, od ožujka do svibnja 2020. godine ukupno je sklopljeno 69,2% manje brakova nego u petogodišnjem prosjeku za isto razdoblje prije pandemije[20].

---

[16] Papa Franjo, *Cjepiva su ključno sredstvo u borbi protiv pandemije*, u: https://ika.hkm.hr/novosti/papa-cjepiva-su -kljucno-sredstvo-u-borbi-protiv-pandemije/ (18.04.2021.)

[17] Cjeloviti prijevod dokumenta Kongregacije za nauk vjere tj. "*Bilješke o moralnosti korištenja nekih cjepiva protiv COVID-19*" može se pročitati u: https://www.bitno.net/vijesti/vatikan/vatikan-biljeska-o-moralnosti-koristenja-nekih-cjepiva-protiv-covid-19/ (18.04.2021.)

[18] Usp. Hrvatska biskupska konferencija, *Vjernici pred izazovom pandemije i potresa.* Poruka biskupa Hrvatske biskupske konferencije sa 61. plenarnog zasjedanja održanog 18. i 19. siječnja 2021. u Zagrebu, u: https://ika.hkm.hr/novosti/vjernici-pred-izazovom-pandemije-i-potresa/?fbclid=IwAR0RxA71VLJr9y-gFwZVv RhH5GhMyECL2Z27lHBh-FqOSAjwDhfFsK4gksj4 (20.03.2021.)

[19] Usp. Dijana Jurasić, *Vjenčanja u vrijeme korone: Nikad nismo imali manje sklopljenih vjerskih brakova,* u: https://www.vecernji.hr/vijesti/vjencanja-u-vrijeme-korone-nikad-u-hrvatskoj-nismo-imali-manje-sklopljenih-vjerskih-brakova-1475109 (01.04.2021.)

[20] Usp. *Učinci pandemije bolesti COVID-19 na društveno-ekonomske pokazatelje* u: https://www.dzs.hr/Hrv/ Covid-19/stanovnistvo-brakovi.html (01.04.2021.)

Jedna od posljedica, koja je kod nas uočena, jest veća odsutnost djece na nedjeljnim misama. Naime, nakon zabrane slavljenja misa s narodom (proljetni *lockdown*) u trajanju preko dva mjeseca i odrasli i djeca naviknuli su se na život bez sudjelovanja na nedjeljnoj svetoj misi. Mnoge su se župe i redovničke institucije susrele s novim pastoralnim izazovima i materijalnim poteškoćama. Osim navedenog, još je mnogo posljedica za duhovno i tjelesno zdravlje pojedinca i društva u cjelini o kojima ćemo dijelom u nastavku govoriti. Ima, međutim, i nekih pozitivnih pokazatelja. Mnogi su vjernici u vremenu zatvaranja otkrili važnost obiteljske duhovnosti i zajedničke molitve. Osobito je to bila prigoda za razvoj osobnog odnosa s Bogom preko izravnog čitanja i meditiranja Božje riječi koja je na neki način bila 'oslobođena' redovitih shema i liturgijskih obrazaca. Mnogi svećenici i laici nastojali su putem društvenih mreža i općenito medija prenijeti poruku evanđelja do svih koji su potrebni ohrabrenja i utjehe. Tako je jedan svećenik, služeći u bolnici kao bolnički kapelan (i sam se zarazio), bolesnike svakodnevno u borbi s opasnim virusom hrabrio porukama i molitvama te o svom iskustvu objavio i zapaženu knjigu[21]. Mnogi su se uključili u karitativne aktivnosti pomoći stradalima u potresu, pružajući psihološku i duhovnu pomoć. Upravo je iskustvo pandemije pokazalo da su u određenim situacijama i oni ljudi koji su ravnodušni prema religiji ili distancirani od nje, odjednom postali senzibilni za duhovne teme.[22] Jedno kod nas provedeno istraživanje pokazuje da je kriza probudila našu žeđ za Bogom. Naime, od 739 ispitanika, njih 570 (77,13%) reklo je da ih je pandemija navela na preispitivanje životnih vrijednosti, dok je njih 169 (22,87%) odgovorilo niječno[23].

Ipak, veliko je pitanje hoće li nas nevolje koje je izazvao koronavirus osvijestiti, učiniti boljima ili ćemo opet kad se sve smiri nastaviti po starom. Možda će prisilna ograničenja učiniti ljude pozornijima na život, suosjećajnijima prema drugima i senzibilnijima prema okolišu? Možda će postati svjesniji da su već dugo umorni od neumoljivih promjena, različitih prisila, tiranije sreće, uspjeha i popularnosti. Možda uspore ritam života i uvide da nije samo promjena jamstvo budućnosti društva, već i

---

21 Usp. *Šimun Doljanin, Marsovci kontra kovida groznog*, Salesiana, Zagreb, 2021.

22 Usp. Stephan Langer, Tomáš Halík*: Wir haben kein Monopol auf Christus!* u: https://www.herder.de/cig/cig-ausgaben/archiv/2021/21-2021/wir-haben-kein-monopolaufchristus/?utm_source =cgfacebook&utm_medium=social&utm_content=post&fbclid=IwAR0JkDl0AvxUwOpSbxTByY_H7JQ5oRy6G_ vmweQI0OwZD1Qk_ZJhGPKjpQ (23.05.2021.)

23 Istraživanje su provele doc. dr. sc. Martina s. Ana Begić s Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Zagrebu i dr. sc. Miriam Mary Brgles s Odjela za sociologiju Hrvatskoga katoličkog sveučilišta. Vidi: Dr. Begić i dr. Brgles: *Moralni izazovi i zahtjevi krizâ i patnje*, u: https://ika.hkm.hr/novosti/dr-begic-i-dr-brgles-moralni-izazovi-i-zahtjevi-krizai-patnje/ (22.04.2021.)

očuvanje svega onoga što se stoljećima pokazalo dobrim. Mnogo više od grozničavog mijenjanja svijeta, danas ga je potrebno sačuvati[24].

Papa Franjo neprestano govori o potrebi mijenjanja odnosa jednih prema drugima, zatim prema planetu Zemlji, zraku i životu na zemlji, uopće. U nizu kateheza pod nazivom *Izliječiti svijet* Papa govori o potrebi planetarne solidarnosti, o važnosti supsidijarnosti i sinodalnosti te o brizi za opće dobro, Zemlju koja je naš zajednički dom. U tom smislu ističe kako je koronavirus otkrio mnoge naše ranjivosti: fizičke, socijalne i duhovne. Osobito je iznio na vidjelo veliku nejednakost glede pristupa zdravstvu (cjepivu), tehnologiji i obrazovanju. Navedene nepravde nisu nipošto prirodne ni neizbježne, već su posljedica čovjekova izbora. Zbog tolikih nepravdi u svijetu mnogi su izgubili nadu, a neizvjesnost i tjeskoba još su se više povećale. Stoga, predlaže Papa, da bismo izišli iz pandemije moramo pronaći ne samo lijek za *k*oronavirus – što je itekako važno! – već i za velike društveno-ekonomske viruse[25]. Pandemija je poslužila kao lakmus papir nejednakosti, privilegiranosti bogatih i zapostavljenosti siromašnih. Navedena nejednakost ponajbolje se u posljednje vrijeme pokazuje u naručivanju cjepiva i, posljedično, u sramotnoj razlici postotka procijepljenosti stanovništva kod bogatih i siromašnih zemalja.[26] Nažalost, premda su papa Franjo i mnogi drugi na to uporno upozoravali, događa se baš ono na što su upozoravali: prevlast novca, profita na štetu ljudskih života koji su mnogi mogli biti spašeni da se smanjila pohlepa onih koji upravljaju.

1.2. Nepovjerenje u institucije, znanost i medije

Ova pandemija prvi put u povijesti čovječanstva nije vezana samo uz jedno područje, nego je postala globalni fenomen. To je nešto što je svima novo. Pandemija nam poput mikroskopa pomaže vidjeti ono što je postojalo već godinama, ali u mnogim slučajevima to nismo mogli primijetiti. Riječ je o problemu usamljenosti, nedostatka smislenosti života, nejednakosti i zloupotrebi moći. Jedan od fenomena koji prati pandemiju koronavirusa svakako je, dosad neviđeno, barem ne u javnosti u tolikoj mjeri, nepovjerenje u znanost i institucije. Narušene su mnoge slobode, produbljene podjele između siromašnih i bogatih. Osobito je bolno lutanje znanstvenika od početka pandemije, njihova neusklađenost i nekon-

---

[24] Usp. Günther Anders, *Et si je suis désespéré que voulez-vous que j'y fasse?*, Allia, 2004., 76.

[25] Usp. Papa Franjo, *„Izliječiti svijet": 9. Pripraviti budućnost zajedno s Isusom koji spašava i ozdravlja, u:* http://www.vatican.va/content/francesco/hr/audiences/2020/documents/papa-francesco_20200930_udienza-generale.html (15.04.2021.)

[26] Usp. Mathieu Edouard i drugi, A global database of COVID-19 vaccinations, *Nature Human Behaviour*, 5 (2021.), 947–953, u: https://doi.org/10.1038/s41562-021-01122-8 (22.04.2021.)

zistentnost.[27] Također je poraslo i nepovjerenje prema medijima. Ako je dio društva bespogovorno i vjerovao medijima sad je, čini se, to sasvim poljuljano.[28]

Pandemija je otvorila mnoga pitanja i etičke dvojbe. Premda smo slobodni osobno misliti što god hoćemo o (ne)opasnosti pandemije koronavirusa, ipak nas ta sloboda ne lišava odgovornosti prema drugima. Drugim riječima, svojim mišljenjem i djelima ne smijemo – direktno ili indirektno – ugrožavati zdravlje drugoga čovjeka. Zaštita života i briga za zdravlje ne smije biti prepuštena samo samovolji pojedinca, osobito ne u slučaju pandemije, dakle, opće ugroze života i zdravlja. U tim slučajevima ona zahtijeva osobitu brigu i skrb šire društvene zajednice, osobito u brizi za ranjive skupine. I neovisno o državnim institucijama briga i skrb za ugrožene u takvim okolnostima dužnost je svakog kršćanina. U tom smislu *Katekizam Katoličke Crkve* ističe: "Život i tjelesno zdravlje dragocjeni su Božji darovi. Treba ih razumno njegovati, obazirući se na potrebe drugih i na opće dobro. Skrb za zdravlje građana zahtijeva društvenu potporu kako bi se ostvarili uvjeti življenja koji omogućuju rast i postizanje zrelosti: hrana i odjeća, stanovanje, zdravstvena skrb, osnovno obrazovanje, rad, društveno osiguranje."[29] O tomu što Crkva može i treba učiniti kako bi približila ljude Bogu i Boga ljudima te tako ublažila posljedice pandemije, opširnije govorimo u trećem dijelu rada.

Što se tiče odnosa vjere i prirodnih znanosti u odnosu prema fenomenu koronavirusa, Crkva se u razumijevanju navedenoga i prirodnih katastrofa općenito s velikim povjerenjem i poštovanjem oslanja na uvide znanosti. Naime, Katolička Crkva smatra da u temelju svekolike stvarnosti postoji samo jedna istina do koje se dolazi na dva različita, ali ne isključiva, već komplementarna načina: put vjere i put razuma (znanosti). Od samih početaka ona nastoji biti na jednakoj razdaljini od fideizma i scijentizma smatrajući kako su vjera i razum dva krila kojima se uzdiže i spoznaje stvarnost[30]. Znanost pojašnjava svijet, a vjera pokazuje koji je smisao moga života, koji je smisao svega stvorenoga. Znanost nam govori što jest,

---

[27] Harald Walach i ostali, The Safety of COVID-19 Vaccinations—We Should Rethink the Policy, *Vaccines,* (2021.), 9, 693-705; Harvey A. Risch, Early Outpatient Treatment of Symptomatic, High-Risk COVID-19 Patients That Should Be Ramped Up Immediately as Key to the Pandemic Crisis, *American Journal of Epidemiology,* 189 (2020.), 11, 1218–1226.

[28] Usp. Misselhorn, Catrin, Artificial Morality. Concepts, Issues and Challenges, *Society* 55 (2018.), 2, 161-169; Selak Marija, *Zlo i naopako, Suvremene manifestacije zla i pokušaji njihovih pravdanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2019., 105-111; Tsao Shu-Feng i drugi, What social media told us in the time of COVID-19: a scoping review, *Lancet Digit Health*, (January 28, 2021), u: https://www.thelancet.com/journals/ landig/article/ PIIS2589-7500(20)30315-0/fulltext. (17. 07. 2021.)

[29] Hrvatska biskupska konferencija, *Katekizam Katoličke Crkve*, Glas Koncila, Zagreb, 1994., 2288.

[30] Usp. Ivan Pavao II., *Fides et ratio, Vjera i razum*, Enciklika svim biskupima Katoličke crkve o odnosu vjere i razuma, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1999., predgovor.

a vjera nam otvara oči za ono što može biti i što treba biti. Znanost vidi objekte, stvari i pojave, a vjera traži da otkrijem drugoga kao subjekt, osobu istog dostojanstva.[31] Crkva priznaje i poštuje autonomiju znanosti (usp. *Gaudium et spes 36.*) i političke zajednice koja postoji radi brige o zajedničkom dobru (usp. *Gaudium et spes* 74.*)* Međutim, u traženju smisla ljudske patnje, odgovora na ono tjeskobno pitanje *zašto* Crkva upravlja svoj pogled prema Isusu Kristu i u njegovoj patnji i uskrsnuću nalazi odgovore za svoju patnju[32]. O ovom ćemo govoriti opširnije u drugom dijelu.

1.3. Individualizam i zaborav Boga

Ljudi su se oduvijek bojali smrti. U našem vremenu, u kojem divinizacija tijela dosiže svoj vrhunac, strah je od smrti još vidljiviji. S jedne strane, smrt je sveprisutan fenomen gotovo do banalizacije, a s druge strane, gotovo prognan iz javnog diskursa i smješten na rub svijesti. Pandemija je koronavirusa zasigurno povećala strah od smrti koji je majka svih strahova.[33] Čovjek je postao prijetnja drugom čovjeku, mogući prenositelj opasnog virusa. To je osobito izraženo u odnosu prema starijim i usamljenim osobama, koje su u pandemiji postale još usamljenije. Individualizam je bio i prije fenomen koji obilježava postmodernog zapadnog čovjeka, a sada je kao posljedica pandemije još izraženiji. Papa Franjo u svojoj posinodalnoj pobudnici *Amoris laetitia – Radost ljubavi*, koja sažimlje rezultate dviju sinoda o obitelji, promišljajući o preprekama uspješnijem poslanju Crkve na području pastorala obitelji upravo navodi individualizam. Papa upozorava da pretjerani individualizam "izobličuje obiteljske veze i u konačnici promatra svakog člana obitelji kao jedan otok, što ima za posljedicu da, u određenim slučajevima, prevladava poimanje pojedinca kao osobe koja izgrađuje samu sebe prema vlastitim željama koje se shvaćaju kao neka apsolutnost"[34]. Doista, individualistička kultura, koju se bez pretjerivanja može nazvati hedonističkom kulturom, teži za posjedovanjem i užitkom po svaku cijenu. Vlastitu razonodu uzdiže i stavlja iznad odgovornosti za druge i opće dobro. O žrtvi za druge jedva da i želi čuti pa tako posljedično rađa stil življenja koji je zatvoren životu i suzbija stvaranje braka bez kojega društvo gubi svoj temelj.

Društvo bez pripadnosti, bez čvrstih veza lako se pretvori u mnoštvo osamljenika u kojem drugi postaje stranac prema kojem se širi osjećaj nepovjerenja, kao uostalom i prema budućnosti koju se sve više oslikava tamnim bojama. Individualizam, kao jedno od ključnih obilježja kulture postmodernoga nomada, doveo nas je tako do sveprisutnog nezadovolj-

---

[31] Usp. Fra Ante Vučković, *Gledaj tvoja majka! Duhovne vježbe, Mladifest Međugorje*, Informativni centar Mir Međugorje, Međugorje, 2016., 44.

[32] Usp. Hrvatska biskupska konferencija, *Vjernici pred izazovom pandemije i potresa*; usp. Tonči Matulić, Činjenice i izazovi pandemije SARS-COV-2, 753-754.

[33] Usp. Joseph Ratzinger, *O vjeri, nadi i ljubavi*, Verbum, Split, 2014., 96.

[34] Franjo, *Amoris laetitiae*, 33.

stva umjesto do samoostvarenja kako je obećavao.[35] Pandemija koronavirusa, osobito strože zatvaranje (*lockdown*), samo je dodatno izolirala ionako veliki broj usamljenih, atomiziranih pojedinca. Bolesnici oboljeli od bolesti COVID-19 umirali su i umiru u bolnicama bez prisutnosti i fizičke blizine svojih najbližih. Na početku pandemije umirali su, nažalost, i bez prisutnosti svećenika, dakle, bez utjehe i okrepe koju u teškim trenucima pruža vjera, osobito preko sakramenata svete ispovijedi, bolesničkog pomazanja i pričesti.

Svećenici su se nakon početnog nesnalaženja organizirali i bili uz zaražene, onoliko koliko su epidemiološke mjere dopuštale. Mnogi svećenici, kao i časne sestre, zarazili su se služeći drugima i preminuli su od posljedica zaraze. Informacije koje imamo govore npr. o 270 preminulih svećenika u Italiji[36] , 210 svećenika i 205 časnih sestara preminulih u Indiji itd.[37] Sve navedeno jasno govori o opravdanom porastu straha i tjeskobe u društvu koji su jako negativno utjecali na duhovno i tjelesno zdravlje društva. Pandemija koronavirusa stvorila je i stvara paralelnu pandemiju straha i tjeskobe. Porast psihičkih problema (čak i kod djece), osobito anksioznosti i depresije, već je vidljiv i mnogi na njega upozoravaju Čak se govori i o svojevrsnom posttraumatskom stresnom poremećaju.[38]

Porast straha i tjeskobe može se promatrati i iz teološke perspektive. Naime, davno prije pandemije koronavirusa zapadni je čovjek zaboravio na Boga, a izgradnju vlastitog (zemaljskog) kraljevstva pretpostavio izgradnji Božjeg kraljevstva. *Etsi Deus non daretur* (kao da Boga nema) nije više, nažalost, samo metodološki princip znanstvenog istraživanja, nego sve više i životni princip nemalog broja ljudi koji su horizont promišljanja o životu reducirali samo na ovozemaljsku, iskustvenu stvarnost. Time je vidljivi svijet postao jedini mjerodavan i izvan njega čovjek ne traži više ništa vrijedno njegova zapažanja. Taj Tillichovskim govorom *subjektivni zaborav onoga što nas se objektivno bezuvjetno tiče* svakim danom nam je sve vidljiviji. Eshatologija, nauk o posljednjim stvarima, kod postmodernog čovjeka sve je više sekularizirana, shvaćena kao razvijanje vla-

---

35 Franjo, *Evangelli gaudium, Radost evanđelja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2014., 67, 97.

36 Usp. Francesco Ognibene, Vite donate. Ventitré preti morti di Covid in un mese, *Avvenire*, u: https://www.avvenire.it/chiesa/pagine/vite-donate-23-preti-morti-di-covid-in-un-mese (10.07.2021.) ; Riccardo Benotti, *Covid-19: preti in prima linea, Storie stra-ordinarie di chi ha dato la vita e di chi non si è arreso*, Edizioni San Paolo, Roma, 2021.

37 Usp. Robin Gomes, India: more than 400 priests and nuns have died of Covid-19, *Vatican news*, u: https://www.vaticannews.va/en/church/news/2021-05/india-church-priests-nuns-deaths-covid19.html (11.07. 2021.).

38 Više o posljedicama koronavirusa na mentalno zdravlje vidjeti u: Andreja Bogdan (ur.) *Koronavirus i mentalno zdravlje. Psihološki aspekt, savjet i preporuke*, Hrvatska psihološka komora Zagreb, 2020.; usp. Maja Jakšić, Nazire li se pandemija depresije?, *Vjesnik đakovačko-osječke nadbiskupije*, Časopis za pastoralnu orijentaciju, 149 (2021.), 3, 74-75.

stitih resursa i lišena otvorenosti prema transcendentnom.[39] Posljedično, čovjek drugačije promišlja sebe, svijet i smisao svog života, mijenjajući temelje identiteta (Pera, 2009). Svoje zamisli, ciljeve i potrebe smješta samo unutar granica svijeta i time ih materijalizira i "posvjetovnjuje", izgubivši horizont koji nadilazi vidljivi svijet.[40]

Neki teolozi i filozofi govore da postmoderna nije protukršćanska, već postkršćanska. Naime, ona je prisvojila evanđeoske ideale i vrijednosti odvojivši ih pritom od svog temeljnog uporišta (Isusa Krista) i pretvorila ih je u kulturalne odrednice.[41] Po mišljenju Jürgena Habermasa, poznatog njemačkog filozofa, naša je modernost izravni proizvod židovske etike pravednosti i kršćanske etike ljubavi. Čini se, međutim, kako je postmoderna zadržala samo etiku ljubavi bez elemenata etike pravednosti. To je ono što se na određen način naziva diktaturom relativizma, slabom/površnom mišlju, itd. Posljedično, u kontekstu govora o odnosu prema Bogu i eshatološkim pitanjima, može se ustvrditi da se moderni čovjek više ne boji gubitka vječnoga života, već se boji boli, patnje, nemoći i ovisnosti o drugom. Inače, dugo prisutni proces sve otvorenijeg pretvaranja sekularizacije u sekularizam obradio je Manfred Lütz u knjizi *Užitak života.*[42] U njoj ističe kako se postmoderni čovjek umjesto o duši i duhovnom sve više brine o tijelu stvarajući gotovo kult, idolatriju tijela i od religije – religiju zdravlja. O posljednjim se stvarima gotovo i ne promišlja. Kad se to čini, one se događaju usred, a ne onkraj zemaljskog života. U tom smislu, ističe Lütz, za "količinu vječnog života" zadužena je medicina, a za kvalitetu psihoterapija.[43] U ovakvom okviru moguće je raširenost straha i tjeskobe vidjeti i kao posljedicu idolatrije tijela čiju je krhkost virus bolno razotkrio.

---

[39] O vremenu postmoderne kao sve otvorenijem prelasku iz faze sekularizacije (sustavnog marginaliziranja religije – Charles Taylor) u sekularizam (zatvorenost čovjeka u imanenciju, isključivanje Boga iz javnog diskursa) pročitati: Veronika Nela Kovač, Izazovi religioznosti sekularnog doba, *Bogoslovska smotra,* 90 (2020.) 4, 757–775; Charles Taylor, *A Secular Age,* Cambridge – Massachusetts, London-England, 2007.; Ivica Raguž, Vjernik i nevjernik pod »unakrsnim pritiskom«. Charles Taylor o sekularnom dobu, *Diacovensia*, 15 (2007.) 2, 57 -70.

[40] Usp. Valerija Nela Kovač, Zdravlje – najveće dobro današnjega čovjeka i teološko-pastoralna perspektiva, u: Adolf Polegubić (ur.), *Sakrament bolesničkog pomazanja.* Zbornik radova pastoralnog skupa u Vierzehnheilingenu (9. – 12. listopada 2017.), Frankfurt am Main, 2018., 81-114; Karl Gabriel, Zdravlje – najviše dobro. Pogled na postmoderno shvaćanje ljudskog zdravlja, u: Nediljko Ančić – Nikola Bižaca (ur.), *Kršćanstvo i zdravlje.* Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa (Split, 20. – 21. listopada 2005.), Split, 2006., 211 -225.

[41] Usp. Carmelo Dotolo, *Moguće kršćanstvo, Između postmoderniteta i religioznog traganja*, KS, Zagreb, 2011., 152; Usp. René Girard, *Promatrah Sotonu kako poput munje pade*, AGM, Zagreb, 2004., 211-225.

[42] Usp. Manfred Lütz, *Užitak života. Protiv terora dijete, manije zdravlja i kulta fitnessa*, Verbum, Split, 2015.

[43] *Manfred Lütz, Užitak života. Protiv terora dijete, manije zdravlja i kulta fitnessa,* 24.

Zbog sve većih društveno-kulturalnih promjena o kojima smo prethodno govorili evangelizacija za Crkvu predstavlja sve veći izazov te se u nju trebaju uključiti svi krštenici, sukladno službama, mandatima i karizmama.[44] Da bi uopće bilo moguće evangelizirati suvremeno društvo, neophodno ga je dobro poznavati. Također je neophodno dobro poznavati i vjeru te jasno govoriti o Bogu, njegovu odnosu prema ljudima, osobito u najdelikatnijim trenucima njihova života. Nakon upoznavanja konteksta u kojem se navještaj evanđelja događa, o čemu je bilo govora u prošlom poglavlju, u sljedećem se govori o tomu tko je Bog za kršćane i kako se može iskusiti njegova prisutnost u svijetu.

2. Kako govoriti o Bogu u vrijeme pandemije koronavirusa?

Europski kulturni identitet, s jedne strane, neosporno je formiran pod snažnim utjecajem kršćanstva, s druge pak strane, ono što je u početku bila zdrava emancipacija od kontrole religije (sekularizacija), s vremenom se pretvorilo u njezino progresivno isključenje iz društvenog života te smještanje u područje privatnosti svake pojedine osobe (sekularizam)[45]. Religija u postmoderni, dakako, nije nestala, premda su mnogi priželjkivali i navješćivali njezin nestanak, nego se naprosto promijenila. Zbog sve veće diferencijacije društva, ona je postala jedna vrsta 'proizvoda' ostavljenog na izbor svakom pojedincu.[46] Drugim riječima, 'monopol' na sveto nije više u kontroli vjerskih institucija niti društvo vjerski odgaja pojedinca (*societas cristiana*), već je sveto postalo 'predmet' slobodnog izbora na sve bogatijem tržištu religija i duhovnosti[47].

2.1. Transcendencija u kenozi

Kako danas govoriti o Bogu? Gdje je Bog u doba pandemije koronavirusa? Je li moguće osjetiti njegovu prisutnost u ovom vremenu krize, patnje, osobito onima koji su direktno pogođeni koronavirusom i njiho-

---

[44] Ivica Jurić, The Ecclesial Movements and New Communities as Instruments of Formation and Evangelization in: Jadranka Garmaz - Alojzije Čondić (ur.), *Challenges to Religious Education in Contemporary Society,* Katolički bogoslovni fakultet, Split, 2017., 181-196.

[45] O važnosti kršćanstva za europsku kulturu i civilizaciju napisane su mnoge knjige. Samo ćemo spomenuti neke: Benedikt XVI. - Joseph Ratzinger, *Europa, Njezini sadašnji i budući temelji*, Verbum, Split, 2005.; Thomas E. Woods, *Kako je Katolička crkva izgradila zapadnu civilizaciju*, Teovizija, Zagreb, 2009.; Richard Koch & Chris Smith, *Samoubojstvo Zapada*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007.; Douglas Murray, Čudna smrt Europe - Imigracija, indentitet, islam, Egmont, Zagreb, 2018.

[46] Usp. Alphonse Borras, „La parrocchia, casa di tutti", *Rivista di clero italiano* 94 (2013.), 3, 178; Usp. Enzo Pace, Lo stato della fede cattolica in Italia, *Credere oggi*, 40 (5/2020.), 239, 11.

[47] Usp. Paolo Asolan, Quale pastorale della fede in Italia? Un'introduzione al tema, *Credere oggi*, 40 (5/2020.), 106.

vim bližnjima? Pitanje je to koje otvara jednu od najvećih i najzahtjevnijih tema o odnosu Boga i zla, patnje u svijetu. Mnogi su se teolozi i filozofi kroz povijest bavili navedenom temom. Spomenut ćemo samo neke od njih jer će nam njihovi teološki uvidi o odnosu Boga prema nama i o našem odnosu prema Bogu i drugim ljudima, osobito onima koji pate, biti od velike koristi u formuliranju odgovora na gore postavljena pitanja. Dietrich Bonhoeffer, njemački evangelički teolog i mučenik antinacističkog otpora, u svojim pismima iz ćelije smrti trasirao je put teologiji "nereligioznog kršćanstva", horizontu vjere koja se odriče ideje o svemoćnom Bogu, smještenom negdje iznad nas i otkriva istinsku transcendenciju u *kenozi*, u čovjeku koji se - slijedeći Isusov primjer - daje bez rezerve drugima[48]. *Kenoza*, grč. Κένοσις, znači osiromašenje, poniženje. U kršćanskom kontekstu odnosi se na stav koji Isus Krist, Sin Božji prihvaća u utjelovljenju radi čovjekova spasenja. Transcendencija za Bonhoeffera nije neka beskonačna i nedostupna zadaća, već je ona prije svega naš dostupni bližnji u svojoj potrebi[49]. Ukratko, sažimajući maksimalno, Boga se konkretno može iskusiti u odnosu prema drugom čovjeku slijedeći primjer bezuvjetne ljubavi Isusa Krista. On je model dolaska k Ocu i model ostvarivanju osobnog odnosa s njim. Boga se slavi i ulazi u odnos s njim živeći na Isusov način prikazan u evanđeljima.

O paradoksu *kenoze*, izrazu Kristovog slobodnog samodarivanja, govori nam i H. U. von Balthasar, švicarski katolički teolog. Oslanjajući se na kristološki himan u Poslanici Filipljanima (*Fil 2, 6-11*) on je smatrao da je "riječ o univerzalno presudnom obratu gledanja na Boga, koji nije prije svega 'apsolutna moć', već 'apsolutna ljubav' i čija se suverenost ne očituje u tome da ono što mu pripada drži za sebe, već da se toga slobodno odriče […] Poništenje Boga (u utjelovljenju) ima svoju ontološku mogućnost u Božjem vječnom samoodricanju, njegovu troosobnom darivanju".[50] O važnosti razumijevanja *kenoze* govorio je i papa Ivan Pavao II. u enciklici *Fides et ratio.* U navedenom djelu istaknuo je kako je glavna zadaća teologije upravo ispravno razumijevanje Božje *kenoze*. Ona je, istaknuo je Papa, "veliki misterij za ljudski duh koji drži nevjerojatnim da bol i smrt mogu izraziti ljubav koja se daruje, a ništa ne traži zauzvrat".[51] Kršćansko promišljanje o Bogu, dakle, polazi od *kenoze* koja je slobodni čin suosjećanja i neizmjerne ljubavi Boga (u Kristu) prema svim ljudima. Kršćanska slika Boga, stoga, sastoji se u napetosti između apsolutne moći i apso-

---

[48] Usp. Tomáš Halík, *In cammino verso la maturità*, u: Erio Castellucci, Tomaš Halik, Ghislain Lafont, *Cambiamenti d'epoca, La Chiesa nell'abraccio dello Spirito*, EDB, Bologna, 2020., 13.

[49] Usp. Dietrich Bonhoeffer, *Otpor i predanje. Pisma iz zatvora,* Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1974., 165.

[50] H. U. von Balthasar, *Mysterium paschale,* u: *Mysterium salutis 6*, Queriniana, Brescia, 1971., 189.

[51] Ivan Pavao II., *Fides et ratio. Vjera i razum,* KS, Zagreb, 2013., 93.

lutne ljubavi. Apsolutna se moć, pak, paradoksalno pokazuje baš u tom što je dovoljno spremna da se potpuno odrekne svake moći.[52] Ljubav je, dakle, a ne moć, ono zbog čega se Bog čini bliskim ljudima.

2.2. Raspeti Bog

O Bogu koji nije deistički, već prisutni, štoviše, sućutni Bog, osjetljiv na ono što se događa sa svijetom i čovjekom, govori još jedan evangelički teolog Jürgen Moltmann, poznat po svojoj teologiji nade i teologiji križa, kojima je uvelike utjecao na suvremenu protestantsku i katoličku teološku misao posljednjih desetljeća.[53] Svaka ljudska bol ujedno je i Božja bol. Kršćanski Bog nije neki nepromjenjivi bog grčke filozofije kojoj je nepojmljivo da bi Bog patio, već Bog koji je trpio i bio ubijen radi ljudske zloće. Grčki su filozofi patnju povezivali s promjenjivošću stvorenja. Sukladno njihovoj misli pate samo oni koji su promjenjivi, nesavršeni, dakle ljudi, a ne Bog koji je nepromjenjiv. Za razliku od Aristotelova i Platonova poimanja boga gdje su lišeni ljubavi, kršćanski Bog je raspeti Bog, raspet zbog ljubavi. Ukazujući na razliku navedenih poimanja Moltman ističe: "Bog koji ne može patiti jest siromašniji od svakog čovjeka. Jer Bog koji nije sposoban za patnju jest biće lišeno sudioništva. Njega ne dotiču patnja i nepravda. […] dakle, on je ljubavi lišeno biće. Aristotelov Bog ne može ljubiti, on snagom svojeg savršenstva i ljepote može samo dopustiti da bude ljubljen od svih nebožanskih bića i na taj ih način privući sebi. 'Nepokretno pokretalo' jest 'ljubavi lišen ljubljeni'."[54]

U Moltmanovoj teologiji križa Bog i patnja nisu u proturječju jer je Božji bitak u patnji, a patnja u Božjem bitku. To je zato jer Bog ima sposobnost trpljenja u samom svojem bitku jer - Bog je ljubav (*1 Iv 4, 16*), a ljubav se najbolje iskazuje u trpljenju, u spremnosti pretrpjeti radi dobra drugoga[55] Dakle, Bog nije nikakva 'hladna nebeska sila', nepokrenuti pokretač ni svemoćna energija lišena odnosa s čovjekom, već Bog koji zbog svoje ljubavi pati; Bog koji se u Kristovoj *kenozi* objavljuje kao sućutni Bog. Bog trpi na svoj božanski način. Njegova sposobnost za patnju mijenja percepciju s kojom se gleda na Boga, Isusa Krista tako da ga vidi kao suputnika i supatnika ljudi, a ne kao nekoga udaljenoga, deističkog boga. Nadalje, ako Bog ne bi mogao trpjeti, onda sasvim sigurno ne bi mogao ni ljubiti. Činjenica da kršćani vjeruju da je njihov Bog ljubav i da je radi ljuba-

---

[52] Usp. Joseph Ratzinger, *Uvod u kršćanstvo*, 121-122.

[53] Usp. Jürgen Moltman, *Teologija nade, Istraživanja o temeljenju i posljedicama kršćanske eshatologije*, Ex libris, Rijeka, 2008; Isti, *Raspeti Bog, Kristov križ kao temelj i kritika kršćanske teologije*, Rijeka, Ex libris, 2018.

[54] Jürgen Moltman, *Raspeti Bog, Kristov križ kao temelj i kritika kršćanske teologije*, Rijeka, Ex libris, 2018., 258.

[55] Usp. Jürgen Moltman, *Raspeti Bog, Kristov križ kao temelj i kritika kršćanske teologije*, Rijeka, Ex libris, 2018., 265, 269; Marija Pehar, Od nužnosti nemogućnosti do izbora ljubavi. Teodicejsko traganje kao pitanje Božjega bića, na primjeru Moltmannova nauka o Bogu, *Bogoslovska smotra,* 81 (2011.) 2, 429.

vi sebe žrtvovao da ljude oslobodi prokletstva Zakona (*Gal 3,13*), otvara perspektivu razumijevanja Božjeg pripuštanja patnje u svijetu. Patnja je cijena ljubavi, mjesto svjedočenja ljubavi. Bog, koji je patio, pati sa svakim nevinim čovjekom. On pati svugdje gdje se pati zbog ljubavi.[56]

2.3. Sućutni Bog

Dok su mitologije okolnih naroda pružale objašnjenja za svjetsko zlo, Izrael je uvijek bio "zemlja vapaja", traženja odgovora na teška pitanja zla i patnje u svijetu.[57] Istu zadaću ima danas i kršćanska teologija. Johan Baptist Metz, nedavno preminuli njemački katolički teolog, najpoznatiji je po "novoj političkoj teologiji". Za njega je Crkva zajednica sjećanja; sjećanja na ono što je u kršćanstvu središnje – ono što je Bog za ljude učinio (*memoria passionis-spomen patnje*), a što ujedno egzistencijalno određuje (ili bi to trebalo) kršćanske vjernike. Ona ne smije nikada zapostavljati pitanje čovjekove patnje olako je reducirajući na čovjekovu grješnost niti je samo ublažavati u Božjoj patnji, već je treba sasvim ozbiljno shvatiti.[58] Spomen Kristove patnje (*memoria passionis*) nije tek puko sjećanje, već za Crkvu predstavlja obvezujuće sjećanje koje podrazumijeva odgovornost pred drugim i njegovom patnjom.[59] Takvo sjećanje nadahnjuje na veću pozornost prema tuđoj patnji i spašava ljude od kolektivne bezosjećajnosti i apatije. Samo prihvaćanjem patnje drugih kao i prihvaćanjem pojedinačne odgovornosti za patnju može se izići iz grijeha koji muči čovjeka.[60]

Metz, dakle, predlaže teologiju koja se neće okrenuti od patnje, već biti pozorna na nju; teologiju koja se neće prvenstveno baviti Božjim odgovorima, već čovjekovim protestnim pitanjima upućenim Bogu. Takva teologija, pozorna na iskustvo patnje čovjeka, u prvom redu treba biti teologija kao "*memoria passionis*", teologija supatnje.[61] Isusov križ i njegov vapaj na križu nisu nešto sporedno, već Kristove vjernike obvezuju na solidarnost i supatnju sa svim žrtvama nasilja i nepravde. Posljedično, kršćanin se nikad ne smije uljuljkati u površni trijumfalizam Kristove pobjede, već uvijek iznova biti osjetljiv na ljudsku patnju u različitim oblicima; biti mistik otvorenog srca i očiju, osobito pokraj sve popularnijih dalekoistočnih mističara "zatvorenih očiju" u odnosu na skandaloznu patnju nevinih i još skandalozniju ravnodušnost društva.[62]

---

[56] Usp. Jürgen Moltman, *Raspeti Bog, Kristov križ kao temelj i kritika kršćanske teologije*, 299, 323.

[57] Usp. Tomáš Halík, *In cammino verso la maturità,* 14.

[58] Usp. Johan, B. Metz, *Memoria passionis. Provokativni spomen u pluralističkom društvu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., 33-34.

[59] *Isto,* 216.

[60] *Isto*, 119.

[61] *Isto,* 242-243.

[62] Usp. Johan, B. Metz, Prijedlog univerzalnog programa kršćanstva u doba globalizacije, u; *Teološke perspektive za XXI. stoljeće,* R. Gibellini (ur.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2006., 401.

2.4. Prisutni Bog

Isus je odnos prema najpotrebnijima u društvu odredio kao mjerilo ljubavi i pripadnosti njemu. To je najjasnije izraženo u njegovim riječima: "Što god učiniste jednom od ove moje najmanje braće, meni učiniste!" (Mt 25,40) Navedeni kriterij pripadnosti njemu je doista jedinstven i nadahnjujući za svakog čovjeka. S pravom se može reći da tko u kršćanskom smislu uroni u Boga - izroni kod siromaha. To je zato jer prava duhovnost ne ostaje samo unutar odnosa s Bogom, već ima socijalne implikacije. Vrijedi i obrnuto – tko pomogne siromahu, čovjeku u potrebi, kao da je i samom Bogu pomogao jer se Bog sa siromasima poistovjećuje. Navedeno potvrđuju i Isusove riječi kod Ivana evanđelista: "*Tko ima moje zapovijedi i čuva ih, taj me ljubi; a tko mene ljubi, njega će ljubiti Otac moj, i ja ću ljubiti njega i njemu se očitovati.*" (Iv 14,21) Ljubav je, dakle, ne samo mjerilo pripadnosti Bogu, već i način ulaska u komunikaciju s njim.

Redovita religijska potraga za Bogom završi tako da Bog ostane skriven, šutljiv i nedohvatljiv, a čovjek usamljen i razočaran potragom. Drugim se riječima, redovito smatra da čovjek stvara put do Boga, a ne Bog do čovjeka; tj. da je religija čovjekova potraga za Bogom, ne Božja potraga za čovjekom. Međutim, to nije slučaj u kršćanstvu. Kršćanstvo, za razliku od drugih religija, nije sustav ljudske potrage za Bogom, nego priča o Božjoj potrazi za čovjekom. Budući da čovjek ne može prodrijeti do onoga što ga nadvisuje, što je iznad njega, sam Bog se ponizio (utjelovio) i postao čovjekom.[63] U Kristu se objavio čovjeku, drugovao s njim i žrtvovao se za njega te je ostao s njim preko sakramenata i na druge načine. "*Boga nitko nikada ne vidje: Jedinorođenac – Bog – koji je u krilu Očevu, on ga obznani.*" (Iv 1,18)

Ako se Bog obraća čovjeku, poziva ga na suradnju, to je samo zato jer ga je prethodno osposobio za susret sa sobom; učinio ga propusnim za poticaje odozgor. Tako onda pronađen i prihvaćen čovjek u svim djelatnostima svjedoči Boga čuvajući se da se ne izgubi, kako u *wellness* duhovnosti, tako i u socijalnom aktivizmu lišenom odnosa s Bogom koji, udaljen od Izvora, umara i lako zamijeni ciljeve i sredstva. Modernom uhu naviklom na jednakost, nediskriminaciju i političku korektnost zvuči arogantno kad tvrdimo da je jedan jedini put (preko Krista) do Boga. Da, uistinu zvuči arogantno ako mi ljudi stvaramo put do Boga, međutim, ako je Bog (a ne ljudi) stvorio taj put, onda je skromnost, a ne arogancija, prihvatiti taj put od Boga. Arogancija je, pak, a ne skromnost, inzistirati da su i drugi putevi jednako dobri kao i taj Božji put.[64]

---

[63] Usp. Benedikt XVI, *Svjetlo svijeta,* Verbum, Split, 2010., 128.

[64] Usp. Peter Kreeft, *The benefits of belief*, u: https://assets.ctfassets.net/qnesrjodfi80/692Kwkdv rySGcYUmGAQqU8/89e996bbd9f010df1cc1f571e2118baa/kreeft-the_benefits_of_belief-transcript_0.pdf. (12. 07. 2021.)

U smislu ublažavanja patnje osobama pogođenim pandemijom COVID-19 od velike je važnosti posvijestiti što je Isus Krist učinio i što čini za nas na različite načine, preko događaja i ljudi. Iz svijesti o Božjoj prisutnosti i djelovanju, ako se ljudi otvore njegovim poticajima, rađa se zahvalnost, nada i vjera koja strpljivošću podnošenja ili angažiranošću oko brige za ugrožene pandemijom doprinosi cjelokupnom ozdravljenju društva. Jako je važno biti s ugroženima u pandemiji, otvoriti im mogućnost da oni govore o Bogu iz svoje perspektive i patnje. Oni imaju što reći i njihova će riječ, njihovo iskustvo, imati snagu i autoritet puno veći od teorijskog znanja drugih. Na korisnost vjere u smislu bržeg ozdravljenja i doprinosa mentalnoj stabilnosti, osim vlastitog i iskustva drugih ljudi, upućuju i znanstvena istraživanja.[65]

Prethodno navedena teološka misao Bonhoeffera, von Balthasara, Moltmana i Metza[66], premda samo sažeto i parcijalno iznesena, može nam biti osnova za razradu teologije koja će nam pomoći prepoznati Boga u našem životu i biti njegovim suradnikom dok (ne)strpljivo prolazimo kroz iskustvo pandemije COVID-19. *Summa sumarum*, možemo konstatirati kako naš Bog nije samo objekt, već i subjekt ljubavi i to konkretne, radikalne ljubavi po kojoj je i samog sebe prinio za ljude dajući primjer da i oni isto čine. Bog, dakle, ne pomaže ljudima zato jer je svemoćan, već zato jer je suosjećajan, milosrdan i sama ljubav. U odnosu prema ljudima njegov pogled nije ponajprije usmjeren na grijeh drugoga čovjeka, već na tuđu patnju i način kako da ju ublaži[67] "To će reći da se pod Božjim bitkom podrazumijeva suosjećajna relacijalnost, na način *agape*, koja njegovu nepromjenjivost značenjski mijenja u páthos koji je znak njegova bitka-u-sebi i za-nas".[68] Takvo shvaćanje Boga sasvim logično ima implikacije na način života svih onih koji u njega vjeruju. Takav način gledanja na Boga podrazumijeva usvajanje njegove pedagogije, tj. stavljanja u centar svih patnika (ljudi na periferijama života) s kojima se on poistovjećuje (*Mt 25,40*). Kršćanstvo nije asketizam kao cilj samom sebi ni bijeg u oaze zaštićene pobožnosti, već prihvaćanje Kristova puta koji uključuje supatnju s najpotrebnijima.[69]

---

[65] Usp. Deborah Cornah, *The impact of spirituality on mental health: a review of the literature*, Mental Health Foundation, *u:* https://www.mentalhealth.org.uk/sites/default/files/impact-spirituality.pdf. (12. 07. 2021.)

[66] Za bolji uvid u Metzovu teološku misao, koja je imala mnogo utjecaja na latinoameričku teologiju oslobođenja i teologije naroda, dostupne su na hrvatskom govornom području dvije važne Metzovove knjige: *Politička teologija (1967-1997.)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., i već spomenutaa *Memoria passionis. Provokativni spomen u pluralističkom društvu.*

[67] Usp. Johan Baptist Metz, *Prijedlog univerzalnog programa kršćanstva u doba globalizacije*, 400.

[68] Carmelo Dotolo, *Muguće kršćanstvo*, 227.

[69] Usp. Francesco Cosentino, Essere Chiesa a partire da Dio e dalle vittime, *Orientamenti pastorali* LXIX (2021.) 6, 18-20.

3. Konkretne zadaće za Crkvu u cilju ublažavanja pandemije koronavirusa

3.1. Otkriti smisao patnje (života)

Pandemija koronavirusa natjerala je ljude da razmišljaju o temeljnim pitanjima života. Osobito se to odnosi na pitanje smisla života, smisla boli i patnje te načina na koji se čovjek s njom suočava. Za većinu ljudi to je jedan od najvećih problema uopće. U promišljanju o tako kompleksnim pitanjima najprije se treba kloniti pojednostavljenih odgovora svih onih koji patnju uzrokovanu fizičkim zlom tumače kao Božju kaznu. Isto tako treba odbaciti i ona razmišljanja po kojima Bog nema ništa zajedničko s ljudskom patnjom budući da Bog ni ne postoji.[70] Ono što je izuzetno važno naglasiti jest da je patnja sastavni dio (smrtnog) života. Bol i patnja su logična posljedica krhkosti čovjeka od njegova početka.[71] One mogu biti shvaćene kao kazna, tragedija, kušnja, ali i kao škola, sasvim naravna činjenica. Bol i patnja čovjeka razdvajaju, osamljuju, izoliraju, ali mogu i spajati, produbiti solidarnost, empatiju i poboljšati odnose. Heidegger smatra da čovjek ne može živjeti autentično dok ne prihvati svoju smrtnost/kontigentnost.[72] Smrt kao preduvjet rađanja prepoznaje i Hans Jonas jer svako započinjanje zapravo podrazumijeva određeni završetak. On se grozi velikog neznanja o krhkosti ljudskog bića, prepoznajući u njemu veliku opasnost za cijelo čovječanstvo. Sasvim konkretno, boji se situacije u budućnosti u kojoj bi bila sjedinjena najveća moć s najvećom prazninom i najveća sposobnost s najmanjim znanjem o posljednjem smislu života.[73]

Život može biti lijep ako je osmišljen, a smisao čovjek ne daje sam sebi, već ga prima. Joseph Ratzinger je još kao mladi teolog napisao: "Smisao, tj. tlo na kojemu može naša egzistencija kao cjelina stajati i živjeti, ne može biti učinjen, nego se može samo primiti."[74] Naravno, može se primiti od Tvorca života. Tvorac života određuje smisao, kao što ga, primjerice, čovjek određuje svim stvarima/uređajima koje konstruira. Papa Benedikt XVI. upozoravao je na temeljni nesporazum zapadnjaka s Bogom. On se sastoji u tome da je "ključ kršćanstva vjera da nas Bog ljubi i liječi patnjom".[75] Naime, suvremeni čovjek nema problema prihvatiti činjenicu da ga Bog ljubi i da je ljubav pokretačka snaga svakoga društva. Među-

---

[70] Usp. Ante Vučković (predgovor), u: John. C. Lennox, *Gdje je Bog u doba koronavirusa?*, Verbum, Split, 2020., 8.

[71] Usp. Jordan B. Peterson, *12 pravila za život, Protuotrov kaosu*, Verbum, Split, 2020., 353-355.

[72] Usp. Martin Heidegger, *Bitak i vrijeme,* Naprijed, Zagreb,1988., 289, 326.

[73] Usp. Hans Jonas, *The imperative of responsibility: In search of an ethics for the technological age*. (Hans Jonas and David Herr, Trans.), Chicago University Press, Chicago 1979/1984., 23.

[74] Joseph Ratzinger, *Uvod u kršćanstvo*, KS, Zagreb, 1972., 49.

[75] Benedikt XVI, *Svjetlo svijeta*, Verbum, Split, 2010., 126.

tim, itekako ima problema s prihvaćanjem drugog dijela navedene misli – da Bog čovjeka liječi patnjom, najprije svojom patnjom u osobi Isusa Krista, pa onda i njegovom osobnom patnjom. Neprihvaćanje patnje kao sastavnog dijela našeg života jedna je od temeljnih karakteristika našeg doba. Ona je i najveći bedem ateizma.

Ako ne postoji smisao patnje i života (jer ne postoji Bog), onda su ljudi najbjedniji od svih stvorenja. Obdareni su najvećim čežnjama koje ne mogu ispuniti. Međutim, ako nema Boga, pa posljedično ni konačne pravde, nego samo ništavilo, čovjek se naposljetku ugasi kao neki dotrajali kompjutor – zašto bi čovjek u životu težio za najvišim vrijednostima? Zašto bi ga one obvezivale ako mu nisu dane od božanskog uma i ako nisu urezane od Stvoritelja u ljudsko srce, u najdublje čežnje ljudi? Ateizam, koji podrazumijeva ništavilo nakon smrti, u tom je smislu najveća uvreda ljudskim najdubljim čežnjama, ljudskom moralnom osjećaju[76]. Ako će jači (zlo, nepravda, nasilje) u konačnici pobijediti, koliko još ima smisla živjeti? Može li se na mišljenje o ništavilu nakon svega gledati ujedno i kao na dopusnicu za različita nedjela – jer ionako ona neće doći na naplatu? Zar nije u tom slučaju ateizam (a ne religija) opasan opijum za čovječanstvo? Upravo o tome pisao je svojevremeno Czesław Miłosz, poznati poljski filozof i književnik, dobitnik Nobelove nagrade za književnost, osvrćući se na staru marksističku ideju da je religija "opijum naroda".[77]

Vjernici osmišljavaju svoj život tako da svoje boli i patnje pridružuju Kristovima i namjenjuju ih spasenju svijeta ili obraćenju grješnika.[78] Time se svojim patnjama ujedinjuju s Kristovom patnjom na križu kojom je svijetu otvorio vrata spasenja. Time se pridružuju i tolikim svetima, koji su podnoseći patnje svijeta, ušli u nebesku slavu. Razumijevajući patnju na takav način ona čovjeka ne osamljuje, već združuje s drugima čineći njegov životni hod lakšim. Osobito je danas važno govoriti o smislu života i ustrajati braneći dostojanstvo života, od začeća do prirodne smrti. Naime, posljednjih se desetljeća na Zapadu sve više govori samo o kvaliteti života. Tako se čini da kvaliteta života postaje smisao života. Međutim, kvaliteta je promjenjiva i mjeri se najčešće odsutnošću patnje. A kad se patnja ne može odstraniti, život kao da gubi smisao i dostojanstvo pa se, posljedično, eutanazija mnogima nameće kao "humano rješenje".

3.2. Odbacivanje patnje odbacivanje je ljubavi

Čini se da je moderni čovjek zaboravio da odbacujući patnju, odbacuje i ljubav jer patnja je cijena ljubavi. Drugim riječima, ljubav podrazumijeva žrtvu i samoodricanje. Bez njih ne postoji. Patnja jednostavno pripada

---

[76] Usp. John C. Lennox, *Gdje je Bog u doba koronavirusa?*, 49.

[77] Usp. Miłosz Czesław, Discreet Charm of Nihilism, *The New York Review, u:* https://www.nybooks. com/articles/1998/11/19/discreet-charm-of-nihilism/, 19. studeni 1998. (21. 07. 2021.)

[78] Usp. Ante Vučković, Bol i smisao, u: *Crkva u svijetu* 55 (2020.) 3, 393-394.

životu i trebamo je prihvatiti. Uostalom, ona može biti i put sazrijevanja, oplemenjivanja pojedinca i društva. Tako Dostojevski u romanu *Zločin i kazna* ističe kako ne može zamisliti veliku osobu koja nije patila: "Patnja i bol nedjeljivi su od široke svijesti i duboka srca. Meni se čini da uistinu veliki ljudi moraju osjećati silnu tugu na ovome svijetu."[79] Transhumanistička tendencija da se čovjekove 'manjkavosti' (starost, ranjivost…) uklone, a on usavrši predstavlja zapravo prezir prema čovjeku i u ime napretka čovjeka dehumanizira svodeći ga na predmet za eksperimente. Trebamo imati na umu kako čovjekov život nije predmet, već "nešto više od pukoga *biosa*"[80]. Upravo zato, zbog identiteta čovjeka, "ne postoje postignuća, koliko god plemenita bila, koja bi mogla opravdati eksperimente na čovjeku"[81].

Krhkost je konstitutivni element naše naravi, izraz naše humanosti, izvor suosjećanja i ljubavi. To ne znači da ne trebamo napredovati glede poboljšavanja uvjeta života i bolje brige za zdravlje. To samo znači da treba napredovati, ali ne na štetu čovjeka. To znači da nije svaki napredak uistinu napredak, već da se radi o sve ambivalentnijem fenomenu na koji mnogi upozoravaju, neovisno o religijskoj pripadnosti[82]. Naime, svima koji pomno prate društvo jasno je da napredak ujedno znači i napredak razornih sila, stoga se ne smije zanemariti opasnost da duhovno nedorastao čovjek može pasti "pod kotače" vlastitoga razvoja koji se može okrenuti protiv njega. Zahtjev za cjelovitim razvojem sve je veći izazov našeg društva, a neumorno ga zagovaraju, kako papa Benedikt XVI. u *Caritas in veritate*[83], tako i papa Franjo u *Evangelii gaudium*[84] i u *Fratelli tutti*.[85] Maleni, gotovo nevidljivi virus na neočekivan i grub način podsjetio je ljude na krhkost zdravlja i međusobnu upućenost, uvjetovanost vlastite sreće srećom drugih. Ljudi su postali svjesniji umora od 'tiranije' zabave, uspjeha i popularnosti. Postalo je jasnije da čovjek mora usporiti i ne samo grozničavo mijenjati već treba i sačuvati tisućljetne vrijednosti. U toj relativizaciji zemaljskih uspjeha, koji kratko traju, pomaže i pozornost (često zanemarena) na eshatološku dimenziju vjere, tj. svijest da život na zemlji, premda neizmjerno vrijedan, ipak nije jedini život. Smrt nije kraj svega; nije samo gubitak, već i dobitak, o čemu sv. Pavao tako uvjerljivo poučava u svojim poslanicama.

---

79 Fjodor Mihailovič Dostojevski, *Zločin i kazna*, Globus media, Zagreb, 2004., 245.

80 Joseph Ratzinger (Benedikt XVI.), *Ivan Pavao II. – Moj ljubljeni prethodnik*, Verbum, Split, 2008., 48.

81 *Isto.*

82 Usp. Hans Jonas, *Das Prinzip Verantwortung*, Suhrkamp, 1989; Umberto Galimberti, *Psiche e techne. L'uomo nell'età della tecnica*, Feltrinelli, Milano, 1999; Luka Tomašević, Etike "trećeg lica" i moralne vrednote, *Služba Božja* 55 (2015), 2, 171-177.

83 Usp. Benedikt XVI, *Caritas in veritate*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010.

84 Usp. Franjo, *Evangelli gaudium, Radost evanđelja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2014.

85 Usp. Franjo, *Fratelli tutti, Enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2020.

Naravno, vjernici nisu riješili problem patnje, ali je prihvaćanjem i vlastitim angažmanom mogu ublažiti. U knjizi "*Gdje je Bog u vrijeme koronavirusa*" Lennox ističe da kršćanin nije toliko osoba koja je riješila problem boli, patnje i koronavirusa, nego osoba koja je naučila ljubiti unatoč patnji. Kršćanin vjeruje Bogu koji je i sam patio, ali i pobijedio zlo i smrt i opet će doći kao sudac svemu stvorenju.[86] Čovjek koji vjeruje u Isusa prima oproštenje grijeha, pomiruje se s Bogom i prima novi život u kojem neće biti patnje. U toj točki kršćanstvo se, ističe Lennox, ne nadmeće s drugim religijama i filozofijama iz jednostavnog razloga što nijedna od njih ne nudi oproštenje, pomirenje s Bogom i život vječni kao što to čini kršćanstvo.[87] Prihvaćanje i osmišljavanje patnje ne oduzima nužno patnji težinu, već omogućava osobama da se lakše nose s njom. Tko zna zašto pati, lakše podnosi patnju. Naravno, u kontekstu pomoći osobama u ovoj krizi nije dovoljno samo nuditi 'razloge patnje', već i konkretnu pomoć, fizičku blizinu (koliko je moguće) i empatiju koja ublažava posljedice patnje. Budući da bol i patnja ovise i o "okviru (be)smisla" u koji ga pogođena osoba stavi, od velike su važnosti odnosi, tj. ponašanje prema ljudima koji pate. Iz svakodnevnoga iskustva interakcije s drugima poznato je kako i jedna riječ, gesta članova obitelji, liječnika, medicinskih sestara i prijatelja ili molitva jedne osobe/zajednice može čovjeka izmučena patnjom okrenuti prema Bogu, "okviru smisla" i umanjiti mu patnju.

Drugim riječima, moguće je otkriti Boga upravo ondje gdje se čovjeku činilo da ga je napustio. Vjera u Kristovo otkupiteljsko djelovanje po križu vjerniku pruža drugačiju perspektivu gledanja na život. U toj perspektivi čovjek pobjeđuje kad služi drugima, kad se razdaje umirući poput pšeničnog zrna da bi se opet rodio na novi život (*Iv 12, 24*). Da, upravo u zagrljaju vlastite smrtnosti, u njezinoj spoznaji i dobrovoljnom prihvaćanju, može se otkriti Božja milost i ljubav koja životu daje smisao i sigurnost.[88] U mudrosti srca tada čovjek spoznaje da mu drugi ljudi, vrijeme, život… ne pripadaju, već da su dar prema kojem se treba odgovorno odnositi. Prema Guardinijevim riječima čovjek tada shvaća kako "svako biće jest više no što ono sâmo jest. Svaki događaj više je od svoga pukog odvijanja. Sve se odnosi na nešto iznad ili iza sebe. Tek kroz to ono dobiva puninu. Nestane li toga, stvari i uređenja počinju se prazniti, gube svoju smislenost i prestaju biti uvjerljivi."[89] Čovjek tada i sluti da nije gospodar, nego čuvar bitka.[90]

---

[86] Usp. John. C. Lennox, *Gdje je Bog u doba koronavirusa?*, 48.

[87] *Isto*, 51.

[88] Usp. Silvana Fužinato, Pathos prolaznosti i kairos vremena, *Diacovensia* 28 (2020.) 4, 459-460.

[89] Romano Guardini, *Konac novoga vijeka,* Verbum, Split, 2002., 97-98.

[90] Usp. Martin Heidegger, *Kraj filozofije i zadaća mišljenja: Rasprave i članci*, Naprijed, Zagreb, 1996., 167.

Vjernik također sluti da, premda je Bog stvorio takav svijet u kojem je moguće zlo, to nipošto ne znači da se ono događa po njegovoj volji. Smisao koji čovjek pronalazi, osobito u teškim trenutcima života, nema izvor u prolaznim radostima, distrakcijama koje nudi industrija zabave modernog društva, već u dobrovoljnom prihvaćanju odgovornosti za sebe, za druge i za sve stvoreno. Vrijednost nečega recipročna je zahtjevnosti istoga.[91] Cijenimo samo ono za što smo se izborili, ono u što smo uložili vlastito vrijeme, znanje i ljubav. Slijediti glas savjesti noseći odgovornost za sebe, druge i za sve stvoreno, put je kojim otvaramo vrata smisla i ljepote našega života.[92] U konkretnom slučaju susrećemo se s mnogim oblicima patnje zbog pandemije koronavirusa, direktne i indirektne. Premda smo gotovo godinu i pol u borbi s virusom, još se ne nazire kraj, a ni suglasje oko toga kako pobijediti virus.[93] Pa ipak, suglasje oko pomoći pogođenima neophodno je jer je cijeli svijet postao tako malen, umrežen i ugrožen. Neovisno o tome što čovjek misli o pandemiji i mjerama glede njezina suzbijanja, a može misliti što god hoće, ostaje obveza pomoći pogođenim osobama, na način primjeren njima i okolnostima.

3.3. Gdje sam ja u vrijeme pandemije koronavirusa?

Pravo pitanje u susretu s pandemijom koronavirusa, ali i ostalim nesrećama, bolešću i smrću članova obitelji, prijatelja, nije samo pitanje koje svi najčešće postavljaju: "Gdje je Bog u mojoj patnji?", nego pitanje: "Gdje sam ja u odnosu na Boga i patnju u kojoj se nalazim? Gdje sam ja u odnosu na patnje drugih? Mogu li što učiniti? Kako mogu utjecati na sebe, na druge da nešto poduzmu?" Navedena pitanja pomažu da u delikatnim trenutcima opredjeljivanja čovjek Bogu otvori vrata i bolje sagleda vlastite mogućnosti. Pritom čovjek može djelima svjedočiti Božju prisutnost, čak i onda kad mu Bog ostaje skriven. To Božje "skrivanje" vjerojatno je dio njegovog plana. Naime, Bog ljudima namjerno ne daje apsolutni dokaz svoje opstojnosti kako bi mi bili slobodni izabrati – vjerovati ili ne vjerovati u njega.[94] Joseph Ratzinger citirajući poznatog njemačkog filozofa Immanuela Kanta ističe kako se Boga ne može spoznati na području čistoga razuma, ali istodobno i predstavlja Boga, slobodu i

---

91 Usp. Jordan Peterson, *Izvan reda, Još 12 pravila za život*, Verbum, Split, 2021., 20, 127-130, 148.

92 *Isto,* 150.

93 Usp. Harald Walach i ostali, The Safety of COVID-19 Vaccinations—We Should Rethink the Policy, *Vaccines,* 2021 (9), 693-705; Harvey A. Risch, Early Outpatient Treatment of Symptomatic, High-Risk COVID-19 Patients That Should Be Ramped Up Immediately as Key to the Pandemic Crisis, *American Journal of Epidemiology,* 2020., 189/11, 1218–1226.

94 Usp. Peter Kreeft, *The benefits of belief,* u: https://assets.ctfassets.net/qnesrjodfi80/692KwkdvrySGc YUmGAQqU8/89e996bbd9f010df1cc1f571e2118baa/kreeft-the_benefits_of_belief-transcript_0.pdf. (26. 07. 2021.)

besmrtnost kao postulate praktičnoga razuma, postulate bez kojih nije moguće nikakvo moralno djelovanje[95]. Bilo kako bilo jedno je ipak sigurno: mi vjernici, htjeli ili ne htjeli, bili toga svjesni ili ne bili, svojim životom pokazujemo postoji li za nas Bog ili ne postoji.

Svi mi možemo biti još i konkretniji u pronalaženju načina kako ublažiti nevolje prouzročene pandemijom koronavirusa. Teološki se zna i životno iskustvo to potvrđuje da u svakom čovjeku postoje klice dobra i zla, potencijal za dobro i zlo. Bog je svoje darove/talente dao čovjeku u obliku sjemena. Čovjekova je zadaća razvijati ih ili odbaciti/zakopati. Ako ih čovjek razvija, Božje Kraljevstvo će rasti i njegova prisutnost će nas pratiti. To potvrđuje Isus kad kaže: "*Ako me tko ljubi, čuvat će moju riječ pa će i Otac moj ljubiti njega i k njemu ćemo doći i kod njega se nastaniti.*" *(Iv 14,23)* Život po zapovijedima, dakle, put je spoznaje Božje prisutnosti, a ne samo razvijanje kognitivnih sposobnosti. Bog čovjeka potiče na izgradnju Kraljevstva, koje je egzistencijalna, a ne prostorna kategorija. On potiče, ali ne prisiljava i daje čovjeku slobodu izbora suradnje s njim ili protiv njega. I tu, također, treba vidjeti barem dio uzroka ljudske patnje koja je cijena naše slobode. Jedno je ipak sigurno: Bog ne ostaje po strani u nevolji, ako se vjernici ne ogluše na njegove poticaje.

U tom smislu može se biti još konkretniji i samokritičniji priznajući da se, poštujući mjere koje su u Hrvatskoj vrijedile, moglo na duhovnom području učiniti i više. To se npr. odnosi na nedovoljno iskorištenu mogućost slavlja svete mise na otvorenom, kako su to npr. učinili Poljaci.[96] Odnosi se to i na mogućnost uvođenja više svetih misa nedjeljom ili običnim danom, zatim na održavanju kateheza na otvorenom i *on line* kateheza. Također, moglo se više učiniti i glede medijske duhovne podrške u obliku više radijskih i televizijskih emisija, otvorenih telefona ili određenih termina u kojima se osobe potrebne duhovne pomoći mogu javiti ili doći na razgovor. To se odnosi i na mogućnosti molitve u grupama za oboljele, kako su to učinili u Španjolskoj[97], organizirani posjeti osamljenih i dostave životnih potrepština, lijekova i sl. Dodatnom žrtvom kršćana na taj bi se način zajednica bolje nosila s posljedicama pandemije, razvijajući dimenziju zajedništva i solidarnosti koje su konstitutivne kršćanskom poslanju Crkve.

Iskustvo mnogih svetaca iz povijesti Crkve uči da je moguće pravu i istinsku sreću pronaći ne samo u odsustvu patnje i trpljenja već upravo suprotno u susretu s njom, kroz prihvaćanje i osmišljavanje patnje. Naravno, ne radi se pritom o nekoj mazohističkoj žudnji za patnjom kao preduvjetom ispunjenosti već o zrelim osobama koje znaju da je patnja sastavni dio života i da kroz nju mogu Bogu i drugima dopustiti da ih ljube i da oni ljube druge osobe. Čovječanstvo su mnogo puta kroz povijest,

---

[95] Usp. Joseph Ratzinger, *Kršćanstvo i kriza kultura*, Verbum, Split, 2008., 33.

[96] Usp. Enzo Pace, Resilienza da credenti, 30-31.

[97] *Isto.*

u većem ili manjem obliku, pogodile različite epidemije kolere i kuge. U tim teškim i po život riskantnim trenutcima svećenici i vjernici nisu se zatvorili i prepustili zaražene njima samima, već su pomagali (i duhovno i tjelesno) pogođenima i njihovim bližnjima hrabreći cijelo društvo da se što uspješnije odupru zlu koje ih je napalo. Pritom, doslovno su, kako nam samostanske kronike i drugi izvori govore, išli ususret smrti s vjerom da se "život mijenja, a ne oduzima"; da zadnju riječ nema smrt, nego život. Tako je, primjerice, u Splitu bila kuga 1731.-1732. godine. Svi kvartovi bijahu okuženi osim Dobroga. Kad se pošast, godinama kasnije i više puta povratila, a Dobri ostao pošteđen, Splićani su to pripisali zaslugama zagovora Blažene Djevice Marije iz čega se rodila pobožnost Gospi od Zdravlja u Splitu. Franjevci su iz samostana Gospe od Zdravlja okuženima na različite načine pomagali, a dvojica od njih dobrovoljno su (za vrijeme kuge 1732.) boravili sa zaraženima da bi ih i po cijenu vlastitoga života tješili i duhovno krijepili: fra Mijo Batinić u gradu i fra Dujam Vuletić u Lazaretu izvan grada. Tamo su ostali sve do prestanka epidemije i nisu se zarazili.[98]

3.4. Osloboditi čovjeka od straha

Mnogo je znanstvenika koji su proučavajući čovjekovu sklonost destruktivnosti i zlu zaključilo da korijeni zla proizlaze iz straha.[99] Protiv straha se ne možemo boriti apelima. Strah blokira i priječi solidarnost prema drugima. Samo oslobodivši se straha čovjek može postati ono što po svojoj naravi jest: čovjek koji ljubi.[100] Međutim, kako će se čovjek osloboditi straha i postati svjestan svog temeljnog identiteta – da je ljubljeno dijete Božje? To može postići uz pomoć drugih i uz pomoć vjere koja se ne bavi toliko pitanjima tko je Bog u sebi, koliko pitanjima ljudske egzistencije, odgovorima na pitanja patnje i smisla života.[101] Tek nakon iskustva prihvaćenosti/ljubavi čovjek može prihvaćati/voljeti druge. Nije pogrješno ustvrditi da čovjek koji ne poznaje zdravlje ne poznaje ni bolest. On, doduše, može biti bolestan, ali to ne osjeća na isti način kako to osjećaju zdravi ljudi kad obole. Da bi čovjek cijenio zdravlje mora prethodno imati

---

98 Usp. Fra Stipan Zlatović, *Franovci države Presvetog Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888., 222; Frano Baras, *Kužne pošasti u starom Splitu*, u: https://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/ostalo/prilozi-graana/33480-f-baras-kuzne-posasti-u-starom-splitu (22. 2. 2021.)

99 Usp. Soren Kierkegaard, *Der Begriff Angst,* Reclam, Stuttgart, 1992.; Monika Renz, *Erlösung aus Prägung: Ein neues Verständnis von Heilung. Psychologie und Theologie im Gespräch*, Junfermann Verlag, Paderborn, 2017.

100 Usp. Peter Neuner - Paul M. Zulehner, *Dođi kraljevstvo tvoje, Praktična ekleziologija*, Ex libris, Rijeka, 2015., 45.

101 O tome kako najvažniji odnos prema religiji nije njezino razumijevanje već življenje, prakticiranje vjere koja jedino na taj način rješava neke egzistencijalne probleme (npr. strah) vidjeti: A. Vučković, Što je religija i čemu religija? Wittgenstein i religija, *Bogoslovska smotra* LXXVIII (2008.), 1, 39-57, ovdje 44.

iskustvo zdravlja, osjetiti što to znači biti zdrav. Tek nakon takvog iskustva on postaje svjestan nedostatka, postane svjestan ljepote zdravlja i počinje svim srcem čeznuti za zdravljem. Prije ne.

Isto je i s čovjekom koji je naviknuo na zlo: on redovito prvo zlo trpi, podnosi i zlo ga na neki način oblikuje i izobliči. Budući da ne zna što su ljubav, dobrota i prihvaćanje, jer ih nije doživio, on ih ne zna ni cijeniti. Ne zna ih ni dati drugima. "Samo onaj tko se može sjećati, može se i nadati. Tko nikada nije iskusio dobro i dobrotu, jednostavno ih ne poznaje."[102] Takva osoba zna samo za nasilje, agresivnost ili grubost i očekuje ih od svakoga, a da bi umanjio strah od ljudi postaje agresivan prema njima. Stoga, da bi čovjek upoznao svoje nedostatke nije dovoljno samo upozoravati ga na njih jer ih nije svjestan. Možda i jest, ali samo na racionalnoj razini koja nije dovoljna jer brzo pronađe razloge i lako opravda svoje postupke. Potrebno je da čovjek na emocionalnoj razini iskusi dobrotu, otkrije svoje dobre strane, kao i vlastite pogreške kako bi se mogao promijeniti. Bez vlastite spoznaje nema ni promjene života. Upravo tu spoznaju, koja nije samo intelektualna, već duboko životna, omogućuje vjera. Čovjek dotaknut prisutnošću Isusova Duha, koji djeluje preko ljudi koji s njim surađuju, izdiže se iznad obzora egoizama i otvara se pravim životnim vrijednostima.[103]

Upravo u tome očituje se zadaća svih kršćana: dobrotom otvarati oči ljudima za prepoznavanje njihovih nedostataka. Cilj je skidati okove straha, blizinom i konkretnim djelima umanjivati poteškoće koje ljudi imaju zbog pandemije koronavirusa. Budući da je sve raširenији individualizam ranio naše društvo osobito je važno kreirati nove i podržavati postojeće oblike zajednica, pokreta i udruga u Crkvi koje jačaju zajedništvo i izgrađuju identitet. To konkretno znači i "preuzeti rizik živeći s virusom".[104] Već su mnogi, osobito medicinsko osoblje koje je na prvoj liniji borbe protiv virusa, prihvatili rizik da i sami postanu žrtve zaraze. Nije rizik samo u tome da se sam čovjek može zaraziti, već da može zaraziti i druge ljude, rizične skupine. Pa ipak, ne smije se čovjek izolirati ili izolirati ugrožene skupine zaustavljajući život, već treba prihvatiti rizik, vlastitu i tuđu ranjivost te s najvećom pažnjom ostvarivati interakciju s drugima. Ovdje nije moguće dati sasvim konkretne savjete kako to učiniti jer je svaka situacija individualna, podložna glasu savjesti kao i mjerama koje mjerodavna vlast određuje. Na globalnoj razini, sukladno mogućnostima, dužnost je promicati solidarnost koja zna prepoznati jednako dostojanstvo svake osobe, a posebno onih koji žive u najtežim ekonomskim uvjetima.

---

[102] Joseph Ratzinger, *Božji sjaj u našem vremenu*, KS, Zagreb, 2007., 14.

[103] Usp. Benedikt XVI, Fides quaerens intellectum, u: http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/hr/audiences/2012/documents/hf_ben-xvi_ aud_20121121.html. (26.07.2021.)

[104] Usp. Papinska akademija za život, *Humana communitas u doba pandemije. Neaktualna razmišljanja o ponovnom rođenju života*, 2.

To se prvenstveno u ovom trenutku odnosi na osiguranje dostupnosti cjepiva, ali i općenito na poboljšanje općeg stanja u državama u kojima se pati zbog različitih nepravdi.[105]

3.5. Obratiti pozornost na sugovornika

Kršćanin koji govori o Bogu često se osjeća kao klaun. To je još davno (1968.), citirajući Kierkegaarda, istaknuo tada biskup, a kasnije papa Benedikt XVI. u svojoj poznatoj knjizi "Uvod u kršćanstvo", kojom je i započeo svoj plodni teološki opus. Naime, kršćanin mora s lakoćom govoriti o tako važnoj 'stvari' o kojoj bi najradije šutio. On je malen, a govori o neizmjernome. Osjeća kako je njegov um premalen da bi mogao pojmiti Otajstvo koje, ma što god mi rekli o njemu, uvijek za nas ostaje tajnom. Stoga o Bogu možemo istinski govoriti tek onda kad se odreknemo htijenja da ga shvatimo.[106] Čovjekov razum suočen s otajstvom i ne može, a da ne ispadne smiješan i nespretan jer kako uspješno i ozbiljno svima govoriti o Bogu da je posvuda prisutan dok ga nitko ne vidi. Pa ipak, kršćanin mora govoriti/naviještati, čak i po cijenu da pred različitim sugovornicima ispadne klaun. On svakako mora obratiti pozornost na svog sugovornika da mu se ne bi dogodilo da daje općenite odgovore ili da daje odgovore na nepostavljena pitanja. Ako poznajemo okolnosti svog sugovornika i njegove probleme, interese i čežnje, moguće je na prikladan način naviještati evanđelje uvijek polazeći od života.

Drugomu govoriti o Bogu na uspješan način moguće je samo ako je čovjek sposoban prepoznati u čemu sugovornik štuje 'boga' dok je još u tami.[107] Poznavanje sugovornika oblikuje govor s njim, čini ga aktualnim. Poznavanje je most koji povezuje osobu s Bogom uspješno preskačući sve opasnosti zavodljivog moralizma i trijumfalizma. Ako se zanemari sugovornik, moguće je suvislo i uzvišeno govoriti o Bogu i potpuno promašiti; uopće ne komunicirati, ne ostvariti interakciju, već upravo suprotno - arogancijom biti smetnja navještaju.

U govoru o Bogu treba uvijek imati na umu da je jedno Bog, a drugo slika o Bogu. O tomu vrijedi uvažiti i upozorenje koje dolazi od Ludwiga Wittgensteina koji ističe da ljudi nemaju problema s Bogom, već sa svojom slikom Boga: "Ako se hoćeš pravdati s Bogom, to znači da imaš pogrješan pojam o Bogu. Nalaziš se u praznovjerju. Imaš neispravan pojam ako si bijesan na sudbinu. Trebaš promijeniti svoje pojmove. Zadovoljstvo svo-

---

[105] Fernando Viguiristi Iglesia, L'urgenza di un accesso universale al vaccino contro il covid-19, *La civiltà cattolica* 4104 (2021.), 2, 528 – 541, u: *https://www.laciviltacattolica.it/articolo/lurgenza-di-un-accesso-universale-alvaccinocontroilcovid19/?fbclid=IwAR2PFrooDhOza_XHzLi_UlloZFof3U4nOwL8t0_UO0PT fiswdvIsjIIJDs* (26. 06. 2021.)

[106] Usp. Joseph Ratzinger, *Uvod u kršćanstvo*, 137.

[107] Usp. Fabrice Hadjadj, *Kako danas govoriti o Bogu? Antipriručnik za evangelizaciju*, Verbum, Split, 2018., 104.

jom sudbinom trebalo bi biti prvom zapovijedi mudrosti."[108] U govoru o Bogu treba se čuvati i zamki u koje upadaju, npr. ateist i fundamentalist. Naime, obojica su 'opsjednuti' Bogom i o njemu govore nepodnošljivom lakoćom koja prave vjernike vrijeđa. Jednom je Bog zakrpa za sve rupe u znanju, odgovor i na nepostavljena pitanja, a drugome je i samo spominjanje Boga izvor problema koji bi nestali kad bi Boga nestalo iz javnog diskursa.[109] Nasuprot navedenima, pravi vjernik nerado govori o Bogu. I kad to čini, onda umjesto nemuštog mucanja radije životom i djelima "govori" o njemu držeći se Ivanova savjeta u kojem se kaže da "*ne ljubimo riječju i jezikom, već djelom i istinom*" (1 Iv 3,18). Za razliku od različitih mucanja, taj govor gotovo svi razumiju. Bogu samo upućivati hvale, a ne ljubiti stvorenja kako ih on ljubi i ne odnositi se prema njima kako nam je zapovjedio (*Mt 25,40*), znači uopće ne razumjeti evanđelje i poslanje Crkve. Dobro ga razumjeti, s druge strane, značilo bi znati da najveća moć uvjeravanja ne dolazi iz retorike, već iz etike. Iz moralnog karaktera, dosljednog i autentičnog života, govor crpi najveću snagu. To je još i Aristotel spoznao i naglasio u svom djelu *Retorika*.[110]

3.6. Župna zajednica je prostor za svih

Crkva, napose župna zajednica, u namjeri da doprinese ublažavanju posljedica pandemije koronavirusa ne bi smjela biti mjesto gdje se daju gotovi odgovori na pitanja koje nitko nije ni postavio. Još manje bi trebala biti mjesto gdje se nudi površni optimizam i jeftina utjeha. Osobito ne bi trebala biti mjesto gdje se svako ozbiljnije pitanje o patnji i smislu života "začipa" Bogom kao zakrpom, otajstvom koje služi kao kraj svakog dubljeg razgovora prije nego li je sam razgovor i započeo. Crkva je zajednica vjernika u kojoj se s poštovanjem treba pristupati prema svim osobama i njihovim pitanjima; dvojbama, sumnjama. Ona je zajednica u kojoj se zajednički hodi kroz život; zajednica u kojoj jedni od drugih uče, a svi od Učitelja. Crkva i postoji prvenstveno zato da ljude upozna sa živim Bogom, da ostvare osobni odnos s njim i da onda iz njega izgrađuju sve druge odnose: prema ljudima, životinjama, biljkama i stvarima.[111] Crkva osobitu pozornost treba usmjeriti na ljude koji su na ovaj ili onaj način pogođeni pandemijom. Njima treba pomagati duhovno i materijalno, ali i omogućiti im prostor da o svom iskustvu patnje i Boga u svojoj patnji govore drugim ljudima.

U tom smislu od velike je važnosti crpsti iz bogate riznice crkvene povijesti i skladno integrirati nepromjenjivi nauk i promjenjive metode

---

[108] Ludwig Wittgenstein, *Denkbewegungen. Tagebücher 1930 – 1932, 1936 – 1937*, Ilse Sommavilla (ur.), Haymon-Verlag, 1997., 96.

[109] Usp. Fabrice Hadjadj, *Kako danas govoriti o Bogu? Antipriručnik za evangelizacije*, 39-40.

[110] Usp. Aristotel, *Retorika*, Naprijed, Zagreb, 1989.,1356.

[111] Usp. Joseph Ratzinger, *Nazvao sam vas prijateljima*, Verbum, Split, 2008., 97.

prenošenja vjere. Jedno se, ipak, ne smije nikad zaboraviti, a to je snaga autentičnosti. Sveti Pavao u svom djelovanju nije se oslanjao samo na briljantnu retoriku i rafinirane strategije, već je cijelog sebe uložio i izložio da navijesti Krista Spasitelja. Umornoj Crkvi na Zapadu danas je prije svega potreban novi entuzijazam, ljudi oduševljeni Bogom koji će svoje iskustvo vjere prenositi drugima i učiniti Boga vjerodostojnim u današnjem svijetu. "Potrebni su nam ljudi čiji će intelekt biti prosvijetljen Božjim svjetlom i kojima će Bog otvoriti srce kako bi njihov intelekt mogao progovoriti intelektima drugih ljudi, a njihovo srce moglo otvarati srca drugih. Samo po ljudima koji su u dodiru s Bogom Bog se može vratiti među ljude"[112].

Čovjek je biće odnosâ. Ako je narušen taj prvi, temeljni čovjekov odnos – odnos prema Bogu, onda ni drugi odnosi ne mogu biti u redu.[113] Oslobađati čovjeka, preskačući zahtjevan put njegova pobožanstvenjenja, znači zapravo spremati mu prijevaru, usmjeriti ga na put barbarstva. Nemali je broj primjera, kod nas nedavna komunistička epizoda[114], u kojima su određene ideologije u ime socijalne zauzetosti odstranile Boga. Posljedično su, a da toga još ni danas dio ljudi nije svjestan, razorili i istinsku socijalnu odgovornost. Stoga, dobro odgojiti djecu, učenike, studente, iz naše perspektive znači dati odlučujući doprinos napretku, pravednom društvu, miru i blagostanju. U toj je viziji župna zajednica mjesto u kojem svi znatiželjnici imaju svoje mjesto; u kojoj nema zabranjenih pitanja; mjesto gdje se diskutira, raste u vjeri i uči uvažavanju drugih i njihovih mišljenja.

Za trajni rast u vjeri dobre mogućnosti pruža kršćanska geštalt pedagogija. Ona u središte procesa učenja stavlja, uz nezaobilaznu kognitivnu dimenziju, još i afektivnu, tjelesnu i duhovnu komponentu učenja, razvijajući ih s pomoću kreativnih metoda učenja (rada na tekstu, slici, modeliranju, bibliodrami, emocijama, pokretima itd.[115] Svakako su za sinodalni integrirani pastoral vrlo važne koordinirane aktivnosti svih pastoralnih subjekata: župnika, pastoralnog osoblja, pastoralnog i ekonomskog vijeća, pokreta, udruga, zajednica… svih krštenika. Da bi se društvo obnovilo, prethodno treba obnoviti obitelji i župe .[116] Odatle sve kreće. Od pojedinca otvorenog nadahnuću odozgor. Davno je to ustvrdio Chesterton zagovarajući da ne trebamo Crkvu koja će se mijenjati sa svi-

---

[112] Joseph Ratzinger, *Prazno Božje prijestolje i agonija europske kulture – iz pera Josepha Ratzingera, u:* https://www.bitno.net/academicus/filozofija-academicus/prazno-bozje-prijestolje-i-agonija-europske-kulture/ (26. 06. 2021.)

[113] Usp. Joseph Ratzinger (Benedikt XVI.), *Djetinjstvo Isusovo*, Verbum, Split, 2016., 2.

[114] Usp. Marino Erceg, Can communism have a human face? The testimony of a prominent Croatian Catholic intellectual Smiljana Rendić from the mid-sixties in Yugoslavia, u: Matko Marušić (ur.), *Croatia: Past, Present and Future Perspectives*, Nova Publishers, New York, 2020., 219-244.

[115] Usp. Ivica Jurić, Iskustveno učenje na primjeru snova u geštalt pedagogiji, *Bogoslovska smotra*, 90 (2020.) 4, 823–839.

[116] Usp. Ivan Pavao II, *Christifideles laici, Vjernici laici, O pozivu i poslanju laika u Crkvi i u svijetu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., 26.

jetom, već Crkvu koja će mijenjati svijet. Crkvu koja neće mijenjati evanđeoski ideal usklađujući se sa stvarnošću, već mijenjati stvarnost prema evanđeoskom idealu.[117]

Zaključak

Promišljajući o posljedicama pandemije koronavirusa za društvo i poslanje Crkve nastojali smo u ovom radu otkriti 'mjesta' i sugerirati neke načine za djelotvornije vršenje poslanja Crkve u sadašnjem vremenu. Navedeni načini predstavljaju preobrazbu pastoralnog djelovanja koja zahtijeva energičniju, kreativniju i autentičniju, tj. misionarsku Crkvu koja svojim djelovanjem predvodi procese u društvu, a ne samo na njih (pasivno) reagira. Drugim riječima, prepoznajući suvremene anomalije Crkva nastoji biti korektiv društva: na raširenu kulturu ravnodušnosti, iskorištavanja i odbacivanja ljudi kao stvari ona odgovara kulturom solidarnosti i priznanja dostojanstva svakom čovjeku; na kulturu individualizma ona odgovara kulturom zajedništva; na pandemiju straha ona odgovara prihvaćanjem vlastite krhkosti i konkretnim akcijama pomoći ugroženima. Crkva, dakle, svojom otvorenošću, blizinom ljudima u potrebi i konkretnom pomoću pomaže vjernicima i svim ljudima. Ona svojim naukom nudi obzor smisla koji čovjeka usmjeruje na budućnost. Vjera, u tom smislu, nije samo skup pravila ili popis obreda, već snaga koja čovjeka izdiže iznad valova života, zatvorenosti u sebe i usmjerava ga prema drugom čovjeku, prema općem dobru. Vjera izgrađuje i odgaja čovjeka za odgovornost, osmišljava život u svim okolnostima, osobito u trenutcima patnje, boli i gubitka dragih osoba. Vjera širi obzorja smještajući budućnost u kontekst susreta s Gospodinom. Budućnost, posljedično, ne predstavlja ništavilo i prijetnju koja bi čovjeka grozničavo držala uz sadašnje trenutke ugode, već prostor ostvarenja Gospodinovih obećanja. Najbolje tek slijedi, a to je svijest o tome kako umjesto neizbježne propasti slijedi novi život s Bogom koji ispunjava čovjeka nadom, mirom i angažiranim iščekivanjem. Vjera, dakle, u Boga ne čini čovjeka pasivnim, već, naprotiv, još odgovornijim za brata čovjeka i za sve stvoreno. Odnos prema ljudima i svemu stvorenom slika je odnosa sa Stvoriteljem.

[117] Gilbert Keith Chesterton, *Pravovjerje*, Verbum, Split, 2015., 145.

HOW SHOULD WE TALK ABOUT GOD AND WITNESS HIS PRESENCE IN TIMES OF CORONAVIRUS CRISIS?

Abstract

In the first part of the article the author, in accordance with the theological-pastoral method, reflects on the consequences of the Coronavirus pandemic (COVID-19) in the social and ecclesial areas. The pandemic, like a "megaphone", has brought to light some problems that burden modern society and the Church in its mission. It has deepened fear for oneself, jobs, for ones friends and neighbors, especially the elderly and the sick, and opened many other questions such as about freedom, the limits of politics, the dangers of the virtual world, manipulation of the media, etc. Questions about God, the role of the Church in the pandemic, the meaning of suffering and life, responsibility for others have emerged with new strength and have been requesting their answers. The author has made an effort to answer them in the second and third parts of the article, pointing out how the Church can contribute to alleviating the consequences of the coronavirus pandemic.

Keywords: pandemic, coronavirus (COVID-19), God, fear, faith

Doc. dr. sc. Emanuel Petrov
Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Splitu
donepetrov@gmail.com

Mr. sc. Šimun Markulin
Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Splitu
simunmarkulin@gmail.com

UDK: 272-549:616-036.21COVID-19
27-184.3:27-31-185.53
Pregledni rad (Review)

HOMO EUCHARISTICUS BEZ EUHARISTIJE
Euharistijska hominizacija u vrijeme pandemije COVID-19

Sažetak

Članak se bavi hominizacijom čovjeka koja je ključ njegove čovječnosti i koja je utemeljena na njegovom savezničkom identitetu. Kroz povijest spasenja Bog je ljudima više puta ponudio savez, vraćajući ih iskonskom Savezu koji je konstituiran u trenutku stvaranja. No tek Savez koji je sklopljen u Krvi Kristovoj otvara čovjeku mogućnost potpune iskonske i eshatološke hominizacije koja se događa u čovjekovom srcu te je trajno prisutna i djelatna u euharistijskom slavlju, stoga čovjeka s pravom nazivamo homo eucharisticus. *Vrijeme pandemije COVID-19 naložilo je fizičko distanciranje i izoliranost te je zapriječeno sudjelovanje u euharistijskom slavlju postalo zapreka čovjekovoj hominizaciji pa je potrebno razmotriti nove modele euharistijske hominizacije. Budući da Crkva već od prvih stoljeća poznaje praksu nošenja pričesti bolesnicima, potrebno je u novim okolnostima kvalitetnije je primijeniti, kako bi čovjek bio i ostao ono što jest* – homo eucharisticus. *Uz upotrebu tehničkih pomagala, praksa zahtijeva oživljavanje reda trajnih đakona, akolita i izvanrednih djelitelja pričesti, crkvene diakonije i koinonije te učvršćivanje rasklimanih obiteljskih veza i uloge oca kao glave obitelji.*

Ključne riječi: *čovjek, savez, hominizacija, identitet, euharistija, COVID-19.*

Uvod

Teološko razmišljanje o identitetu čovjeka nalazi svoje polazište u pojmu slike Božje. Prema biblijskom izvješću koje nalazimo u Knjizi Postanka čovjek je kruna stvaranja, stvoren na sliku Božju, njemu sličan. Razlog čovjekove bogolikosti leži u dahu života, koji mu je Stvoritelj udahnuo u nosnice (usp. Post 2, 7). Tako Stvoritelj ulazi u stvorenu stvarnost, kojoj čovjek pripada kao i sve drugo stvoreno, ali je za razliku od svih drugih bića od samog početka predodređen za savezнички odnos s Bogom. Upravo u tom datom momentu konstituira se čovječnost čovjeka, stoga je savezнички identitet trajno središte ljudske hominizacije. Hominizacija kao teološki pojam označava proces ostvarenja, isključivo ljudskih vlastitosti, kojih nema u drugim bićima, i onog bitnog po čemu čovjek jest čovjek.

1. Iskonski savezнички identitet čovjeka

Sam pojam saveza označava komunikaciju, odnos i ugovor između jednakopravnih skupina ili pojedinaca koji zbog višeg cilja, uzajamnog pomaganja ili izgradnje mira pristupaju međusobnom sporazumu. Jasno je da savez Boga i čovjeka ne može pripadati u takve ugovore jednakopravnih osobnosti, već u skupinu vazalskih ugovora. Jahve u svojoj suverenoj slobodi pruža čovjeku ruku saveznicu i zauzvrat traži vjernost.[1] Premda nas starozavjetni pojam Saveza ponajprije upućuje na središnji događaj oslobođenja iz egipatskog sužanjstva i na sam čin sklapanja ugovora na Sinaju, njegove korijene itekako treba tražiti u iskonskom činu stvaranja. Zadivljujući sklad i sve stvoreno zahvaljuje svoje postojanje Božjem stvaralačkom djelovanju i povezanosti s Bogom koji je jedini svet. Iskonski sklad predstavlja bit prvog, ali i svakog drugog saveza. Takav sklad prisutan je i u samom čovjeku, sve do pojave iskustva stida.[2] Knjiga Postanka nadalje opisuje stvarnost čovjekove pobune protiv Boga (Post 3) koja narušava kako sklad čovjeka i prirode (Post 3,17-19), tako i čovjeka i čovjeka (Post 4). Nakon tog graničnog iskustva svaki drugi savez prilika je obnove sklada i iskonske svetosti, a s njom i savezničkog identiteta svijeta i čovjeka. Tako savez kontinuirano predstavlja opće spasenje.

Bog Stvoritelj, zbog svoje vjernosti, a unatoč ljudskoj okaljanosti grijehom, nikad ne odustaje od izvornog savezničkog zajedništva s čovjekom. Ovaj bitni vid naglasit će i IV. euharistijska molitva, kad, prije nego naglasi Isusove riječi: "Ovo je kalež moje krvi, novoga i vječnoga saveza,

---

1 Usp. Jacques Guillet i Pierre Grelot, Savez, u: X. Leon-Dufour (Hg.), *Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, [4]1993., 1128-1130, (dalje: RBT).

2 Usp. Emanuel Petrov, Affirmation of Humanity Based on Positive Education in Modesty According to Pope John Paul II's Teaching, u: Jadranka Garmaz – Alojzije Čondić (ur.), *Challenges to Religious Education in Contemporary Society*, Crkva u svijetu, Split, 2017., 75.

koja će se proliti za vas i za sve ljude na otpuštenje grijeha. Ovo činite meni na spomen", govori o višestrukoj starozavjetnoj "ponudi saveza".[3] Ipak, zbog ljudske sklonosti na grijeh i osobne zapreke iskonskom dahu života, koji ga od zemljanina čini čovjekom, svaka takva ponuda bila je nestalna.

Ipak, tijekom cijele starozavjetne povijesti spasenja, Bog koristi uvijek iznova vidljive znakove kako bi pokazao relacioni susret s čovjekom i svijetom. Tako nakon općeg potopa Jahve govori Noi i njegovim sinovima da će duga biti znamen saveza koji stavlja između sebe i njih i svih živih bića što su s njima za buduće naraštaje. Ona je zalog da potopa više neće biti da uništi svako biće (usp. Post 9, 12-17). Jednako tako u slučaju saveza s Abrahamom znak je obrezanje (usp. Post 17). K tome, niti Noa, niti Abraham nisu jedini primatelji saveza. Bog uvijek sklapa savez s čovječanstvom. U Noinom slučaju, osim njega kao jednakopravni dionici saveza, spominje se njegovo potomstvo, sva živa bića i sva zemlja, a u Abrahamovom slučaju njegov sin Izak i njegovo potomstvo. Premda se čini da je riječ o nekoliko saveza, u pitanju je kontinuitet Jahvine vjernosti koja spasenjski komunicira sa svim naraštajima.[4] U tom kontekstu savezničkog odnosa i vjerne spasenjske Božje nakane prvenstveno valja obratiti pozornost na pashalni kontekst, koji je središnji hominizacijski Božji zahvat u Starom zavjetu.

1.1. Pashalni savez

Slavlje Pashe uključuje ne samo anamnezu prošlog događaja nego i njegovu aktualizaciju u datom vremenu. Božji spasenjski zahvat izbavljenja iz egipatskog sužanjstva zahvaća ponajprije one Izraelce koji su u njemu povijesno sudjelovali. Ipak, Židovi su držali da spasenjska dobrobit nije bila namijenjena samo Mojsijevim suvremenicima, nego i svim kasnijim generacijama. Jahve je vjeran, a to znači da njegovo darivanje u slobodi i ljubavi nadilazi sva ograničenja. Slaveći obred pashalne večere u vjeri, koja nadilazi dimenzije prostora i vremena, svi kasniji naraštaji postajali su sudionici izlaska iz Egipta te tako bivaju otkupljeni. K tome, budući da su prvu Pashu Izraelci slavili još u egipatskom sužanjstvu, uoči oslobođenja, ona je ujedno proročki navještaj buduće stvarnosti. Riječ je s jedne strane o polazišnoj točki na putu u slobodu, koju predstavlja Obećana zemlja. S druge strane, to je trajni proces na kojem se susreće Boga osloboditelja, tj. životni put na kojem se ostvaruje izlazak sve do konačnoga cilja.[5] Za sve kasnije generacije njezino slavlje postaje spasenjski učin-

[3] Usp. Rimski misal, *IV. euharistijska molitva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., 414.

[4] Usp. Bruna Velčić, Božja obećanja Abrahamu (Post 17) i pitanje završetka svećeničkog spisa, *Bogoslovska smotra*, 80 (2010.) 1, 22-23.

[5] Usp. Christoph Dohmen, Leben im Aufbruch. Exodus. Einem zentralen biblischen Motiv auf der Spur, *Bibel und Kirche*, 62 (2007.) 4, 207-208.

kovit spomen-čin (anamneza), koji uključuje i obvezu etičkog djelovanja i svjedočenja. Ono proizlazi iz Sinajskog saveza, usko povezanog s izlaskom iz Egipta, koji je sklopljen Božjom inicijativom. Premda je riječ je o čistoj Božjoj ljubavi prema Izraelu, obdržavanje Saveza s Bogom zahtijeva relacijski odgovor, tj. prihvaćanje Božjih zapovijedi (usp. Izl 24, 1-8). Bez ove moralne dimenzije obred slavlja Pashe pretvara se u formalizam i spomen-čin bez ikakvog spasenjskog učinka rekapitulacije savezničkog identiteta, a samim tim i egzistencijalno važne hominizacije.

Iz istog razloga, osobito nakon babilonskoga sužanjstva, pogled se sve više upravlja jednom novom, vječnom i univerzalnom savezu za koji će biti osposobljeno svako tijelo, budući da će na sve biti izliven Duh Božji. Riječ je o čežnji za savezom u kojem će ljudi konačno moći odgovoriti na Jahvinu vjernu ljubav.[6] Stoga prorok Jeremija s pravom najavljuje: "Evo dolaze dani" , riječ je Jahvina, "kad ću s domom Izraelovim i s domom Judinim sklopiti novi Savez. Ne Savez kakav sam sklopio s ocima njihovim u dan kad ih uzeh za ruku da ih izvedem iz zemlje egipatske, Savez što ga oni razvrgoše premda sam ja gospodar njihov", riječ je Jahvina. "Nego, ovo je Savez što ću ga sklopiti s domom Izraelovim poslije onih dana" , riječ je Jahvina: "Zakon ću svoj staviti u dušu njihovu i upisati ga u njihovo srce. I bit ću Bog njihov, a oni narod moj" (Jer 31, 31-33). Taj se Savez neće moći raskinuti nikakvim čovjekovim nedjelima i bit će jamac njegove čovječnosti.

Budući da će novi Savez kao potpuni čin slobode ostati vječan, nije riječ samo o obnovi, nego o stvaranju novog čovjeka i novog svijeta. Uz navještaj oproštenja grijeha i opće pomirbe ljudi s Bogom, zavladat će vlast kraljevstva pravednosti i konačnog mira. Takav sklad proroci predočuju novom plodnošću zemlje (Am 9,18; Hoš 2,24) te govore o sveopćem razoružanju (Iz 2,4; 9,4; Mih 4,3; 5,3-4) i trajnom savezu mira (Ez 34, 25-29; 37, 26-27). Sklad će se protezati i na nespojive životinjske vrste. Izaija govori: "Vuk će prebivati s janjetom, ris ležati s kozlićem, tele i lavić zajedno će pâsti, a djetešce njih će vodit. Krava i medvjedica zajedno će pâsti, a mladunčad njihova skupa će ležati, lav će jesti slamu ko govedo. Nad rupom gujinom igrat će se dojenče, sisanče će ruku zavlačiti u leglo zmijinje." (Iz 11, 6-8). Identitetske vlastitosti vrsta tako će biti sačuvane, ali one više neće biti prepreka Savezu, niti sveopćem miru i skladu, koji iz njega proizlaze. Upravo ta korjenita promjena i s njom nadolazeća mogućnost trajne vjernosti Savezu predstavlja sigurnost čovjekova spasenja i bitnu točku u kojoj se konstituira njegov novi identitet. Ostvarenje takvog novog Saveza vezuje se uz mesijanska vremena, kad će Duh Jahvin ostvariti iskonsku promjenu u samom čovjekovom srcu.

[6] Usp. Jerko Fućak, Zavjet ili savez, *Bogoslovska smotra*, 37 (1967.) 3-4, 375-376.

1.2. Srce - središte novog Saveza

Srce označava cijeloga čovjeka, obuhvaća čovjekove osjećaje, sjećanja, ideje, namisli i odluke. Ono je izvor čovjekove svjesne, intelektualne i slobodne osobnosti, mjesto njegovih odlučnih opredjeljenja, nepisanoga Zakona i otajstvenoga Božjega djelovanja. Upravo u srcu čovjek susreće Boga.[7] Da bi taj susret bio moguć potrebna je korjenita promjena o kojoj prorok Ezekijel govori: "Poškropit ću vas vodom čistom da se očistite. Očistit ću vas od svih vaših nečistoća i od svih kumira vaših. Dat ću vam novo srce, nov duh udahnut ću u vas! Izvadit ću iz tijela vašega srce kameno i dat ću vam srce od mesa. Duh svoj udahnut ću u vas da hodite po mojim zakonima i da čuvate i vršite moje naredbe." (Ez 36, 25-27) Konačno, prorok Joel najavljuje izlijevanje duha životvorca na svakog čovjeka: "Poslije ovoga izlit ću duha svoga na svako tijelo, i proricat će vaši sinovi i kćeri, vaši će starci sanjati sne, a vaši mladići gledati viđenja. Čak ću i na sluge i sluškinje izliti duha svojeg u dane one." (Joel 3, 1-2). Takvo posredovanje duha Jahvina moći će ostvariti samo onaj koji je sam pun Duha i na kojem Duh savršeno počiva. Riječ je o osobi Mesije, istinskog pomazanika i Jahvinog namjesnika u Izraelu, koji se neće iznevjeriti Jahvinim obećanjima poput kralja i drugih pomazanika. Samo zaslugom njegovog srca dogodit će se konačna promjena srdaca svih i shodno tome djelotvornost vječnog Saveza. Takvo očekivanje Mesije i početak kraljevstva Božjega starozavjetni pisci vezuju uz vjernog Slugu patnika (usp. Iz 49-55) i smještaju u eshatološka posljednja vremena, koja će postati stvarnost tek u Isusovom otajstvu.[8]

Sveti Pavao u tom smislu ističe da će biti spašeni svi koji srcem vjeruju da je Isus Gospodin i da ga je Bog uskrisio od mrtvih (usp. Rim 10, 9). Na taj se način u imenu Isusovu sklapa novi Savez u svakom kršćaninu, budući da ga Duh Boga živoga ispisuje ne na pločama kamenim, nego na pločama od mesa, tj. u ljudskim srcima (usp. 2 Kor 3, 3) koja su ne samo središte novog čovjeka nego i ostvarenja kraljevstva nebeskoga. Duh Sveti, dakle, u Isusu Kristu čini kršćanina sposobnim za iskonski, ali i novi Savez, tj. za život po Božju. Prema Pavlu to znači oslobođenje tijela od zakona grijeha i smrtnosti. Stoga: "Ako li Duh Onoga koji uskrisi Isusa od mrtvih prebiva u vama, Onaj koji uskrisi Krista od mrtvih, oživit će i smrtna tijela vaša po Duhu svome koji prebiva u vama" (Rim 8, 11). Novi je Savez nezasluženi dar, koji se prima vjerom: "Čovjek se ne opravdava po djelima Zakona, nego vjerom u Isusa Krista. Zato i mi u Krista Isusa povjerovasmo da se opravdamo po vjeri u Krista, a ne po djelima Zakona jer se po djelima Zakona nitko neće opravdati" (Gal, 2, 16). Vjera je u

---

[7] Usp. Jean de Fraine i Albert Vanhoye, Srce, u: RBT, 1253-1256.

[8] Usp. Ivan Pavao II., *Enciklika Dominum et vivificantem - Gospodina i životvorca* (18. 05. 1986.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, ²1997., br. 16.

Krista neraskidivo povezana sa svjedočanstvom Božje ljubavi, što postaje znak novoga Saveza, jednako kao što je bila duga u vrijeme Noino ili obrezanje u Savezu s Abrahamom.

2. Novi savez u krvi Kristovoj

Spasenjski susret Boga i čovjeka postao je u trenutku Kristova utjelovljenja jedinstven i neponovljiv. Bog u Kristu uzima ljudsku narav da bi je nanovo stvorio i tako sa sobom neraskidivo povezao da ona postane sredstvo spasenja. Upravo u nepomiješanoj, ali i neraskidivoj naravi Isusa Krista, Boga i čovjeka, čovječanstvo je spašeno.[9] Ljudska i božanska narav tako se savršeno prožimaju da je čovjek Isus Krist u samome sebi u potpunosti sam Bog i Božja inicijativa, poradi nas ljudi i našega spasenja. Iz istog je razloga ovozemaljska grešnost mogla biti pobijeđena u milosnoj i zastupničkoj žrtvi Kristovoj, koja započinje u trenutku utjelovljenja. Stoga konkretna stvarnost žrtve otkriva smisao tog prvotnog trenutka "opljene" samoga Boga (usp. Fil 2, 6-11) poradi spasenja grešnika. Iz istog razloga Otto Sammerloth s pravom govori o Kristu kao "prasakramentu".[10] On je jedinstveni znak u kojem Bog sasvim slobodno predaje svoju ljubav svijetu jednom zauvijek, da se susretne s čovjekom i uzdigne ga na dostojanstvo svoje slave. On "utjelovljuje" Božju nevidljivu ljubav i omogućava čovjeku otajstvo susreta na vidljiv i opipljiv način.

Važnost trajnog čovjekova susreta s Kristom valja promatrati u smislu njegova savezničkog identiteta. Isto pojašnjava Pastoralna konstitucija o suvremenom svijetu *Gaudium et spes* kad kaže: "Misterij čovjeka postaje doista jasan jedino u misteriju utjelovljene Riječi. Adam, prvi čovjek, bio je naime slika onoga koji je imao doći, Krista Gospodina. Krist, novi Adam, objavljujući misterij Oca i njegove ljubavi potpuno otkriva i čovjeka njemu samome te mu objavljuje uzvišenost njegova poziva."[11] Upravo iz ovog razloga svaka istina o čovjeku i njegovom savezničkom identitetu nalazi svoj izvor i ostvaruje vrhunac upravo u njemu, koji je slika nevidljivoga Boga (Kol 1, 15) te svojim utjelovljenjem obnavlja bogolikost cjelokupnoga čovječanstva i svima otvara put vječnoga života.

Božji kenozis objavljen u trenutku utjelovljenja nalazi svoj vrhunac u žrtvi križa, koja je jednom zasvagda podnesena za spas svakoga grešnoga čovjeka i za istovremenu proslavu Oca nebeskoga. Stoga svako njeno slavlje, poput pashalne gozbe, u sebi uključuje ne samo anamnezu nego

---

[9] Usp. Sabor u Kalcedonu 451. godine, *Dvije naravi u Kristu,* protiv monofizitizma, DH 317-318.

[10] Otto Sammelroth, Die Kirche als Sakrament des Heiles, in: J. Feiner – M. Löhrer (ur.), *Mysterium Salutis. Das Heilsgeschehen in der Gemeinde*, IV/1, Benzinger, Einsiedeln u. a. 1972., 309-356, ovdje 318.

[11] II. vatikanski sabor, *Gaudium et spes. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu* (07. 12. 1965.), br. 22. u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986., (dalje: GS).

i aktualnu spasenjsku dobrobit. Već smo istaknuli da obdržavanje Saveza s Bogom zahtijeva relacijski odgovor, tj. prihvaćanje Božjih zapovijedi. Kao što se bez ove moralne dimenzije obred slavlja Pashe pretvara u puki formalizam i spomen-čin bez spasenjskog učinka i rekapitulacije egzistencijalne hominizacije, jednako vrijedi i za dioništvo u Kristovoj žrtvi. Slaveći posljednju večeru sa svojim učenicima, koja ima sva obilježja pashalne gozbe, riječima i gestama nad kruhom i vinom Krist je anticipirao svoju sebedarnu smrt i žrtvovanje istinskog pashalnog Jaganjca, koji oduzima grijeh i uspostavlja novi i vječni Savez između Boga i ljudi. Čovjekovo uzimanje udjela na žrtvi Kristovoj omogućuje aktualnost susreta s njim, otkriće samoga sebe, otpuštenje grijeha i oslobođenje vlastitog prostora i novo spasonosno zajedništvo s Bogom i ljudima. Upravo takav čin označava istinsku hominizaciju, sa svim njezinim svjedočanskim učincima, a čovjek se s pravom definira kao *homo eucharisticus*.

2.1. Euharistija kao novi Savez

Polazeći od istine koju Konstitucija o svetoj liturgiji *Sacrosanctum concilium* Drugoga vatikanskoga sabora donosi u svojim prvim brojevima jasno je da presveta euharistija predstavlja ne samo središnji sakrament Crkve, u kojem se ostvaruje životna razmjena božanskih i ljudskih darova, nego je egzistencijalno usmjerena na konačnu proslavu ljudskoga života. Pri tom mislimo na baštinu iskonskoga života, koju je čovjek izgubio grijehom prvih ljudi, ali i na eshatološki ponuđenu vječnost. Iskonski život, premda svoje dostojanstvo crpi iz Božje blizine, teži potpunom, savršenom i konačnom sjedinjenju s Bogom i savezničkom uzimanju udjela na njegovom vječnom životu.

Božanska euharistija vrši djelo našega otkupljenja te je njena vlastitost da je ujedno ljudska i božanska, vidljiva i obdarena nevidljivim zbiljnostima i to tako da je u njoj ljudsko upravljeno i podređeno božanskome, vidljivo nevidljivome, djelovanje kontemplaciji, a ono sadašnje budućem gradu za kojim tragamo.[12] Riječ je istovremeno o iskonskoj i eshatološkoj uzajamnoj komunikaciji i savezu božanskog i ljudskog, u čemu stoji sva istina ljudskog postojanja.

Upravo je za čovjeka stvoren čitav svemir i to kao čin Božjega slobodnog predanja samoga sebe. U duhovnoj stvarnosti ljudskoga bića utkan je jedinstven osobni identitet kojeg čini upravo ova vječna Božja ljubav prema čovjeku. Bog se u ljubavi i slobodi oduvijek čovjeku daruje i čini ga živom dušom. Čovjek sebe može shvatiti i postojati kao osoba na ovom svijetu samo u predanju, savezu i komunikaciji s Bogom, ali i s drugima u ljubavi i slobodi. Savršen čin takvog samopredanja jest Kristova žrtva na križu, kojom se ne samo predaje Ocu, nego i učenicima. U kruhu i vinu

[12] Usp. II. vatikanski sabor, *Sacrosanctum concilium. Konstitucija o svetoj liturgiji* (04. 12. 1963.), br. 2. u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986., (dalje: SC).

pashalnog jela Krist daje i ostavlja čitava sebe kao prostor saveza. Učenicima zapovijeda da kroz stoljeća Crkve nasljeduju isto predanje Bogu i drugima u euharistijskom kruhu i vinu spominjući se njegova predanja (1 Kor 11, 29). Stoga prinos kruha i vina na Kristov spomen za čovjeka znači ostvarenje Božjeg relacijskoga postojanja u kojem je svijet stvoren i otkupljen, tj. nanovo i trajno konstituiran.

Takvu relacijsku istinu spomenuta konstitucija pojašnjava u poglavlju o naravi svete liturgije i njezinoj važnost u životu Crkve. Pozivajući se na poslanicu Timoteju: *Bog hoće da se svi ljudi spase i dođu do spoznaje istine* (1 Tim 2, 4), dokument naglašava božanska veledjela što ih je Krist Gospodin izvršio vazmenim otajstvom muke, uskrsnuća od mrtvih i slavnoga uzašašća radi nas ljudi i našega spasenja. Oko tog djela spasenja kruži sav liturgijski život: "Tako se ljudi krstom uključuju u Kristovo vazmeno otajstvo: s njim su suumrli, suukopani i suuskrsnuli; primaju duha posinjenja "u kojem vičemo: Abba! Oče!" (Rim 8, 15) te tako postaju pravim klanjateljima kakve traži Otac. Isto tako, kad god blaguju Gospodnju večeru, oni navješćuju smrt Gospodinovu, dok on ne dođe. […] Otada Crkva nikada nije propustila sastajati se radi slavljenja vazmenoga otajstva, čitajući pritom ono "što se u svim Pismima odnosilo na njega" (Lk 24, 27), slaveći euharistiju u kojoj se "uprisutnjuje pobjeda i slavodobiće njegove smrti" te ujedno zahvaljujući "Bogu za neopisivi dar" (2 Kor 9, 15) u Kristu Isusu, "na hvalu Slave njegove" (Ef 1,12), po snazi Duha Svetoga".[13] Riječ je o povlaštenom i živom savezu u prisutnosti Krista Spasitelja - novog čovjeka. U tom smislu euharistija je trajno istinski čin spasenjskog Božjeg zahvata – otkupiteljske žrtve. Ona ostvaruje Božju prisutnost u ljudskoj dimenziji uz istovremeno pružanje mogućnosti dioništva na Božjoj stvarnosti čovjeku i stvorenom svijetu. Sabor izričito naglašava: "Iz liturgije, dakle, osobito iz euharistije, kao s izvora, izlijeva se na nas milost te se s najvećim uspjehom postiže ono posvećenje ljudi i proslava Boga u Kristu, prema čemu se, kao prema svojoj svrsi, stječu sva druga djela Crkve."[14] Euharistija je u tom smislu egzistencijalni savez koji predstavlja neizostavni prostor hominizacije čovjeka.

2.2. Euharistijski savez kao trajna hominizacija

Slijedeći temeljnu logiku pashalnog saveza božanska i ljudska struktura ostaje trajno u Crkvi upravo po euharistijskom susretu i razmjeni božanskoga i ljudskoga. Kad Crkva po zapovijedi Kristovoj: "Ovo činite meni na spomen!" (Lk 22,19-20 i 1 Kor 11,23-25) čini ono što čini sam Krist, tj. *ex opere operato*, uživa plodove istog Kristovog utjelovljenja i otkupiteljske žrtve, njegova milost biva u danom momentu aktualna te se izlijevaju darovi spasenja. Spasenje ovdje označava hominizaciju čovjeka,

[13] SC, br. 5-6.

[14] SC, br. 10.

tj. aktualizaciju slike Božje. Kao što je slavlje obreda Pashe inzistiralo na obdržavanju Saveza i moralnoj odgovornosti, da se ne bi pretvorilo u puki formalizam, jednako tako slavlje euharistije uvodi čovjeka u zajedništvo raspetoga tijela Kristova i njegove za nas prolivene krvi te ga snagom Duha osposobljuje za suradnju i zalaganje na putu moralnog suobličenja Kristu. Reducirati Kristovu zapovijed samo na obredni čin lomljenja kruha i ispijanja kaleža, bez stvarnog egzistencijalnog susreta i s njim povezane moralne katarze i vjerodostojnog etičkoga svjedočenja, osiromašuje istinski identitet euharistije, a u samom čovjeku dovodi do opljene.[15]

Budući da Kristovo predanje proizlazi iz slobodne poslušnosti prema nebeskom Ocu i iz beskrajne ljubavi prema svakom čovjeku, svi su sakramenti Crkve trajno upućeni na proslavu Oca nebeskoga, a poradi čovjeka, kojemu predstavljaju sidra identiteta. Iz istog razloga svi su sakramenti usmjereni na euharistijsku žrtvu iz koje crpe i posreduju otajstvo susreta i samim tim životnu snagu. Sv. Toma Akvinski je s pravom označava kao glavni, najvažniji i središnji sakrament, "vrhunac duhovnog života i svrhu svih drugih Sakramenata".[16]

Kao takva, euharistija je transcendentno iskustvo u kojem čovjek susreće, kako samopriopćenu Božju istinu, tako i sebe sama kao naslovnika iste. Ona uključuje anamnezu savezničkog i spasenjskoga zahvata Božjeg u čovjekovom životu od trenutka stvaranja do trenutka otkupljenja, i to jednom za svagda. Takav čin ujedno predstavlja njegovu aktualizaciju i oživotvorenje snagom istoga Duha Svetoga kojim je čovjek zemljanin iz praha oživljen, u Kristu s čovječanstvom sjedinjen, nanovo konstituiran, i uznesen u nebesku slavu. Konačno rosa istoga Duha u euharistijskom slavlju ostvaruje *communio* ljudi s Bogom i međusobno te tako predstavlja eshatološki vrhunac savezničke komunikacije ljubavi Boga i čovjeka. Taj čin predstavlja središte hominizacije čovjeka. U tom smislu se čovjeka s pravom definira kao *homo eucharisticus*, budući da od euharistije živi, s njom postaje čovjek i kroz nju dodiruje vječnost.

3. Pandemija COVID-19 i euharistijski *lockdown*

Ljudsku zajednicu krajem 2019. pogodila je zaraza virusom SARS-CoV-2, a zbog eksponencijalnog širenja tog virusa među narodima svijeta Svjetska zdravstvena organizacija proglasila je 11. ožujka 2020. pandemiju[17], koja od tada do danas ostavlja posljedice na hominizaciju čovjeka i njegov savezнички identitet. Činjenica da je na globalnoj razini tijekom pandemije COVID-19 pojedincima i zajednicama potpuno ili djelomično

[15] Usp. Branko Jozić, »Ovo činite meni na spomen!«, *Nova prisutnost*, 1 (2003.) 1, 105-113, ovdje 105-106.

[16] Sv. Toma Akvinski, *Summa Theologiae*, III, q. 73, a. 3c.

[17] U svijetu je do polovice srpnja 2021. bilo zaraženo preko 189 milijuna ljudi, od čega je s koronom i od korone umrlo preko 4 milijuna ljudi, a u Hrvatskoj je zaraza pogodila preko 360 tisuća građana. Usp. https://www.worldometers.info/coronavirus/ (10. 07. 2021.).

zapriječeno sudjelovanje u euharistijskom slavlju, označava veoma teško narušavanje egzistencijalnog communija, kojeg je *homo eucharisticus* po lomljenju kruha i ispijanju kaleža ostvarivao s Bogom i drugim ljudima. Taj egzistencijalni procijep u procesu trajne hominizacije ima na globalno-povijesnoj razini još veće značenje, ako se u obzir uzme podatak da upravo katolici čine najveći udio među religioznim osobama[18] i da je zapreka slavlja euharistije pogodila gotovo 20% od ukupne svjetske populacije. Pandemija je, kao dosad neviđena oluja na moru života, u mnogim župnim zajednicama uspjela olabaviti ili čak prekinuti sponu između vjerničke lađe i identitetskog sidra – euharistije. S druge strane, briga za ljudsku obitelj tijekom pandemije COVID-19 istaknula je krhkost života i ugroženog dostojanstva svake ljudske osobe, a u pamet je dozvala potrebu bratske ljubavi i solidarnosti prema najranjivijima i najugroženijima u društvu. Na isto pozivaju i hrvatski biskupi, odnosno Komisija Hrvatske biskupske konferencije *Iustitia et pax* u svojoj *Izjavi* od 17. rujna 2020.[19]

U tom kontekstu i nastojeći da se izbjegne širenje zaraze koronavirusom te očuva zdravlje stanovništva, biskupi su za područje Hrvatske biskupske konferencije 19. ožujka 2020. otkazali slavlje euharistije i drugih sakramenata, sakramentala, pučke pobožnosti, župna slavlja i sve sastanke, bilo u zatvorenim, bilo na otvorenim prostorima.[20] Kao što naglašava teolog Federico Lombardi za *L'Osservatore Romano*, Crkva je prihvatila da svojim vjernicima nametne taj post, kao "znak solidarnosti i blizine s cijelim narodima, kojima je pandemija donijela ograničenja i patnje". "Svaki je post", ističe dalje Lombardi, "u isto vrijeme oduzimanje nečega, ali i prigoda za rast."[21]

Donošenje drastičnih mjera i *lockdown* potvrdili su da u središtu tolikih društvenih zajednica i uređenja, uključujući i hrvatsko društvo, nije gospodarstvo ili ekonomski probitak, već čovjek i njegov život. Ipak, zaštita života ljudi ne smije se fokusirati samo i isključivo na tjelesno zdravlje pojedinca jer je "ljudska osoba, stvorena na sliku Božju, biće u isti mah tjelesno i duhovno. (…) Bog je dakle *htio* cijeloga čovjeka kao takvoga".[22]

---

[18] Krajem 2018. svijet je brojio 1,329 milijardi katolika. Usp. Ufficio centrale di statistica della Chiesa cattolica, *Annuario Pontificio 2020.*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2020., 14.

[19] Usp. Komisija Hrvatske biskupske konferencije Iustitia et pax, *Pandemija bolesti COVID-19: ispit solidarnosti i bratstva*, na: https://hbk.hr/pandemija-bolesti-covid-19-ispit-solidarnosti-i-bratstva/ (15. 07. 2021.).

[20] Usp. Hrvatska biskupska konferencija, *Odredbe biskupa HBK u vezi sa sprječavanjem širenja bolesti COVID-19*, na: https://hbk.hr/odredbe-biskupa-hbk-u-vezi-sa-sprjecavanjem-sirenja-bolesti-covid-19/ (11. 7. 2021.). Misna slavlja nisu potpuno obustavljena, budući da se u istoj Odredbi nalaže svećenicima da slave svetu misu bez sudjelovanja zajednice.

[21] Federico Lombardi, *La Comunione spirutuale*, na: https://www.osservatoreromano.va/it/news/2020-04/la-comunione-spirituale.html (10. 01. 2021.).

[22] *Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija i Glas Koncila, Zagreb, 2016., 362.

Etika zajedničke odgovornosti u našoj zajedničkoj kući pred sobom mora imati saveznički identitet čovjeka, a očuvanje tjelesnog i duhovnog zdravlja pokazuje se kao nužni mehanizam za što uspješnije prevladavanje globalne krize, koja očigledno nije samo tehničko-ekonomska ili financijska, nego i etičko-društvena kriza. No, proces izlaska iz hominizacijske krize uzrokovane pandemijom nije nimalo jednostavan i brz, budući da su iz njega isključeni mnogobrojni pojedinci, pa čak i cijele zajednice, ili se u traženju mogućih rješenja dovoljno ili uopće ne pazi na integralnost tjelesne i duhovne dimenzije ljudske osobe. Papa Franjo, stoga, ističe da "mnogi ne mogu sudjelovati u obnovi općeg dobra jer su marginalizirani, isključeni ili ignorirani. Određene društvene skupine nisu u mogućnosti tome pridonijeti jer su ekonomski ili politički ugušene. U nekim društvima mnogi nemaju slobodu izraziti svoju vjeru i vrijednosti, svoje ideje: ako ih izraze idu u zatvor. Drugdje, posebno u zapadnom svijetu, mnogo je onih koji sami potiskuju svoja etička ili vjerska uvjerenja."[23] Papa ističe da na taj način ne možemo izići iz krize ili u svakom slučaju ne možemo iz nje izići bolji. Izići ćemo gori.

Iskustvo ljudske krhkosti čini nas prestrašenima pa i dezorijentiranima, a svakodnevne brojke o zaraženima i umrlima dodatno doprinose osjećaju nesigurnosti. Činjenica da je u jako kratkom vremenu narušen saveznički identitet i za *homo eucharisticusa* predstavlja osobito težak trenutak. Potpuni ili djelomični euharistijski *lockdown* pred vjerničku savjest stavlja poziv da se preispita življenje vlastite duhovnosti i poslanje da se pronađu novi pastoralni putevi prema obnovi savezničkog identiteta koji daje sigurnost čovjekova spasenja. Radi se o pravoj misiji nove evangelizacije i kreativnog proročkog djelovanja, pri čemu je Crkva "otvorena za suradnju s civilnim vlastima i zdravstvenim ustanovama. Također je otvorena za prihvaćanje utemeljenih znanstvenih spoznaja, zastupajući načelo komplementarnosti vjere i razuma. (...) Odlučna je da, u mjeri u kojoj je to prihvatljivo i moguće, brani i osigura pravo vjernika na duhovnu pomoć i sakramentalnu okrepu te da poboljša i prilagodi pastoral bolesnih i umirućih".[24] Čitajući znakove vremena, pozvani smo u nove mješine uliti novo vino (Mk 2, 22), a u "borbi i brizi za zdravlje duše i tijela dužni smo koristiti raspoloživa naravna i nadnaravna sredstva".[25] Među naravnim sredstvima ističu se sredstva društvenog priopćavanja, a hrvatski su

---

[23] Franjo, *Supsidijarnost i krepost nade. Kateheza na općoj audijenciji* (23. 09. 2020.), na: https://www.vatican.va/content/francesco/hr/audiences/2020/documents/papa-francesco_20200923_udienza-generale.html (30. 05. 2021.).

[24] Hrvatska biskupska konferencija, *Vijeće HBK za nauk vjere o vremenu pandemije COVID-19*, na: https://hbk.hr/vijece-hbk-za-nauk-vjere-o-vremenu-pandemije-covid-19/ (10. 07. 2021.).

[25] Biskupi Hrvatske biskupske konferencije, *Pismo biskupa Hrvatske biskupske konferencije svećenicima i vjernicima o slavljenju svetih misa i drugih liturgijskih slavlja u vrijeme epidemije COVID-19* (30. travnja 2020.), na: https://hbk.hr/pismo-biskupa-hbk-svecenicima-i-vjernicima-o-slavljenju-svetih-misa-i-drugih-liturgijskih-slavlja-u-vrijeme-epidemije-covid-19/ (11. 07. 2021.).

biskupi, na krilima *aggiornamenta* i u skladu s dekretom *Inter Mirifica*[26], 2006. godine pozvali crkvenu zajednicu na bolje poznavanje i otvorenije prihvaćanje medija (radija, televizije, interneta…).[27] Relativno spori proces "boljeg poznavanja" i "prihvaćanja" nakon gotovo 15 godina snažno je ubrzao euharistijski *lockdown*, vrijeme u kojem su vjernici isključivo posredstvom radija, televizije, društvenih mreža (osobito *Facebooka* i *YouTubea*)… mogli pratiti slavlje mise. Opća i lokalna Crkva odgovorila je na svim komunikacijskim razinama: šireći nadu na virtualnom moru, dopirući do najširih slojeva društva i evangelizirajući tzv. digitalni kontinent. Govoreći o *online* evangelizaciji, Valković naglašava da "televizija ne može prenositi misu. Ne može ni gledateljima omogućiti da sudjeluju na način koji to zahtijeva narav mise. Ipak, televizijski prijenosi omogućavaju jedan poseban oblik sudjelovanja, stoga je potrebno promišljati kako će prijenos mise omogućiti što je moguće bolji način intencionalnog sudjelovanja."[28] Upravo to intencionalno sudjelovanje ključ je savezničke euharistijske hominizacije čovjeka.

Premda sredstva društvenog priopćavanja ne omogućavaju djelatno sudjelovanje u euharistiji, da bi se očuvalo zdravlje stanovništva, članovi Hrvatske biskupske konferencije vjernike na svojem području oslobodili su obveze sudjelovanja na nedjeljnoj i blagdanskoj svetoj misi i pozvali ih da tu obvezu zamijene "molitvom, postom, dobrim djelima, čitanjem Božje riječi, molitvenim sudjelovanjem u prijenosu euharistijskoga i drugih slavlja, prenošenih putem radija, televizije i drugih elektroničkih sredstava. Neka se tijekom prijenosa euharistijskoga slavlja posebno združe primanjem duhovne pričesti."[29] Popuštanjem protupandemijskih mjera biskupi su prilagođavali svoje odredbe pa tako biskupi Splitske metropolije potiču one koji "u svojoj savjesti smatraju da ne mogu ili ne trebaju ići na misu" da svetu misu prate na radiju, televiziji ili na internetu, kao i na duhovnu pričest "tako da sebi posvješćuju stvarnu Isusovu prisutnost u euharistijskim prilikama i bude želju za sjedinjenjem s njim".[30] Takve pozive slijedit će i Hrvatski zavod za javno zdravstvo u svojim preporukama za crkve i molitvene prostore, a svakodnevnim prijenosima misnih slavlja Hrvatska radiotelevizija priključila se nastojanjima bisku-

---

[26] Usp. Drugi vatikanski koncil, *Inter mirifica. Dekret o sredstvima društvenog priopćavanja*, (25. 11. 1964.), u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008.

[27] Usp. Hrvatska biskupska konferencija, *Crkva i mediji: Pastoralne smjernice*, Glas Koncila, Zagreb, 2006., 6.

[28] Jerko Valković, *Crkva i svijet medija. Mogućnost susreta i različitost perspektiva*, Glas Koncila, Zagreb, 2013., 169.

[29] Hrvatska biskupska konferencija, *Odredbe biskupa HBK u vezi sa sprječavanjem širenja bolesti COVID-19*.

[30] Biskupi Splitske metropolije, *Odredbe u vezi s opasnošću od zaraze koronavirusom* (13. 03. 2020.), na: https://dubrovacka-biskupija.hr/portal/index.php?option=com_k2&view=item&id=7508:odredbe-splitske-metropolije-u-svezi-s--opasno%C5%A1%C4%87u-od-zaraze-koronavirusom-sars-cov-2-i-bolesti-koju-uzrokuje-covid-19&Itemid=466 (20. 06. 2021.).

pija, redovničkih zajednica i mnogobrojnih župa da katoličkoj većini među stanovništvom Hrvatske, a osobito starijima i bolesnima, ponudi "novo normalno" sakramentalne stvarnosti u vremenu obvezne fizičke distance i ograničenog kretanja.

3.1. Euharistijska hominizacija u doba patnje

Pandemija koronavirusa prisilila je Crkvu i čovječanstvo otkriti "novo normalno" sakramentalne stvarnosti. Koliko god se takva promjena današnjeg vremena uzrokovana epidemiološkim odredbama i ograničenjima činila iznenađujućom, ona je zapravo prilika za povratak "novom" koje se dogodilo u osobi Isusa Krista. Njegova "novina" predočena je u Govoru na gori te osobito u svečanim i istovremeno paradoksalnim blaženstvima (Mt, 5, 3-10). U njima se donosi potpuni preokret vrijednosti, a svi poraženi i nesretnici proglašavaju se dionicima Božje radosti. Riječ je o stvarnosti ljudske patnje, koja je uvijek prijetnja hominizaciji, a koja je zapravo za Crkvu kairos u naviještanju kraljevstva Božjega. U skladu s tim papa Ivan Pavao II. istaknuo je svom apostolskom pismu *Salvifici doloris*: "Može se reći da čovjek na poseban način postaje put Crkve kad mu patnja uđe u život. To se događa - kao što je poznato - u različitim životnim trenucima. Događa se na različite načine, poprima različite dimenzije; međutim, u jednom ili drugom obliku patnja se čini i gotovo je neodvojiva od čovjekova zemaljskog postojanja".[31] Pandemija COVID-19 zasigurno pripada ljudskoj patnji te je shodno tome možemo promatrati kao stvarnost koju Bog izabire za prostor susreta s čovjekom. Pritom kroz iskustvo patnje Bog se otkriva kao jedina instanca u koju se čovjek može pouzdati i koja može pružiti smisao ljudskom postojanju. Upravo zato i papa Benedikt XVI. u Poruci za XVI. svjetski dan bolesnika upućuje na euharistiju kao središnje slavlje ljudskog spasenja: "Stoga postaje jesno da pastoral zdravlja upravo iz Euharistije mora zahvatiti duhovnu snagu potrebnu da bi se učinkovito moglo pomoći čovjeku i da bi mu se moglo pomoći da shvati spasenjsku vrijednost svoje patnje."[32]

Već smo ustvrdili da je slavlje euharistije egzistencijalno pritjelovljenje *homo eucharisticusa* istini Kristova bića te da je uvjet njegove savezničke hominizacije. Ipak, nasuprot bliskom crkvenom zajedništvu[33] koje izgra-

---

[31] Ivan Pavao II. *Salvifici doloris – Spasonosno trpljenje. Apostolsko pismo o kršćanskom smislu ljudske patnje.* (11. 02. 1984.), Zagreb, [3]2003., br. 3. U bilješkama je navedeno: Usp. Ivan Pavao II. *Redemptor hominis*, 14, 18, 21-22.

[32] Benedikt XVI., *Poruka za XVI. svjetski dan bolesnika*, (11. 01. 2008.), br. 4, na: http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/hr/messages/sick/documents/hf_ben-xvi_mes_20080111_world-day-of-the-sick-2008.html (22. 11. 2020.).

[33] Zajedništvo s Bogom i ljudi međusobno pripada samoj biti Crkve. Sam pojam »Crkva« dolazi od grčke riječi »kyriake«, a označava ono što pripada Gospodinu. Na njega se nadovezuje pojam »ekklesia« koji znači sveti narod, odnosno svečani skup. U skladu s tim Crkva označava svetu zajednicu ljudi okupljenu oko Gospodina, koja vjerom čini da Kristova eshatološka objava bude stvarnost i istina vidljiva i prisutna u ovom svije-

đuje euharistija i Kristovoj riječi: "Gdje su dvojica ili trojica sabrana u moje ime, tu sam i ja među njima" (Mt 18, 20) zdrav razum danas nalaže fizičku udaljenost i izoliranost. No, ne smije se zaboraviti da izoliranost i odbačenost stoje u korijenu same euharistije. Riječ je, dakako, o Kristovoj odbačenosti. Pogubljenje na križu znak je najveće moguće osamljenosti i izoliranosti i od ljudi i od samoga Boga, koji se ogledaju u vapaju: "Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?" (Mt 27, 46). Takva izoliranost prepoznatljiva je i u lomljenju kruha, neposredno prije muke, jednako kao i u blagovanju s učenicima nakon Uskrsa, kada "prepoznati ga bijaše uskraćeno njihovim očima" (Lk 24,16). Tek snagom Pedesetnice takva iskonska Kristova izoliranost pretvara se u novo zajedništvo i integraciju svakog čovjeka u sakramentalnom slavlju euharistije, koja postaje stup hominizacije i ostvarenja ljudskoga identiteta.

Innsbruški teolog Josef Niewiadomski u tom smislu traži rješenje u analogiji sa situacijom učenika koji sjede zaključani u Gornjoj sobi. Upravo situacija izoliranosti zahtijeva nove modele crkvene sakramentalne prisutnosti među "socijalno distanciranim" vjernicima. Uskrsli se Gospodin pojavljuje upravo u malim skupinama koje su zaključane i ustrajne u molitvi, no to je samo jedna dimenzija sakramentalnosti. Druga, međutim, zahtijeva stvarno blagovanje euharistijskog kruha. Stoga rješenje treba tažiti u onome što Crkva poznaje, a riječ je o pohodu i pričesti bolesnika.[34] Situacija s pandemijom COVID-19 je upravo takva. U skladu s epidemiološkim mjerama nema zapreke da se organizira nošenje pričesti vjernicima, koji su slavlje euharistije doživjeli u elektroničkoj prisutnosti.

Praksa da se pričest nosi bolesnicima prisutna je u Crkvi već od prvih kršćanskih stoljeća. Sv. Justin u svojoj *I. apologiji* donosi opis slavlja euharistije već u drugom stoljeću te zaključuje: "Kad je onaj koji predstoji dovršio zahvalu i kad je čitav puk aklamirao, oni koje zovemo đakonima daju svima prisutnima da budu dionici primajući, kruh, vino i vodu nad kojima se vršila zahvala i nose odsutnima."[35] Već u II. i III. stoljeću nastaje običaj da vjernici euharistiju nose svojim kućama i čuvaju je, bilo za pričest umirućima i svima onima koji opravdano nisu mogli sudjelovati na misi, bilo za pričest svih u ostale dane u tjednu kad se nije slavila misa.[36]

---

tu. Crkva je dakle, u skladu s njezinom biti, božansko-ljudska stvarnost i kao takva sakramentalni znak djelatne prisutnosti Božje u svijetu. Ove dvije stvarnosti u Crkvi su u skladu s njezinom biti nepomiješane i neodijeljene. Usp. Karl Rahner – Herbert Vorgrimler, *Kleines theologisches Wörterbuch*, Herder, Freiburg – Basel – Wien, ^{3}1963., 198-200.

[34] Usp. Josef Niewiadomski, *Eucharistie in Zeiten von "physischer" Distanziertheit: "Coronakrise" und die Frage nach Sakramentalität der Kirche*, na: https://www.uibk.ac.at/theol/leseraum/texte/1295.html (23. 11. 2020.)

[35] Navedeno prema: Vladimir Zagorac, *Kristova otajstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998., 79.

[36] Usp. Marin Škarica, Štovanje euharistije izvan mise od prvih stoljeća do uključivo Drugoga vatikanskoga sabora, *Crkva u svijetu*, 36 (2001.) 3, 307-330, ovdje 310.

Tridentski sabor u *Dekret o sakramentu euharistije* od 11. listopada 1551. također govori pričesti bolesnika. U poglavlju *O čuvanju sakramenta svete euharistije i o nošenju bolesnicima* kaže: "Običaj čuvanja svete euharistije u svetištu je tako star, da je on bio priznat i u vrijeme Nicejskoga sabora. Nadalje, nalazi se da je nošenje bolesnicima iste svete euharistije, koja se u tu svrhu brižljivo čuvala u crkvama, osim što je to povezano s najvišom pravednošću i razumnošću, zapovjeđeno i na mnogim saborima i ono se obdržavalo prema najstarijem običaju Katoličke Crkve. Zbog toga je ovaj sveti sabor odredio da se zadrži taj vrlo spasonosan i potreban običaj."[37] Takvu praksu spominje i enciklika Pija XII. *Mediator Dei* (1947.) posvećena liturgiji. Opširno govoreći o euharistijskoj žrtvi, pričesti i štovanju euharistije izvan mise, enciklika potiče vjernike na svagdanju pričest zazivajući Boga te da se ista okrepa nosi bolesnicima kako bi postigli milost i nebesku utjehu.[38] Na istom tragu su i definicije Drugoga vatikanskoga sabora, čiji su zaključci bjelodani u prethodnim napomenama *Rimskoga obrednika* i *Reda bolesničkoga pomazanja i skrbi za bolesne*. Naglašava se da je primanje pričesti u slučaju bolesti poseban znak dioništva u otajstvu koje se slavi u milosnoj žrtvi, to jest u otajstvu Gospodinove smrti i njegova prijelaza k Ocu. Stoga i zapovijeda: "Svi su, naime, vjernici u smrtnoj opasnosti, ma koji uzrok bio, po zapovijedi dužni primiti pričest; a pastiri moraju bdjeti da se podjeljivanje ovog sakramenta ne odgađa, već da se vjernici njime okrijepe dok su još sasvim prisebni".[39] Konačno, na samom početku pandemije COVID-19 papa Franjo je, svjestan važnosti Kristove savezničke nazočnosti u Božjoj riječi i svetim prilikama, u homiliji u Domu sv. Marte pozvao svećenike da iziđu k bolesnicima, noseći snagu Božje riječi i euharistiju.[40]

Pritom bi svakako trebalo poraditi na modelima i načinima donošenja pričesti do obitelji. Jedan od modela mogao bi se poslužiti posebnom aplikacijom koju bi dala izraditi župna zajednica za tzv. pametne telefone. Preko nje bi ne samo bio omogućen elektronički prijenos euharistijskog slavlja nego i međusobna komunikacija predvoditelja i vjernika slavitelja. Osim toga, preko aplikacije bi se moglo prijaviti s imenima i adresom za blagovanje pričesti, koja bi se unaprijed pripremila u za to predviđene dostojanstvene posudice. Na isti način korisnici bi mogli prijaviti i svoje starije, bolesne ili nemoćne susjede, vršeći tako kršćansku zapovijed skr-

---

37 DH 1645.

38 Usp. Pio XII., *Mediator Dei. Enciklika o svetoj liturgiji*, (20. 11. 1947.), br. 133-135, na: http://www.vatican.va/content/pius-xii/en/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_20111947_mediator-dei.html (21. 11. 2020.).

39 Rimski obrednik, *Red bolesničkog pomazanja i skrbi za bolesne. Opća uredba*, br. 27, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, ²2009., 21.

40 Papa Franjo, *Die Priester mit dem Wort Gottes und der Eucharistie inmitten der Kranken. Predigt im Frühmesse im vatikanischen Gästehaus «Domus sanctae Marthae»*, (10. 03. 2020.), na: http://www.vatican.va/content/francesco/de/cotidie/2020/documents/papa-francesco-cotidie_20200310_sacerdoti-testimoni.html (23. 11. 2020.).

bi za bolesnike. Budući da svaka sv. misa uključuje i skrb za potrebite, kao i za vlastitu zajednicu, preko aplikacije bi se mogli darovati i vlastiti prilozi, koji predstavljaju žrtvu i odricanja samih vjernika. Ipak, da bi se ovakav *communio* ostvario i da bi se u euharistijsko blagovanje uključilo sve one koji u njemu sudjeluju na daljinu, nužno je povesti računa o oživljavanju službi koje su od pomoći svećenicima, a tu u prvom redu mislimo na đakone, akolite i izvanredne djelitelje pričesti, koji bi nosili sv. pričest do kućnog praga. U ovakvoj brizi za sve vjernike koje pandemija sprječava sudjelovati na euharistijskom slavlju u crkvama stvarno bi se objedinila liturgija i diakonija, što pripada samoj biti crkvenog poslanja. Samo unošenje euharistije u domove bila bi zadaća glave obitelji, kao kućnog svećenika. Tako bi euharistija ne samo doprinijela osobnoj hominizaciji svakog člana obitelji nego njegovom smještaju u obiteljsku zajednicu koja je kućna Crkva. Obitelj kao "mala Crkva" predstavljala bi u konkretnom vremenu posadašnjenje i ostvarenje otajstva "velike Crkve". Na ovu istinu upozoravao je Ivan Pavao II. više puta tijekom svog pontifikata.[41] Kao što u su općem djelu evangelizacije i izgradnji kraljevstva Božjega u povijesti Crkva i obitelj upućene jedna na drugu, ovako slavljena euharistija i podjela pričesti socijalno distanciranima može još više poduprijeti njihovu nutarnju, sakramentalnu i duhovnu povezanost i međusobnu pripadnost, kao i ostvariti čovjekovu euharistijsku hominizaciju.

Zaključak

Fizičko udaljavanje ljudi od slavlja euharistije u vremenu pandemije COVID-19 stavlja na kušnju bit sakramentalne stvarnosti i samim tim savezničku hominizaciju koju ostvaruje. Fokusiranje na medijsku komunikaciju, koliko god bilo razumljivo, nosi sa sobom i manjkavost zajedništva. Općenito se pokazalo kako porast telekomunikacijskih sredstava, koliko god omogućuje ostvarivanje kontakta i blizinu usprkos fizičkoj udaljenosti, recipročno smanjuje odnos i savezništvo. Virtualna su prijateljstva potpuno suprotna istinskoj bit savezništva, stoga se jedan od četiri ključna atributa Crkve – njezina univerzalnost, ne može poistovjetiti s pojmom "electronica quasi catholica"[42], ali u vremenu patnje s njom itekako ima veze. Elektronski prenošena euharistija ipak može pružiti osjećaj neposredne prisutnosti te ona ostaje znak euharistije koja se slavi na oltaru i prilika hominizacije. Tome svakako treba pridodati nove modele pritjelovljenja riječi i euharistije, oživljavajući praksu nošenja pričesti

[41] Usp. Ivan Pavao II., *Familiaris consortio – Obiteljska zajednica. Apostolska pobudnica o zadaćama kršćanske obitelji u suvremenom svijetu* (22. 11. 1981.), Zagreb, 1981., br. 48-49.

[42] Usp. Josef Niewiadomski, "Global village und Weltkirche", ThPQ 148 (2000.) 1; 25-32, ovdje 28-31; Isti, Globale Moderne und ihre trügerische Wahrheit, u: Christoph Böttigheimer (ur.), *Globalität und Katholizität. Weltkirchlichkeit unter den Bedingungen des 21. Jahrhunderts*, Herder, Feriburg – Basel – Wien, 2016., 89.

bolesnicima, koju Crkva poznaje od svojih početaka. Ona bi uz aplikacijsku potporu, osim euharistijske hominizacije ostvarila višestruku korist: pretvorila pasivne sudionike euharistijskih slavlja u osviještene i aktivne, oživjela crkvenu diakoniju i koinoniju, podsvijestila zanemaren red trajnih đakona, akolita i izvanrednih djelitelja pričesti u Crkvi, te učvrstila rasklimane obiteljske veze i gotovo iščezlu ulogu oca u obitelji. Time se još jednom pokazuje kako je euharistija izvor i vrhunac istinskoga ljudskoga života i života Crkve.

HOMO EUCHARISTICUS WITHOUT EUCHARIST
Eucharistic hominization during the COVID-19 pandemic

Abstract

The paper deals with the hominization of human which is the key to his humanity and which is based on his allied identity. Throughout the history of salvation, God has repeatedly offered covenants to people, bringing them back to the primeval Covenant made at the time of creation. Nevertheless, it is only the Covenant made in the Blood of Christ that opens the possibility of the complete primeval and eschatological hominization which takes place in the human heart and is permanently present and alive in the celebration of the Eucharist. Hence, human is rightly referred to as *homo eucharisticus*. Since in the COVID-19 pandemic period required physical distance and isolation and suspended participation in the Eucharistic celebration became an obstacle to human hominization. It is therefore necessary to reconsider new models of Eucharistic hominization. Since the Church has known the practice of bringing communion to the sick from the time of first centuries, it is necessary to apply it better in new circumstances, in order for an individual to be and remain what he is - *homo eucharisticus*. With the use of technical aids, the practice requires reviving the order of permanent deacons, acolytes, and extraordinary minister of Holy Communion, church diakonia and koinonia, and strengthening loose family ties and the role of the father as head of the family.

Keywords: man, covenant, hominization, identity, Eucharist, COVID-19

Doc. dr. sc. Tadej Stegu
Teološki fakultet, Sveučilište u Ljubljani
tadej.stegu@teof.uni-lj.si

UDK: 616-036.21:2-472
(2-475+27-184.6)
Pregledni rad (Review)

RADOSNA VIJEST MEĐU LOŠIM VIJESTIMA. Pandemija i navješćivanje kerigme

Sažetak

Pandemija COVID-19 otkrila je veliku ranjivost društva i pojedinaca koji su bili njome uhvaćeni. Strah izazvan ovom krizom često pojačavaju masovni mediji koji šire negativne vijesti. Međutim, čak i u takvim situacijama i pojedinci i zajednice mogu pronaći psihološku podršku i otpornost povezane s vjerom. Rad istražuje suvremene trendove kateheze u Katoličkoj Crkvi, s posebnim naglaskom na kerigmatsku katehezu. Ova ima za cilj produbljivanje osobne vjere kao odnosa, koji vjerniku daje stabilnost čak i u vremenima neizvjesnosti ili nevolje. U vrijeme nevolja poput pandemije COVID-19, kerigmatska kateheza pojavljuje se kao bitan aspekt propovijedanja Crkve. Najava Božje ljubavi i milosrđa pomaže pojedincima prevladati strah i besmislenost dok ulaze u novu dimenziju odnosa koja ne završava smrću. Usred naizgled beskonačnog tijeka negativnih događaja, proglašenje kerigme svijetli kao jedinstvena dobra vijest. Kerigmatska dimenzija kateheze također je naglašena u novom Direktoriju za katehezu koji utvrđuje glavne smjerove kateheze u sljedećim godinama. Istodobno, iako ne daje izravan odgovor na pandemiju COVID-19, pruža stabilnu orijentaciju katehezi.

Ključne riječi: *pandemija, kerigma, kerigmatska kateheza, Direktorij za katehezu*

Uvod

Suvremeno je društvo i naša kultura jako sklona negativnim vijestima. Nije li nešto negativno, skoro to više nije ni vijest. I vrijeme u kojem živimo bogato je okolnostima koje donekle opravdavaju negativne vijesti, a to su: klimatska kriza, globalno zatopljenje, pandemija COVID-19 i

upravo one čovjeka stalno podsjećaju na njegovu ugroženost, smrtnost i konačnost. Pandemija COVID-19 razotkriva veliku ranjivost društva i pojedinaca koji su bili njome uhvaćeni.

Strah izazvan ovom krizom često još i dodatno pojačavaju masovni mediji koji šire negativne vijesti. Tijekom pandemijske krize, već i površno praćenje medija pokazalo bi iznenađujući odgovor pojedinaca na mjere za suzbijanje širenja bolesti COVID-19. Apokaliptične izjave nekih pojedinaca u vezi s iskustvom ove epidemije, objavljene krajem ožujka 2020. u subotnjem prilogu časopisa Delo, jasno pokazuju iznenađujući strah, gađenje i malodušnost koje su ljudi javno izrazili. "Ljudska je rasa bolesna. Virus će je uništiti ili izliječiti", kaže njemački književnik i scenarist. "Znam da ništa više neće biti kao do sada. Svi ćemo se više i više bojati. Tako smo krhki, goli. Gole mase, ne više bogovi, kako nam se činilo prije mjesec dana", priznaje Cristina Battocletti, talijanska spisateljica i urednica. Poznati talijanski biolog, primatolog i profesor koji radi u New Yorku, izjavio je: "Zatvoren sam sa svojom obitelji u našem njujorškom stanu, poludim. Tješim se činjenicom da se za sada sva naša patnja svodi na vikanje jednih na druge."[1] "COVID-19 bacio je svijet s puta i poljuljao filozofiju i vjeru mnogih ljudi, zamaglio ili razjasnio pogled na sebe, svoje voljene, na sve ono što čovjek u životu ima, ono što se nikada nije usudio biti, što čini ili ono što si nikada nije usudio učiniti."[2] Mediji, koji obično egzistencijalna pitanja ne smatraju vrijednima spomena, na naslovnicama saželi su mišljenja i strahove psihijatara da će se, kad epidemija završi, raspasti mnogo više prijateljstava i partnerstava nego inače. "Što smo duže izolirani, to je ova izolacija sve teža, jača je želja da ponovno budemo zajedno", kaže psihijatar Vladimir Milošević.[3] "Bilo je dovoljno vremena u karanteni da se pozabavim sobom, radi životne ravnoteže: Jesam li bio voljen? Jesam li volio dovoljno? Jesam li sretna? Jesam li i ja bio sretan u svom životu? Jesam li možda previše sebična? Koliko je pohlepa obilježila moj mali svijet, nakupljen nepotrebnim stvarima svuda okolo?"[4] Neki su pandemiju prepoznali kao "crnu rupu značenja"[5] i otkrivali da će se nakon nje sve (uključujući odnose i vrijednosti) morati obnoviti. Postala je *kairos* u kojem čovjek ulazi u istinu o sebi: "Trenutak kada se ljudsko biće osjeća jednako malenim koliko zapravo i jest."[6]

---

1 Patricija Maličev, Ves svet je kakor, *Delo – Sobotna priloga*, 28. ožujka (2020.), 4–7.

2 Polona Malovrh, Čas po epidemiji: več ločitev, manj prijateljev, *Delo*, 18. travnja (2020.), 1.

3 Vesna Milek, Dlje ko smo bili izolirani, močnejša je želja po tem, da bomo spet skupaj, *Delo – Sobotna priloga*, 25. travnja (2020.), 5.

4 Polona Malovrh, Čas po epidemiji: več ločitev, manj prijateljev, 1.

5 Aljoša Kravanja, Pandemija kot črna luknja smisla, *Delo – Sobotna priloga*, 28. ožujka (2020.), 12.

6 Zorana Baković, Trenutek, ko se človeško bitje počuti natanko tako majhno, kot je v resnici, *Delo*, 28. ožujka (2020.), 14.

Relativno mala stvar, poput moguće infekcije virusom koja se za veliku većinu ne čini značajno gorom od gripe ili čak prehlade, kod mnogih je ljudi izazvala šokove, što ukazuje na nedostatak otpornosti i otkriva nevjerojatnu krhkost njihovih odnosa i smisla života.

Međutim, čak i u takvim situacijama i pojedinci i zajednice mogu pronaći psihološku podršku i otpornost što proizlazi iz njihove vjere, što se također pokazalo u prvim mjesecima pandemije i razlog je našeg istraživanja, na koji bi način kateheza i u vrijeme poslije pandemije što više krijepila vjeru i otpornost vjernika u svakidašnjim kušnjama i nevoljama.

1. Pandemija i vjera

Tijekom prvog vala pandemije i neposredno nakon nje bilo je moguće u raznim medijima pratiti iskustva pojedinaca i obitelji koji su isto razdoblje proveli, ne kao tragično vrijeme, već kao razdoblje kada su bili zadovoljni unatoč kalvariji. "Dobra strana tog vremena bila je to što smo se upoznali u svojim odgovornostima, djeca su zapravo vidjela što otac radi na poslu, morali smo se prilagoditi jedni drugima, naučiti se dogovarati jedni s drugima tko će i kada koristiti računalo, planirati svoj rad, rješavati sukobe koji su se među nama pojavili i slično", kaže kateheta, supruga i majka četvero djece.[7] "Osobno sam se osjećao sjajno", kaže svećenik koji je tijekom *lockdowna* slavio sv. mise na Facebooku, a kontakt s vjernicima održavao je telefonom i *Messengerom*.[8] Svećenik, koji je prebolio zarazu i puno pretrpio, čak tvrdi da je zahvalan na ovom iskustvu.[9]

Vjera se pokazuje kao čimbenik koji jako utječe na to da netko objektivno sličnu situaciju doživi tragičnom i slomi ga, dok je drugi doživljava kao nešto korisno i čak je zahvalan u istoj ili objektivno gledajući još većoj kušnji. Poznato je, a i mnoga različita istraživanja potvrđuju, kako duhovnost i religioznost podupiru čovjeka i pružaju mu smisao podnošenja kušnje i trpljenja. Za vjernike traumatično iskustvo može produbiti vjeru, ali općenito, iskreno religiozni ljudi fleksibilniji su i skloniji unutarnjem rastu. "Kad pronađemo Boga ili višu silu, shvatimo da nismo središte svemira. Ne razumijemo puno o ljudskom postojanju, ali sve ima svoj poredak i svrhu. To nam pomaže da shvatimo da naša patnja nije slučajna ili besmislena."[10] Pojedinac otkriva svoju humanost – volju za životom i sposobnost ljubavi – u međuljudskim odnosima. Kao što pojedinac može doživjeti posttraumatski rast i ojačati, isto vrijedi i

---

7 Simona Jeretina, Izkustvena kateheza, *Naša kateheza* 69 (2020.), 18.

8 Brigita Perše, Pastorala v času koronavirusa, *Cerkev danes* 54 (2020.) 3, 29.

9 Šime Doljanin, *Zbog 'Covida groznog' borio sam se za život, ali sam mu ipak itekako zahvalan*, Bitno.net, (28. rujna 2000.), u: https://www.bitno.net/vjera/svjedocanstva/ekskluzivno-splitski-svecenik-sime-doljanin-zbog-covida-groznog-borio-sam-se-za-zivot-ali-sam-mu-ipak-itekako-zahvalan (01. 10. 2020.).

10 Sherly Sandberg, *Možnost B: kako se spoprimemo s stisko in se pod pritiskom ne stremo, temveč v sebi odkrijemo moč in življenjsko radost,* Mladinska knjiga, Ljubljana, 2019., 115.

za zajednice.[11] Borysenko također navodi duboko uvjerenje da je život smislen među ključnim karakteristikama koje vode do veće fleksibilnosti.[12] Duhovnost se u ovom kontekstu ne razumije kao suprotnost fizičkoj ili materijalnoj, već označava najvišu kvalitetu savršenog čovjeka kroz koju se može ostvariti osobnost i svijet promijeniti.[13] Ljudi su duhovna bića jer se neprestano pitaju: tko sam ja, koji je smisao mog života, koji je smisao patnje, odakle sam i kamo idem. Što je viša razina vjernosti i duhovnosti, to je bolja kvaliteta života. Prema nekim istraživanjima, kategorije duhovnosti (molitva, vjera, religija) imaju jači utjecaj na mentalno zdravlje od kategorija tjelesnog zdravlja.[14]

U nastavku, stoga usmjeravamo pažnju na suvremene trendove kateheze u Katoličkoj Crkvi, s posebnim naglaskom na kerigmatsku katehezu, koja je usmjerena produbljivanju osobne vjere pojedinca i kršćanske zajednice.

2. Vjera i kerigmatska kateheza

Otvaranje egzistencijalnih pitanja u katehezi nije nešto novo i nikako nije posljedica krize u kojoj se čovječanstvo našlo 2020. godine. Nizozemski katekizam, naprimjer već godinu dana nakon završetka Drugoga vatikanskoga koncila, stavlja u početnu točku govora o Bogu pitanja koja su čovjeka oduvijek mučila: Tko sam ja? Što je čovjek? Koji je smisao ovog života? Je li čovjek doista poput vrapca koji leti u ovaj život od mračne noći i već odleti, u nepoznatu noć? Danas si čovjek postavlja pitanje drugačije nego Germani u vrijeme kralja Edvina – ali pitanje ostaje isto.[15] Kateheza već dugo nije samo pouka o istinama u koje zajednica zajedno vjeruje, već Božji poziv pojedincu u puninu života.[16] Kateheza pomaže pročistiti Božju sliku i upoznati Boga sve više i više. Nevolja pandemije tako se može prepoznati kao prilika kada mnogi dovode u pitanje značenje vlastitoga postojanja i postojanje ili nepostojanje Boga i vječnoga života. To je prilika da objavimo radosnu vijest koja odjekuje među lošim vijestima: da kršćanski Bog nije mrzovoljan redatelj i ne skriva se iza kulisa, već je u svijetu i djeluje u ljudima te ih spašava od strahota i straha od smr-

---

[11] Sherly Sandberg, *Možnost B: kako se spoprimemo s stisko in se pod pritiskom ne stremo, temveč v sebi odkrijemo moč in življenjsko radost*, 2019., 182.

[12] Joan Borysenko, *Saj ni konec sveta: razvijanje prožnosti v časih sprememb*, Eno, Nova Gorica, 2010., 13–27.

[13] Gerald L. Sittser, *Resilient Faith: How the Early Christian »Third Way« Changed the World*, Brazos Press, Grand Rapids, 2019.

[14] Bojana Filej i Miha Kaučič, Vpliv duhovnosti na kakovost življenja starejših v domačem in institucionalnem okolju, *Bogoslovni vestnik* 79 (2019.), 555–576.

[15] Holandski škofje, *Krščansko oznanilo. Holandski katekizem za odrasle*, Obzorja, Maribor, 1972., 20–21.

[16] Janez Vodičar i Józef Stala, Kateheza v službi vzgoje za kulturo poklicanosti, *Bogoslovni vestnik* 29 (2019.), 1088.

ti koje ih osakaćuju. U vremenima katastrofe kršćanin ne vidi Boga kao zlog i mrzovoljnog redatelja koji udobno sjedi iza kulisa i uživa u svjetskim događajima, ali u Bogu prepoznaje izvor snage koji djeluje u pojedincima i zajednicama i koji pokazuju solidarnosti i požrtvovnu ljubav i u takvim situacijama.[17]

U svojoj apostolskoj pobudnici Radost evanđelja, papa Franjo naglašava da je Crkva posljednjih godina ponovno otkrila bitnu ulogu prvog navještaja ili kerigme: "Isus Krist te voli i dao je svoj život da te spasi. Sada svaki dan živi s tobom kako bi te prosvijetlio, ojačao i oslobodio." Ovaj razglas nazivamo prvim, ne zato što je na početku, a zatim zaboravljen i zamijenjen drugim sadržajem koji ga nadilazi. Prvi je u kvalitativnom smislu jer je to glavni navještaj koji moramo iznova i iznova na razne načine čuti i iznova i iznova proglašavati u jednom ili drugom obliku tijekom kateheze. Ne smijemo misliti da se kerigma u katehezi kasnije napušta u korist navodno "čvršće" formacije. Ne postoji ništa čvršće, dublje, sigurnije i mudrije od ovog navještaja. Čitava kršćanska formacija prije svega je produbljivanje kerigme koju sve više osvajamo i pomaže nam da pravilno uočimo svako pitanje koje se obraća u katehezi.[18] Papa Franjo u nastavku kaže kako je naviještanje Krista dokaz da vjerovati u njega i slijediti ga nije samo nešto stvarno i ispravno, već i lijepo, što može ispuniti život novim sjajem i dubokom radošću čak i usred kušnji.[19]

Kerigmatska kateheza ima za cilj produbljivanje osobne vjere kao odnosa, koji vjerniku daje stabilnost, čak i u vremenima neizvjesnosti ili nevolje. U vrijeme nevolja poput pandemije COVID-19, kerigmatska kateheza pojavljuje se kao bitan aspekt propovijedanja Crkve. Najava Božje ljubavi i milosrđa pomaže pojedincima da prevladaju strah i besmislenost dok ulaze u novu dimenziju odnosa koja ne završava smrću. Usred naizgled beskonačnog tijeka negativnih događaja, proglašenje kerigme svijetli kao jedinstvena dobra vijest.

3. Usmjerenja kateheze u vrijeme i poslije pandemije

25. lipnja 2020., Papinsko vijeće za promicanje nove evangelizacije predstavilo je javnosti novi Direktorij za katehezu[20]. Direktorij nije izravan odgovor na izazove koje razdoblje pandemije stavlja katehetskom djelovanju Katoličke Crkve, već je plod kontinuiranih napora Crkve, kako bi njezin navještaj i kateheza pomogla suvremenom čovjeku rasti u vjeri.

---

[17] Tomáš Halík, Christianity in a time of sickness, *America* 222 (2020.) 8, 26. u: http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=f5h&AN=142679112&lang=sl&site=eds-live (16. 09. 2020).

[18] Usp. Papa Franjo, Apostolska pobudnica o naviještanju evanđelja u današnjem svijetu *Evangelii gaudium – Radost evanđelja* (24. studenoga 2013.), 164–165., (dalje: EG)

[19] Usp. EG 167.

[20] Pontificio Consiglio per la promozione della Nuova Evangelizzazione, *Direttorio per la Catechesi*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2020.

Istodobno, neki osnovni elementi kateheze postaju sve jasniji, što Direktorij snažno ističe i sigurno će obilježiti katehezu u narednim godinama.

Crkva se već prije pandemije u svom propovijedanju posljednjih godina suočila s izazovima digitalne kulture. Za razliku od prošlosti, kada je kultura bila povezana s geografskim okruženjem, digitalna je kultura globalna, što također obilježava njezin razvoj i utječe na formiranje osobnog identiteta i međuljudskih odnosa. Katehetska pravila ne predstavljaju samo pitanja vezana uz digitalnu kulturu, već ukazuju i na načine na koje bi kateheza trebala postati ponuda koja će primatelju pomoći prihvatiti njezinu poruku u svom svijetu.[21]

Kerigmatska dimenzija kateheze također je jako naglašena u novom Direktoriju za katehezu koji utvrđuje glavne smjerove kateheze u sljedećim godinama. Srce kateheze navještaj je osobe Isusa Krista, koja nadilazi ograničenja prostora i vremena, kako bi se svakoj generaciji predstavio kao novost koja se nudi za postizanje smisla života. U ovoj perspektivi stavlja se jedan od temeljnih naglaska svojstvenih katehezi: milosrđe. Kerigma je navještaj milosrdnog Oca koji ide ususret grešniku. Taj više nije isključen, već je privilegiran i pozvan na slavlje spasenja, koje je u oproštenju grijeha. U tom kontekstu dolazi do izražaja iskustvo katekumenata kao puta ponuđenog oproštenja i novog života u zajednici s Bogom; praksa katekumenata nadahnjuje katehetsku praksu i daje joj karakter trajnog obraćenja.[22]

Osrednjost kerigme treba shvatiti u kvalitativnom, a ne u vremenskom smislu. Mora biti prisutan u svim fazama kateheze i u svakoj katehezi. Uvijek se dogodi taj prvi navještaj jer je Krist jedini koji čovjeku treba. Vjera nije nešto očito za što se čovjek drži kad je u potrebi, već čin slobode koji uključuje sav život. Ovo je kerigma: da Bog nije dalek i nije ravnodušan do tebe! Bog te voli! On te toliko voli da je Isus Krist umro i uskrsnuo za tebe! Krist živi pored tebe kako bi te prosvijetlio, dao ti snagu i oslobodio te svih strahova i zarobljeništva. Bog želi imati odnos s tobom; želi da mu budeš sin i kći! Uništio je smrt i grijeh u Kristu – da bismo ti i ja mogli biti dijete Božje i da bismo prepoznali Boga kao Oca.

"Kršćanska je vjera prije svega prihvaćanje Božje ljubavi objavljene u Isusu Kristu, iskreno prihvaćanje njegove osobe i slobodna odluka da se ide za njim. Ovo 'da' Isusu Kristu uključuje dvije dimenzije: povjerljivo predavanje Bogu (fides qua) i ljubazni pristanak na sve što je On objavio (fides quae)",[23] naglašava Direktorij, pozivajući se na Katekizam: "'Vjerovati' uključuje zato dvojak odnos: prema osobi i prema istini; prihvaća istinu iz povjerenja u osobu, koja je tvrdi."[24]

---

[21] *Isto*, 359–361.

[22] *Isto*, 61-64.

[23] *Isto*, 18.

[24] Hrvatska biskupska konferencija, *Katekizam Katoličke Crkve*, Glas Koncila, Zagreb, 177.

Zaključak

Iako Direktorij za katehezu ne daje izravan odgovor na pandemiju COVID-19, istodobno pruža stabilnu orijentaciju katehezi. Razdoblje pandemijske krize otkrilo je krhkost odnosa i smisla života mnogih pojedinaca koji su na događaje reagirali sa strahom, gađenjem i malodušnošću. Usamljenost i sama činjenica pandemije poljuljala je neka uvjerenja i izvjesnosti i natjerala na preispitivanje života i rada pojedinca i društva i potragu za čimbenicima koji bi ljudima pružili veću otpornost i sposobnost da izađu iz nevolje čvršći. Čini se da je rast osobne vjere jedan od važnih elemenata koji doprinose otpornosti pojedinca i zajednice. Direktorij za katehezu, predstavljen sa strane Papinskoga vijeća za promicanje nove evangelizacije u vrijeme kada se čovječanstvo suočava sa sveobuhvatnim posljedicama pandemije, daje usmjerenje katehezi u sljedećim godinama s odlučnim fokusom na proglašenje kerigme kako bi pomogla pojedincima i kršćanskoj zajednici rasti u vjeri, koja je prije svega živi odnos s osobom (vjerovati Kristu), a ne samo vezanost za određene istine. Kerigmatska se kateheza tako pokazuje nužnom dimenzijom crkvenog navještaja, čak i u vremenima kušnje poput pandemije COVID-19, jer navještaj Božjeg milosrđa i njegove ljubavi prema čovjeku pomaže pojedincu da iz straha uđe u novu dimenziju odnosa, koji ne završava smrću.

GOOD NEWS AMONG BAD NEWS.
The Pandemic and the proclamation of the Kerygma

Abstract

The COVID-19 pandemic has revealed a great vulnerability of society and individuals who had been caught by it. The fear caused by this crisis is often augmented by the mass media spreading negative reports. However, even in such situations both individuals and communities can find faith related psychological support and resilience. The paper explores the modern trends of catechesis in the Catholic Church, with a special emphasis on the kerygmatic catechesis. This aims at deepening personal faith as a relationship, which gives the believer stability even in times of uncertainty or distress. During the time of trial such as the COVID-19 pandemic, the kerygmatic catechesis appears as an essential aspect of the Church's preaching. The announcement of God's love and mercy helps individuals overcome fear and meaninglessness while entering a new relationship dimension which does not end with death. Amid seemingly endless flow of negative events, the proclamation of Kerygma shines

as the only good news. The kerygmatic dimension of catechesis is also emphasized in the new Directory for Catechesis which sets out the main directions of catechesis in the coming years. At the same time, although not giving a direct response to the COVID-19 pandemic, it provides a stable orientation to the catechesis.

Keywords: pandemic, kerygma, kerygmatic catechesis, Directory for Catechesis

Dr. sc. Bruno Petrušić
Fakultet društvenih znanosti,
Pontifikalno sveučilište sv. Tome Akvinskog (Angelicum), Rim
bruno.petrusic@gmail.com

Darko Rapić
Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Splitu
darkorapic7@gmail.com

UDK: 323.266:27-752
351.774.7:616-036.21COVID-19
Pregledni rad (Review)

CONSPIRACY THEORIES AND FAKE NEWS WITHIN (CRITICAL) RELIGIOUS EDUCATION

Abstract

Critical thinking is a set of genuine educational tools for discriminating the fake from the true, the hidden from the transparent and is, as such, at a crucial method for any relevant educational venture within the current in-crisis state of affairs. This paper analyses and presents methods of critical thinking about conspiracy theories involving the COVID-19 vaccination, and fake news on the migration crisis within religious education. The reason for this approach lies in the fact that the Church and religious education in Croatia are relevant social instances. Regarding various conspiracy theories about the COVID-19 vaccination, Vatican released a Note on morality of using some anti-COVID-19 vaccinesdeclaring it to be morally acceptable, if no alternative is available, receiving the vaccine developed from the cell lines derived from tissues obtained from abortion. But, in spite of these efforts, conspiracy theories and fake news prevail. It is, hence, necessary to include more critical thinking tools and methods in the educational system, as proposed by this paper for the purpose of (critical) religious education.

Keywords: *COVID-19; religious education; critical thinking; fake news; conspiracy theories.*

1. The role of Catholic religious education in the Croatian educational system

For thirty years, the religious education has been a fundamental part of the educational system in Croatia. As a school subject in the field of culture and education, religious education has a special task and undisputable value throughout the entire educational system. This task is an answer to the request for integrated human education[1], and is consistent with the mission and nature of the Catholic Church of proclaiming the Gospel to people of all times. Its mission is carried out in various areas of social life, as well as in the area of public education, especially in parishes and schools as places of education. In this way, the Church fulfils its ministry of service in the area of education and formation.[2]

By the *Agreement between the Holy See and the Republic of Croatia on the Development of Education and Culture* from 1996, Croatia, in accordance with the principle of freedom of religion, undertook to guarantee the establishment of a Catholic religious education in all public schools, as well as in preschool institutions, as part of the school curriculum and programme.[3] Two years later, the Croatian Bishops' Conference published the *Plan and programme of Catholic education in elementary school*.[4] It was designed to adapt the religious and educational components of content, goals and aims for achieving integrated and comprehensive education. In doing so, the Plan followed the methodology of an open curriculum, seeking a lasting effort of religious teachers in their adaptation and work, special circumstances and needs of pupils/students in different parts and areas of Croatia. In didactic-methodological terms, this meant that with the help of the Programme, the teacher has sufficient knowledge and opportunity of creative work in the realization of educational goals, strategies and methodological approaches that need to be developed.[5] The last

---

1 Cf. Valentina Mandarić, Odgojna, kulturna i evangelizacijska dimenzija vjeronauka u školi, *Kateheza*, 23 (2001.) 1, 5.

2 Cf. Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, *Program katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2003., 6.

3 Cf. Ugovor o suradnji na području odgoja i kulture, *Hrvatska biskupska konferencija*, in: https://hbk.hr/ugovor-o-suradnji-na-podrucju-odgoja-i-kulture/ (02.04.2021.), art. 1.

4 The Catholic Religious Education programme has undergone several editions. The first program was called: Curriculum of Catholic Religious Education in Primary School, and was published in 1991. Then, in 1998, the Plan and Programme of Catholic Religious Education in Primary School was published, and saw a second edition in 2003, under the name Programme of Catholic Religious Education. In 2006, it was defined according to the Croatian National Education Standard (CNES) and was valid as such until 2019, when the Curriculum for the subject Catholic Religious Education for primary schools and grammar schools in the Republic of Croatia was published. It is currently a valid curriculum for the teaching of Catholic religious education in primary and secondary schools in the Republic of Croatia.

5 Cf. Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, *Program katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1999., 1-7.

curriculum for primary and secondary school[6] continues on this path, offering "modern communication and didactic-methodological activities, strategies, approaches and methodological tools in the processes of creative and collaborative learning and teaching."[7] An important difference from the previous programme is that emphasis is given to educational outcomes, and not religious content, while the curriculum itself contains recommendations for their implementation. Religious teachers have been given even greater freedom in achieving educational outcomes and estimating for themselveshow many school periods they need for a certain outcome.

The Croatian bishops noted that at the heart of religious education is the human person that needs to be promoted in a way that helps children and young people to perceive the religious component as an indispensable factor for their growth in humanity and freedom. Religious education, thus, ,seeks to help mature the deep *questions of meaning* that young people carry within themselves, showing how the Gospel of Christ provides true and right answers.[8] The Ministry of Science and Education has focused on critical thinking in its 2019 *Decision on the implementation of the Catholic vocational education curriculum for primary and secondary schools* document.[9] Among other things, this document states that Catholic religious education contributes to an objective critical approach to life in the face of the phenomena and challenges of the modern world and society, such as the phenomena of migration and the COVID-19 pandemic. In the light of the Catholic faith, religious education enables students to think argumentatively and critically, and to acquire a fundamental knowledge about man, society and the world.[10]

2. Critical thinking as a role of religious education

Contemporary education requires an integrated and holistic approach to the whole person. This includes intellectual, spiritual, moral and social dimensions of person, which is, in its intrinsic dignity, the fundamental and basic value of every society. Religious education, as mentioned ear-

---

6 Narodne novine, *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Katolički vjeronauk za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*, 10/2019.

7 *Ibid.*

8 Cf. O vjeronauku u školi i župnoj katehezi – Poruka hrvatskih biskupa, *Hrvatska biskupska konferencija*, in: https://hbk.hr/dokumenti-hbk/o-vjeronauku-u-skoli-i-zupnoj-katehezi-poruka-hrvatskih-biskupa/ (03.04.2021.), no. 2.

9 Narodne novine, *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Katolički vjeronauk za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*, 10/2019.

10 On the importance of critical thinking within the education system, see: Loredana Lombardi, Are you a critical thinker – and can you teach critical thinking to students?, *School Education Gateway*, in: https://www.schooleducationgateway.eu/en/pub/viewpoints/experts/a-critical-thinker-.htm (02.04.2021.).

lier, is and should be the primary educational locus for achieving this objective and content, where this fundamental value is unquestionably affirmed.[11] To be able to achieve this role, we propose incorporation of critical thinking tools into the methodological and didactical means and aids of religious education.

Thinking is the first thing that people need to be taught in schools. After they learn to think properly, they need to learn to think on their own, and not just for themselves but for the community as well. Proper thinking implies thinking with understanding, as opposed to thinking and learning by heart. Learning sheer facts to merely be reproduced later does not involve proper thinking. Proper thinking leans on thinking and learning by heart, but also introduces understanding and theological structure of both the learning and thinking processes. It is analogue with faith – how it is passed down to new generations (memorised), how it is taught (by "religious logic") and how young people are initiated into the faith. The present analogy is, thus, drawnbetween the initiation into faith in three phases[12] and introduction of critical thinking into the educational process. While initiation ends with internalized faith, education yields the acquisition of critical competences.

There are three fundamental assumptions concerning critical thinking: it is reflective, reasonable and responsible. When we say that critical thinking is reflective, what first comes to mind is the data or information that is the content of reflection. All relevant and important information about a topic that we wish to approach critically need, therefore, to be included. Said information can be found in various places, but it is important to try to be objective as much as possible. This information will later be the material for analysis, which assumes reason. Critical thinking is, consequently, reasonable –we are looking and searching for reasons using the reasons we have in mind. The reasons that we are searching for concern the relevant and important information we reflect upon. We need to receive and approach it critically – to frame it contextually within the relevant knowledge we possess. In other words, we need to understand this information. When we do, critical thinking is responsible for making an informed decision about the reasons found.[13] The reason present in mind when embarking on this critical adventure with the relevant infor-

---

[11] Cf. Valentina Mandarić, Odgojna, kulturna i evangelizacijska dimenzija vjeronauka u školi, 5-17.

[12] These three phases refer to: (1) learning by heart; (2) learning religious logic and (3) internalization of religious content within the individual and incorporation of that individual into the religious community. This is noticeable in the sacramental structure of the Christian initiation process that starts with Baptism, proceeds with Eucharist and ends with Confirmation.

[13] This can be seen as contextually coherent with the earlier mentioned sacramental structure of Christian initiation where in Confirmation young Catholics make an informed decision about reason (Eucharist) that they were taught and that they now understand.

mation, data and reasons, is and should be the true knowledge that one can arrive at and realize.

Since the main objective and aim of religious education is truth itself, it seems reasonable to include critical thinking more significantly in the methodological and didactical corpus of religious education. Especially so since it can be even theologically justified and grounded in the sacramental structure of Christian initiation. Critical thinking is a set of genuine educational tools for discriminating the fake from the true, the hidden from the transparent and is, as such, a necessary method for any relevant educational venture within the current in-crisis state of affairs. Critical thinking is "an essential skill because it helps individuals and groups analyse problems with efficiency and speed, and identifies potential risks that are not explicit."[14] We need to equip students with tools and methods that will help them to think properly and critically about the world. The main critical thinking tools are already well known. Here we propose: critical survey questionnaire; personal testimony; media analysis and thought experiments when concerning fake news; and: Occam's razor; blended learning and reverse engineering when conspiracy theories are in question.

3. Suggestions of some critical thinking tools in religious education regarding fake news and conspiracy theories

Here we introduce a short analysis of the phenomenon of fake news about the migrant crisis, and various conspiracy theories about COVID-19. The idea is to propose critical thinking tools for the implementation of these topics into Catholic religious education. When incorporated into religious education, these critical thinking tools slightly change the nature of religious education, turning it into a more critical mode and role within the overall educational system.

3.1. False news and objective journalism in the context of the migration crisis

When the shipwreck of North African refugees took 250 human lives near Lampedusa[15] in 2013, it took two years for European politicians and media to realize the threat of the migrant crisis that took its peak in 2015. In the search for a better life and secure future, more than a mil-

[14] Violla Makhzoum and Mazen Jabboru, Critical Thinking and its Role in Facing Coronavirus, *International journal of Educational Research Review*, 5 (2020.) 4, 389.

[15] Cf. *Stravična tragedija: Potonuo brod s 250 migranata, deseci mrtvih*, in: https://dnevnik.hr/vijesti/svijet/kod-sicilije-potonuo-brod-s-najmanje-200-ljudi---306785.html (02.04.2021.).

lion refugees[16] tried to enter Europe. The European leaders undertook to organize conferences and formal political events to find a just and universal European solution for migrants and refugees, but nothing happened. To illustrate, the Dublin III Regulation demonstrated ineffectiveness in responding to such a situation, pointing to structural failures and numerous shortcomings in its implementation. The result of all this was the European migration crisis.[17]

This phenomenon soon became a major issue in public and media discourse. The question of interest here is how the media viewed and represented the immigrants who were still arriving to merge with the European public. Some broadcasters or portals openly expressed their own views on reporting the news about the migrant crisis. It is the political and ideological worldview of the media that decides on the headlines when reporting on migrants. Sead Alić explains that media manipulation always contains a dose of truth, which is then shaped in the desired way.[18] For example, the killing of British soldier Lee Rigsby in the streets of London really happened[19], but the overemphasis on the perpetrators and a series of subsequent articles on the religion of the refugees arrived left a feeling of Islamophobia in European citizens. The influence of the media was also felt in the attitude of some Catholic believers who watched the whole situation with fear and insecurity, consequently not witnessing solidarity, mercy or the somewhat forgotten virtue of Christian hospitality.[20]

In order to develop objective and ethical journalism, the European Federation of Journalists (EFJ) has joined the fight against media manipulation by publishing "*Eight media kits for dealing with the migrant crisis.*"[21] The number one piece of advice for each journalist is to collect data as

---

[16] According to a report by the International Migration Organisation, one million new immigrants entered Europe by the end of 2015, while Eurostat recorded 1.7 million asylum applications. Of these, 555,761 immigrants were in Croatia. Cf. John Cosgrave, Karen Hargrave, Marta Foresti i dr., *Europe's refugees and migrants*, Overseas Development Institute, London, 2006., 28; Prosinac 2015: Obavijest o prihvatu i smještaju migranata u RH, *Ministarstvo unutarnjih poslova*, in: https://policija.gov.hr/podrska-zajednici/migranti/arhiva-obavijesti-o-prihvatu-i-smjestaju-migranata-u-rh-po-mjesecima/prosinac-2015-obavijest-o-prihvatu-i-smjestaju-migranata-u-rh/398 (02.04.2021.).

[17] The European migration crisis is the name for the period of intensive migration of Asian and African refugees to Europe between 2015 and 2019. The crisis manifested itself in the inability of the European Union's policy to respond to the situation in a timely and suitable manner.

[18] Cf. Sead Alić, *Mediji. Od zavođenja do manipuliranja*, AGM, Zagreb, 2009., 114-115.

[19] *Murder of Lee Rigby*, available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Murder_of_Lee_Rigby (02.04. 2021.).

[20] On the issue of violence in the context of the European migration crisis, see: Darko Rapić and Šimun Bilokapić, Nasilje u kontekstu europske migracijske krize, *Služba Božja*, 60(2020.)2, 133-159.

[21] Cf. *8 tips for migration coverage*, in: https://europeanjournalists.org/blog/2016/11/28/8-practical-tips-for-migration-coverage/ (02.04.2021.).

accurately as possible. Another important tip is to use the correct terminology not to misinform the public. The EFJ has also called for the correction of misrepresented and stereotyped images on migrants. The fact is that these people, and especially children, are exhausted, hungry and in need of help.

3.2. Some suggestions for a critical approach to religious education on migration and fake news

Within the Curriculum for the subject of Catholic religious education for primary and grammar schools in the Republic of Croatia, there is not a single educational outcome that would directly relate to the topic of migration, migrants and refugees. However, within the educational outcomes of primary and secondary Catholic education, we can find those outcomes that directly or indirectly relate to migrant issues.[22] The outcomes need not be directly related to the topic of migration as every religious teacher can find an opportunity to discuss migrants with each designated class within the given educational outcomes.

For example, the religious education curriculum for the second grade of primary school foresees the following educational outcome: "The pupil presents and describes the basic experiences of him-/herself, others and the world in which (s)he sees the bright and dark sides" (Elementary school KV A.2.1.), with the same outcome which says: "The pupil easily describes examples of the bright and dark sides of life from his or her own experience, recognizes the connection of certain behaviours and their consequences in relation to others. The pupil recognizes and describes situations from his or her environment in which it is seen how people are interconnected and responsible for the created world. The pupil suggests ways to help others in his or her environment and provides concrete help."[23] Also, the Curriculum of Catholic Religious Education for high school juniors, defines the annual educational outcome as follows: "The student explains the Christian conceptualisation of man in the image of God. The student analyses the Christian conceptualisation of man as man and woman. The student analyses the depictions of men and women in contemporary society (media, society). The student cites negative impacts on the dignity of men and women."[24]

Every student wants the educational content to be interesting and applicable in real life, which is why the religious teacher must be well pre-

---

[22] Cf. Mihael Prović, Izazov solidarnosti i mogućnosti vjerskog odgoja srednjoškolaca u Republici Hrvatskoj pred fenomenom migracijske krize u Europskoj uniji, *Crkva u svijetu*, 55 (2020.) 3, 651.

[23] Narodne novine, *Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Katolički vjeronauk za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj*, 10/2019.

[24] *Ibid.*

pared for each topic.[25]In the context of fake news and migration, several ideas can be proposed, in principle, for religious education. The religious teacher can prepare a survey questionnaire or group work to test the current attitudes of religious students toward migrants and refugees, and then discuss the results and refer to the Gospel. If possible, the religious teacher can bring a migrant or a refugee to class to give a testimony of his or her journey and life, in order to overcome stereotypes. In secondary schools, where religious students are better capacitated for critical thinking, the religious teacher can prepare media materials (video, audio or print-outs) about migrants and refugees. The task before the students would be to prove the (in)credibility of the content and the received information, i.e., to critically analyse the media information, while the role of the religious teacher is to explain how to recognize false and manipulative news.[26]Another approach to media materials that can easily show how fake news are easily made, and a task for students could be to create (fake) news based on a manipulated media image. In this way, students learn effectively and from experience not to believe everything they read or see on the social media. Finally, the religious teacher can doa(thought) experiment on their own or with students, in which false news will be spread at the class or school level, and then monitor its consequences.

3.3. Conspiracy theories about COVID-19 pandemic

What takes for the world to stop? This rhetorical question was left unanswered until recently, when the world faced the COVID-19 pandemic. In March 2020, the WHO declared a global pandemic caused by a respiratory zoonotic virus that arose from bats in natural settings. The whole story started in Wuhan, China, and, in just months, the virus spread globally. Politicians responded by a lockdown – economic, societal and territorial closure of countries while enormous financial resources were directed toward big pharmaceutical companies. By the end of 2020, a handful of pharmaceutical companies declared to have developed the vaccine thus bringing the global pandemic to a close. But the situation is not so simple, and the global pandemic shows no signs of stopping. One of the many problems concerns vaccine distribution, showing that European solidarity[27]is in a crisis. The other reasons why people distrust the political leadership and scientific community are conspiracy theories about the pandemic.

---

[25] The following detailed research sees how important school religious education is present in the lives of young people: Josip Šimunović, Utjecaj školskog vjeronauka na život mladih danas, *Kateheza*, 23 (2001.) 2, 134-149.

[26] For details on recognizing fake news, see: Tatjana Krpan Mofardin, Kako prepoznati lažne vijesti, *Knjižničar/Knjižničarka*, 9 (2018.) 9, 67-75.

[27] Cf. Bruno Petrušić, Kriza eurosolidarnosti, *Riječki teološki časopis*, 40 (2012.) 2, 351-364.

A conspiracy theory is an (narrative) explanation for an event or situation that invokes a conspiracy by sinister and powerful groups, mainstream media misinformation and some hidden variables of influential stakeholders. Very often these narrative explanations present an alternative history and facts about events, people and a certain media presentation of the event in question. Though it creates an alternative explanation based on some true events, it, mainly has a life of its own that also includes history and an inherent logic reinforced by circular reasoning.

The first and most important conspiracy theory that we present here concerns the origin of the virus. In this narrative, the virus had escaped from a Chinese laboratory in Wuhan, hence, this is a case of a man-made – rather than naturally emerged – virus, with an agenda of creating a new world order. This new world order is, in itself, a conspiracy theory, living a rich and fruitful life. Only, this time it has incorporated the COVID-19 pandemic in its narrative. Proponents of this conspiracy theory hold that there really exist a small group of people that rule the entire world: international institutions, political governments and worldwide economies. One of them is, apparently, billionaire and philanthropist Bill Gates, exploiting this pandemic to microchip the worldwide population and establish population control. The idea behind is that this small group, led by Gates, wants to control the global population through vaccine. Other conspiracy theories also fit within this new-world-order narrative: 5G technology, (Chinese) hostile takeover of the world economy, American presidential elections (Donald Trump was one of the major sources of "raw materials" for conspiracy theorists) on virtually every level of society.

There is, though, one conspiracy theory that interests us more than others because it directly affects the moral teaching of the Catholic Church and it concerns the vaccine developed from the cell lines derived from a foetus aborted in 1970s. This issue was so important that the Vatican released a *Note on morality of using some anti-COVID-19 vaccines*[28], declaring it to be morally acceptable, if no alternative is available, to receive the vaccine developed from the cell lines derived from the tissues obtained from the two foetuses that had been aborted.

3.4. Critical thinking tools in religious education on the subject of conspiracy theories

Dealing with conspiracy theories requires a lot of patience and persistence. When involved in a conspiracy theory discussion, one needs to indicate and point out the unjustifiability of the background assumptions

[28] Cf. Congregation for the doctrine of the faith, *Note on morality of using some anti-COVID-19 vaccines,* in: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20201221_nota-vaccini-antiCOVID_en.html (14.04.2021.).

and logically incoherent content of these narratives. This requires more time and knowledge for religious education teachers, which is why this paper offers three critical thinking tools as form of help in their work.

Occam's razor is a familiar critical thinking tool within philosophy and theology. In short, it instructs not to multiply entities beyond necessity. When dealing with alternative explanations, give preference to the simpler one – to the one that answers more questions instead of creating new ones. When applied to this issue of conspiracy theories, Occam's razor enables students to see incoherence within a conspiracy theory narrative. This tool can be used in different ways. The first approach focuses on its simple application in alternative narratives – one created by mainstream and the other by obscure conspiracy theorists. The other application is engaging students in the production of alternative narratives, providing them all needed recourses. One group of students would have to create a normal narrative about one simple event, and the other an alternative narrative about the same simple event but using alternative facts, events and explanations. This exercise will show students how easy it is to produce alternative narratives, but also how hard it is, at the same time, to create a narrative that is coherent.

Blended learning[29] is a learning model that combines traditional forms of teaching, online learning, group discussion and critical thinking in general. It is used to incorporate various, namely online, sources of information aimed to build a student's character and critical approach. The application of this model implies responding to critically formed questions about background assumptions regarding some narrative explanations, followed by investigating alternatives. It can be applied to various texts, such as newspaper articles, blog posts as well as YouTube videos and social media discussions.

The last critical thinking tool proposed here for the purpose of critical religious education is reverse engineering.[30] This tool is used in many fields, especially in the STEM area and IT fields, but is uncommon in religious education methodological settings. As the name says, this is engineering that has been reversed. It includes and develops logical thinking competences and analytical skills in students. Applied to the topic of conspiracy theories, it includes analytical examination of the presented narrative: gaining insight into its logical construction and fundamental assumptions, while deconstructing the presented narrative into smaller logical parts from which the students, then get the task of combining another, alternative narrative using the same smaller parts and elements. Using these and other tools of critical thinking equips students with crit-

[29] Cf. Sandy Ariawan, Building Critical Thinking in COVID-19 Pandemic Era: Impossible or I am Possible?, *Jurnal on advanced science HuB*, 6 (2020.) 2, 127.

[30] Daniel Dennett, *Darwin's dangerous idea. Evolution and the meanings of life*, Simon and Schuster Paperbacks, New York, 1995., 212-228.

ical competences and skills. At the same time, they learn relevant and important information, they learn to see and search for logical coherence as an important element of a truthful narrative or explanation of a phenomenon, event or fact. And this exactly is the main goal and objective of (critical) religious education: truthful knowledge about the world, society and man.

Conclusion

Contemporary education requires an integrated and holistic approach to the whole person within the contextual framework that can be described as a pluralistic and multi-levelled contemporary society. Here we claim that religious education can and should be the main ingredient of this approach. The religious teacher has been given an even greater freedom in achieving educational outcomes and estimating for themselves how many school periods they need for a certain outcome. This obliges the religious teacher to equip their students with tools and methods that will help them think properly and critically about the world. Here an analogy is drawnbetween a three-phase initiation into faith and introduction of critical thinking into the educational process. While initiation ends with internalized faith, education results in the acquisition of critical competences. There are three fundamental assumptions concerning critical thinking: it is reflective, reasonable and responsible.

Within the Curriculum for the subject of Catholic religious education for primary and grammar schools in the Republic of Croatia, there is not a single educational outcome that would directly relate to the topics of migration, migrants and refugees, or conspiracy theories, for that matter. However, some of the educational outcomes of primary and secondary Catholic education indirectly relate to these issues. Consequently, there is no need for the outcomes to be directly related to these topics, because the religious teacher can, within the given educational outcomes, find an opportunity for each class to talk about them. This paper presents and proposes some critical thinking tools that can be easily incorporated in the religious education in the Croatian context: survey questionnaire or group work, personal testimony, media materials (articles, posts, news, social media…), study case (creating own fake news) and thought experiments, Occam's razor, blended learning and reverse engineering. All these tools for critical thinking can and should be included in the religious education as this very school subject has the potential of giving relevant answers to the request for integrated human education. The main goal of including these critical thinking tools into religious education teaching should be to enable students to be reflective, reasonable and responsible members of our society.

TEORIJE ZAVJERE I LAŽNE VIJESTI UNUTAR (KRITIČKOG) VJERONAUKA

Sažetak

Kritičko mišljenje skup je obrazovnih alata za razlikovanje lažnog od istinitog, skrivenog od transparentnog te je kao takvo ključna metoda za svaki relevantan obrazovni pothvat unutar trenutnog stanja krize. Ovaj rad analizira i prikazuje metode kritičkog promišljanja teorija zavjere o cijepljenju protiv COVID-19 i lažnih vijesti o migracijskoj krizi unutar vjeronauka. Razlog ovakvog pristupa leži u činjenici da su Crkva i vjeronauk u Hrvatskoj relevantne društvene instance. Što se tiče različitih teorija zavjere o cijepljenju protiv COVID-19, Vatikan je objavio bilješku o moralnosti korištenja nekih cjepiva protiv COVID-19. proglašavajući da je moralno prihvatljivo, ako nema alternative, primiti cjepiva razvijenih iz staničnih linija dobivenih iz tkiva pobačene djece. Unatoč tim naporima, danas prevladavaju teorije zavjere i lažne vijesti. Stoga je potrebno u odgojno-obrazovni sustav uključiti više alata i metoda kritičkog mišljenja, kako je predloženo u ovom radu u svrhu (kritičke) vjeronauke.

Ključne riječi: COVID-19, vjeronauk, kritičko mišljenje, lažne vijesti, teorije zavjere.

Doc. dr. sc. Iva Nežič Glavica
Teološki fakultet, Sveučilište u Ljubljani
iva.nezicglavica@teof.uni-lj.si

UDK: 27-532.3:616-036.21COVID-19
Izvorni znanstveni rad (Original scientific paper)

OBITELJ – CRKVA U MALOM I NJENI IZAZOVI U EPIDEMIOLOŠKIM UVJETIMA PANDEMIJE COVID19

Sažetak

Za vrijeme epidemije, kad su se doslovce preko noći zatvorile crkve, našla se u prvom planu uloga obitelji kao Crkve u malom, pozvane da ostvaruje trostruko poslanje na području liturgije, naviještanja i diakonije.

Na području liturgije dobro je došao prijenos misa putem medija, ali u tim misama nisu izravno sudjelovale obitelji s djecom. Budući da obitelji nisu željele u bogoslužju sudjelovati tek kao "nijemi gledatelji", bile su primorane tražiti dodatna gradiva pomoću kojih su na najbolji način uspjele sačuvati "malu zajednicu" u povezanosti s Bogom.

Na području naviještanja nametnuo se izazov kako katehizirati djecu. Očekivalo se od roditelja da će sami katehizirati djecu, ali velik broj roditelja nije dorastao toj zadaći. Iako je Slovenski katehetski ured (SKU) pripremao materijal, taj materijal nije zbog raznoraznih razloga stizao do roditelja. Svećenici i katehisti priznali su svoju nemoć te izrazili želju za obnovljenom katehezom i pastoralom koji će provoditi evangelizaciju djece i odraslih na jeziku suvremene multimedijalnosti.

Na području diakonije obitelj se našla na kušnji kako živjeti ljubav prema bližnjemu ne samo na riječima, već ponajprije na djelima. Brojne općine i župe organizirale su razne oblike karitativne djelatnosti koje su obiteljima omogućile da prema svojim mogućnostima održe župnu i obiteljsku zajednicu živom.

Ključne riječi: *Crkva u malom, liturgija, naviještanje, diakonija, epidemija*

Uvod

Za vrijeme epidemije bolesti COVID 19, kad su se doslovce preko noći zatvorile crkve te ispraznile vjeronaučne učionice, odjednom se u prvom planu pastoralne djelatnosti našla obitelj kao Crkva u malom. Iako je vod-

stvo slovenske Crkve bilo svjesno značenja obiteljske zajednice, ipak se tijekom pandemije osjećala nemoć, kako kod svećenika, tako i kod katehista. Većina je njih doduše željela biti vjernicima oslonac, ali se mnogi od njih u novoj situaciji nisu baš najbolje snašli. Na taj način obiteljima nije pružen dovoljan oslonac za ostvarivanje trostrukog poslanja: na području liturgije, naviještanja i diakonije. U ovom prilogu pokušat ću prikazati kakav je bio odaziv Crkve u Sloveniji na probleme što ih je prouzročio prvi val epidemije i kakav je taj odaziv bio u tri mjeseca drugoga vala.

1. Upute slovenskih biskupa za vrijeme epidemije COVID-19

1.1. Prvi val epidemije (od 12. 3. do 18. 5. 2020.)

Na proljetni val epidemije, kad je država bila u takozvanom *lockdownu*, Slovenska se biskupska konferencija, na temelju uputa Svete stolice i odluka Vlade Republike Slovenije, odazvala brzo i učinkovito. Već je 12. ožujka izdala izvanredne upute u kojima je u sedamnaest točaka odredila uvjete pod kojima će Crkva u Sloveniji djelovati za vrijeme epidemije. Do daljnjega bile su "otkazane sve mise, podjela sakramenata, sakramentalije, pučke pobožnosti, župna slavlja i ostali događaji te svi susreti."[1] Biskupi su vjernike do opoziva epidemije oslobodili od dužnosti sudjelovanja na nedjeljnim misama te im dozvolili "da odsutnost od bogoslužja nadomjeste molitvom, postom, dobrim djelima, čitanjem Božje riječi, praćenjem svetih misa na radiju i televiziji", pa i putem internetskih stranica. Preporučivali su primanje duhovne pričesti, a crkve su smjele ostati otvorene za osobnu molitvu nezaraženih vjernika. Do opoziva bio je ukinut vjeronauk u župnim prostorijama, a katehisti su bili pozvani "zamoliti roditelje da dotično gradivo razrade zajedno sa svojom djecom."[2] Razni oblici obrazovanja i župni susreti nisu bili dozvoljeni. Svećenici, redovnici i vjernici laici bili su pozvani da se preventivno samoizoliraju, da ograniče svoje izlaske te se u svojoj izoliranosti žarko mole za zdravlje bolesnika, zdravstvenog osoblja i što skoriji kraj epidemije. Slovenska biskupska konferencija otvorila je i svoju web stranicu na kojoj su objavljivani odgovori na pitanja vjernika glede bilo kakvih sumnji ili nejasnoća.[3] Budući da se nakon isteka prvog mjeseca epidemiološke prilike u državi nisu smirile, slovenski su kršćani bili primorani uskrsne blagdane provesti kod kuće, a biskupi su za tu priliku objavili naputke.

---

[1] Slovenska škofovska konferenca, *Izredna navodila slovenskih škofov za preprečevanje širjenja COVID-19: odpoved svetih maš do preklica*, 13. ožujka.2020., u: https://katoliska-cerkev.si/izredna-navodila-slovenskih-skofov-za-preprecevanje-sirjenja-koronavirusa-covid-19-odpoved-svetih-mas-do-preklica (25. 01. 2021).

[2] *Isto.*

[3] Usp. Slovenska škofovska konferenca, *Najpogostejša vprašanja in odgovori za katoličane ob epidemiji COVID19,* 15. ožujka. 2020., u: https://katoliska-cerkev.si/najpogostejsa-vprasanja-in-odgovori-za-katolicane-ob-epidemiji-covid19 (01. 02. 2021).

Zahvaljujući znatno boljoj epidemiološkoj slici, počelo je u svibnju postupno popuštanje ograničavajućih mjera, otvarale su se škole, vrtići i visokoškolski zavodi. Na snagu su stupile upute za uspostavu javnog bogoslužja u kojima je Slovenska biskupska konferencija uz (samo)zaštitne mjere i uvažavanje uputa Nacionalnog instituta za javno zdravlje dozvolila postupno otvaranje crkava za služenje misa i podjelu sakramenata.[4] Tijekom mjeseca svibnja bile su, uz uvažavanje Vladinih mjera, dozvoljene svibanjske pobožnosti za odrasle poslije odslužene mise u crkvama, kapelama i kućama. Biskupi su obitelji s djecom pozvali da prate prijenose svibanjskih pobožnosti na medijima (Radio Ognjišče, TV Exodus, …), a SKU na svojim web stranicama objavio je gradivo za djecu i odrasle.

Iako su se na prostoru cijele države postupno otvarali odgojno-obrazovni zavodi, Slovenska biskupska konferencija odlučila je da se župna kateheza i drugi oblici obrazovanja te župni susreti i dalje izvode na daljinu,[5] zato je vjeronaučna godina 2019/20. zaključena "na daljinu".

Nakon Vladina opoziva epidemije biskupi su još u dva navrata izdali posebne upute za dodatno popuštanje preventivnih mjera glede javnih bogoslužja u crkvama. Preporučivali su nedjeljne i blagdanske "mise na otvorenom", dok je za starije i bolesne vjernike i dalje bila na snazi mjera da prate mise putem medija. Svećenike su pozvali da prestanu s prijenosima misa preko interneta te počinju vjernike pozivati u domaće crkve. I ma koliko se svećenici radovali vraćanju vjernika u crkve, brojni su vjernici iz straha od zaraze ipak ostajali kod kuće.[6] Proljetni oratoriji, druženja i radionice tijekom ljetnih mjeseci održavali su se, u dogovoru s mjesnim ordinarijatom te uz uvažavanje uputa državnih ustanova, jedino u pojedinačnim župama, kućama duhovnih vježbi te u katoličkim društvima, odnosno organizacijama.[7]

1.2. Drugi val epidemije (od 18. 10. do 31. 12. 2020.)

U listopadu 2020. tijek župne kateheze prekinuo je drugi val epidemije koronavirusa. Došlo je do djelomičnog *lockdowna* države. Ponovno su bile zatvorene sve odgojno-obrazovne ustanove, kao i brojne uslužne djelatnosti. Uz uvažavanje državnog plana za obuzdavanje i ovladavanje

---

4 Usp. Slovenska škofovska konferenca, *Navodila slovenskih škofov za vzpostavitev javnega bogoslužja v slovenskih cerkvah v času epidemije COVID-19*, 04. svibnja 2020., u: https://katoliska-cerkev.si/navodila-slovenskih-skofov-za-vzpostavitev-javnega-bogosluzja-v-slovenskih-cerkvah-v-casu-epidemije-covid-19 (25. 01. 2021).

5 Usp. *Isto*.

6 Usp. Stanislav Slatinek, Pastoralno-liturgična navodila slovenskih škofov v času razglasitve epidemije nalezljive bolezni SARSCoV-2 in neposredno po njem, *Bogoslovni vestik* 80 (2020.), 403-413.

7 Usp. Slovenska škofovska konferenca, *Navodila slovenskih škofov v slovenskih cerkvah v času krepitve epidemije COVID-19*, 20. srpnja 2020., u: https://katoliska-cerkev.si/navodila-slovenskih-skofov-v-slovenskih-cerkvah-v-casu-krepitve-epidemije-covid-19-stanje-21-julij-2020 (25. 01. 2021).

epidemijom Slovenska je biskupska konferencija izdala nove upute[8], uvažavajući pritom podjelu države na crvene i narančaste regije. U župama unutar "crvenih regija" bile su crkve otvorene samo za osobnu molitvu vjernika, dok su mise s vjernicima bile do daljnjega otkazane. Vjernici koji nisu mogli sudjelovati na svetim misama, mogli su primati blagoslov i svetu pričest izvan misa. Svi sakramenti (osim ispovijedi i bolesničkog pomazanja) te ostala župna slavlja bila su odgođene do trenutka kad će se epidemiološko stanje popraviti. Kateheza (vjeronauk) za sve razrede i razni župni susreti (duhovne vježbe, bračne zajednice i dr.) izvodile su se samo na daljinu (Zoom, MS TEAMS,...) Katehistima je kod pripremanja nastavnog gradiva ponovno pružao pomoć SKU.

U župama su unutar "narančastih regija" crkve bile otvorene za osobnu molitvu vjernika, a na misama je moglo biti, uvažavajući striktno upute, najviše šest vjernika (uključujući svećenika). Do daljnjega bila su dozvoljena samo krštenja, vjenčanja i crkveni pogrebi, i to u najužem krugu do šest osoba. U skladu s državnim uputama za osnovne škole bilo je do opoziva dozvoljeno izvođenje kateheze do uključivo petog razreda osnovne škole. Za ostale se razrede kateheza izvodila na daljinu. Katehisti su temeljem uputa SKU-a pripremali gradivo za osnovnoškolsku katehezu putem interneta. Pastoralni i župni susreti bili su dozvoljeni (do šest osoba) pod uvjetom da sudionici cijelo vrijeme nose zaštitne maske i poštuju propisanu razdaljinu (dva metra) te imaju po mogućnosti uključenu aplikaciju #Ostanizdrav.

Svim vjernicima iz "crvenih i narančastih regija", koji nisu mogli biti na svetim misama u crkvi, biskupi su podijelili oprost od nedjeljne dužnosti, pozvali ih da prate misu preko medija i duhovno se pričeste te uzmu sebi vremena za molitvu, čitanje Božje riječi i činjenje dobrih djela. Vjernike su poticali, gdje god je to bilo moguće, da odlaze na mise tijekom dana u tjednu.

Svećenicima su biskupi sugerirali da ne rade prijenose župnih misa putem interneta. Prema njihovu mišljenju bilo je dovoljno samo to da na snazi ostanu već postojeći prijenosi misa na televiziji i radiju. Župnici bi se putem elektroničkih medija trebali obraćati vjernicima i s njima zajedno moliti te im biti od pomoći da što lakše prožive vrijeme kušnje. Dva dana kasnije Slovenska je biskupska konferencija u dodatnim uputama dozvolila svećenicima da mogu po vlastitom nahođenju, uvažavajući pastoralne okolnosti, služiti mise bez vjernika te ih istovremeno prenositi putem interneta. Pritom se valjalo pridržavati uputa te o prijenosu misa i pastoralnoj koristi takvih prijenosa javljati Slovenskoj biskupskoj konferenciji.[9]

---

[8] Usp. Slovenska škofovska konferenca, *Navodila slovenskih škofov v času epidemije Covid-19*, 15. listopada 2020., u: https://katoliska-cerkev.si/navodila-slovenskih-skofov-v-casu-epidemije-covid-19 (25. 01. 2021).

[9] Usp. Slovenska škofovska konferenca, *Prenašanje bogoslužnih in pastoralnih dogodkov preko spleta - dodatna navodila slovenskih škofov*, 17. listopada 2020., u: https://

Unatoč činjenici da je Vlada sredinom prosinca opozvala neke mjere glede okupljanja vjernika u crkvama ili kapelama, većina slovenskih vjernika doživjela je po riječima biskupa "betlehemski" Božić.[10] Kao što uz Isusa kod njegova rođenja u štalici nije bilo mnoštva, tako su manje-više bile prazne i naše župne crkve. Od šest slovenskih biskupija bile su izuzetak samo dvije biskupije koje su u božićnoj noći, zahvaljujući ugodnijoj epidemiološkoj slici, mogle slaviti ponoćku s okupljenim vjernicima.[11]

2. Crkva u malom i njeni izazovi za vrijeme epidemije

Po riječima pape Franje obitelj je čitavo vrijeme pandemije COVID-19 bila "subjekt pastoralnog djelovanja".[12] U kriznoj situaciji bili su obiteljski domovi središnje mjesto ostvarivanja trostrukog poslanja Crkve: liturgije, naviještanja i diakonije. Pritom se nameću sljedeća pitanja: Jesu li obitelji bile u stanju to učiniti? Jesu li roditelji znali i bili u stanju preuzeti ulogu duhovnih predvodnika svojih obitelji? Jesu li znali biti katehisti, pogotovo ako su vjerski odgoj već ranije u velikoj mjeri prepuštali svećenicima i katehistima? Jesu li usprkos karanteni bili otvoreni za tjeskobe i potrebe drugih?

2.1. Obitelj i njeni izazovi na području liturgije

Konstitucija o svetoj liturgiji kaže da je "bogoslužje vrhunac kojemu teži djelovanje Crkve te istovremeno i vrelo iz kojeg izvire sva njegova snaga"[13] te nastavlja "da Crkva želi sve vjernike privesti što savršenijem, svjesnijem i učinkovitijem sudjelovanju u obavljanju bogoslužja."[14] Od svećenika očekuje sve veće zalaganje za liturgijski odgoj sebe samih i vjernika, kako bi svi bili sposobni "na unutarnji i izvanjski način" sudjelovati u bogoslužju, sukladno "svojim godinama, prilikama, načinu života i stupnju vjerske naobrazbe".[15]

Tijekom epidemije bila su takva zalaganja naših svećenika i katehista izložena novim izazovima. Kako su se odazivali na te izazove, pogotovo

katoliska-cerkev.si/prenasanje-bogosluznih-in-pastoralnih-dogodkov-preko-spleta (25. 01.2021).

[10] Usp. Slovenska škofovska konferenca, *Navodila za bogoslužno obhajanje božičnih praznikov v mariborski metropoliji*, 18. prosinca 2020., u: https://katoliska-cerkev.si/navodila-za-bogosluzno-obhajanje-bozicnih-praznikov-v-mariborski-metropoliji (25. 01. 2021).

[11] Usp. Tiskovni urad Slovenske škofovske konderence, *Kako bodo potekale svete maše za božične praznike v Katoliški cerkvi?*, 25. prosinca 2020., u: https://katoliska-cerkev.si/kako-bodo-potekale-svete-mase-za-bozicne-praznike-v-katoliski-cerkvi (25. 01. 2021).

[12] Papa Franjo, Apostolska pobudnica *Amoris laetitia - Radost ljubavi* (19. 03. 2016), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016, br. 290. (dalje: AL).

[13] Drugi vatikanski koncil, Konstitucija o svetoj liturgiji *Sacrosanctum concilium* (04. prosinca 1963.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., br. 10. (dalje: SC).

[14] SC, br. 14.

[15] SC, br. 19.

glede prijenosa nedjeljnih misa preko medija, i kako su obitelji prenosile bogoslužje u svoj uži krug (obiteljska služba Božje riječi), to ću pokušati pokazati u nastavku.

2.1.1. Praćenje mise preko medija

Budući da nedjeljna misa za kršćane nije samo dužnost, već prije svega i pravo[16], bilo je već na samom početku epidemije u našoj Crkvi sve poduzeto kako bi vjernici mogli "prisustvovati misi" putem medija. Slovenska nacionalna televizija je, kako u prvom, tako i u drugom valu epidemije, prenosila mise mariborskog nadbiskupa i metropolita, a Radio Ognjišče prenosilo je mise ljubljanskog nadbiskupa i metropolita. Mise iz obližnjih crkava prenosile su i neke (privatne) televizijske postaje. U prvom valu čak je jedna od tih televizija omogućavala neposredan prijenos Papinih jutarnjih misa iz Vatikana.

Kod prenošenja župnih misa preko interneta, pogotovo u prvom valu, svećenici su se snalazili svaki na svoj način i pritom su koji put zaobišli liturgijska pravila. Biskupove mise bile su uvijek brižno pripremane u liturgijskom, tehničkom i glazbenom pogledu, no unatoč svom uloženom trudu, obitelji, pogotovo one s malom djecom, često bi se osjećale pomalo zapostavljenima, zato su mnoge od njih imale prilikom prijenosa misa poteškoće u vezi sabranosti i sudjelovanja djece u bogoslužju. Osjećaj udaljenosti od svećenika, odsutnosti bogoslužnog prostora te "obiteljima neprilagođena" vjerskog sadržaja onemogućavao je doživljajno sudjelovanje na misama ne samo djece, nego i odraslih. Tijekom provođenja ankete među pjevačima crkvenog pjevačkog zbora u Ljubljani za vrijeme prvog vala pandemije anketirani su izrazili svoje doživljaje u vezi s prenošenjem misa dosta kritički: "Crkva je ipak crkva"; "u svemu skupa bilo je premalo osobnosti;" "ako si prisutan u crkvi, ti si djelatan, a preko medija samo si promatrač;" "činilo mi se kao da nije stvarno."[17]

Nema sumnje da je prisustvovati misi "uživo", zajedno s pobožnim pukom u crkvi, nešto posve drugo, negoli pratiti misu na televiziji, internetu ili radiju. Za vrijeme epidemije bili smo na kušnji hoćemo li praćenjem misa "na daljinu" ostati pasivni, tek "strani ili nijemi gledatelji".[18] Bilo je vrlo teško biti aktivan, kad su svećenici na misi bili sami te su sve misne molitve sami izgovarali i sami odgovarali na misna prizivanja. Bio bi itekako dobrodošao poziv da djeca, mladi i odrasli ispred ekrana uspostave dijalog sa svećenicima te glasno odgovaraju i mole. Nedostajale su, također, upute glede različitih oblika tjelesnog držanja (sjedenje, ustajanje, klečanje), pozdrava mira, što bi ga obitelji smjele i htjele

[16] Usp. SC, br. 14.

[17] Tanja Žigon i Boštjan Udovič, "Cerkev mora ostati ljudem blizu ne glede na čase"; prvi val koronavirusa (COVID-19) in versko življenje v Sloveniji - analiza primera, *Bogoslovni vestik* 80 (2020.), 765-781.

[18] SC, br. 48.

podijeliti. Ponegdje je nedostajalo i uputa glede primanja duhovne pričesti. Tek bi rijetki svećenici u prijenose misa aktivno uključivali obitelji iz svojih župa koje bi "na daljinu" čitale uvodne molitve, poslanice i prošnje. Bilo je poželjno uključivanje snimaka crkvenih pučkih pjesama ili ritmičke duhovne glazbe jer je to davalo poticaj obiteljima za pjevanje i produbljeno doživljavanje mise (iako to nije u skladu s uputama!).[19] No bilo je barem nekoliko svećenika koji su se u svojim propovijedima obraćali djeci i mladeži te im na taj način omogućili da budu dionici "duhovne hrane sa stola Božje riječi".[20]

Iako su primjeri dobre prakse prilično rijetki, baš nam ti primjeri dokazuju brigu svećenika za potrebe obitelji. Dotični su svećenici u izvanrednim okolnostima, upravo prijenosima misa preko interneta ili upozorenjima na prijenose misa putem radija i televizije, sačuvali kontakt sa svojim vjernicima te barem djelomično zadovoljili potrebu vjernika za župnim zajedništvom. To potvrđuju i rezultati istraživanja dr. Vinka Potočnika koji je istraživao kako su slovenski svećenici, redovnici i vjernici laici doživjeli prvi val koronavirusa. Vjernici su laici u tom istraživanju jasno dali do znanja da su više molili i razmišljali o bogoslužju u crkvi kao blagodati, odnosno privilegiju koji im je u vrijeme epidemije uskraćen. [21] Jasnije su spoznali značenje crkvenog zajedništva upravo u izvanrednim prilikama.[22]

2.1.2. Bogoslužje Božje riječi u obitelji

Ovdje se misli na sve liturgijske obrede u kojima posebno mjesto pripada Božjoj riječi. To nije samo prvi dio mise ili jedan od dijelova slavljenja sakramenata, već je to i samostalno bogoslužje Božje riječi, što ga Konstitucija o svetoj liturgiji preporuča župama koje nemaju stalnog svećenika.[23] Naročito u izvanrednim okolnostima takva bogoslužja mogu biti jedan od načina obiteljske molitve u kojoj se Bog obraća čovjeku, a čovjek ga sluša i odgovara mu.[24] Iz više razloga primjerena su i za dječji uzrast, budući da djeca u tim bogoslužjima bez poteškoća sudjeluju, bilo slušanjem njima primjerenih svetopisamskih tekstova, bilo molitvom i pjevanjem. Na

---

[19] Usp. Slovenska škofovska konferenca, *Navodila za spletni prenos bogoslužja*, 24. listopada 2020., u: https://katoliska-cerkev.si/navodila-za-spletni-prenos-bogosluzja (18. 02. 2021).

[20] *Isto.*

[21] Usp. Vinko Potočnik, *Kaj pa vi pravite? (Mt 16,15). Kaj nam je virusna kriza odnesla in kaj prinesla?*, u: https://www.vaticannews.va/sl/cerkev/news/2020-10/predavanje-dr-vinka-potocnika-na-pastoralnem-tecaju-2020.html (02. 02. 2021).

[22] Usp. Tanja Žigon i Boštjan Udovič, "Cerkev mora ostati ljudem blizu ne glede na čase"; prvi val koronavirusa (COVID-19) in versko življenje v Sloveniji - analiza primera, 776.

[23] Usp. SC, br. 35,4.

[24] Usp. Julka Nežič, *Skupaj pred Gospodom. Samostojna bogoslužja Božje Besede in spokorna bogoslužja,* Družina, Ljubljana, 2001., 7.

taj se način ujedno uvode u misno slavlje te doživljajno osjete kako Krist nije nazočan samo u kruhu i vinu, već i u Božjoj riječi.[25]

U prvom valu koronavirusa SKU je već sredinom ožujka 2020. počeo objavljivati na svojim internetskim stranicama prijedloge obiteljskih bogoslužja Božje riječi. Jesu li ti prijedlozi doprli do obitelji, kako su ih obitelji prihvatile, kako ih iskoristile, o tome nemam podataka. One obitelji koje su u vrijeme pandemije željele produbiti svoj molitveni život, mogle su ih zacijelo naći na internetskim stranicama.

2.2. Obitelj i njeni izazovi na području naviještanja

U posinodalnoj apostolskoj pobudnici *Radost ljubavi* papa Franjo naglašava da je obitelj primarni prostor religiozne socijalizacije koji djecu poučava "kako spoznavati temelje i ljepotu vjere, kako moliti i služiti bližnjemu."[26]

Ovo eksplicitno naviještanje vjere pretpostavlja da će roditelji i djeca iskusiti pouzdanje u Boga, da će Boga tražiti te osjetiti potrebu za Bogom.[27] Dakle, vjerski odgoj djeteta nije tek golo posredovanje i učenje vjerskih istina, već se temelji na osobnom iskustvu. Posredovanje vjere uključuje vjerodostojan uzor roditelja i njihovu intimnu povezanost s djecom. Roditelji moraju imati razumijevanja za djetetove potrebe i moraju znati "da na duhovno iskustvo ne smijemo nikoga primoravati i to iskustvo treba biti prepušteno njegovoj slobodi."[28] Bitno je znati "da se kršćanska vjera uči putem osnovnog stava i prepoznavanja prožetog životom (obiteljskom) i s njom povezanim vrijednostima i načinima života koje se u mnogim točkama povezuju s manifestacijom vjerskog znanja."[29] Molitva u obitelji i razne pučke pobožnosti mogu imati "veću evangelizacijsku težinu od svih kateheza i propovijedi".[30] Razni oblici "izričitog naviještanja evanđelja i baštinjenog svjedočenja"[31] bili su i prije i za vrijeme korone (kao što će biti i nakon nje) različiti u svakoj obitelji, a mnoge kršćanske obitelji već ih polako zanemaruju.

Osobito su u prvom valu koronavirusa naviještanje i kateheza bili višemanje prepušteni roditeljima. Neki roditelji obradovali su se toj zadaći jer su u njoj vidjeli mogućnost za svoj doprinos u posredovanju vjere djeci. Unatoč brojnim obvezama našli su vremena za katehezu, molitvu, čitanje

---

[25] Julka Nežič, *Bogoslužje z otroki. Kako smo v Sloveniji uresničili koncilska in pokoncilska navodila, zlasti Pravilnik za maše z otroki,* Družina, Ljubljana, 1997., 177.

[26] AL, br. 287.

[27] Usp. AL, br. 287.

[28] AL, br. 288.

[29] Dörnemann Holger, Corona - und das Revival der Familienkatechese. Katechetische Bätter. *Zeitschrift für religiosees Lernen in der Schule und Gemeinde* 4 (2020.), 272.

[30] AL, br. 288.

[31] AL, br. 290.

Božje riječi i kreativnost (npr. izrada jaslica i križnog puta). Na taj način produbljivali su vjeru djece i održavali "malu zajednicu" u povezanosti s Bogom, koji ih u tom teškom vremenu nije ostavljao, već je djelovao po ljudima i oslobađao ih od straha pred smrtonosnim virusom.

Mnogo poteškoća s katehezom imale su obitelji koje prije epidemije nisu bile povezane sa župnom zajednicom i čija vjera nije bila ukorijenjena u svakodnevnom životu. Posve je razumljivo da su kao katehisti svoje djece često bili nesigurni te su tu zadaću doživljavali kao teško breme. SKU objavio je već u prvom tjednu epidemije katehetsko gradivo namijenjeno obiteljima, ali ga mnoge obitelji nisu mogle upotrijebiti, i to zbog bolesti, pasivnosti, preopterećenosti, vjerskog neznanja, pomanjkanja pobuda od strane svećenika i katehista. Evo što su rekli sami roditelji: "Mi bismo morali svašta obraditi, ali ne umijemo. Čitamo katekizam, priručnik, pomoćna sredstva, ali ne znamo što to znači."[32]

U drugom valu bilo je katehetsko djelovanje već mnogo bolje organizirano te je barem djelomično rasteretilo roditelje. Prvi val epidemije naučio nas je od kolikog je značenja ljudski kontakt, pa makar samo preko ekrana. Zbog prekinutog kontaktiranja s katehistima i svećenicima, mnoge obitelji udaljiše se od domaće župe, dok su se učenici vjeronauka u neku ruku "izgubili". Zato su u drugom valu neki (nipošto svi) katehisti i svećenici počeli pomoću videokonferencija uspostavljati "živ" kontakt s roditeljima i djecom. Pomoću različitih duhovnih pobuda, npr. internetskih stranica pastoralnog portala *Pridi in poglej (Dođi i vidi)* koje su bile objavljene na mnogim župnim web stranicama, obitelji su dobivale i duhovnu potporu.

2.3. Obitelj i njeni izazovi na području diakonije

Pored eksplicitnog naviještanja evanđelja papa Franjo upozorava i na implicitno naviještanje koje se očituje u "solidarnosti sa siromašnima, otvorenosti prema različitostima osoba, očuvanju stvorenog svijeta, u moralnoj i materijalnoj solidarnosti s drugim obiteljima, prije svega najpotrebnijim obiteljima, te zauzimanju za ostvarivanje zajedničkog dobra, uostalom i mijenjanjem (nepravednih) društvenih struktura".[33]

Za vrijeme koronavirusa trebala bi obitelj biti siguran prostor, trebala bi se brinuti za vlastito zdravlje i zdravlje starijih članova obitelji. Zatvaranje u uski obiteljski krug bilo je za mnoge velika kušnja i velik broj obitelji bio je suočen s teškima problemima (nasilje i rastave). Ljubav prema bližnjemu trebala je s riječi prijeći na djela. Tako je za vrijeme epidemije područje diakonije bila najprije domaća obitelj, a tek potom župa i mjesne

[32] Mirjam Judež, *Katehet je razpet med razlago snovi in iskanjem odnosa*, u: http://zupnija-poljane.rkc.si/2020/09/02/katehet-je-razpet-med-razlago-snovi-in-iskanjem-odnosa/ (02. 02. 2021)

[33] AL, br. 290.

zajednice. Sudjelovanje u organiziranju karitativnih i humanitarnih akcija, npr.: pomoć starijim i bolesnim osobama koje su ostale bez osnovnih živežnih namirnica, briga za ljude koji su živjeli u materijalnoj oskudici, briga za osamljene koja podrazumijeva i izradu kartica za štićenike u domovima i ustanovama za starije i nemoćne, donacije prijenosnih računala djeci za učenje kod kuće, sudjelovanje u akciji *Povezani preko telefona*, skupljanje financijskih sredstava za projekte misionara diljem svijeta, ništa od svega toga ne bi smjelo biti bijeg iz obitelji, već ponajprije nužni "dodatak" diakonske djelatnosti unutar obitelji.

Zaključak

Prema riječima Tomáša Halíka korona je Crkvi mnogo toga oduzela, a ubuduće će joj oduzeti još više.[34] Mnogi su u prvom valu pandemije mislili da je koronavirus prouzročio tek "kratkotrajni Blackout u ustaljenim procesima društva, kojeg ćemo već nekako proživjeti te se ubrzo potom vratiti starom ritmu života. Ali neće biti baš tako. I nije dobro da se zauzimamo za to, budući da nakon ovog globalnog iskustva svijet neće više biti ovakav kakav je bio ranije."[35] Toga mora biti svjesna i Katolička Crkva. Korona nam je s praznim crkvama na simboličan način pokazala da Crkvu čeka temeljita obnova koja mora obuhvatiti sva tri područja njenog djelovanja: liturgiju, naviještanje i diakoniju, i to na razini sveopće i mjesne Crkve te obitelji kao Crkve u malom.

Mnogi slovenski svećenici priznaju da su se osobito za vrijeme prvog vala koronavirusa osjećali nemoćno i da se u novonastaloj situaciji nisu baš najbolje snašli.[36] Zbog toga su obitelji bile često puta prepuštene same sebi, pogotovo na području liturgije i naviještanja.

1. Osim župnih misa i slavljenja sakramenata unutar Crkve u Sloveniji ustaljene su i neke pučke pobožnosti, npr. križni put, svibanjske pobožnosti i razne procesije. Velik manjak predstavljaju mise s djecom i mladeži, obiteljske mise i samostalna bogoslužja Božje riječi. Vrijeme epidemije pokazalo nam je da će Crkva – biskupije, župe i obitelji – na tom području morati još mnogo toga učiniti. Trebat će se temeljitije posvetiti liturgijskom odgoju ne samo laika, već i svećenika i katehista te pritom uvažavati primjenu novih tehničkih sredstava koja su nam na raspolaganju. Trebat će još mnogo toga uraditi glede uvođenja djece i roditelja u bogoslužje te pripremiti odgovarajuća gradiva.

---

[34] Usp. Tomáš Halík, *Corona ist eine Chance für die Religion*, u: https://www.br.de/nachrichten/kultur/theologe-halik-corona-ist-eine-chance-fuer-die-religion,RvT1h94 (02. 03. 2020).

[35] Tomáš Halík, *Christentum in Zeiten der Krankhei*, u: http://www.theologie-und-kirche.de/halik-theologie-pandemie.pdf (02. 03. 2021).

[36] Usp. Vinko Potočnik, *Kaj pa vi pravite? (Mt 16,15). Kaj nam je virusna kriza odnesla in kaj prinesla?*

Provedena anketa pokazala je da naši svećenici nisu dovoljno osposobljeni i zainteresirani da bi mogli na primjeren način podupirati djelovanje obitelji kao domaće Crkve. Anketa je pokazala da se mnogim svećenicima (59 %) čini "karantena korisna jer će ljudi jače osjetiti koliko im nedostajemo, kako je događanje u crkvi dragocjeno te će se na taj način vjerski život vrlo brzo obnoviti…"[37] To znači da je među svećenicima još mnogo onih koji radije čekaju i nadaju se povratku na staro normalno, nego da u pastoralnoj djelatnosti poduzmu nove korake.

2. Protekla godina ukazuje na to da se valja bolje pobrinuti i za digitalnu pismenost svećenika i katehista. Za vrijeme epidemije većina svećenika i katehista slala je putem elektronske pošte obiteljima gradivo i uputstva kako upotrebljavati i rješavati radne zadatke uz pomoć udžbenika, ali pokazalo se da to nije bilo dovoljno. Digitalna tehnologija omogućava neposredni kontakt s djecom i roditeljima. Pomoću te tehnologije kateheza može doslovce ući u obiteljske domove djece i obratiti se, barem u prvoj trijadi, cijeloj obitelji. Nove mogućnosti naviještanja ukazuju na to da u praksi valja prevladati tradicionalno razumijevanje kateheze kao posredovanja nauka o vjerskim istinama te da obitelji valja ponuditi naviještanje ili kerigmu koja će odgovarati na njena egzistencijalna pitanja, koja će ih poticati na osobno opredjeljivanje za Krista te ih pozivati na usavršavanje života s Kristom. Da bi to bilo izvedivo, bit će potrebno dodatno obrazovanje svećenika i katehista. Valjat će osuvremeniti vjeronaučne sadržaje na taj način da će djeci i njihovim obiteljima donositi "poruku evanđelja pomoću novog govora i novih metoda".[38]

Posebno se osjetilo koliko je pomoć bila potrebna osobito onim obiteljima koje su udaljene od župnih događanja. Ako su u postojeće zajednice za odrasle (zaručničke, bračne, biblijske i druge zajednice) već uključeni aktivni vjernici, trebat će nešto (novo) ponuditi obiteljima koje su udaljene od Crkve. Usporedo s katehezom djece, pogotovo u razdoblju pripreme za sakramente, dobro bi došle različite radionice za roditelje koje bi sasvim konkretno pokazale kako je na eksplicitan i implicitan način moguće naviještati vjeru u svakodnevici (sukladno crkvenoj godini). To bi pripomoglo njihovom duhovnom rastu i otkrivanju Boga koji je vjeran životni suputnik u dobrim i teškim vremenima. Od kateheze djece trebat će što prije prijeći na katehezu odraslih, odnosno na obiteljsku katehezu.

3. Znatno bolje bilo je na području diakonije. Pored već naprijed spomenutih karitativnih djelatnosti, potrebno je za vrijeme epidemije uspostaviti i velik odaziv mladih (youngCaritas) od skautskih organizacija, oratorijskih animatora do članova drugih skupina u kojima su kao dragovoljci surađivali sa Slovenskim karitasom u opskrbi ranjivih skupina u lokalnim sredinama. Svojim angažmanom i solidarnošću mladi su, ta

[37] *Isto.*

[38] Slovenska škofovska konferenca, *Pridite in poglejte. Slovenski pastoralni načrt. Krovni dokument.* Celjska Mohorjeva družba, Ljubljana, 2012., 49.

budućnost Crkve, prionuli uz viziju pape Franje koji poziva Crkvu da se u budućnosti otvori i postane "poljska bolnica" - siguran prostor i utočište za sve kojima je pomoć potrebna.

THE FAMILY - CHURCH IN SMALL AND ITS CHALLENGES IN THE GRIP OF THE COVID-19 EPIDEMIC

Abstract

At the time of the COVID-19 epidemic, when churches were literally closed overnight and religious classrooms emptied, the role of the family, as the basic cell of the Church came to the fore again and was called to carry out during the epidemic a threefold mission: in the field of the liturgy, preaching and Diakonia.

In the field of liturgy, mass broadcasts were welcome in the media, but most of them did not address families with children. Because families did not want to attend worship services only as "silent spectators", they were forced to seek additional materials to keep the "little fellowship" in touch with God in their own way.

In the field of preaching, the challenge was how to catechize children. Parents were expected to catechize their children themselves, and many could not cope with this task. Although the Slovenian Catechetical Office prepared the material, it did not reach all parents for various reasons. Priests and catechists acknowledged their helplessness and expressed a desire for a renewed catechesis and pastoral care that will evangelize in the languages of modern multimedia both children and adults.

In the field of diakonia, the family was put to the test of how to live love of neighbour not only in words but especially in deeds. Many municipalities and parishes organized various forms of charitable activity, which enabled the family to keep the parish and family Church alive to the best of its ability.

Keywords: Church in small, liturgy, preaching, diakonia, epidemic

Doc. dr. sc. Andrej Šegula
Teološki fakultet, Sveučilište u Ljubljani
andrej.segula@teof.uni-lj.si

UDK: 004:27-532.3]616-036.21COVID-19
Stručni rad (Professional paper)

ULOGA I POSLANJE SLOVENSKOGA KATEHETSKOG UREDA (SKU) U VRIJEME PANDEMIJE

Sažetak

Koronavirus (COVID-19) i posljedično pandemija, koja je uslijedila, donijeli su mnogo promjena u život Crkve na području naviještanja. Zatvorila su se vrata crkvi, župnih ureda, ali i vrata vjeronaučnih učionica. Crkva je počela tražiti nove načine naviještanja Božje riječi: propovijedanjem, katehiziranjem, svjedočenjem. Slovenski katehetski ured (SKU) radno je tijelo Slovenske konferencije (SŠK) za područje kateheze. Jedan od glavnih zadataka SKU-a je skrbiti za koordiniranu i sveobuhvatnu katehezu u Crkvi u Sloveniji. Uslijed pandemije prekinuti su kontakti uživo, što je na svojevrstan način "prisililo" SKU na traženje puteva do ciljnih skupina. Tako je iz klasičnog, frontalnog oblika, nastala virtualna kateheza. Nova situacija ukazala je na nove (još ne iskorištene) mogućnosti (uporabe najrazličitijih aplikacija). U vremenu, dok smo još uvijek usred "borbe" s koronavirusom, razmišljamo što nam je korona odnijela, ali i više, što nam je donijela na području kateheze i naviještanja. Ovdje možemo istaknuti dvije stvari: važnost digitalne pismenosti kateheta te stvaranje ili ponovno otkrivanje Crkve u obitelji, tj. obiteljske Crkve.

Ključne riječi: *pandemija, koronavirus, naviještanje, kateheza, Slovenski katehetski ured, računalne aplikacije*

Uvod

Situacija povezana s pandemijom vrlo je opsežna i složena te nije lako definirati sva područja i sve promjene koje je donijela. Pandemija je trajala dugo i još uvijek nije nestala. Vidimo neke posljedice i promjene, ali mnoge je teško procijeniti. Mogli bismo reći da trauma još nije gotova i da još uvijek nemamo odgovarajuću udaljenost koja bi nam omogućila neopterećeni pristup.[1]

[1] Preuzeto iz osobne korespondencije (16. kolovoz 2020.) s novinarom RTV Slovenije Jankom Petrovcem (dopisnik iz Rima).

Suočeni s pandemijom COVID-19, dogodile su se brojne restrikcije u svakodnevnom životu, pa tako i ograničenja u vjerskom životu. Donesene restrikcije u mnogim područjima društvenog života (odgojno-obrazovnom, zdravstvenom, ekonomskom i drugim sustavima) postali su snažan izazov, ali i predmet prijepora i suprotstavljanja. Počela su se u javnosti postavljati pitanja o potrebi cijepljenja, kao i o valjanosti i učincima cjepiva. Dogodila se i podjela na cijepljene i necijepljene građane, što je posebno vidljivo u javnom medijskom prostoru.

Početkom siječnja 2021. godine slovenski biskupi usvojili su izjavu u kojima podupiru sve napore u zaštiti zdravlja ljudi i sve napore u pronalaženju novih cjepiva i oblika liječenja za oboljele od koronavirusa COVID-19. Slovenski biskupi izrazili su podršku svima onima koji su se odlučili na cijepljenje te smatraju kako je cijepljenje najbolji način zaštite. Biskupi preporučuju svim svećenicima, redovnicima, redovnicama i ostalim pastoralnim djelatnicima da se nakon konzultacije s osobnim liječnikom odluče na cijepljenje. Biskupi istodobno ističu da treba poštivati etičko načelo da cijepljenje treba uvijek biti dobrovoljno i da svatko ima pravo na informirani pristanak.

U našem članku želimo predstaviti ulogu koju je tijekom pandemije u Crkvi u Sloveniji imao Slovenski katehetski ured (SKU). Činjenica je, kako su se preko noći dogodile promjene u društvu i Crkvi, na koje nitko nije bio spreman. Istodobno, osvrćući se unatrag, priznajući i poteškoće i dobre reakcije na pandemiju, gledamo u budućnost i pitamo se kako ćemo ići naprijed.

Ljubljanski pomoćni biskup Anton Jamnik je u uvodu slovenskoga izdanja knjižice Johna C. Lennoxa s naslovom *Kje je Bog v času koronavirusa*[2] *(Gdje je Bog u doba korona virusa)* naveo citat A. De Saint Exuperya: "Hrpa kamena prestaje biti hrpa kamena onog trenutka kad je sam čovjek promatra, noseći u sebi sliku katedrale!" U tom kontekstu postavlja se pitanje, vidimo li mi u "hrpi" dobrih, nanovo otkrivenih praksi "katedralu" naše buduće kateheze i pastorala?

Janko Petrovec, dopisnik RTV Slovenije iz Rima, na kraju svoje knjige naslovljene *Karantena. Rim.* pita se hoće li poradi doživljene katastrofe društvo zaista postati bolje te nastavlja: "Samo se nadam, da neće prevladati ono što je prije nekoliko tjedana napisao francuski književnik Michel Houellebecq[3], da ćemo se sigurno vratiti u normalu, samo će ona biti slabija. Ipak, to je samo moja nada."[4]

---

2 John C. Lennox, *Kje je Bog v času koronavirusa,* Družina, Ljubljana 2020. , 13.

3 Michel Houellebecq, pravim imenom Michel Thomas, rođen 26. veljače 1956. ili 1958. u Réunionu, u Francuskoj: francuski je književnik, satiričar, provokator čija su djela povremeno popraćena crnim humorom, jedan od najprepoznatljivijih francuskih romanopisaca s početka 21. stoljeća.

4 Janko Petrovec, *Karantena. Rim.,* Goga, Novo mesto, 2020., 139.

1. Promjene koje je donijela pandemija

Pogledamo li danas unazad, na početak pandemije i odgovor Crkve, možemo ustvrditi kako smo unatoč paničnoj situaciji brzo reagirali. S jedne strane, postojale su mjere (zabrana okupljanja, međusobna udaljenost, obvezno nošenje maski, dezinfekcija ruku…). Na drugoj strani bili su mediji (uključujući najrazličitije aplikacije), koje smo do "jučer označavali", a isti su nam sada, preko noći postali rješenje. Na primjer: prijenos svetih misa, zahvalnih molitava i večernjih putem mrežnih stranica, potom YouTube kanali, zaživjele su Facebook stranice i najrazličitiji prijenosi, WhatsApp grupe i komunikacija putem drugih korisnih aplikacija (Zoom, Teams…). U tom kontekstu djelovao je i Slovenski katehetski ured (SKU). Već za prvu nedjelju nakon proglašenja općeg zatvaranja države, a time i ukidanja služenja svetih misa s narodom, SKU je spremno odgovorio na novonastalu situaciju i počeo stvarati, pripremati i prikupljati katehetski sadržaj te ga posredovati. Više o tome, naravno, u nastavku.

Praktički, bili smo gurnuti u virtualni svijet, u novi način komunikacije i "susreta". Nastajali su novi oblici zajednica. U katehetskim se pastoralnim krugovima brzo pokrenula rasprava jesu li takve zajednice doista zajednice u pravom smislu riječi? Odgovor je bio manje-više jasan: to je samo prijelazno razdoblje. Zajednica prije svega uključuje fizičku prisutnost.

Pojavom virtualnog "pastorala" promijenio se i način "sudjelovanja" u njemu. Ranije, bilo je potrebno odlučiti se za sudjelovanje, napustiti svoj dom, doći u crkvu, učionicu, a sada pak, preko noći, to je sve postalo zabranjeno i ponuđen je "lakši" put. Uslijed toga "olakšanja", u mnogim mjestima povećao se broj virtualnih zajednica. Tako su preko interneta na misama sudjelovale osobe, pa i cijele obitelji, koje inače ne idu na misu ili koje svoju djecu ne prate na kateheze. Dakle, te osobe prije pojave pandemije nismo susretali na tim mjestima, a vidimo da ih ni sad, nakon popuštanja mjera nema u crkvama.

Sva digitalizacija dovela je do točke razmišljanja kako zajednica, u klasičnom smislu riječi, teritorijalno nije ograničena. Ukinuta je granica ograničena na crkveni prostor. Kao pozitivan korak možemo reći da se nešto ostvarilo - ono što smo često željeli, ali nije se dogodilo. Rođena je obiteljska Crkva, tj. Crkva u obitelji. Crkva je u domove ušla putem suvremenih medija. U časopisu *Naša kateheza* koji izdaje SKU, tijekom trajanja pandemije možemo čitati svjedočanstva o lijepim iskustvima obiteljske Crkve. Kružila je Slovenijom šala kako đavao govori Bogu da je sretan jer je napokon uspio zatvoriti sve Crkve, a Bog na to odgovara đavlu kako mu ništa nije uspjelo jer se Crkva samo preselila, tj. nanovo rodila u mnoštvu manjih, obiteljskih Crkava.

Prema anketi, koju je u Crkvi u Sloveniji pripremio prof. dr. Vinko Potočnik, došli smo do podataka kako se kod mnogih povećalo zanimanje za duhovnost: npr. čitanje Svetoga pisma, duhovne literature…

Pandemija je neke stvari ipak "odnijela" pa su tako preko noći zatvorene crkve, učionice, župne kuće, uredi, ispovjedaonice, dječji vrtići, škole, sveučilišta i knjižnice. Uskraćeno nam je ono što je činilo zajednicu: fizički kontakt, susretanje, rukovanje, interakcija, razgovor oči u oči, slušanje i promatranje izraza lica. Istina, virtualna pomagala mogu nam pomoći, ali ne mogu zamijeniti živu zajednicu. Virtualna zajednica nije isto što i živa zajednica i ništa ne može nadomjestiti osobni kontakt.

Uz sve to, otkrivamo da je pandemija mnogima oduzela i identitet, mnogi su postali anonimni. Npr. mnoge koji su s nama "sudjelovali" na misama koje su se prenosile putem interneta ne poznajemo, ne znamo kako im je ime, niti kako izgledaju. Slijedom toga, zbog ove anonimnosti ne možemo brinuti o pojedinim članovima zajednice (usp. kontekst Caritasa).

2. Slovenski katehetski ured

Slovenski katehetski ured (SKU) po definiciji statuta[5] radno je tijelo Slovenske biskupske konferencije (SŠK) za područje kateheze i unutar organigrama Crkve u Sloveniji djeluje na području naviještanja.

Članak 5. Statuta navodi glavne zadaće SKU-a: 1. brine o usklađenoj i sveobuhvatnoj katehezi u Crkvi u Sloveniji prema smjernicama koje vrijede za sveopću Crkvu, posebno u skladu s Općim pravilima za katehezu (SPK); 2. djeluje u skladu sa smjernicama i uputama Slovenske biskupske konferencije (SŠK) i Slovenskog pastoralnog vijeća (SPS) za organiziranu katehezu, vjerski odgoj i obrazovanje na katehetskom području; 3. proučava, verificira i povezuje katehetski rad u Crkvi u Sloveniji te predlaže SŠK, SP i (nad)biskupskim katehetskim uredima opće i konkretne inicijative za obnovu katehetskog naviještanja; 4. brine o osnovnom obrazovanju i kontinuiranom usavršavanju kateheta i teologa laika, katehistkinja, te ostalih katehetskih djelatnika i stručnjaka; 5. priprema i objavljuje katehetske planove, udžbenike, priručnike, stručnu literaturu, katehetske časopise i druga katehetska pomagala; 6. surađuje s (nad)biskupskim katehetskim uredima ili (nad)biskupskim katehetskim odborima i drugim crkvenim institucijama u planiranju kateheze i vjeronauka te pomaže u njihovom djelovanju na stručnom, kadrovskom, tehničkom i financijskom području; 7. surađuje sa sličnim strukturama u zemlji i inozemstvu; 8. brine o povezivanju na katehetskom području sa Slovencima koji žive izvan domovine; 9. prijavljuje se na javne natječaje kako bi pribavio sredstva za vlastitu djelatnost.

Na mrežnim stranicama SKU-a također možemo pronaći i povijest SKU-a, gdje je zapisano: SKU je bio i ostao u službi kateheta i kateheze. Odgovorni su razumjeli znakove vremena i odgovorili im poticajima,

[5] Slovenska biskupska konferencija je statut Slovenskega katehetskega ureda potvrdila na 58. redovnom zasjedanju 14. veljače 2011. u Ljubljani.

novim udžbenicima i pobrinuli se za obrazovanje kateheta, posebno za pripremu ranije katehetskih tečajeva, danas simpozija. Današnje vrijeme je mnogo složenije i zahtjevnije nego prije pedeset godina pa zahtijeva još više proučavanja i promišljanja o znakovima vremena.[6]

3. Obnova kateheze

I prije pandemije govorilo se kako je područje naviještanja u krizi. Znali smo i osjećali izazov specifičnosti kateheze u Crkvi u Sloveniji. Budući da u javnim slovenskim školama nemamo vjerske pouke (osim u šest katoličkih škola i nešto većem broju župnih vrtića), katehete su se od Drugoga svjetskoga rata suočili s izazovom naviještanja: katehizanti moraju usvojiti znanje i naučiti živjeti po njemu. Zbog iskušenja kojima smo podlegli i zbog vanjskih okolnosti, kateheza je u većini slučajeva poprimila oblik vjeronauka – pouke o vjeri te je izgubljena njezina svjedočka dimenzija. To je dovelo do krize koja je vapila za "obnovom", bez obzira na pandemiju. Kada govorimo o "obnovi" župne kateheze, potrebno je naglasiti da je ona višeznačna. Posredovanje žive vjere u nekim obiteljima očitovalo se spontano. U drugima su župnik i njegovi pomoćnici bili ti koji su uspjeli "prenijeti" katehezu iz učionica na neku od aplikacija. Slovenski katehetski ured koordinirao je aktivnosti, kao i "stvaranje" kateheza i nedjeljnih i blagdanskih obiteljskih bogoslužja te ih po potrebi prilagođavao. Tako je stvorena nova dinamika, novi način, odnosno nova metoda naviještanja.

Učinci? Pripremljena katehetska pomagala do nekih "nisu stigla", ali možemo reći da je njihova uporaba, općenito, bila vrlo dobra. Potrebno je naglasiti da su se mnogi roditelji "probudili" tijekom virtualne kateheze, a to znači da su i roditelji na svoj način sudjelovali u katehezi (posebno kod mlađe djece). Tu valja istaknuti i činjenicu kako se mnogo kateheta putem zoom-kateheza praktički obraćalo cijelim obiteljima jer su obiteljska računala bila u zajedničkim prostorijama pa su svi prisutni čuli navještaj.

Slovenski katehetski ured bio je izuzetno fleksibilan. Kao što je spomenuto, već za prvu nedjelju po zatvaranju crkava bio je pripremljen prijedlog obiteljskog molitvenog bogoslužja, a potom u kratkom vremenu "preveo" je navještaj u praksu i katehetama donosio nove sadržaje. U prvom valu pandemije, u proljeće 2020. SKU se povezao s Radio Ognjiščem te pripremio poticaje za život prema Evanđelju za dnevnu dječju emisiju Bim-bam-bom. U drugom, jesenskom pandemijskom valu, obiteljski molitveni prijedlozi koje je pripremio SKU našli su prostor u dodatku "Naša družina" katoličkog tjednika Družina.

U članku pod naslovom *Prednosti i nedostaci kateheze na daljinu* dr. Franc Zorec napisao je: "SKU je poticao katehete da s obiteljima usposta-

[6] Marija Sraka, *SKU Zgodovina*,u: http://sku.rkc.si/zgodovina/ (28.06.2021.).

ve kontakt putem mreže te im pomognu u vjerskom obrazovanju putem kateheze na daljinu: neki su katehete snimali video- kateheze, drugi su posebno poticali obiteljska molitvena bogoslužja i razgovor o Božjoj riječi, bilo je i onih koji su pomogli u sastavljanju virtualnih sadržaja s klasičnim katehetskim pomagalima."[7]

Uloga SKU-a tijekom pandemije odrazila se u potpori katehetama, kako bi mogli lakše pratiti djecu, mlade i odrasle u razvoju osobnog odnosa s Bogom stvaranjem relevantnih internetskih sadržaja, pomaganjem roditeljima, odgovaranjem na potrebe vremena, kako različita katehetska pomagala prilagoditi za duhovni rast kako pojedinaca, tako i obitelji. Također, roditelji su imali mogućnost kontaktirati SKU, izravno putem e-pošte ili telefona.

Zanimljivi su bili odjeci za vrijeme karantene iz obitelji. Jedna je obitelj napisala da je počela pratiti prijenose Papinih misa iz vatikanske kapele te iz kapucinske crkve u Štepanjom vasi. U vrijeme u kojem je sakramentalni život bio dokinut, ojačala je obiteljska molitva. Tako djeca bez molitve ne počinju jelo.[8]

Zbog novonastale situacije, pastoralno-katehetska aktivnost "gurnuta" je u virtualni svijet. SKU je nakon reakcija s terena brzo primijetio kako tu i tamo nastaju problemi zbog nedovoljna poznavanja rada s web aplikacijama i drugim pomagalima, stoga je za katehete, kojima je to bilo potrebno, organizirana računalna obuka. Nakon nekoliko tjedana rezultati su bili očiti: katehete su se međusobno povezali i pomagali jedni drugima u oblikovanju videozapisa i drugog digitalnog sadržaja. Razmjena radnih listova i uporaba različitih aplikacija obogatili su katehezu i pokazali mogućnost njihove uporabe i u budućnosti.

Simona Jeretina u uvodu *Naše kateheze* pod naslovom *Vrijeme, kakvo još nije bilo* sažela je napore SKU-a. Ured se trudio i tražio načine da bude potpora obiteljima kako bi sve više postajale Crkva u malom; kako empatično slušati pojedinca i pobuditi povjerenje u Božju moć, čak i usred nesigurnog razdoblja, ne samo u molitvenoj potpori već i u potrazi za konkretnim kontaktom i zanimanjem za obiteljski život; kako osigurati digitalnu pismenost katehetskih suradnika, da sadržaj može naći put do katehizanata unatoč mogućoj karanteni. S obzirom na dobar odaziv i poticaj obiteljima, od kojih su neke možda po prvi put zajedno molile i promišljale o Božjoj Riječi, vrijedi nastaviti u tom vidu. Također, dodali su video i druge interaktivne sadržaje koji će podržati teme uključene u redovita katehetska pomagala. Želja je da sadržaj bude upotrebljiv ne samo u iznimnim već i u normalnim okolnostima, stoga svaki kateheta / pastoralni radnik treba pokušati naći način kako ostvariti kontakt s

---

[7] Franc Zorec, Prednosti in pomanjkljivosti kateheze na daljavo, *Naša kateheza* 69 (2019./20.) svibanj-srpanj, 5-9.

[8] Slovenski katehetski ured, Odmevi družin iz časa karantene, *Naša kateheza* 69 (2019./20.) svibanj-srpanj, 28.

katehizantima, bez obzira na situaciju i postati - makar i samo na daljinu – njihov suputnik u osobnim traženjima. To prije svega znači puno strpljivog slušanja, ponekad iščekivanja odgovora, neumornog, a opet empatičnog ohrabrenja i samopouzdanja da je samo *sijač*. SKU je bio svjestan da svi, ovisno o skupini koju su upoznali, traže kako se mogu autentičnije obratiti u slučaju kateheze na daljinu: od video nagovora, poticaja s mrežnim materijalima, katehetskim pismom. Zapravo, vrijeme koje je zaustavilo svijet nije zaustavilo naviještanje.[9]

4. Kateheza nakon pandemije

Novi uvjeti i nove okolnosti ukazali su na nove mogućnosti. Preko noći pokazale su se pozitivne strane najrazličitijih aplikacija. Kao i na području pastorala općenito, tako i na području kateheze razmišljamo o onome što nam je korona oduzela, ali još više o onome što nam je donijela na području kateheze i naviještanja.

Pandemija nas je dovela do spoznaje kako Crkva u Sloveniji treba snažnu medijsku platformu. To podrazumijeva da su na jednom mjestu sakupljene sve važne stvari, od informacija do "korisnih" sadržaja. Mrežna stranica SKU-a, koja osim "administrativnih sadržaja" nudi i mogućnosti razmjene gradiva i katehetskih poticaja, poradi bolje uporabljivosti se upravo obnavlja. Postavlja se više digitalnog materijala i poticaja za tzv. "hibridne" kateheze. To podrazumijeva kateheze koja će poslužiti kao klasično i virtualno pomagalo.

Na katehetskom području možemo i nastajanje obiteljske Crkve istaknuti kao pozitivnu posljedicu pandemije. Iako je to bilo naznačeno u mnogim dokumentima, prije pandemije je ostvarenje takvog oblika katehizacije bio san, no pandemija je stvorila uvjete da se život Crkve potisne u domove i obitelji. Sudeći po odjecima, možemo zaključiti da je kateheza "na daljinu" postigla svoju svrhu. Znajući da kateheza pokriva sva tri područja ljudske dimenzije: tijelo, dušu i duh, radosni smo što se obitelj probudila. U snazi krsnog svećenstva, posvećenja i kraljevske milosti, kod mnogih roditelja probuđena je svijest o odgovornosti za prenošenje žive vjere na njihovu djecu. Tako je izbijanje pandemije roditeljima doslovno "otvorilo oči i svijest" za odgovornost koju su prihvatili na krštenju svoje djece. Njihovo "želim" odgajati u kršćanskom duhu, po izbijanju pandemije postao je izazov: hoću li ili neću to moći ispuniti. Mnogo je onih koji su pozitivno odgovorili na izazov i dali 100%, 60% ili 30% plodova, iako je bilo i nekih koji su se osušili, i u konačnici odustali. SKU se suočava s izazovom kako nastaviti katehezu s obitelji, u obitelji i za nju. Slovenski katehetski plan (2018.) i Pravilnik za katehezu (2020.) daju teoretski

[9] Simona Jeretina, Čas kot ga še ni bilo, *Naša kateheza* 69 (2019./20.) svibanj-lipanj, 3-4.

odgovor i pozivaju po "žilama i mesu" (Ezk 37,5-6). Jasno je da se upravo zbog pandemije otvaraju vrata obiteljskih dnevnih soba i ohrabruje da je potrebno zadržati osjećaj odgovornosti. Kako?

Kateheza će se vratiti u katehetske učionice. Međutim, postavlja se pitanje gdje će "završiti" virtualna kateheza. Jedan slovenski župnik, koji je tijekom pandemije bio vrlo domišljat (virtualna kateheza, katehetski sadržaj snimljen i prenošen putem YouTube kanala ...), došao je na zanimljivu ideju da nakon pandemije nastavi u "hibridnoj" varijanti. To znači da će nastaviti sve ono što je virtualna kateheza dobro donijela. Njegova je ideja sačuvati "virtualne katehetske susrete" (npr. za osnovnoškolce), koji bi činili značajan dio kateheze, dok bi susrete "uživo" koristio za stvaranje ugodne atmosfere i "sigurnog okruženja" u kojem bi se moglo razgovarati, ne samo o sadržaju kateheze, već mnogo šire (prema raspoloženju katehizanata, aktualnostima, ...). Ideja je dobra, ali postavlja se pitanje stvarnih mogućnosti kombiniranja.

Umjesto zaključka

Možemo ustvrditi kako je pandemija donijela puno promjena i pomaka u dobru i u zlu. Pitanje je, međutim, hoćemo li uspjeti održati i nadograditi one stvari koje su se pokazale dobrima. Pandemija je, u tehničkom području, pokazala da nam treba jedna "jaka" računalna platforma i dovoljno jak tehnički tim koji će se brinuti i o tehničkom integritetu i o transparentnosti sadržaja. Na ovoj platformi također "vidimo" prostor za SKU, za njegov sadržaj, ukratko za katehetsko područje.

Druga stvar koju nam pandemija "nudi" procjena je obiteljske kateheze i poticaj na traženje "hibridnih" (kombinacija: mrežna i kateheza uživo) oblika rada, posebno kada je riječ o radu s roditeljima naših katehizanata. Ako uspijemo, tada ćemo na pandemijsko razdoblje COVID- 19 gledati ne samo kao "gubitak" već i kao priliku i "dobitak".

Papa Franjo u katehezi 5. kolovoza 2020. zapitao je: "Kako danas možemo pomoći našem svijetu ozdraviti? Poput učenikâ Gospodina Isusa, koji je liječnik duša i tijela, pozvani smo nastaviti 'njegovo djelo liječenja i spasavanja'[10] u tjelesnom, društvenom i duhovnom smislu".[11]

[10] *Katekizam Katoličke Crkve* (KKC), Hrvatska biskupska konferencija, Zagreb, 1994., br. 1421

[11] Papa Franjo, *Kateheza. Papa spominje rane pandemije. Uprijeti pogled u Isusa*, Vatican News, u: https://www.vaticannews.va/sl/papez/news/2020-08/kateheza-papez-spominja-na-rane-pandemije-upreti-pogled-v-jezu.html (29.06.2021.).

THE ROLE AND MISSION OF THE SLOVENIAN CATECHESIS OFFICE (SKU) IN THE TIME OF THE CORONAVIRUS PANDEMIC

Abstract

The coronavirus pandemic (COVID-19) brought about numerous changes in the life of the Church. The doors of churches, parish offices, and catechesis rooms were closed, while the Church started searching for new ways to spread the Word of God: preaching, catechesis, and testimonies. In the Church in Slovenia, an important role was played by the Slovenski katehetski urad (Slovenian Catechesis Office or SKU), which is a working body of the Slovenian Bishops' Conference (SŠK) in the field of catechesis. Its main tasks include overseeing synchronised and in-depth catechesis in the Church in Slovenia. In the time of the pandemic, when in-person meetings of the religious community were thwarted, the SKU encouraged catechists to search for new ways to reach individual catechesis groups. The first attempts at digital preaching and distance catechesis were thus born. The new circumstances revealed many untapped possibilities for digital catechising and the use of various apps. The coronavirus stimulated the formation of the home Church within families and revealed how important the digital literacy of catechists is.

Keywords: pandemic, coronavirus, preaching, catechesis, Slovenian catechesis office, computer application

Literatura

John C. Lennox, *Kje je Bog v času koronavirusa,* Družina, Ljubljana 2020.

Janko Petrovec, *Karantena. Rim.,* Goga, Novo mesto, 2020.

Slovenska škofovska konferenca, Statut Slovenskega katehetskega urada, potvrđen na 58. redovnom zasjedanju 14. veljače 2011. u Ljubljani.

Marija Sraka, SKU Zgodovina, http://sku.rkc.si/zgodovina/ (pribavljeno 28. lipnja 2021.).

Franc Zorec, Prednosti in pomanjkljivosti kateheze na daljavo, Naša kateheza 69 (2019./20.) maj-julij.

SKU, Odmevi družin iz časa karantene, Naša kateheza 69 (2019./20.) svibanj-srpanj.

Simona Jeretina, Čas kot ga še ni bilo, Naša kateheza 69 (2019./20.) svibanj-srpanj.

Papinsko vijeće za promicanje nove evangelizacije, Pravilnik za katehezu (CD 167), Družina, Ljubljana 2021.

Assist. dr. David Kraner
Teološki fakultet, Sveučilište u Ljubljani
david.kraner@teof.uni-lj.si

UDK: 37.014.531:004]616-036.21COVID-19
37.018.43:004.7
Pregledni rad (Review)

PREDNOSTI I NEDOSTATCI KORIŠTENJA INTERNETSKIH MEDIJA U ODGOJU I UČENJU

Sažetak

Unatoč činjenici da nije mogla zamijeniti osobni odnos između nastavnika i učenika tijekom razdoblja koronavirusa, Informacijsko-komunikacijska tehnologija (IKT) bila je jedini način koji je omogućavao učenje na daljinu. U proces učenja, IKT uvodi mogućnost aktivnog stjecanja znanja, multimedijske dimenzije, povratnih informacija i dr. Teškoće se očituju u činjenici da svi učenici nemaju adekvatnu računalnu opremu, također je tu i nedostatak neverbalne komunikacije, veće opterećenje nastavnika, zanemarivanje socijalizacije te manjak koncentracije i motivacije učenika. Uloga je nastavnika i odgojitelja dobro poznavanje utjecaja i učinka IKT-a na proces učenja, zaštita učenika od opasnosti, tj. profitera, nastojanje oko kvalitetne međuljudske komunikacije, usklađivanje ciljeva učenja s učenicima i prikladniji način vrednovanja (ocjenjivanja). Iskustvo s IKT-om promijenit će obrazovanje nakon razdoblja pandemije, no uvijek ćemo biti pred izborom između dovoljnog stupnja kritike slabih točaka IKT-a i ocjene dobrih praksi.

Ključne riječi: *digitalni mediji, IKT, razdoblje covida, proces učenja, edukacija, usklađivanje, didaktika*

Uvod

Internet je komunikacijska infrastruktura koja pojedincima omogućava informacijsko mrežno povezivanje, poput cesta koje omogućavaju prijevoz. Devedesetih godina internet je simbolički predstavljao "obećanu zemlju", prostor u kojem se lako slobodno izražavamo, neposrednu demokraciju, uklanjanje svih kulturnih i rasnih granica, kolektivnog sjećanja, jednom riječju - svijet u kojem su se svi, i bogati i siromašni, povezali bez granica, u kojem će svi imati pristup informacijama, dok će sve vladine i nevladine institucije djelovati transparentno.[1]

[1] Usp. Fabio Pasqualetti, La verità ci farà liberi? Big data e società del Calcolo. Il culto del dataismo e le sue conseguenze, u: Paola Springhetti – Renato Butera (ur.), *La verità vi farà liberi (Gv 8,32). Fake news e giornalismo di pace*, LAS, Roma, 2018., 143-144.

Tijekom 2020. godine, uslijed pandemije koronavirusa, Slovenija se suočila s problemom: djeca nisu imala osnovnu računalnu opremu za učenje na daljinu, internetsku povezanost i programsku opremu, dok nastavnici nisu posjedovali znanje i vještine za učinkovito korištenje digitalnih alata. Nedostatak obrazovanja nastavnika i djece za upotrebu računalnih alata može brzo postati meta komercijalnih profitera, pri čemu se lako može dogoditi da do obrazovnog procesa uopće ne dođe. Tehnologija sama po sebi nije problem, već on nastaje kad je ista podređena ekonomskim, političkim i vojnim elitama s namjerom da ju se koristi kao oruđe za kontrolu, socijalnu isključenost i dobit. Tada tehnologija nije ni pozitivna ni negativna, a još manje neutralna. Tu činjenicu u obrazovno-odgojnom procesu ne smijemo izgubiti iz vida. Proces obrazovanja u kojem su nastavnik i učenik zajedno, ali ne postaju zajednica, tj. ne rastu u socijalnoj dimenziji slaba je i u opasnosti da postupno nestane. Obrazovanje je proces oslobađanja i osnaživanja. Obrazovanje ne znači držati ljude neodrasle, već ih činiti odgovornim, pouzdanim, sposobnim i dobrim odraslima.[2]

Korištenje IKT-a, (pod pojmom *informacijska i komunikacijska tehnologija* podrazumijevamo sve digitalne medije, aplikacije, mrežne platforme, društvene mreže i druge digitalne alate) u procesu obrazovanja prije pandemije COVID-19, nikada nije bilo na prvom mjestu. U ovo vrijeme je internet postao jedini kanal koji je nastavnicima i učenicima omogućavao razmjenu informacija putem IKT-a. Cjelokupno obrazovanje preseljeno je u mrežno okruženje, što je zahtijevalo dobre i loše promjene u didaktičkom i pedagoškom pristupu. Preko noći, odgojno-obrazovni djelatnici su učionicu zamijenili s IKT-om, a da isti većina od njih nije ni poznavala. Na brzinu su morali naučiti koristiti programe i započeti nastavu na daljinu. Studije vezane uz nastavu na daljinu ističu pozitivne i negativne učinke IKT-a, no svi se slažu u jednom, a to je da takav način nastave ne može zamijeniti osobni odnos.[3]

Prije više od deset godina prof. Henry Jenkins ustvrdio je da mladi ljudi imaju velik potencijal razviti vlastite digitalne kompetencije jer pripadaju kulturi sudjelovanja *(culture partecipative)* i vrlo su kreativni na digital-

---

[2] Usp. Fabio Pasqualetti, Linguaggi della comunicazione e media a servizio dell'educazione, u: Fabio Pasqualetti - Vittorio Sammarco (ur.), *L'educazione, la rivoluzione possibile. Perché nessuno deve essere lasciato indietro*, LAS, Roma, 2020., 119.

[3] Usp. Haifa Al-Nofaie, Saudi University Students' Perceptions towards Virtual Education During Covid-19 Pandemic. A Case Study of Language Learning via Blackboard, *Arab World English Journal* 11 (2020.), 4-20; usp. Khusni Syauqi - Sudji Munadi - Mochamad Bruri Triyono, Students' perceptions toward vocational education on online learning during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Evaluation and Research in Education* 9 (2020.), 881-886; usp. Paweł Ślaski - Małgorzata Grzelak - Magdalena Rykała, Higher Education – Related Problems During Covid-19 Pandemic, *European Research Studies*, (2020.), 167-186.

nom području.[4] Gotovo u isto vrijeme kad i Jenkins, David Buckingham upozorava da najveće poteškoće imaju odgojno-obrazovni djelatnici koji su u odnosu na mlađe generacije uvelike manje medijski pismeni (*media literacy*).[5] Dvadeset godina kasnije, kada je COVID-19 prisilio čitav proces obrazovanja na korištenja IKT-a, u Sloveniji imamo problem s neosposobljenim kadrom i s prevelikim udjelom starijih nastavnika.

Polazište i poticaj za razmišljanje o obrazovanju i korištenju IKT-a bila su sljedeća pitanja: Na što trebamo obratiti pozornost u obrazovanju mladih i IKT-u? Kako IKT utječe i mijenja didaktiku? Kako IKT doprinosi participativnom uključivanju učenika i ocjenjivanju? Hoće li IKT istisnuti međuljudske odnose i klasični način poučavanja? Ovim pitanjima željeli smo se kratko osvrnuti u ovome radu, istaknuti neke važne teme poput: odgovorni odgoj i tehnologija; tehnološki alati u procesu učenja; razvoj digitalnih vještina i kultura sudjelovanja; integracija mrežnih alata u pandemiji COVID-19. Iako nismo definirali dob mladih i za njih koristimo izraz "učenici", u posljednjem dijelu predstavljamo istraživanje među gimnazijalcima i neka istraživanja među studentima.

1. Edukacija i tehnološka komunikacijska sredstva (IKT)

Povijesno gledano, prva revolucionarna komunikacijska tehnologija bila je pisanje, što je čovjeku omogućilo da prijeđe iz prapovijesti u povijest. Novi koncept sjećanja uveo je čovjeka u dinamiku prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Više od dvadeset godina područje obrazovanja, pored svog fizičkog, u svoj proces uključuje i digitalni prostor. Danas se ova revolucija nastavlja s IKT-om, a najviše su poznate i korištene društvene mreže *Twitter, YouTube, Instagram, Linkedln, Google+, Snapchat, TikTok, WhatsApp, Facebook*.

Od alata najviše se koriste *Moodle, Zoom, Teams, Mentimeter, Kahoot, Padlet, Skype, Webex Meet, MobileVoip, Google Forms*. Povećana uporaba mreže i povećanje broja napisanih riječi u digitalnim medijima u pandemiji COVID-19 sama po sebi ne pridonosi napretku i razvoju naše kulture. Suprotno tome, ova kulturna revolucija teži za osiromašivanjem čovjeka na račun hranjenja grabežljivih ekonomskih elita. Tvrtke za društvene mreže nisu dobročinitelji čovječanstva koji ljudima pružaju zanimljivu priliku s komunikacijskog, socijalnog i obrazovnog gledišta, već iste podatkovne tragove (*big data*) zloupotrebljavaju za vlastitu dobit.[6] Mladi su često meta njihovih ekonomskih interesa.[7]

---

[4] Usp. Henry Jenkins, *Culture partecipative e competenze digitali. Media education per il XXI secolo*, Guerini Studio, Milano, 2014., 60-61.

[5] Usp. David Buckingham, *Media education. Alfabetizzazione, apprendimento e cultura contemporanea*, Erikson, Trento, 2010., 55.

[6] Usp. F. Pasqualetti, Linguaggi della comunicazione e media a servizio dell'educazione, 105.

[7] Usp. *Isto.*

Zanimljiv je naglasak talijanskog stručnjaka za komunikacije Fabija Pasqualettija koji tvrdi da se proces obrazovanja ne može izbjeći. Kao što ne možemo izbjeći komunikaciju,[8] ne možemo izbjeći ni obrazovanje. Nisu mjesta odgoja samo obitelj i škola, već je to i društvo sa svojim zamišljenim, manipulativnim i potrošačkim životnim stilom.[9] Stoga, odgovornost leži na odgajateljima i nastavnicima koji ne bi trebali bježati od razumijevanja ovih društvenih stvarnosti i poznavanja novih sredstava komunikacije.

Jedan od najvažnijih čimbenika kulturnog osiromašenja u digitalnoj kulturi je vrijednost riječi. Danas postoji veliki rizik da se riječ svede na puki protok informacija i podataka koji putuju mrežom između dva uređaja te nisu sposobni dati sadržaj i oblik nevidljivom i transcendentalnom.[10] Philipp Breton, francuski sociolog i antropolog svijet komunikacija uspoređuje s prijevoznim sredstvima i navodi da mediji "prevoze" riječi. Breton upozorava kako su naše riječi prečesto gluposti i da živimo u vremenu kada ta riječ nestaje. Budući da zaboravljamo težinu i sadržaj riječi, živimo u vremenu njene "nasilne i autoritarne uporabe" pa je naglašena njena tamna strana. Breton to sažima paradoksalnom rečenicom koja opisuje ponašanje u današnjem društvu: "Govori, ali šuti!"[11]

Problem nije IKT jer ta sredstva sama po sebi nisu ni dobra ni loša. Također, nisu ni neutralna. Istina je da internet omogućava pristup znanju, što u prošlosti nije bilo moguće, ali s njim dolaze i nove društvene razlike, isključenja i antropološke promjene. Njemački neuroznanstvenik Manfred Spitzer upozorava da digitalne tehnologije i mreže uskraćuju djetetu kognitivno iskustvo jer ga, umjesto da se kreće i stvara u stvarnom svijetu, upućuju na tablet i virtualnu stvarnost.[12] Crtajući sliku na tabletu, dijete nije fizički uključeno u događaje, ne dodiruje kistove, ne osjeća boje i sl. Osakaćena upotreba riječi u ljudskom govoru i pobjeda tehnološkog jezika za čovjeka bi značila propast, dok bi se dijalog pretvorio u jednostavno kruženje signala koji bi od nas zahtijevao samo odziv.[13]

S druge strane, potrebno je s oprezom i zdravom kritičnošću nastojati što prije uključiti nove digitalne alate u proces obrazovanja. Upotreba IKT-a u obrazovnom procesu prije pandemije bila je alternativna,[14]

---

8 Usp. Pau Watzlawick, Janet Helmick Beavin, Don D. Jakson, Pragmatica della comunicazione umana. Studio dei modelli interpretativi delle patologie e dei paradossi, Astrolabio, Roma, 1971., 42-43.

9 Usp. F. Pasqualetti, Linguaggi della comunicazione e media a servizio dell'educazione.

10 Usp. *Isto*, 102.

11 Philippe Breton, *Elogio della parola. Il potere della parola contro la parola del potere*, Elèuthera, Milano, 2004., 9.

12 Usp. Manfred Spitzer, *Demenza digitale. Come la nuova tecnologia ci rende stupidi*, Corbaccio, Milano, 2013.

13 Usp. Jean-Michel Besnier, *L'uomo semplificato*, Vita e Pensiero, Milano, 2012., 15.

14 Usp. Tomas Tišler i dr., *Vodenje za spodbjanje informacijsko-komunikacijske tehnologije na šolah*, Evropski Socialni Sklad, Ljubljana, 2006., 6-9.

ali je u samom razdoblju pandemije COVID-19 znatno porasla, tj. to je postao jedini mogući put. Stručnjak za medije, komunikacije i obrazovanje David Buckingham još je prije dvadeset godina naglasio da svaki medijski nastavnik i odgojitelj mora poznavati ulogu interneta, video igara i konvergencije "starih" i "novih" medija. On tvrdi da bi trebalo iskoristiti otvorenost mladih za digitalnu kreativnost (npr. obrada slika, montaža video zapisa), istovremeno znajući granice i opasnosti novih medija.[15]

1.1. Analiza medijskih sadržaja

IKT uključuje razne medijske sadržaje. Budući da to nisu neutralni izvori informacija, njihov sadržaj treba pažljivo i kritički proučiti. Buckingham predlaže četiri područja analize: medijski jezik, predstavljanje, produkciju i publiku.[16]

Svaki se medij sastoji od kombinacije jezika koji se koriste za izvođenje i prenošenje značenja (npr. TV koristi pisani, audio i slikovni jezik te pokretne slike). Proučavati jezik medija znači analizirati kako mediji koriste različite oblike jezika da bi prenijeli ideju ili značenje; kako to prihvaćamo i usvajamo; kako se stvaraju pravila i što se događa kad se prekrše; kako se značenje prenosi kroz kombinaciju ili slijed fotografija, zvukova i riječi; kako iste konvencije i kodeksi funkcioniraju u različitim vrstama medija.

Mediji ne omogućavaju transparentan pogled na svijet, već prenose vlastiti pogled na njega: oni ne predstavljaju stvarnost, već ju zastupaju. U tome uvijek biraju i kombiniraju određene događaje, priče i osobe te dodaju vlastite komentare i argumente. To ne znači da su njihove informacije lažne ili pogrešne (*fake news*). Proučavati medijske proizvode znači proučavati kako mediji objavljuju istinu; jesu li stvarni i autentični; što i koga izabiru, uključuju ili isključuju; s naglaskom na kojem predstavljaju pojedinačne društvene skupine, događaje ili različite poglede na svijet.

Iako neke medijske proizvode stvaraju pojedinci za sebe, svoje prijatelje, obitelj i sljedbenike, većina tih proizvoda ima isključivo komercijalni interes. Proučavanje medijske produkcije znači analiziranje tehnologija koje su uključene u proizvodnju i distribuciju; koje su uloge i vrste profesionalnog rada uključene; koje tvrtke kupuju i prodaju medijske proizvode; koja je njihova dobit; kako je proizvodnja i distribucija medija regulirana zakonom; na koji način dopiru do publike i koja su ograničenja u odabiru i kontroli.

Proučavati publiku znači analizirati kako je "označavaju" i mjere (doseg, naklada, gledanost) i kako se mediji šire među publikom; kako različite društvene skupine i pojedinci tumače i reagiraju na medije; motivacija, ranjivost zbog utjecaja medija i koji su moji motivi za korištenje izbornika.

---

[15] Usp. D. Buckingham, *Media education*, 112-113.

[16] Usp. David Buckingham, *Un manifesto per la media education Mondadori Education*, Milano, 2020., 68-70.

1.2. Vještine i pismenost novih medija

Paralelno s analizom medijskog sadržaja, koja nam pomaže razumjeti značenje poruka i otkriva štetne ili pozitivne svrhe utjecaja, potrebna je i analiza IKT-a u smislu razvoja mnogih vještina učenika. Henry Jenkins, stručnjak za medije i komunikacije, vjeruje da bi nove vještine medijske pismenosti trebale biti uključene u školski program (*new media literacies*).

Na temelju proučavanja tradicionalne nastave u učionici, tehnoloških istraživanja i kritičke analize, Jenkins ističe sljedeće vještine: igra (stjecanje iskustva i vještine rješavanja problema *solving*), simulacija (sposobnost interpretacije i stvaranja dinamičkih modela za stvarni svijet), izvedba (sposobnost poosobljavanja alternativnih identiteta za improvizaciju i otkrivanje), usvajanje (sposobnost odabira i kombiniranja medijskog sadržaja i davanja vlastitog sadržaja), *multitasking* (sposobnost uočavanja i obraćanja pažnje na izvanredne detalje), zajedničko znanje (sposobnost smislene interakcije s alatima koji proširuju mentalne sposobnosti), zajednička moć shvaćanja (sposobnost uspoređivanja različitih mišljenja s drugima u svjetlu zajedničkog cilja), razboritost (sposobnost procjene pouzdanosti i vjerodostojnosti izvora informacija), transmedijska navigacija (sposobnost praćenja tijeka povijesti i informacije putem različitih medijskih platformi), *networking* (sposobnost pretraživanja, sinteze i širenja informacija), dogovaranje (sposobnost snalaženja u različitim skupinama, prepoznavanje i poštivanje raznolikosti pogleda, razumijevanje i slijeđenje alternativnih normi). To je "skup kulturnih kompetencija i socijalnih vještina koje su mladima potrebne za snalaženje u novom medijskom okruženju. Kultura sudjelovanja usmjerava težište izgradnje vještina individualnog izražavanja na sudjelovanje u zajednici".[17]

IKT raspolaže s pozitivnim i negativnim elementima koji se mogu učinkovito uključiti u obrazovne procese. Da bi se uspostavio proces obrazovanja, nije dovoljno samo poznavanje alata, već cijeli obrazovni proces. Na koji način će IKT učinkovito utjecati na proces učenja?

2. Mjesto digitalnih medija u procesu učenja

Slovenski su učenici 9. veljače 2021. najavili "bojkot nastave na daljinu" i zatražili, između ostalog, "manje videokonferencija" i "ukidanje ocjenjivanja na daljinu".[18] Odbacimo li mogućnost da se učenike koristi za politički pritisak, reakcija učenika na video nastavu i ocjenjivanje je očekivan jer većina nastavnika nije osposobljena za IKT, iako su koristili npr. *Zoom* ili *Teams* kao komunikacijski kanal. Sredinom pandemijskog

[17] H. Jenkins, Culture partecipative e competenze digitali, 60-61.

[18] Špela Kuralt, *Dijaki: v torek bojkot pouka na daljavo*, Delo (03.02.2021), u: https://www.delo.si/novice/slovenija/dijaki-v-torek-bojkot-pouka-na-daljavo/?utm_source=delo_newsletter&utm_medium=email&utm_campaign=Newsletter%202586 (04.02.2021).

razdoblja preko medija dolazi se do zaključka da se mladi suočavaju s problemom postavljanja prioriteta u učenju i propuštaju hitne zadatke, sve više učenja im ostaje za vikend, nemaju slobodnog vremena, već samo obveze, nemaju društvenost, k tome su mentalno i fizički umorni, iscrpljeni i prezasićeni. Različita istraživanja širom svijeta govore o socijalnoj isključenosti, problemu provjere znanja, nedovoljnom postizanju kompetencija učenika, onemogućavanju buduće karijere, istiskivanju tradicionalnih oblika nastave,[19] manje učinkovitom učenju, neobučenim nastavnicima,[20] lošijoj motivaciji učenika, tehničkim problemima, problemu neimanja računalne opreme, uznemiravanju od strane ukućana u obiteljskom okruženju, mogućnosti anonimnog uključivanja u nastavu, raznolikost platformi i alata za slikovito predstavljanje sadržaja.[21]

Iako su još prije dvadeset godina Jenkins i Buckingham primijetili koliko je važno uključiti IKT u proces učenja te da pri tome najveće poteškoće imaju odgojitelji i nastavnici koji su medijski nepismeniji od mlađih generacija,[22] do danas se za uvođenje IKT-a u obrazovanje nismo dovoljno pripremili te ćemo se i u budućnosti suočavati s tim problemom. Podaci iz ankete *Education at a Glance*[23] i *TALIS*[24] potvrđuju da IKT koristi samo 37% nastavnika. K tome, u Sloveniji imamo gotovo 46% nastavnika starijih od pedeset godina (u Hrvatskoj je taj postotak puno manji) pa je teško očekivati da taj nastavnički kadar bude jednako dobar u korištenju IKT-a kao mlađi nastavnici ili učenici.

No ukoliko su učenici iskorišteni za politički pritisak, to je dvostruka besmislica. Naime, sa stajališta obrazovanja to je kontraproduktivan čin (iskorištavanje je nedopustivo, kažnjivo djelo), a sa stajališta osposobljavanja nastavnika i modernizacije didaktike izgubljena prilika. Ako nastavnici i roditelji ne preuzmu obrazovanje mladih, ovu će ulogu preuzeti (ili već jesu) predatori poznatih medijskih platformi.[25] Nisu učenici ti koji diktiraju kakav bi trebao biti proces obrazovanja, iako oni moraju biti uzeti u obzir. Mladi uistinu žele međusobni kontakt, iako znamo, da

---

19 Usp. Paweł Ślaski, Małgorzata Grzelak, Magdalena Rykała, Higher Education – Related Problems During Covid-19 Pandemic, *European Research Studies*, 2020., 167-186.

20 Usp. Khusni Syauqi - Sudji Munadi - Mochamad Bruri Triyono, Students' perceptions toward vocational education on online learning during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Evaluation and Research in Education* 9 (2020.), 881-886.

21 Usp. Al-Nofaie, Haifa, Saudi University Students' Perceptions towards Virtual Education During Covid-19 Pandemic. A Case Study of Language Learning via Blackboard, *Arab World English Journal* 11 (2020.), 4-20.

22 Usp. D. Buckingham, *Media education*, 55.

23 Usp. OECD (2020.), *Education at a Glance 2020: OECD Indicators, OECD Publishing*, Paris, u: https://doi.org/10.1787/69096873-en, 439.

24 Usp. Barbara Japelj Pavešić i dr., *Vseživljenjsko učenje učiteljev in ravnateljev: izsledki mednarodne raziskave poučevanja in učenja Talis 2018*, Pedagoški inštitut, Ljubljana, 2019., 78.

25 Usp. F. Pasqualetti, Linguaggi della comunicazione e media a servizio dell'educazione, 102.

je i poučavanje u učionicama imalo velikih problema: više od 60% nastavnika redovito je imalo problema s disciplinom u učionici, a više od 70% nastavnika moralo je poduzeti mjere kako bi osigurali da učenici poštuju razredna pravila ili u konačnici da njih same slušaju.[26] Ukratko, učenici ni ranije nisu bili dovoljno zadovoljni s radom u učionici, sada pak nisu s nastavom na daljinu, a neće biti ni u budućnosti kad se vrate u učionice, osim ako ne dođe do nekih značajnijih promjena u načinu usklađivanja, podučavanja i provjere znanja. U budućnosti bit će potrebna česta i pravilna uporaba IKT-a u procesu učenja, što će pomoći pozitivnom utjecaju na učenike.

2.1. Različni pogledi na proces učenja

Proces učenja zahtijeva dinamičko usklađivanje koordinacijske između nastavnika i učenika, u čemu povratne informacije i ocjenjivanje također imaju važnu ulogu. Prostor u kojem se odvija proces učenja može biti učionica, ali može biti i virtualno okruženje (IKT) ili kombinacija oboje. Postoje velike razlike između ta dva prostora u uspostavljanju procesa učenja.

Nastava u učionici obrađivana je u pedagoškom, psihološkom i filozofskom smjeru u četiri različita pristupa: bihevioralni,[27] kognitivni, tj. mentalni,[28] socio-kognitivni[29] i konstruktivistički.[30] Unatoč raznolikosti pristupa i pogleda na proces učenja, smatra se da nastavnikov pristup nikada neće biti najbolji jer je cilj svih različitih pristupa "stvoriti situacije u kojima učenici uče, razumiju i pamte".[31]

Suvremeni pedagoški pogledi ne isključuju gore navedene pristupe, ali dodatno ističu aspekt usklađene nastave, refleksivnu pedagogiju i važnost povratnih informacija.

2.2. Naglasci suvremenog pedagoškog procesa

Tijekom razdoblja pandemije, kada je nastava u učionici iznenada bila zamijenjena učenjem na daljinu, postojale su značajne razlike na tri razine: relacijskoj, radnoj i osobnoj koncentraciji. Odnos uživo u učionici je izravan, odnos na mreži je udaljen. Prvi zahtijeva bonton i pravila lijepog ponašanja jer se odnos odvija u zajedničkom prostoru i vremenu (npr. kada profesor govori, ostali slušaju). Neizravni odnos (na mreži) izbjegava spomenuta pravila jer učenici tijekom podučavanja nastavnika mogu raditi potpuno druge stvari. Također je neovisan o vremenu i prostoru

---

[26] Usp. B. Japelj Pavešić i dr., *Vseživljenjsko učenje učiteljev in ravnateljev*, 49.

[27] Anita Woolfolk, *Pedagoška psihologija*, Educy, Ljubljana, 2002., 152.

[28] Usp. *Isto*, 192-193.

[29] Usp. *Isto*, 275-280.

[30] Usp. *Isto*, 281-283.

[31] *Isto*, 273.

(npr. audio-video snimanje predavanja na web mjestu ili YouTubeu). Na razini provedbe aktivnosti, u učionici sve najviše ovisi o nastavnikovim smjernicama i njegovoj izravnoj pomoći učenicima (nastavnik izravno prima povratne informacije, nadzire neverbalnu komunikaciju, potiče više dijaloga). Treća razina odnosi se na usredotočenost učenika na nastavu. Kod nastave na daljinu nju je najteže osigurati i provjeriti. Nastavnik u školskom okruženju (učionici) može brzo primijetiti tko od učenika ne slijedi i "vratiti" ga natrag, što nije moguće u učenju na daljinu. Uz to, nastavnik ne može ukloniti smetnje u kućnom okruženju (npr. uznemiravanje brata ili sestre, svađe ili pak u pozadini televiziju).

Suvremeni pedagoški proces stavlja velik naglasak na usklađivanje nastave za konstruktivno učenje (*aligning teaching for constructing learning*). Australski pedagog John Biggs spominje četiri faze: jasnu definiciju predviđenih ishoda učenja; odabir aktivnosti učenja za postizanje ishoda učenja; kontinuirano ocjenjivanje ishoda učenja učenika (provjera odgovaraju li postignuti rezultati očekivanim); dobivanje konačne ocjene.[32]

Biggs i Tang ističu kako je najprije potrebno da se nastavnik i učenik koordiniraju, tj. da nastavnik iznese tražene ciljeve određenog predmeta, a učenik ih vrednuje u skladu s prethodnim znanjem, a potom ulaze u sljedeću fazu poučavanja-učenja, što u konačnici rezultira nastavnikovim ocjenjivanjem i učenikovim ostvarenim rezultatom. Ocjenjivanje, koje je za učenika od bitne važnosti, podijeljeno je u dva oblika: formativno i zbirno. Formativno u prvom redu daje povratnu informaciju učeniku i nastavniku te se odvija unutar samog procesa učenja-poučavanja. Ono učeniku pomaže lakše popraviti svoje greške i postati kritičan u odnosu na svoj rad, a nastavniku daje priliku poboljšati način poučavanja i otkriti učenikove pogreške. Zbirno ocjenjivanje odvija se na kraju pri zaključivanju ocjena jer je i svrha vidjeti koliko su učenici naučili. Kod zbirnog ocjenjivanja učenike je strah i nisu skloni priznati pogreške (neznanje) jer za priznanje slijedi kazna (loša ocjena).[33]

Formativni oblik ocjenjivanja, koji prati napredak učenika, u svakom koraku omogućava mu ispravljanje pogrešaka i osobni napredak te bi bio najprikladniji za korištenje IKT-a u procesu učenja. Internetske učionice nude prikladne alate pomoću kojih u vrlo kratkom vremenu možemo dobiti povratne informacije o radu učenika. Da bi to postigli, nastavnici bi trebali uložiti puno više truda i vremena u pripremu takvih alata.

---

[32] Usp. John Biggs, *Aligning teaching for constructing learning. The Higher Education Academy* (2003.), u: http://www.heacademy.ac.uk/assets/documents/resources/resourcedatabase/id477_aligning_teaching_for_constructing_learning.pdf, 3-4.

[33] Usp. John Biggs - Catherine Tang, *Teaching for Quality Learning at University*, McGraw Hil, New York, 2007., 163-164.

Suvremeni pedagoški pristup naglašava potrebu za prijelazom iz didaktičke u reflektivnu pedagogiju (vidi Tablica 1).[34]

Tablica 1. Didaktička i refleksivna pedagogija

Dimenzija	Didaktička pedagogija	Refleksivna pedagogija
Prostorsko – vremenska	Ograničena s četiri zida učionice i rasporedom sati	Sveprisutno učenje: bilo gdje, bilo kad, kako kad
Epistemološka	Učenik kao potrošač pasivno usvaja znanje, pamti	Aktivno usvajanje znanja: učenik kao proizvođač znanja i pronicljiv istraživač
Diskurzivna	Akademska pismenost: tradicionalni udžbenici, zadaci i testiranje učenika	Multimodalno značenje: govor u novim medijima, predstavljanje multimodalnoga znanja
Evaluacijska	Naglasak na zbirnim ocjenama i retrospektivnim prosudbama koje služe u upravljačke svrhe, iako nisu odmah izvediv	Rekurzivne povratne informacije: formativno ocjenjivanje, perspektivne i konstruktivne povratne informacije, analitika učenja
Društvena	Izolirani učenik s naglaskom na osobnu spoznaju i pamćenje	Interakcija sudjelovanje: međusobno učenje, stjecanje društvenoga sjećanja i odgovarajuća uporaba raspoloživih oruđa znanja
Kognitivna	Usredotočenost na činjenice koje treba pamtiti, teorije koje valja pravilno koristiti	Metakognicija: razmišljanje o razmišljanju, kritička samorefleksija procesa znanja i disciplinskih praksi
Komparativna	Homogenizirani, jedinstveni plan učenja (kurikulum), standardizirana nastava i ocjenjivanje	Diferencirano učenje: fleksibilno, samoizražajno i prilagodljivo učenje, obraćanje svakom učeniku u skladu s njegovim zanimanjem, osobnošću i potrebama

Nova okruženja za učenje nude širok raspon novih tehnologija učenja i implementacije, koje u mnogočemu mogu biti bolja i prikladnija za suvremenu nastavu. Cope i Kalantzis ističu sedam pozitivnih mogućnosti koje nude nove tehnologije: sveprisutno učenje, aktivno stjecanje znanja, multimedijsko značenje, rekurzivne povratne informacije, kolaborativna inteligencija, metakognicija i diferencirano učenje.[35]

[34] Bill Cope - Mary Kalantzis, *E-Learning Ecologies. Principles for New Learning and Assessment*, Routladge, New York/London, 2017., 10.

[35] B. Cope – M. Kalantzis, *E-Learning Ecologies*, 15-39.

Sveprisutno učenje. Zbog stalnog pristupa sadržaju, vrijeme i prostor postali su nebitne dimenzije u korištenju internetske učionice (aktivnosti, video predavanja, materijali i dr., uvijek su i svugdje dostupni).

Aktivno stjecanje znanja. Stjecanje znanja koje učenicima daje više mogućnosti za angažiranost pri učenju u usporedbi s pasivnim čitanjem knjige. To je višedimenzionalna interakcija koja omogućava više aktivnosti i više interaktivnosti u konstruiranju znanja: npr. korištenja forum modela u kojem ne bilježi svatko pojedinačno, ali svi mogu raditi zajedno.

Multimedijsko značenje. U analogno doba raspodjela znanja dijelila se na proizvodnju, reprodukciju i distribuciju. U digitalno doba, IKT omogućuje sinkronizirano predstavljanje teksta, slika, zvuka i drugih podataka (hiperveze, aplikacije, infografika, vizualizacija podataka).

Povratne informacije. Riječ je o povratnim informacijama o napretku i društvenoj interaktivnosti. U učionici se znanje provjerava testovima i predstavljanjem rezultata, što je dokaz da su učenici razumjeli sadržaj. Povratne informacije, s druge strane, pružaju mogućnost kontinuiranog praćenja napretka učenika.

Kolaborativna inteligencija. Riječ je o sposobnosti povezivanja inteligencije i raspodijeljene spoznaje. Dvostruki pomak: prema kulturi stjecanja znanja (sve nam je nadohvat ruke) i prema razvoju vještina i strategija za sudjelovanje na području društvenoga učenja.

Metakognicija. Teži razmišljanju o razmišljanju (*thinkin about hinking*). Naglasak se stavlja na psihološki aspekt "samoregulacije", tj. napori za obrazovanje u svrhu postizanja cilja. Teorijski sadržaj ugrađen je u šire okvire objašnjenja koristeći konkretne činjenice.

Diferencirano učenje. Riječ je o učenju koje je personalizirano i individualizirano, fleksibilno i prilagođeno. U klasičnom načinu podučavanja cijeli razred mora slušati predavanje nastavnika, svi su na istoj stranici u udžbeniku. Nasuprot tome, refleksna didaktika omogućava da učenici istovremeno budu na različitim stranicama udžbenika. Diferencirano učenje podliježe sljedećim načelima: diferencijacija (nije nužno da svi učenici iste zadatke izvršavaju u istom vremenu), oblikovanje, sudjelovanje i odgovarajuća složenost.

U budućnosti bit će potrebno veće uključivanje IKT-a u proces učenja. U tom vidu, neka su sveučilišta u svijetu napravila velik iskorak. Takav je primjer UNSW[36], koji je izradio cjelovitu studiju o izboru IKT-a i propisao koji se alati, tj. web stranice mogu koristiti za postizanje željenog ishoda učenja i obrnuto, ono što sve omogućuju dopušteni mrežni alati.

Problemi pri nastavi u učionici ili učenju na daljinu izazov su za osuvremenjenje buduće didaktike. Od 1960-ih, pedagoški proces u učionici temelji se na linearnoj povezanosti pedagoškog rada kroz sljedeće faze:

[36] Tak primer je univerza University of New South Wales v Sydneyu (UNSW), ki prikaže z ene strani učne cilje in nato orodja, potem pa orodja in njihove možnosti uporabe pri učnem procesu, u: https://teaching.unsw.edu.au/selecting-technologies

analiza, plan, organizacija, provedba i evaluacija (*Analysis, Design, Development, Implementation, Evaluation*). Nakon 1990. razni su autori kritizirali takav birokratski model.[37] Danas se većina modela prilagođava specifičnom kontekstu i nadilazi linearni način rada[38] te se ukazuje na važnost dvaju elementa za sve obrazovne situacije: 1) u fazi planiranja moraju biti dostupni svi potrebni sadržaji (model *rapid prototyping*); 2) istodobna prezentacija različitih elemenata (ciljeva, sadržaja, strategija i metodologija).[39]

Zaključak

Nastavnici i odgajatelji moraju biti svjesni da IKT ne može zamijeniti međuljudske odnose s učenicima te da, osim pozitivnih, ima i negativan utjecaj. Uloga nastavnika i odgajatelja je obrazovanje za prepoznavanje skrivenih medijskih sadržaja, kritička procjena i otkrivanje komercijalnih korisnika društvenih mreža, briga za ponovno buđenje značenja riječi, podizanje svijesti o kulturnom siromaštvu svođenjem riječi na samo jednostavan protok informacija koje putuju kroz mrežu između uređaja, osposobiti za komunikaciju, naučiti se izražavati riječima u složenosti međuljudskih i društvenih odnosa. Nastavnici i odgajatelji moraju učenicima prenositi poruku da su oni, ali također i svi ostali "vrijedne osobe". Uloga je obrazovanja stalno promicanje ravnoteže između umjetnih (digitalnih) svjetova i stvarnih iskustava, od pasivnog sjedenja do tjelesnog kretanja, od vizualnih i slušnih podražaja prema drugim osjetilima, od informacija do razvoja vlastitog razmišljanja, od potrošnje do kreativnosti.[40]

Tijekom razdoblja pandemije koronavirusa iskristalizirali su se neki negativni i pozitivni aspekti u uspostavljanju procesa učenja i stjecanju znanja pomoću IKT-a. Pozitivni aspekti uključuju reflektirajuću didakti-

---

[37] Usp. Steven D. Tripp - Barbara Bichelmeyer, Rapid prototyping: An alternative instructional design strategy. *Educational Technology Research and Development* 38 (1990.), 31-44; usp. Jonassen, David H., Thinking Technology. Chaos in Instructional Design, *Educational Technology*, 30 (1990.), 32-34; usp. You, Yeongmahn, What Can We Learn from Chaos Theory? An Alternative Approach to Instructional Systems Design, *Educational Technology Research and Development* 41 (1993.), 17-32; usp. Gordon, Jack in Ron Zemke, The attack on ISD. *Training* 37 (2000.), 42-53; usp. Ron A. Zemke - Allison Rossett, Hard Look at ISD, *Training Magazine* 39 (2002.), 26-35; usp. Katherine Cennano - Debby Kalk, *Real World Instructional Design*, Thomson Wadsworth, Belmont, 2005.; usp. Barbara Bichelmeyer - Elizabeth Boling, Anerew Gibbons, *Instructional Design and Technology Models. Their Impact on Research, Practice and Teaching in Insructional Design and Technology*. u: Michael Orey, V.J. McLendon, Robert M. Branch, *Educational Media and Technology Yearbook*, Libraries Unlimited, Westport, 2006., 33-49.

[38] Usp. Branch, Robert M. in Theodre J. Kopcha, Instructional design models. u: Michael J. Spector, *Handbook of research on educational communications and technology*, Springer, New York, 2014.

[39] Pier Giuseppe Rossi, Le tecnologie digitali per la progettazione didattica, *ECPS Journal* 10 (2014.), 113-115.

[40] Usp. Elisabeth Lukas, *Od strahu do notranjega miru*, Novi svet, Ljubljana, 2018., 93.

ku, koja pruža sveprisutno učenje (fleksibilnost), aktivno usvajanje znanja (veća disciplina), multimedijske alate, učinkovitost povratnih informacija, zajedničku inteligenciju (smanjenje straha od javne izloženosti pojedincu), metakogniciju i diferencirano učenje. Negativni su aspekti nedostatak neverbalne komunikacije, upitna dostupnost opreme, potrebna samoinicijativa i disciplina, ovisnost o osobnom živom odnosu između nastavnika i učenika, organizacijska složenost, povećano vrijeme provedeno u pripremama za nastavu, diferencijacija učenika, zanemarivanje socijalizacije i gubitak motivacije među učenicima.

Odgoj za medije, tj. medijska pismenost (*media literacy*) omogućava mladim ljudima da kritički prepoznaju jezik medija, dekodiraju njegove poruke i sadržaj te utjecaj na publiku. Korištenje IKT-a djelotvorno je jer prebacuje stjecanje individualnih vještina učenika na perceptivne vještine u zajednici. Uz to, IKT pruža priliku za stjecanje iskustva kroz igru, simulaciju, performanse, usvajanje medijskih sadržaja, *multitasking* upravljanje, smislenu interakciju kroz razne IKT alate, kolektivnu inteligenciju, razboritost, transmedijsko usmjerenje, mrežno pretraživanje i dogovaranje.

IKT ne može zamijeniti odnose u učionici, tako da u budućnosti neće istisnuti učioničku nastavu; a isto tako nije u redu kriviti medije (oni su također IKT) jer se mladi ljudi obraćaju društvenim mrežama pri rješavanje svojih problema. Uloga nastavnika i odgajatelja nezamjenjiva je s IKT-om i ostaje ključna, stoga ukoliko ne uspiju u obrazovnom procesu, preuzet će ga (ili su već) profiteri komercijalnih medija, među kojima Facebook i YouTube imaju vodeću poziciju.

Bibliografija

Al-Nofaie, Haifa, Saudi University Students' Perceptions towards Virtual Education During Covid-19 Pandemic. A Case Study of Language Learning via Blackboard, *Arab World English Journal* 11 (2020.), 4-20.

Breton, Philippe, *Elogio della parola. Il potere della parola contro la parola del potere*, Elèuthera, Milano, 2004.

Bichelmeyer, Barbara, Elizabeth Boling, Anerew Gibbons, *Instructional Design and Technology Models. Their Impact on Research, Practice and Teaching in Insructional Design and Technology*. V: Michael Orey, V.J. McLendon, Robert M. Branch, *Educational Media and Technology Yearbook*, Libraries Unlimited, Westport, 2006, 33-49.

Biggs, John, *Aligning teaching for constructing learning. The Higher Education Academy*, (2003.), http://www.heacademy.ac.uk/assets/documents/resources/resourcedatabase/id477_aligning_teaching_for_constructing_learning.pdf, 1-4.

Biggs, John, Catherine Tang, *Teaching for Quality Learning at University*, McGraw Hil, New York, 2007.

Besnier, Jean-Michel, *L'uomo semplificato*, Vita e Pensiero, Milano, 2012.

Bokal Žiga, *Uporaba informacijske tehnologije v družboslovju od 1. do 5. razrada. Magistrsko delo*, Pedagoška fakulteta, Ljubljana, 2017.

Branch, Robert M. in Theodre J. Kopcha, Instructional design models. V: Michael J. Spector, *Handbook of research on educational communications and technology*, Springer, New York, 2014.

Buckingham, David, *Media education. Alfabetizzazione, apprendimento e cultura contemporanea*. Erikson, Trento, 2010.

Buckingham, David, *Un manifesto per la media education Mondadori Education*, Milano, 2020.

Cennano, Katherine in Debby Kalk, *Real World Instructional Design*, Thomson Wadsworth, Belmont, 2005.

Cope, Bill in Mary Kalantzis, *E-Learning Ecologies. Principles for New Learning and Assessment*, Routladge, New York/London, 2017.

Floridi, Lucciano, *La quarta rivoluzione. Come l'infosfera sta trasformando il mondo*, Raffaello Cortina Editore, Milano, 2017.

Floridi, Luciano, *La quarta rivoluzione. Come l'infosfera sta trasformando il mondo*, Raffaello Cortina Editore, Milano, 2017.

Garrison, Donn Randy, Researching the community of inquiry framework: Review, issues, and future directions, *Internet and Higher Education* 10 (2007.), 157-172.

Gordon, Jack in Ron Zemke, The attack on ISD. *Training* 37 (2000.), 42-53.

Japelj Pavešić, Barbara et al., *Vseživljenjsko učenje učiteljev in ravnateljev: izsledki mednarodne raziskave poučevanja in učenja Talis 2018*, Pedagoški inštitut, Ljubljana, 2019.

Jenkins, Henry, *Culture partecipative e competenze digitali. Media education per il XXI secolo*, Guerini Studio, Milano, 2014.

Jonassen, David H., Thinking Technology. Chaos in Instructional Design, *Educational Technology*, 30 (1990.).

Lukas, Elisabeth, *Od strahu do notranjega miru*, Novi svet, Ljubljana, 2018.

Pasqualetti, Fabio, Dall'intelligenza umana artificiale a quella dei computer. Alcune riflessioni critiche, *Open Journal per la formazione in rete* 20 (2020.), 13-30.

Pasqualetti, Fabio, Giovani e cultura digitale sfide per il discernimento vocazionale, v: *Catechetica ed Educazione* 1 (2018.), 99-114

Pasqualetti, Fabio, Giovani, fede e vocazione cristiana nell'era della tecnologia digitale, v: Vito Orlando (Ur.), *I giovani, la fede e il discernimento vocazionale. Contributi di riflessione sulla realtà dei giovani di oggi*, LAS, Roma, 2018, 54-79.

Pasqualetti, Fabio, La verità ci farà liberi? Big data e società del Calcolo. Il culto del dataismo e le sue conseguenze, v: Paola Springhetti – Renato Butera (Edd.), «La verità vi farà liberi (Gv 8,32). Fake news e giornalismo di pace», LAS, Roma, (2018.), 143-166.

Pasqualetti, Fabio, Linguaggi della comunicazione e media a servizio dell'educazione, v: Fabio Pasqualetti - Vittorio Sammarco (ur.), *L'educazione, la rivoluzione possibile. Perché nessuno deve essere lasciato indietro*, LAS, Roma, (2020), 101-119.

Rossi, Pier Giuseppe, Le tecnologie digitali per la progettazione didattica, *ECPS Journal* 10 (2014.), 113-133.

Spitzer, Manfred, *Demenza digitale. Come la nuova tecnologia ci rende stupidi*, Corbaccio, Milano, 2013.

Ślaski, Paweł, Małgorzata Grzelak, Magdalena Rykała, Higher Education – Related Problems During Covid-19 Pandemic, *European Research Studies*, (2020.), 167-186.

Syauqi, Khusni, Sudji Munadi, Mochamad Bruri Triyono, Students' perceptions toward vocational education on online learning during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Evaluation and Research in Education* 9 (2020.), 881-886.

Tišler, Tomas, Boris Černilec, Majda Vehovec et. al., *Vodenje za spodbjanje informacijsko-komunikacijske tehnologije na šolah*, Evropski Socialni Sklad, Ljubljana, 2006.

Tripp, Steven D. in Barbara Bichelmeyer, Rapid prototyping: An alternative instructional design strategy. *Educational Technology Research and Development* 38 (1990.), 31-44.

Watzlawick, Pau, Janet Helmick Beavin, Don D. Jakson, *Pragmatica della comunicazione umana. Studio dei modelli interpretativi delle patologie e dei paradossi*, Astrolabio, Roma, 1971.

Woolfolk, Anita, *Pedagoška psihologija*, Educy, Ljubljana, 2002.

You, Yeongmahn, What Can We Learn from Chaos Theory? An Alternative Approach to Instructional Systems Design, *Educational Technology Research and Development* 41 (1993.), 17-32.

Zemke, Ron A. in Allison Rossett, Hard Look at ISD, *Training Magazine* 39 (2002.), 26-35.

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF USING THE INTERNET AS A MEDIUM FOR EDUCATION AND LEARNING

Abstract

Information and communication technology (ICT) was the only way to implement distance learning during the coronavirus period. On the one hand it introduces the possibility of active acquisition of knowledge, multimedia dimension, feedback, etc. into the learning process. On the other hand, we noticed disadvantages like provision of computer equipment to all students, the absence of non-verbal communication, the greater workload of teachers, the neglect of socialization and the lack of concentration and motivation among students. Responsibility of teachers and educators is to understand the impact ICT has on the learning process, to protect their students from digital forms of exploitation and to strive for quality interpersonal communication, coordination of learning goals with students and more appropriate assessment methods. The experience with ICT will change education after the pandemic period, but we will have to keep searching for the balance between a sufficient degree of criticism of the ICT weak points and an evaluation of good practices.

Keywords: digital media, ICT, COVID-19 period, learning process, education, coordination, didactics

PASTORAL I VJERONAUK PRED IZAZOVOM MIGRACIJA I PANDEMIJE

Prof. dr. sc. Alojzije Čondić
Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Splitu
alcondic@gmail.com

Dr. sc. Silvana Burilović Crnov
Voditeljica Informativnog odjela Tiskovnog ureda
Splitsko-makarske nadbiskupije
silvana.burilovic@gmail.com

UDK: (314.15+616-036.21COVID-19):27-46
27.184.3:27.774
Pregledni rad (Review)

ODRAZ MIGRACIJA I PANDEMIJE NA PASTORAL

Sažetak

Neupitno je da svako doba ima svoje izazove i krize, "žalosti i radosti", ali je pitanje kako se pojedinci i zajednice, društvo i Crkva nose s kušnjama i na koji način traže rješenja. S teološko-pastoralnoga aspekta u fokusu je pitanje kako u društvenoj i pastoralnoj zbrci prepoznati Božju volju, kako 'obrazložiti razlog nade' i na koji način pastoralno djelovati. Očima vjere prepoznajemo da su migracije i pandemija COVID-19 "znakovi vremena". Sukladno tomu autori, metodom evanđeoske prosudbe, raščlanjujući društvene i crkvene okolnosti, propitkuju kako se migracije i pandemija odražavaju na pastoralni rad. U prvomu dijelu članka usmjerava se na pojavu migracija s društvenoga aspekta, a potom prikazuje odnos Crkve prema tom dramatičnom fenomenu u dvadeset i prvomu stoljeću. U drugomu dijelu reflektira se na utjecaj koronavirusa na čovječanstvo i njegov odraz na pastoral te preispituje kako se Crkva nosi s izazovom pandemije.

Ključne riječi: *pastoral, migracije, koronavirus, pandemija, župna zajednica, vjera*

Uvod

Da bi se iznjedrio prikladan pastoralni oblik treba prosuđivati društveno-kulturne i crkvene okolnosti. U suprotnome bi se pastoral mučio u zadanim aplikativno-deduktivnim okvirima, tj. suzila bi se mogućnost za promjenom pastoralne svijesti i unapređenja kroz prikladnost pastoralnih smjernica i programa. Na tragu pastoralne konstitucije *Gaudium et spes*, Crkva je dužna, u doba društveno-kulturne preobrazbe, očima vjere

u svjetlu evanđelja ispitivati "znakove vremena"[1]. Društvene su okolnosti veoma ubrzane i tradicionalne zajednice, kao što su obitelji, sela i župe itd., proživljavaju duboke promjene jer se događa prijelaz iz pasivnoga i tzv. statičnoga poimanja života u više dinamični i evolutivni, odakle proizlazi veća zamršenost poteškoća i potreba za dubljom društvenom i teološko-pastoralnom raščlambom i sintezom.

Osim sekularizacije i globalizacije tehnokratske paradigme, individualizma i relativizma, u posljednje su vrijeme izrična dva goruća znaka, koji se bitno odražavaju na društveno-kulturni i crkveni život, a to su pojava migracija[2] i pandemija COVID-19. Te pojave krajnje ubrzano transformiraju društveni i crkveni život, mijenjaju obrazac razmišljanja i ponašanja, utječu na odnos vjere i znanosti, ograničavaju ljudsku slobodu, kretanje i rad i sputavaju crkveni rad pa s pravom zaključujemo da se radi, kako tvrdi papa Franjo, ne samo o "epohalnim promjenama nego promjeni epoha"[3].

S pastoralnoga aspekta nužno je propitkivati razloge suvremenih migracija i kako utječu na pastoral zauzimajući se za evangelizaciju selilaca, poglavito na razini župne zajednice.[4] Isto tako, Crkva se treba žurno suočavati s pojavom pandemije, koja je uzdrmala svjetsku zbilju i tražiti pastoralna rješenja da crkveni život ne bi splasnuo u tim nevoljama.

1. Izazovi i uzroci selilaštva i izbjeglištva

U doba snažne pokretljivosti (*mobilnost*) selidba je pojačana kako na unutarnjim, tako i na međunarodnim razinama. Selilaštvo, kao makrofenomen, danas je kao rijetko kada, pobudilo veliko društveno zanimanje.[5] Sve većoj pokretljivosti pridonosi globalizacijski sustav i tehnološki napredak. Motivi se razliježu od gospodarstvene i poslovne naravi, neki iseljavaju iz karijernih i znanstvenih probitaka, iz studentskih i kulturnih razloga, neki su u pokretu iz turističkih ili hodočasničkih potreba te pastoralnih pothvata. Neke osobe jednostavno žele promijeniti sredinu zbog neprihvatljivosti društvenoga uređenja jer im ne omogućava osobni i poslovni razvitak, dok neki sele iz klimatskih razloga ili uništavanja okoliša[6], a drugi žele poboljšati standard i širiti osobna dostignuća i vještine

---

1 Drugi vatikanski koncil, Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes* (07. 12. 1965.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, [7]2008., 4., 11. (dalje: GS).

2 Usp. Benedikt XVI., Poruka za 92. svjetski dan selilaca i izbjeglica. *Selilaštvo: znak vremena* (18. 10. 2005.).

3 Usp. Francesco, *Discorso alla Curia romana per gli auguri di Natale* (21. 12. 2019.).

4 Usp. Drugi vatikanski koncil, Dekret o pastirskoj brizi biskupa u Crkvi *Christus Dominus* (28. 10. 1965.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, [7]2008., 4. GS, 84.

5 Usp. Maurizio Ambrosini, *Sociologia delle migrazioni*, il Mulino, Bologna, [3]2020., 15.-64.

6 Papa Franjo, Enciklika *Laudato sí* (24. 05. 2015.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015., 25. (dalje: LS): "Došlo je do tragičnog porasta broja migranata koji pokušavaju pobjeći od sve veće bijede uzrokovane uništavanjem okoliša."

te upoznati druga društveno-kulturna okružja. Neki migriraju jer čeznu za boljim životom, žele iza sebe ostaviti neizglednu budućnost, kreću na put jer se žele pridružiti svojim obiteljima, traže zaposlenje, izobrazbu te hoće živjeti u blagostanju i miru.[7]

Papinsko vijeće za pastoral selilaca i putnika tvrdi da se "uzroci te pojave mogu naći i u pretjeranom nacionalizmu te u mnogim zemljama, čak i mržnji ili sustavnoj i nasilnoj marginalizaciji etničkih ili vjerskih manjina, kao i u građanskim, političkim, etničkim ili čak vjerskim sukobima koji danas bjesne na svim kontinentima. Kao posljedica tih napetosti dolazi do rasta vala izbjeglica koji se često podudara s valom iseljenika."[8] Izbjeglištvo samo po sebi nosi mnogo dramatičnije uzroke seljenja jer su mnogi zbog nasilja i ratova, političkih kalkulacija i nepravde prisiljeni bježati iz svoje zemlje, što stvara radikalne promjene i nevolje na osobnoj, obiteljskoj i društvenoj razini. Očito te pojave, koje poprimaju dramatične razmjere globalnoga pitanja, često sadrže napetosti i neiscjeljive rane pa se društvo mora aktivnije suočavati s poteškoćama koje izbjeglice i selioci, a i cijele države i narodi, proživljavaju.[9]

Jedna od središnjih tema u pontifikatu pape Franje pitanje je migracija, koji smatra da treba tražiti dugoročna rješenja i tu pojavu suzbijati u korijenu. Papa izrijekom tvrdi da su "ratovi, kršenje ljudskih prava, korupcija, siromaštvo, ekološke neravnoteže i katastrofe – uzroci toga problema." Osim što jasno tematizira uzroke, izrijekom naglašava da se treba "uhvatiti u koštac s uzrocima migracije u zemljama porijekla. To zahtijeva, kao prvi korak, predanost cijele međunarodne zajednice uklanjanju sukobâ i nasiljâ koji prisiljavaju ljude na bijeg. Nadalje, nameće se potreba dalekosežne vizije, koja može ponuditi odgovarajuće programe za područja pogođena najtežim nepravdama i nestabilnostima".[10]

Ako se selilaštvo i izbjeglištvo ispravno postave, oni mogu biti pokretačka snaga za društvo u koje dolaze, ali za državu iz koje iseljavaju ostavljaju nenadomjestive praznine, kako iz demografskih razloga, tako iz društveno-kulturnih. Upravo se na Hrvatsku dubinski reflektira iseljavanje jer gotovo svakodnevno u najvećem broju odlaze mlade osobe, obi-

---

[7] Usp. Papa Franjo, Poruka za 51. svjetski dan selilaca i izbjeglica, 1. siječnja 2018. *Migranti i izbjeglice – muškarci i žene u potrazi za mirom* (13. 11. 2017.).

[8] Papinsko vijeće za pastoral selilaca i putnika, Uputa *Erga migrantes caritas Christi* (03.05. 2004.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004., 1.

[9] Usp. Oliviero Forti – Emanuela Varinetti, *Annus horribilis,* Orientamenti pastorali, 63 (2015.), 10., 13.-24. U svojoj poruci 2015. godine, prigodom početka nove školske i vjeronaučne godine, splitsko-makarski nadbiskup mons. Marin Barišić poručio je: "Valovi migranata iz dana u dan sve su veći i brojniji. … Ne možemo ulaziti u analizu uzroka zbog čega toliki muškarci i žene, često čitave obitelji, napuštaju svoje domove. Jesu li razlog tome krajnje siromaštvo i surova ratna događanja? Ili možda, uza sve to, i političke igre čije konce iza kulisa vuku veliki i moćni?", u: Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije, 136 (2015.), 3., 197.

[10] Papa Franjo, Poruka za Svjetski dan selilaca i izbjeglica 2017. *Djeca migranti, ranjiva i bez glasa* (8. 12. 2016.).

telji s djecom i obrazovani ljudi. U tomu je vidu, upozoravaju demografi, hrvatsko društvo opravdano zabrinuto za svoj demografski, gospodarstveni i tehnološki, sveopći razvitak i budućnost države.[11]

1.1. Migrantska kriza XXI. stoljeća

Posljednjih desetak godina dogodio se val migracija, koji nije u takvomu obliku viđen u svijetu od Drugoga svjetskoga rata. Suvremene migracije slične su nekadašnjoj seobi naroda te su svojim mnoštvom iznenadile zapadnu Europu i gotovo je zatekli nespremnu za takav oblik selilaštva. Tema je veoma zamršena, ozbiljna i gotovo zabrinjavajuća iz mnoštva razloga.[12]

Suvremeni selilački val, može se reći, počeo je 2011. godine kada je tijekom Arapskoga proljeća na desetke tisuća iseljenika počelo dolaziti sa sjevera Afrike, uglavnom iz ratom zahvaćenoga Tunisa i Libije, na mali talijanski otočić Lampeduza, južno od Sicilije, u želji da nađu utočište u zapadnoj Europi. Prigodom putovanja morem mnoge su izbjeglice nastradale i potopile se. Papa Franjo 2013. godine posjetio je izbjeglice na otoku Lampeduzi ohrabrivši emigrante i domaće stanovništvo, pomolivši se za poginule. Osim izbjeglica s ratom zahvaćenoga područja na sjeveru Afrike, mnoge osobe još uvijek dolaze ispod saharskoga, odnosno južnoga dijela Afrike, uglavnom iz ekonomskih razloga u želji da pronađu blagostanje u Europi. Uz selilačke nevolje često se povezuju kriminalne skupine koje migrantima nude prijevoz iz južne Afrike na sjevernu stranu ne pružajući im nikakvu sigurnost, osim osobne zarade na nedužnim ljudima.

Drugo žarišno područje nalazi se na Bliskomu istoku s kojega je masovni izbjeglički val počeo 2015. godine. Većina izbjeglica dolazi iz Sirije u kojoj još uvijek bukti rat, gdje su poglavito opasni zagovornici i pripadnici ISIL-a, tj. islamska organizacija koja želi nasilno stvoriti islamsku državu na području Afrike, Azije i Europe. Na tim je područjima gotovo radikalno ugroženo kršćanstvo te su kršćani prisiljeni mahom iseljavati. Pred radikalnim islamistima iseljavaju i muslimani i druge religiozne konfe-

---

[11] Usp. Tomislav Markić, *Pastoralna skrb za hrvatske iseljenike*, Crkva u svijetu, 55 (2020.), 3., 495.-508. Vladimir Dugalić, Dražen Živić, *Moralno pastoralno djelovanje Crkve pred izazovom iseljavanja i pada nataliteta u Istočnoj Hrvatskoj*, Crkva u svijetu, 55 (2020.), 3., 509.-534. Tomo Vukšić, *Smanjivanje broja katolika u Bosni i Hercegovini i potreba da se ono zaustavi*, Crkva u svijetu, 55 (2020.), 3., 535.-552. N. V. Kovač – D. Barić (ur.), *Teologija pred izazovima: identitet – migracije – sveučilište*. Zbornik radova, Hrvatska sekcija Europskog društva za katoličku teologiju (HS-EDKT) - Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2021.

[12] Američki društveno-politički analitičar Noam Chomsky u svojoj knjizi *Tko vlada svijetom*, Ljevak, Zagreb, 2016., 298.-299.: "Podjednako važno bila bi i časna reakcija na "izbjegličku krizu" koja se dugo spremala, ali je veliku pozornost javnosti zaokupila u Europi 2015. godine. … Ima zemalja koje stvaraju izbjeglice masovnim nasiljem, poput Sjedinjenih Država, sekundarno i Velike Britanije i Francuske. … Europa također mučno stenje pod teretom izbjeglica iz zemalja koje je uništila u Africi – ne bez američke pomoći…".

sije. Veliki dio izbjeglica iz Sirije smješten je u Tursku, odakle su mnogi preko Grčke krenuli u izbjeglištvo prema zapadnoj Europi. Iz Grčke kreću prema zemljama Europske unije, a glavno im je odredište Njemačka.

Od kraja rujna 2015. godine do kraja 2018. godine, na poticaj njemačke kancelarke Angele Merkel[13], kroz Hrvatsku je, bez ikakvih ograničenja, prošlo više od 700 tisuća izbjeglica, a u Europu je ušlo oko dva milijuna migranata stvarajući nered na tranzitnom europskom jugoistoku. Tom je prigodom komisija HBK *Iustitia et Pax* dala izjavu[14] o zaštiti izbjeglica i kršćanskoj solidarnosti u njihovu zbrinjavanju. Komisija *Iustitia et Pax* je 2018. godine upozorila na izazove migrantske krize te je, osporavajući njihovu asimilaciju i potičući integraciju, utvrdila da "nisu prihvatljivi ilegalni prijelazi granica, osobito bez ikakvih dokumenata jer ugrožavaju nacionalni suverenitet, javni poredak i mir te sigurnost građana, ali nije rješenje koje bi vodilo stvaranju "rezervata" i getoizaciji migranata na rubovima (vanjskim ili unutarnjim) Europske unije."[15] Hrvatski biskupi potaknuli su vjernike da pokažu svoju kršćansku gostoljubivost i da preko Caritasa prikupe u svojim župnim zajednicama potrebnu pomoć za ljude u nevolji. Hrvatska se Vlada u početku nije dovoljno dobro snašla, štoviše predsjednik tadašnje hrvatske Vlade, svojim je izjavama i postupcima stvorio veliku napetost između Hrvatske i susjednih država. Stanje se postupno poboljšavalo, mada je novi val izbjeglica, od kojih je gotovo četiri milijuna stacionirano u Turskoj, krenuo 2020. godine prema Europi. Ipak, na stagnaciju migracijskoga vala utjecali su dogovori između EU i Turske, ali velikim dijelom pokretljivost izbjeglica umanjila je pojava pandemije COVID-19, mada se trajno zapažaju ilegalni prijelazi preko Hrvatske u EU, poglavito onih koji su stacionirani u Bosni i Hercegovini.

Prema podatcima UN-a u svijetu je više od 272 milijuna međunarodnih migranata, više od 80 milijuna je prisilno raseljenih, a među njima više od 26 milijuna izbjeglica.[16] Uglavnom, radi se o mladim ljudima između 20 i 40 godina, nešto malo žena i djece, dok starijih gotovo nema pa je odgovorno upitati se tko skrbi o ženama i djeci, starima i bolesnima koji su ostali u svojim domovima. Čelnici mnogih zemlja, osobito srednje i istočne Europe, iskazuju strah od islamizacije, pa sa zadrškom pripuštaju izbje-

---

[13] Neki su njemački mediji Angelu Merkel nazvali grobarom Europe, usp. *Merkels Maske*, u: https://katholisches.info/2018/08/20/merkels-maske/ (07. 04. 2021.). Osim Angele Merkel zagovornik migracija je francuski predsjednik Emmanuel Macron, španjolski premijer Pedro Sanchez, dok je mađarski premijer Viktor Orban protiv takvoga oblika migracija.

[14] Usp. Izjava Komisije Hrvatske biskupske konferencije *Iustitia et Pax* o važnosti međunarodne zaštite izbjeglica i kršćanskoj solidarnosti u njihovu zbrinjavanju (18. 09. 2015.).

[15] Hrvatska biskupska konferencija (HBK) - Komisija *Iustitia et Pax*, *Izazovi migrantske krize u europskomu prostoru* (17. 07. 2018.).

[16] Usp. United Nations, *Migration. Refugees*, u: https://www.un.org/en/global-issues/migration; https://refugeesmigrants.un.org (10. 04. 2021.).

glice, npr. Mađarska svoju zemlju ograđuje žicom, Pravoslavna Crkva u Bugarskoj izričito odbacuje islam, dok su Njemačka, Francuska, Engleska, Nizozemska, Švedska itd. u početku bile veoma otvorene, ali uvidjevši nadolazeće poteškoće i oni sve više pokazuju suzdržanost. Velike poteškoće ima Italija i ponešto Španjolska jer izbjeglice iz Afrike, uglavnom preko Italije, dolaze u Europu.[17] Rasprave se o seliocima i izbjeglicama također vode u Ujedinjenim narodima[18], a svoju poruku o prihvaćanju i kršćanskomu odnosu prema izbjeglicama učestalo iznosi papa Franjo, koji je 17. kolovoza 2016. godine ustanovio *Dikasterij za promicanje cjelovitoga ljudskog razvoja*, a odnosi se na izbjeglice, migrante, bolesne, isključene, žrtve ratnih sukoba i prirodnih katastrofa, zatvorenih i nezaposlenih.[19]

Pojava je izbjeglica ozbiljno uznemirila Europsku uniju, koja djeluje sumorno, bez rješenja i zajedničkoga stava, što je čini nedosljednom i ranjivom. Više su puta čelnici EU pokušali odrediti kvote za prihvaćanje izbjeglica, ali se još uvijek nisu uspjeli usuglasiti. Rasprave se uglavnom vode oko rješenja postojećega problema, ali se i dalje šuti o uzrocima. Radi se o svjetskoj političko-ekonomskoj strategiji, odnosno dojmovi su da je velikim dijelom riječ o interesima i sukobima svjetskih moćnika, tj. o prevlasti u upravljanju svijetom.

S jedne strane ne smije se zaobići činjenica da je izbjeglička kriza posljedica ratova, osobito u Sjevernoj Africi i Bliskomu istoku, kojemu su često začetnici zapadne vođe sa svojim interesima (nafta, hrana, voda itd.). U tim dijelovima svijeta mnogo je kršćana koji su prognani sa svojih ognjišta pa je s pravom papa Benedikt XVI. rekao: "Bliski istok bez kršćana ili tek s malobrojnim kršćanima, više nije Bliski istok."[20] Trebalo bi preispitati odgovornost onih država koje su planski prouzročile ratove u islamskomu svijetu, čija je posljedica smrt mnoštva nedužnih ljudi, razaranje domova i kulture, a što je dovelo do invazije u zapadnu Europu. Ne smije se prešutjeti činjenica da bogati zapadni svijet, u duhu individualističke politike, s jedne strane ulaže samo u svoje resurse često iskorištavajući siromašne narode i države po afričkom i drugim kontinentima koristeći njihova prirodna bogatstva te ih izgladnjuju ne pomažući im u razvitku. U tom smislu je apsurdno poticati migracije, a istodobno zanemarujući pomagati ljudima da na svojim prostorima žive u miru i blagostanju.

Širenju nasilnoga izbjeglištva pridonosi želja radikalnih islamističkih pobunjenika za islamizacijom što šireg područja. Jedan od ozbiljnih

---

[17] Usp. Douglas Murray, *Čudna smrt Europe. Imigracija, identitet, islam*, Puls, Zagreb, 2018.

[18] Usp. United Nations, *Migration. Refugees*, u: https://www.un.org/en/global-issues/migration (10. 04. 2021.).

[19] Franjo, *Dikasterij za promicanje cjelovitoga ljudskog razvoja* u: https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/migrants/index_it.htm; https://migrants-refugees.va/it/ (10. 04. 2021.).

[20] Benedetto XVI, Esortazione apostolica *Ecclesia in Medio Oriente* (14. 09. 2012.), 31.

razloga migracije je i želja za ugodnijim životom jer ne sele samo siromašni, nego i osobe srednjega ili višega sloja. Europa ima ozbiljnih demografskih poteškoća u smislu da u njoj prevladava starije stanovništvo pa se osjeća potreba za pomlađenom radnom snagom te održavanjem poreznoga i mirovinskoga sustava. Prema nekim analitičarima postoje ozbiljne indikacije da se migrantskom krizom želi miješanjem kršćanskih Europljana i nekršćanskih doseljenika raslojiti kršćanski i nacionalni identitet u Europi i stvoriti neki posve novi društveni ustroj i poredak. Ako se uzme u obzir plan Ujedinjenih naroda iz 2001. godine o useljavanju u Europu i Sjevernu Ameriku, da se zaključiti da migrantska kriza nije slučajnost.[21]

S pastoralnoga su vida događaji otežavajući jer doseljavaju osobe drugih religijskih pogleda i postavlja se pitanje načina društvene integracije i vjerskoga dijaloga te pastoralnoga rada, no unatoč svemu kršćanstvo i kršćani se ne smiju zatvoriti u geto. Oni trebaju pokazati svoju evanđeosku otvorenost i u svakoj krizi tražiti prostor za evangelizaciju, istodobno potičući odgovorne da ekonomski pomažu siromašne zemlje. Ipak, male nacije i države, kao što je Hrvatska, s pravom su zabrinute oko očuvanja vjerskoga, obiteljskog i nacionalnog identiteta. U spektru tih tema treba produbljivati pastoral.[22]

2. Selilaštvo i pastoral (Župa)

Crkva je od samoga početka uočila da su kretanja naroda i rasprostranjenost vjernika u svijetu dio providonosnoga Božjeg nauma da se kršćanska poruka širi po svijetu. Ne radi se samo o zemljopisnoj rasprostranjenosti nego o vrsnoći susreta s novim kulturama i civilizacijama. Crkva oduvijek skrbi o onima koji su prisiljeni iseliti daleko iz svoje domovine, kao što je prognanik Isus iselio u Egipat sa svojom obitelji (Mt 2,13-15).

S obzirom na iseljenike i izbjeglice u pastoralnomu kontekstu, župa ima odsudnu ulogu. Pojam župa, koji dolazi od grčke riječi *paroikia*, označuje mjesto na kojemu se boravi, tj. mjesto stanovanja kao udomljenoga tuđinca.[23] U tomu su vidu kršćani udomljeni prolaznici/iseljenici, hodočasnici na ovomu svijetu usmjereni prema vječnosti. Doživljavali su se kao "stranci i pridošlice na zemlji" (Heb 11,13) i time su očitovali da "domovinu traže" (Heb 11,14) jer "naša je pak domovina na nebesima" (Fil 3,20). U tomu su se uvjerenju prve kršćanske zajednice smatrale *paroikíai,* tj. tuđinci, odnosno raspršene među sve narode (1Pt 1,1-2).

---

[21] Usp. https://www.novi-svjetski-poredak.com/2018/07/30/razotkriveno-un-planira-preplaviti-ameriku-sa-600-milijuna-imigranata/; http://www.un.org/esa/population/publications/migration/migration.htm (15. 04. 2021.)

[22] Usp. HBK - Komisija *Iustitia et Pax*, *Izazovi migrantske krize u europskomu prostoru* (17.07.2018.). Luigi Sabbarese, *Cura dei migranti tra pastorale della mobilità e mobilità della pastorale*, u: http://repositorio.ucam.edu/ bitstream/handle/10952/4264/4-%20Sabbarese.pdf?sequence=1&isAllowed=y (28. 05. 2021.).

[23] Usp. Antonio Ruccia, *Parrocchia e comunità*, EDB, Bologna, 2007., 33.-34.

Kršćani su od početka postali iseljenici da bi naviještali Radosnu vijest sve do granica svijeta. Vjernik je na ovomu svijetu *paroikos*, tj. privremeno nastanjen, pridošlica i hodočasnik (1Pt 2,11).

I danas su *migracije* prigoda za evangelizaciju. Župa se ne smije ograničiti samo na uspostavu struktura prihvaćanja jer bi je to osiromašilo iz razloga što joj je glavna svrha prenositi i svjedočiti vjeru u Isusa Krista, stoga je "župa pozvana čitati znakove vremena, prilagođavajući vlastite službe potrebama vjernika i povijesnim promjenama."[24] Tijekom povijesti kršćanske zajednice razvijale su sposobnost gostoljubivosti prema tuđincima. Migracije potiču pastoralnu promjenu pa je mjesna Crkva pozvana oživjeti staru kršćansku kulturu *gostoljubivosti*.[25] Župa je mjesto *gostoljubivosti* i *solidarnosti*, što je u doba migracija veoma žurno jer "gostoljubivost je konkretan način odgovora na taj izazov i dar koji predstavlja susret s onima koji ne pripadaju vlastitoj skupini"[26], a "solidarnost se konkretno izražava u služenju koje može imati različite oblike preuzimanja odgovornosti za druge."[27] Mnoge su zajednice u tomu zauzete, premda je, zapaža Christoph Theoblad, "vjerska raznolikost izbjeglica istaknula čitav niz otpora u prihvaćanju."[28]

U Hrvatskoj mnogi iseljavaju i time osiromašuju svoju župnu zajednicu koja ostaje bez vitalnijega dijela stanovništva. Bez djece, mladeži i mladih obitelji život odumire i prenošenje vjere zastaje. Dok s jedne strane iseljavanje pogađa župni pastoral, s druge strane župni se pastoral nalazi pred određenim oblicima useljavanja, kako kršćana, tako osoba drugih kultura i religija. Istina, Hrvatska nije useljenička država kao mnoge europske zemlje, međutim, uvijek ima raznih oblika selilaca (hodočasnici, izbjeglice, turisti, digitalni nomadi itd.), koji dolaze u naše sredine i o kojima treba pastoralno skrbiti. Osim međunarodnih migracija, Hrvatska je zahvaćena unutarnjim migracijama jer, osim pada nataliteta, mnogi su krajevi opustošili zbog snažne tendencije seljenja iz sela u grad. Time se postojeći pastoral nalazi pred potrebom prilagodbe jer suvremene okolnosti zahtijevaju promjenu pastoralnoga mentaliteta te dinamičniji i kreativniji pastoral, koji se temelji na pastoralnim kriterijima suradnje i sudjelovanja, suodgovornosti i sinodalnosti.

Vjernici su pozvani u pastoralu razmišljati o doseljenicima u župnim zajednicama, a to znači da bi u njima trebalo razvijati pastoralnu umre-

---

[24] Kongregacija za kler, Naputak *Pastoralno obraćenje. Župne zajednice u službi evangelizacijskog poslanja Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2021., 11.

[25] Usp. Francesco Celestino, *Una Chiesa che vuole incontrare l'umo*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 2021., 152.-157.

[26] Franjo, Enciklika *Fratelli tutti* (03. 10. 2020.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2020., 90. (dalje: FT).

[27] FT, 115.

[28] Christoph Theoblad, *Urgenze pastorali. Per una pedagogia della riforma*, EDB, Bologna, 2020., 240.

ženost na svim razinama te se doseljenik ne bi smio osjećati tuđincem u župnoj zajednici niti bi se smjela stvarati netrpeljivost i napetost između starosjedilaca i došljakâ. Pastoral selilaca ima cilj očuvati budnost cijele Crkve u pozivu na gostoljubivost i katolicitet jer Crkva je po svojoj naravi: jedna, sveta, katolička i apostolska.

Svjetska globalizacija stavlja u pitanje nacionalni i kulturni identitet, stari svijet kao da nestaje, a javlja se novi bez čvrstoga uporišta. Također su različitim pitanjima uzdrmane župe kao tradicionalna mjesta sigurnosti i zajedništva pa je otežano prihvaćanje stranaca u sredinama koje su ih gostoljubivo prihvaćale. Župe su pozvane slavljenjem riječi Božje i sakramenata rasti u odnosu drukčijosti s drugima i s Bogom jer one su često posljednja crkvena uporišta. U kulturnomu pluralizmu župe imaju poslanje od *prihvaćanja* do *evangelizacije* u misionarskomu ključu. Župa po teologiji svoga utemeljenja snosi odgovornost u odnosu prihvaćanja stranaca jer treba biti otvorena svima i okupljati ljude u njihovoj različitosti. Euharistija, koja je središnji događaj zajedničkoga života župne zajednice, izvor je zajedništva, stoga za kršćane useljenike župna zajednica treba biti istinski sugovornik.

2.1. Pastoral selilaca u poimanju pape Franje

Zbog društveno-političkih zakulisnih igara, a ponekada i nasilja među migrantima, odnos prema migrantima često je suzdržan.[29] No, papa Franjo polazi od uvjerenja da pojava migracija, koja u sebi često nosi tragedije i patnje, "predstavlja znak vremena"[30] u kojemu Crkva prepoznaje Božji naum. U svojoj strateškoj pobudnici *Evangelii gaudium*, govoreći o brizi za ranjive, Papa naučava da treba "posvetiti pozornost novim oblicima siromaštva i krhkosti …. Tu mislim na beskućnike, ovisnike, izbjeglice".[31] Na tragu tih misli biskupi su na sinodi 2015. godine zaključili da "pomaganje migrantima traži poseban pastoral"[32].

Odgovor na izazov migracija Papa uobličuje kroz četiri glagola: "prihvatiti, zaštititi, promicati i integrirati"[33] ističući tri obveze na kojima se treba bazirati pastoralni rad selilaca, pothvati političkih zajednica i civilnoga društva: pravednost, uljudba i solidarnost. Papa se zauzima za uklanjanje razloga koji uzrokuju napuštanje rodnoga kraja tolikih milijuna

[29] Usp. Francesco Celestino, *Una Chiesa che vuole incontrare l'umo*, 226.-228.

[30] Franjo, Poruka za Svjetski dan selilaca i izbjeglica 2017.

[31] Franjo, Pobudnica *Evangelii gaudium* (24. 11. 2013.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2013., 210.

[32] Završni dokument Četrnaeste opće redovite skupštine Biskupske sinode, *Relatio finalis. Poziv i poslanje obitelji u Crkvi i suvremenomu svijetu* (24. 10. 2015.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016., 23.

[33] Franjo, Poruka za Svjetski dan selilaca i izbjeglica. *Primiti, zaštiti, promicati i integrirati migrante i izbjeglice* (14. 1. 2018.). Papa Franjo, Poruka za 51. svjetski dan selilaca i izbjeglica.

ljudi držeći da na globalizaciju migracija treba odgovoriti globalizacijom ljubavi i suradnje potičući pravedniji financijski i gospodarski poredak.[34]

Pastoralni pothvat prema migrantima tiče se konkretnoga prihvaćanja koje jamči poštovanje dostojanstva i prava osobe da bi mogli istinski primiti pomoć u znaku ljubavi. Kršćanska zajednica pozvana je gledati ih kontemplativnim pogledom odgajajući vjernike da u tuđincu prepoznaju osobu koja ima neotuđivo dostojanstvo, duhovnost i ljudskost, nadu i planove. U pobudnici *Christus vivit*, koju je uputio mladeži, govoreći o željama i nevoljama mladih migranata, posvješćuje da postoje beskrupulozni trgovci ljudima koji iskorištavaju slabost migranata te potiče mladež da ne padnu u mrežu onih koji ih žele okrenuti protiv novopridošlica.[35] U duhu tvrdnje da su svi ljudi braća, u enciklici *Fratelli tutti*, smatra da u složenim izazovima oko migracija treba poduzeti konkretne mjere prema onima koji bježe od velikih humanitarnih kriza. Treba im sveobuhvatnim zakonodavstvom omogućiti siguran život, odnosno pomoći im da se uključe u zemljama prijema, a s druge strane unaprijediti razvitak u zemljama podrijetla.[36]

3. Pastoral u doba pandemije COVID-19

Razmišljajući o poslanju Crkve u pogledu pojave suvremenih migracija hrvatski su se biskupi, u Izjavi *Iustitia et Pax* 2018. godine, upitali: "Jesmo li svjesni da će bez naše djelatne pomoći i zauzimanja ostati samo dva tragična "rješenja" za ova mutna obzorja: ratovi i/ili pandemija!"[37] Možda nisu ni slutili što nas uskoro čeka jer ratovi nisu prestali, a svijet je zahvatila pandemija, smrtonosna zaraza COVID-19 pa se čežnja za mirom na svim razinama nastavila. Od same pojave tema pandemije COVID-19 kontinuirano zauzima prvo mjesto svih medijskih vijesti, što stvara egzistencijalni i psihološki zamor i pritisak i postavlja pitanje je li nam to postalo bît života. Očito pandemija dominira nad zdravljem, radom, gospodarstvom, odgojem te psiho-pastoralno narušava crkvenu ravnotežu. Bitno je razmatrati u kojoj se mjeri, osim teme virusa i zdravlja, pastoral zaokuplja navještajem vjere, obraćenja i spasenja, odnosno koje je poslanje Crkve i teologije u doba pandemije?

---

[34] Usp. Franjo, Poruka za Svjetski dan selilaca i izbjeglica 2015. *Crkva bez granica, Majka svim ljudima* (03.09. 2014.).

[35] Usp. Franjo, Pobudnica *Christus vivit* (25. 03. 2019.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2019., 91.-94.

[36] Usp. FT, 37.-41., 128.-136.

[37] HBK - Komisija *Iustitia et Pax*, *Izazovi migrantske krize u europskomu prostoru* (17. 7. 2018.).

3.1. Širenje pandemije koronavirus

Pandemija koronavirus ili pandemija COVID-19 očituje zaraznu bolest dišnih putova, koja se pojavila u prosincu 2019. godine u kineskomu gradu Wuhanu te se početkom 2020. godine proširila po cijelomu svijetu. Zaraza COVID-19 prenosi se s čovjeka na čovjeka, a posebno se zahuktala u ožujku 2020. godine, kada je gotovo cijeli svijet bio zaključan u karanteni. Epidemiolozi su tvrdili da je jedini način zaustavljanja širenja pandemije moguć ako se ograniči kretanje stanovništva uz nošenje maski, pranja ruku i držanje propisane udaljenosti. Državne vlasti na sveopćoj razini, vodeći se preporukama struke, uvode mjere zaštite na način da se provodi tzv. zaključavanje (*lockdown*). Društveni život je stao, u to su vrijeme gotovo sve javne ustanove bile zatvorene: vrtići, škole, fakulteti, trgovine, razni centri, javni promet, športske i kulturne ustanove i crkve itd. Razvitak tehnoloških sredstava omogućio je uvođenje rada na daljinu (*online*) pa se npr. nastava, kao i mnogi drugi poslovi, održavaju iz kućnih prostora. Način ljudskoga života duboko se promijenio jer smrtonosna zaraza ne jenjava te se ne nazire kraj ni pandemiji ni strogim mjerama. Mnogi smatraju da su učestalim zatvaranjima (*lockdown*) ugrožena sloboda i neka druga ljudska prava pa se diljem svijeta priređuju prosvjedi te je gotovo nemoguće, što je objektivni manjak koji pridonosi bistrenju stanja, vidjeti izravna javna znanstvena i komunikacijska sučeljavanja o pandemiji.

Budući da nije bilo jasnih službenih objava o nastanku koronavirusa COVID-19, veoma brzo stvorile su se razne teorije o njegovu uzroku i nakani širenja. Epidemiološka i medicinska struka još uvijek nije otkrila niti je sa sigurnošću obrazložila nastanak pandemije te su se među stručnjacima stvorila različita i podijeljena mišljenja što još više pridonosi stvaranju raznih tumačenja i teorija. Dok su neki sumnjali radi li se o zarazi ili je to samo malo jača gripa, drugi su mislili da je to podvala moćnika iz društveno-političkih razloga te da je na djelu pravi biološki ili financijski rat, a rasprave su se najviše vodile o tome je li koronavirus prirodni izdanak ili je laboratorijski proizvod. Ovdje ne raspravljamo je li koronavirus prirodni ili financijsko-ekonomski, odnosno političko-tehnički produkt, mada bi bilo važno spoznati istinu, jer se iza toga skrivaju razne tendencije i moguće manipulacije, nego želimo konstatirati da se radi o virusu koji paralizira i uništava ljudske živote, mijenja sliku svijeta i ljudskoga ponašanja.

Moć nevidljivoga virusa je razorna, a posljedice su zastrašujuće. Virus se nevjerojatnom brzinom proširio po cijelomu svijetu te je paralizirao čovječanstvo, neočekivano i u potpunosti promijenio je ljudske navike, narušio društveni i pastoralni, gospodarski i kulturni ritam i standard. Milijuni ljudi zaraženi su, u izolaciji i samoizolaciji, u bolnicama, mnogi imaju nepredvidive simptome, dok su drugi bez simptoma, ali su mogući prenositelji zaraze. Milijuni se ljudi muče u bolovima i pate pod res-

piratorima, milijuni umiru jer još uvijek nema sigurna lijeka. Svijet je iznenađen, u strahu i nesigurnosti, liječnici još uvijek ne mogu do kraja spoznati narav virusa jer se svako malo nepredvidivo pojavljuje neki novi soj s različitim oscilacijama. Zapažaju se duboke sociološke, tjelesne i psihološke, gospodarske i duhovne posljedice, kako na odraslima, tako na djeci i mladeži. Mnogi zbog napetosti posežu za drogom i alkoholom. U mnoge se ljude uvukao strah i depresija, a zbog poduzimanja strogih mjera dolazi do sukoba između tumačenja prava i temeljnih vrijednosti.

Svjetska zdravstvena organizacija i epidemiolozi, liječnici i državni čelnici smatraju da je jedino konačno rješenje cijepljenje. Neke farmaceutske tvrtke u neobično kratkom vremenskom razdoblju proizvele su razna cjepiva, koja još uvijek nemaju jasne i sigurne učinke, čime su kreirali prostor za mnoge sumnje i manipulacije držeći ljude u napetosti i strahu. Na međunarodnoj razini stvorio se nečuveni nered oko isporuke, vrsnoće i učinka cjepiva, što potiče dodatnu nesigurnost i nepovjerenje. Postavlja se pitanje o moralnosti cijepljenja s cjepivom razvijenim od staničnih linija iz tkiva dobivenih od dva fetusa koja nisu spontano pobačena? Kongregacija za nauk vjere obrazložila je dopustivost i takvih cjepiva u krajnjim okolnostima kao što je pandemija COVID-19 utvrdivši da se mogu koristiti mirne savjesti.[38] Ipak, dvojbe su kod mnogih ostale jer proizvođači cjepiva i vlade, Europska unija i Svjetska zdravstvena organizacija u javnost izlaze s neusklađenim izjavama, bez jamstva i s nepouzdanim tumačenjima. Zabunu također stvara činjenica da je cjepivo proizvedeno u kratkomu roku, a zna se da je za njegovo eksperimentiranje potrebno više godina, pa se time povećala zabrinutost.[39]

Osim što se sve više očituju nejasnoće oko nastanka pandemije te vrsnoće i učinka cjepiva, sve veću pomutnju potiče uvođenje tzv. *covid*

---

[38] Usp. Kongregacija za nauk vjere, *Bilješka o moralnosti korištenja nekih cjepiva protiv covida-19*, (21. 12. 2020.). Papa Franjo, kao i mnoge biskupske konferencije, više je puta govorio o važnosti cjepiva i potrebi cijepljenja, usp. Vatikansko povjerenstvo za Covid-19 u suradnji s Papinskom akademijom za život, Nota *Cjepivo za sve. Dvadeset točaka za pravedniji i zdraviji svijet* (16. 01. 2021.).
Hrvatsko katoličko liječničko društvo, *Kratki osvrt na cjepivo protiv SARS-CoV-2*, u: https://www.hkld.hr/11-vijesti/877-kratki-osvrt-na-cjepivo-protiv-sars-cov-2 (17.04.2021.). Vodila se ozbiljna rasprava o vrsnoći i načinu proizvodnje cjepiva kao i o njihovoj ugradnji u DNA. S jedne strane postoje glasnička cjepiva RNA (mRNA), koja ne potječu niti se testiraju na embrijskim stanicama pobačene djece niti u njima ima humanih sastojaka (npr. Pfizerovo cjepivo), a s druge strane postoje adenovirusna vektorska cjepiva (npr. Oxfordsko cjepivo *AstraZeneca*, rusko *Sputnik V* ili kineska cjepiva, *Moderna, Johnson&Johnson* itd.), koja imaju proizvodne veze s humanim embrijskim stanicama, pa nisu etički prihvatljiva. Usp. Zorica Maros, *Stav Crkve o korištenju fetalnih staničnih linija u izradi virusnih cjepiva*, Vrhbosnensia, 24 (2020.), 2., 404.-425.

[39] Usp. Vijeće Hrvatske biskupske konferencije za nauk vjere, *Pobudnica Pandemija koronavirus i potres – poziv na obraćenje* (18. 03. 2021.), br. 2.: "Sa zebnjom smo iščekivali cjepivo protiv koronavirusa, a kad je konačno stiglo ostali smo zbunjeni, jer u javnome prostoru često čujemo proturječne izjave liječnika specijalista epidemiologa i infektologa te znanstvenih stručnjaka za molekularnu biologiju i virologiju."

putovnice kao tobožnjega rješenja u borbi s pandemijom. Uvođenjem *covid putovnice* ograničava se sloboda kretanja i omogućava se nadzor nad ljudima. U korijenima tih čina kovitla se radikalni liberalizam čime se želi, kako su uočili neki katolički intelektualci, stvarati novi svjetski poredak, pokazati moć te ljudsku slobodu staviti pod skute suvremenih ideologija. Prema mnogim analitičarima *covid putovnica* bila bi znak digitalne diktature i suvremene tiranije jer se bez nje neće smjeti prelaziti granica, ići na posao, pohađati društvene ustanove kao što su bolnice, banke, škole, trgovine itd.[40] Time se dodatno može opteretiti pastoralni rad jer nameće se pitanje hoće li se bez nje smjeti okupljati na bogoslužje u župnim zajednicama i dijeliti sakramente?

3.2. Odraz pandemije na pastoral

Osim što se pandemija COVID-19 reflektira na cjeloviti društveni život, isto tako snažno utječe na pastoral, mada stvara dodatni prostor za dijakonijsku službu u Crkvi i društvu.[41] Crkva je, uz početna nesnalaženja, ipak reagirala veoma brzo te su neke Kongregacije, na temelju upita mnogih biskupa i Biskupskih konferencija, a vodeći brigu o ljudskomu zdravlju, uputile odluke, odnosno preporuke i prijedloge o bogoslužnim činima, a na temelju kojih su biskupske konferencije i biskupi, sukladno odlukama epidemioloških stručnjaka i nacionalnih stožera, donosili odluke u svojim mjesnim crkvama.[42] Hrvatska biskupska konferencija objavila je privremene mjere,[43] a svaka mjesna Crkva, ovisno o epidemiološkim okolnostima, od tada vjernicima redovito upućuje konkretne odredbe i preporuke.

---

[40] Usp. *Druga strana koronakrize. Katolički intelektualci*, u: https://www.biskupijakrk.hr/druga-strana-koronakrize/ (31. 05. 2021.).

[41] Usp. Der Deutschen Bischofskonferenz, *"Fürchtet euch nicht!" – Diakonische Seelsorge bei Menschen mit Covid* (22. 10. 2020.). Paul M. Zulehner, *Fiducia ansiosa. Indagine su che cosa muove le persone nella crisi della pandemia*, Il Regno – Attualità (2020.), 18., 520.-523. Johann Pock, *Die Pandemie hat Stärken und Schwächen der Kirchen deutlicher gemacht – und mehr Fragen als Antworten geliefert*, Lebendige Seelsorge, 71 (2020.), 6., 384.-389. Požeški biskup Antun Škvorčević, Božićna poruka *"Za njih nije bilo mjesta u svratištu" (Lk 2,7). Kako slaviti Božić i biti vjernik u vrijeme pandemije?* (22. 12. 2020.).

[42] Usp. Apostolska pokorničarna, *Bilješka o sakramentu pomirenja u stanju pandemije* (19. 03. 2020.). Apostolska pokorničarna, *Dekret o davanju posebnih oprosta vjernicima u sadašnjim okolnostima pandemije* (19. 03. 2020.). Kongregacija za bogoštovlje i disciplinu sakramenata objavila je 19. 3. 2020. odluke, odnosno opće upute i prijedloge o bogoštovlju tijekom vazmenoga trodnevlja u vremenu Covida-19, a na temelju kojih mjesni biskupi donose konkretnije odluke u svojim biskupijama. Usp. *Pismo* Kongregacije za bogoštovlje i disciplinu sakramenata o svetim slavljima u vrijeme i nakon pandemije (15. 08. 2020.).

[43] Usp. *Odredbe biskupa HBK u vezi sa sprječavanjem širenja bolesti Covid 19*, (19.03.2020.), u: https://hbk.hr/odredbe-biskupa-hbk-u-vezi-sa-sprjecavanjem-sirenja-bolesti-covid-19/ (08. 04. 2021.).

Odluka hrvatskih biskupa o privremenomu otkazivanju svih liturgijskih slavlja, drugih sastanaka i ograničenoga otvaranja crkava tijekom pandemije u mnogim je vjernicima izazvala gorčinu, premda se radilo o odlukama koje su bile od životne važnosti. Crkve su mogle biti otvorene pod određenim uvjetima, a svećenici su mogli slaviti svetu misu bez sudjelovanja zajednice vjernika. Biskupi su potaknuli vjernike da obvezu sudjelovanja na svetim misama zamijene molitvenim sudjelovanjem uz prijenos misnoga slavlja pomoću televizije i drugih elektroničkih sredstava. Također, potaknuli su župnike i pastoralne suradnike da posredstvom elektroničkih medija vjernicima omoguće pristup katehetskim i drugim duhovnim sadržajima pa se osobito raširila uporaba YouTubea. Sakrament se ispovijedi prorijedio, bolesničko pomazanje bilo je moguće slaviti samo u smrtnoj pogibelji, a sprovodi uz strogo pridržavanje zdravstvenih i sigurnosnih uputa mjerodavnih državnih ustanova. Sve druge crkvene ustanove bile su obvezne pridržavati se uputa stručnih stožera.[44]

Koronavirus je zaustavio pastoralnu protočnost, ali ne i vjeru. Nakon popuštanja strogih epidemioloških mjera (*lockdown*), na liturgijskim ili katehetskim činima nije smjelo biti više od 25 osoba, mada su odluke o broju varirale. Odlazak na mise i druge sakramente bitno se smanjio, u mnogim je biskupijama zaustavljena podjela prve pričesti i krizme, krštenja su se prorijedila, a broj crkvenih ženidbi na državnoj razni umanjio se gotovo za jednu četvrtinu. Župni vjeronauk, kao i katehetska priprema na sakramente svedena je na minimum ili je u većini slučajeva nije bilo.

Osim što je, u doba karantene Hrvatska televizija, kao i mnoge lokalne televizije, prenosila misna slavlja na dnevnoj razni, također su mnogi župnici koristili blagodati suvremene tehnologije pa su pomoću Facebooka ili drugih platformi prenosili svete mise iz župnih crkava omogućivši vjernicima sudjelovanje u liturgijskim slavljima, da makar na virtualan način održe župno zajedništvo.[45]

---

[44] Usp. *Odredbe biskupa HBK u vezi sa sprječavanjem širenja bolesti COVID 19*, (19. 03. 2020.): "Da bi se izbjeglo širenje bolesti COVID-10 i očuvalo zdravlje stanovništva, sve se svete mise, slavlja sakramenata, sakramentala, pučke pobožnosti, župna slavlja i drugi događaji i svi sastanci otkazuju do daljnjega, kako unutar zatvorenih prostora tako i na otvorenim prostorima." Kongregacije za bogoštovlje i disciplinu sakramenata u *Pismu* od 15. kolovoza 2020. godine ustvrdila je: "Dužna pozornost na pridržavanje higijenskih i sigurnosnih mjera ne smije dovesti do sterilizacije gestâ i obredâ te u vjernicima, pa i na nesvjestan način, pobuđivati strah i nesigurnost. Povjerava se razboritom, ali odlučnom, djelovanju biskupâ da javne vlasti ne označavaju sudjelovanje vjernika u slavljenju Euharistije tek kao neko ‚okupljanje' i da ono ne bude izjednačeno ili čak smatrano manje važnim od okupljanja u rekreativne svrhe. … Liturgijski propisi nisu područje na kojem građanske vlasti mogu vršiti svoju zakonodavnu vlast, već samo nadležne crkvene vlasti."

[45] Usp. Giuliano Martino, *Pandemia - Nuove tecnologie: la teologia nella Rete. Un fenomeno in forte crescita,* Il Regno – Attualità, (2021.), 2., 19.-20. A. L. Antonucci, *Covid: colmare il divario digitale*, u: https://www. osservatoreromano.va/it/news/2021-05/quo-111/covid-colmare-br-il-divario-digitale.html (10. 06. 2021.).

S druge strane, koronavirus potaknuo je mnoge kršćanske obitelji da aktiviraju pastoralni model "kućne crkve" te su u svojim obiteljima molili i obnašali razne vjerske čine, što se pokazalo duhovno veoma učinkovito u produbljivanju vjere i zajedništva. Unatoč pandemijskoj pogibelji neke su se župne zajednice pobrinule za samce i stare, bolesne i umiruće, bilo donoseći im hranu, pružajući liječničku skrb ili razgovorom pomoću raznih tehnologija.

Mnogi su župnici, kao i vjernici laici, veoma teško i bolno doživjeli ograničenje otvorenih crkava i reduciranje pastoralnoga rada te se u mnoge uvukla zabrinutost za budućnost društva, Crkve i pastorala jer su mnogi uočili da se vjernici na neki način udaljuju od crkvenoga života. Sablastan je bio prizor praznih crkava, poglavito u vrijeme nedjeljnih bogoslužja, pa prizor, molitva i obraćanje pape Franje *Urbi et orbi*, 27. ožujka 2020. godine, na praznom Trgu sv. Petra u Vatikanu, na neki način, oslikava posrnulo društvo u doba koronavirusa. Međutim, Papa je pastirski ohrabrio Crkvu utvrdivši: "Gospodin pred nas stavlja izazov i poziva da na njega odgovorimo. Usred naše oluje poziva nas da se probudimo i pokažemo djelatnu solidarnost i nadu koji mogu dati postojanost, podršku i smisao ovim satima kada se čini da se sve ruši i propada. Gospodin se budi da probudi i oživi našu uskrsnu vjeru." [46]

Činjenica praznih i zatvorenih crkava u doba pandemije zabrinula je vjernike po svijetu pa se češki teolog, Tomáš Halík, s pravom upitao: "Ipak se neću kloniti pitanja ne predstavlja li vrijeme praznih i zatvorenih crkava upozoravajući pogled kroz dalekozor u razmjerno blisku budućnost: tako bi to moglo izgledati za nekoliko godina u najvećem dijelu našega svijeta."[47]

U mnogim se župama nametnuo i ekonomski problem jer su se crkveni prihodi bitno umanjili, a rashodi su se povećavali pa se postavlja pitanje odakle nadoknaditi te novčane razlike. Vjernici s dubokim vjerskim iskustvom priželjkivali su što brži povratak i otvaranje crkava, dok su mnogi nominalni vjernici zapeli u zamku da ne moraju ići na bogoslužje u crkvu. Osobito se ograničavanje pastorala i agonija koronavirusa odražava na djecu i mladež te je opasnost da izgube plemenitu naviku svjedočenja vjere pohađajući bogoslužne čine u svojim župnim zajednicama, a time se, osim virusa omogućuje širenje sekularizacije i neoliberalnih ideologija. Očito je pastoral na kušnji između zajednice vjernika, koji aktivno surađuju i sudjeluju u životu Crkve, i vjernika koji Crkvu doživljavaju pasivno, kao servisnu stanicu. Iz toga iščitava se poruka o potrebi reforme crkvenih struktura, poglavito župne zajednice, i uranjanja u Božje otajstvo.

---

[46] Usp. Franjo, Blagoslov *Urbi et orbi* (23. ožujka 2020..). Ivan Bodrožić, *Izazovi u vrijeme pandemije Covida-19*, Crkva u svijetu, 55 (2020.), 4., 675.-678.

[47] Usp. Tomáš Halík, *Christentum in Zeiten der Krankheit*, u: https://www.glauben-leben-covid-19.de/news/Tomas-Halik-Christentum-in-Zeiten-der-Krankheit/ (15. 04. 2021.).

Mnogi se vjernici pitaju gdje je Bog u kaotično doba prožetim tolikim patnjama? Zašto je dopustio tolike nevolje? Zašto šuti i je li ovo njegova kazna za grijehe?[48] Na ta i slična pitanja reagiralo je Vijeće Hrvatske biskupske konferencije za nauk vjere rekavši da s vjerom u Krista treba tumačiti "znakove vremena" shvaćajući ih kao prigodu za obraćenje poručivši da je "Bog u čovjeku patniku i zajedno s njime su-pati, ali ne da ga još pritisne, nego da mu dade utjehu" jer "pored svega toga imamo kršćansku sigurnost da je Bog uvijek bio i ostao s nama, da nas nikada nije napustio i ostavio same jer upravo Sin Božji garantira da milosrdni Bog Otac nikada neće i ni pod kakvim uvjetima ne želi napustiti svoju ljudsku djecu."[49]

3.3. Pastoral i društvene kušnje

Pojava zaraze koronavirusa zatekla je pastoral nespremnim za izazov neobičnoga oblika sveopće nevolje i pomutnje izbacivši ga iz uobičajene usidrenosti. Crkva, osim što u pandemiji prepoznaje "znak vremena", proživljava izazove i kušnje jer je smrtonosni virus bešćutno, naglavačke izokrenuo svijet, crkvene zajednice i zajedništvo.[50] Poslanje je Crkve naviještati i svjedočiti Božju riječ, no koronavirus pritišće Crkvu da još dublje prosudi i samokritički preispita svoj rad tražeći prikladnija rješenja u doba kada se otvaraju nove potrebe. Nove okolnosti poglavito upućuju na potrebu većega žara, suodgovornosti, sudjelovanja i sinodalnosti. Međutim, olako se može pasti pod utjecaj rasprava o virusu i cjepivu, a zaboraviti smisao poslanja i otkrivati nova pastoralna obzorja. Zahuktalost se pandemije posebno tiče župne zajednice jer je u opasnosti postati samouputna, zastarjela i okoštala struktura koja ne uspijeva naći nove pristupe da bi riječ Božja, sakramenti i karitas doprinijeli do svih onako kako to odgovara životnim okružjima, raznim pastoralnim područjima i odgovarajućim brigama ljudi.

Kriza u doba korone pokazuje snagu i otkriva slabost pastorala i zato je pravo pitanje: "Što nam je činiti, braćo?" (Dj 2,37). Snaga župne zajednice u doba pandemije je u tomu što se, unatoč svemu, pokazuje istinskim crkvenim uporištem, ali uočava se i slabost koja poručuje da cjelovitomu

---

[48] Ističemo misao pape Franje iz enciklike *Fratelli tutti*, 34.: "Ako je sve povezano, teško je pomisliti da ova svjetska katastrofa nije povezana s načinom na koji se postavljamo prema stvarnosti, našim htjenjem biti apsolutnim gospodarima vlastitoga života i svega što postoji. Ne želim reći da se radi o nekoj vrsti Božje kazne niti bi bilo dovoljno reći da šteta koja se nanosi prirodi uzima svoj danak. Sâma stvarnost stenje i buni se."

[49] Vijeće Hrvatske biskupske konferencije za nauk vjere, *Pobudnica Pandemija koronavirus i potres – poziv na obraćenje* (18. 03. 2021.), br. 1. 2. Usp. John C. Lennox, *Gdje je Bog u doba koronavirusa?*, Verbum, Split, 2020.

[50] Franjo, FT, 32.: "Globalna tragedija poput pandemije Covid-19 neko je vrijeme doista pobuđivala svijest kako smo svjetska zajednica koja se nalazi na istoj lađi u kojoj od zla što snađe pojedinca štetu na kraju trpe svi. Sjetili smo se da se nitko ne može spasiti sam, da se možemo spasiti samo zajedno."

crkvenom radu, pa tako i župnomu pastoralu, treba obraćenje i obnova,[51] odnosno pastoralni "smjerovi za rješenje zahtijevaju cjelovit pristup"[52].

Čovjek, obitelj i župa, po svojoj naravi teže zajednici i zajedništvu, 'kulturi susreta' i dijaloga. Ali, sve se više nameće radikalni individualizam kao virus protiv kojega se najteže boriti jer je podmukao i varljiv,[53] razbija zajedništvo težeći odbacivanju drugih, dok je župna zajednica pozvana ovladati istinskim 'umijećem blizine'. Isto tako, na sceni je duhovno beznadna i ravnodušna globalizacija koja suzbija tijek zajedničkoga smjera i osjećaj crkvenosti, a danas je vapijuće "potrebna zajednica koja nas podržava, koja nam pomaže i u kojoj jedni drugima pomažemo gledati prema naprijed."[54] Unatoč uspjesima ekonomske globalizacije, koja nas "čini bliskima, no ne i braćom"[55] te dostignućima znanstvenotehnološkoga napretka, društvo je usamljenije nego ikada ranije, jer "daje prednost individualnim interesima i slabi komunitarnu dimenziju ljudske egzistencije."[56]

U poremećaju tih bespuća pojavila se pandemija prisilivši društvene i crkvene strukture na zaštitu ljudskoga života i zdravlja sredstvima koja su svojstvena spomenutim surogatima. Produbljivanju liberalnoga individualizma, odnosno ograničavanju društvenoga zajedništva i pastoralnoj neravnoteži pridonijelo je uvođenje zaključavanja (*lockdown*) i karantene, izolacije i samoizolacije, kao i mnoge druge nužne mjere. Pod tim prisilnim mjerama opasnost je da se pastoral, kao učenici nakon pashalnoga otajstva (usp. Iv 20,19), još više zatvori (*ad intra*) i da se vjernici, pogotovo nominalni, još više povuku iz crkvenoga života. Papa je Franjo svojedobno istaknuo: "Povlačenje u izolaciju, koja je inačica imanentizma, može naći svoj izraz u lažnoj autonomiji u kojoj nema mjesta za Boga, no na vjerskom polju može poprimiti oblik duhovnog konzumerizma skrojenog po mjeri nezdravog individualizma pojedinca."[57] Tomu nehotice može, uza sve koristi, pridonijeti tehnika i digitalizacija, jer se mnogima čini da se kršćanstvo, koje živi odnos s Kristom, može živjeti na daljinu (*online*) i razvijati zajedništvo samo pomoću društvenih mreža (*off-life*).

Crkva ne živi u virtualnomu svijetu, koji gubi "okus stvarnosti", nego od stvarnoga zajedništva vjernika u čijemu je središtu euharistija. Praćenje mise preko raznih kanala može biti korisno, posebno za one koji ne

---

[51] Usp. Kongregacija za kler, Naputak *Pastoralno obraćenje,* 3.

[52] LS, 139. Usp. F. Cosentino, *Quando finisce la notte – Credere dopo la crisi*, EDB, Bologna, 2021.

[53] Usp. FT, 104.

[54] FT, 8.

[55] Benedikt XVI., Enciklika *Caritas in veritate* (29. 06. 2009.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009., 19.

[56] FT, 12.

[57] Franjo Pobudnica *Evangelii gaudium* (24. 11. 2013.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2013., 89., usp. 195.

mogu doći na misu iz zdravstvenih razloga, ali u konačnici može ohladiti i udaljiti vjernike od župnoga zajedništva i osjećaja crkvenosti te razvodniti kršćanski identitet. Za sada se ne može do kraja prosuditi koje će sve posljedice digitalna tehnologija, pod utjecajem pandemije, ostaviti na crkvenu zajednicu. U spomenutim se mjerama ipak dogodilo nešto korisno. Aktualizirajući početni pastoralni oblik "kućne Crkve", mnogi su vjernici shvatili da se pouzdanjem u Boga može lakše oduprijeti samoći, nesigurnosti i strahu, koje uzrokuje pandemija, pa bi taj oblik, osobito kroz *lectio divina*, još više trebalo produbljivati. Time su do izražaja došli brak i obitelj te obiteljsko zajedništvo, premda je pandemija, i na tomu području, u mnogim slučajevima stvorila pritisak zbog prijašnjih navika.

Mnogi se razgovori svode na izazove koje proživljavaju djeca i mladež tijekom pandemije jer su im, osim tehnologije i obitelji, potrebni drugi oblici druženja. S pastoralnoga aspekta čini se da su rijetki vjernici uznemireni što njihova djeca nemaju vjeronaučnu pripremu za sakramente pričesti i potvrde, pa makar i na daljinu (*online*). Rijetki od njih zabrinuti su što je ograničen ili možda obustavljen pastoral krštenja ili priprema na sakrament ženidbe. Mnogi se duhovno hrane slušanjem raznih duhovnih nagovora posredstvom društvenih mreža pa smatraju da im ne treba župno zajedništvo ili odlazak na svetu misu, što može biti plod pretjerane jutjubizacije. Isto tako, na razini mjesnih crkva nije dovoljno e-poštom slati upute kako postupati sukladno epidemiološkim mjerama, a da se biskup ili njegovi suradnici ne upitaju kako se svećenici nose s izazovom pandemije i kako osmisliti živost crkvenoga rada kroz prizmu dijakonije, suodgovornosti i suradnje.

To su samo neki pokazatelji koji upućuju koliko je još uvijek ukorijenjen tradicionalni oblik pastorala u crkvenomu mentalitetu, a koji se u doba koronavirusa pokazuje potrošen i neučinkovit, odnosno time se pospješuje individualizacija i depersonalizacija pastorala, a nitko se ne spašava sam po sebi. Pandemijska kriza razoružava *solo* pastoral poručujući da se Crkva u postmoderno doba ne može skrivati pod lovorikama prošlosti, nego da je žurno širiti pastoralne vidike kroz promjenu stečenoga mentaliteta. Mjesna Crkva niti župa nije pastoralna karantena niti virtualna društvena mreža, nego je stvarno mjesto susreta Boga i čovjeka, molitve i klanjanja, slavlja vjere i služenja, životnoga zajedništva i suodgovornosti, suradnje i sudjelovanja pastira i vjernika laika. Svi vjernici, na temelju krštenja, pozvani su preuzeti odgovornost za crkvenu izgradnju i duhovni rast, dakako sukladno karizmama koje su primili i potrebama svoje zajednice.

U doba kada prijeti urušavanje crkvene svijesti, Crkva nema vremena za diplomatsku suzdržanost ili šutnju, nego proročki nastup pa mora jasnije u javnosti artikulirati svoje poteškoće i poslanje te žurno "izići iz vlastite udobnosti" na pastoralne "periferije" te još odlučnije naučavati istinu i ljubav, nadu i solidarnost. Trebamo biti svjesni činjenice da je pojava pandemije prigoda da se oslobodimo neispravne slike o Bogu i

neučinkovitoga pastorala, odnosno pandemijska kriza je kairos za produbljenje navještaja o Bogu koji se očitovao u Isusu Kristu i poslanju Crkve. Isto tako trebamo znati da bez sustavnoga pastorala, jasnih smjernica, pastoralnih programa i planova, sinodalnosti, izgradnje zajedništva i pastoralnih pothvata u evangelizacijsko-misionarskomu ključu prijeti pastoralna izolacija i distanca. Tradicionalni pastoral ima tendenciju rada *ad intra* bojeći se na misionarski način otvoriti *ad extra*, tj. društvu i kulturi, a istodobno priječi živost unutarnjega dijaloga i evangelizacije, razvitak cjelovitoga kršćanskoga odgoja i duh sinodalnosti. Stoga je žurno razvijati praktičnu ekleziologiju zajedništva, kojoj dolikuje razvijanje prikladne kulture zajedništva i umreženosti na župnoj i biskupijskoj razini jer vjernici laici nisu samo uslužno pastoralno odredište, nego su pozvani biti aktivni nositelji crkvenoga rada. Osim toga, da ne bismo dotaknuli pastoralnu "mrtvu točku", trebat će još zauzetije i sustavnije odgovarati na pitanje kako produbiti i prenositi vjeru u Boga nakon pandemije, koji je oblik crkvenoga rada prikladan nakon pandemije te koji su to sadržaji autentično kršćanske duhovnosti. To ne može pojedinac i zato je žurna sinodalnost.

3.4. Pastoralna perspektiva u duhu sinodalnosti i solidarnosti

Društveno-pastoralno stanje, prouzročeno pandemijom, zabrinjavajuće je pa se crkveni rad ne smije prepustiti nebrizi, improvizaciji i spontanosti, individualizmu i depersonalizaciji. Na razini mjesnih Crkava nije dovoljno samo suzdržano i formalno, više pravno-administrativnim oblikom, slati elaborirane upute o minimalnim pastoralnim pothvatima te, strogo se držeći epidemioloških mjera, ne nastojati oko produbljenja vrsnoće dijaloga i odgovornosti za promicanje sustavnoga pastorala misleći da će se vjera prenositi sama od sebe. Pandemija, koliko god bila razarajuća, ipak ne može suspendirati crkveno poslanje i odgovornost. U središtu crkvene zajednice, posebno na srcu pastira, nisu samo epidemiološke mjere, nego obveza uspostave učinkovita pastorala u evangelizacijsko-misionarskomu duhu, što nadilazi puku razmjenu elektroničnih dopisa. Mjesna Crkva ili župna zajednica ne smije biti poput 'stare mješine u koju se ulijeva novo vino' (usp. Mk 2,22), nego neiscrpni izvor iz kojega izvire živa memorija, otvorena budućnosti. Nužno je, tragajući za "živom vodom" (Iv 4,10), za smislom i nadom, odgovarati na pitanje što Bog od nas traži u ovoj krizi, koja je uloga Crkve i župne zajednice, što činimo za spasenje duša, kako prenositi i svjedočiti vjeru u doba zaraze?

Pandemijska je pošast ipak plodno tlo za poticanje i praćenje, uključivanje i usmjerivanje pastoralne obnove i pothvata jer individualizam i relativizam, uz pomoć digitalizacije, stapajući se s depopulacijom i koronavirusom, pridonosi dekristijanizaciji, uništavanju ljudskoga identiteta i osiromašenju vitalnosti Crkve. Ako se tomu pridoda pasivnost crkvenoga

rada, pitanje je hoćemo li zapeti nasukani na pandemijskoj hridi, ostati tapkajući u mraku kušnji ili ćemo ovaj bolni izazov iskoristiti pretvarajući ga u podvig jačanja plemenitosti i prionuti obnavljanju pastoralnoga žara ozbiljno uzimajući u obzir prigodu obraćenja pastorala pomoću zajedničke evanđeoske prosudbe. Pastoral se ne smije svesti samo na brigu cijepljenja protiv nečega jer po svojoj unutarnjoj naravi (duhovni genetski kôd) teži poboljšanju sadašnjega stanja u svrhu širenja nade i crkvenih vidika, navještaja evanđelja i svjedočenja vjere. Crkvi se u ovoj krizi pruža prigoda iskoristiti nametnuti nesvakidašnji i tektonski poremećaj za razmišljanje i planiranje o načinu preinake tradicionalnoga na integralni, sinodalni oblik pastorala.

U doba epohalnih promjena, nužno je radi pastoralne dobrobiti, mada je bolno, napustiti ustajale i ponavljajuće načine rada pod lozinkom "uvijek je tako bilo" te u duhu sinodalnosti, uključujući vjernike laike, vrjednovati zajedničko stvaranje pastoralne strategije i planiranja. U vrijeme pandemije, kojoj se još uvijek ne nazire kraj, nameću se novi oblici siromaštva jer mnogi žive u nesigurnosti, strahu i usamljenosti, zatvaraju obrte i ostaju bez posla, padaju u depresiju i anksioznost, mnogi s očajem gledaju smrti u oči, obolijevaju i umiru od zaraze, "a nisu trebali tako umrijeti", stoga da bismo shvatili pandemiju i patnju koju stvara, trebalo bi osluhnuti bolesne i umiruće[58]. Crkva je pozvana osmišljavati karitativni pastoral, širiti obzorja kršćanske nade, ljubavi i solidarnosti jer "što god učiniste jednomu od ove moje najmanje braće meni učiniste" (Mt 25,40). Da nakon ove krize Crkva ne bi zaostala u nadiđenim oblicima, žurno je misionarsko obraćenje pastorala i crkvenih zajednica kroz sinodalni pristup, koji pomaže sveobuhvatnije prozreti postojeće promjene i raspoznati različite potrebe naroda Božjega te vrjednovati pastoralne posebnosti na razini mjesne Crkve ili župne zajednice. Kroz sinodalnost i kršćansku solidarnost nadilazi se individualizam i pastoralna ravnodušnost te je moguće preoblikovati i unaprijediti lice Crkve.

Zaključak

U doba neobuzdanoga sekularizma, isprepletanoga etičkom zbrkom, patologijom egoizma i duhovnom anemijom, dolazi do razvodnjavanja kršćanskoga identiteta i vrijednosnoga sustava te se stvara apatija, nesigurnost i strah. Pod utjecajem novonastalih društvenih okolnosti pastoralni je rad bitno ograničen te se, uz migracije i pandemiju, kao ozbiljan pastoralni izazov pojavila digitalizacija i virtualne ponude. Poduzete mjere usred pandemije pridonose odvikavanju odlaska na pastoralne pothvate i bogoslužne čine. Opasnost je da zakržlja osjećaj crkvenosti i konkretno

[58] Usp. Luigi Accattoli, *Ascoltare i morti peri tendere la pandemia*, Il Regno - Attualità, (2021.), 4., 135.-136. Isti, *Covid e fede. L'affidamento nella parola dei guariti*, Il Regno - Attualità, (2021.), 6., 203.-204.

pastoralno zajedništvo, stoga se Crkva i teologija ne smiju povlačiti. Štoviše, u doba kada svijet stenje pod teretom pandemije i očaja, suočeni s mnoštvom pitanja, trebaju vjernicima i svijetu jasno pružiti evanđeosku istinu obrazlažući razlog vjere i nade.

Zahuktala kriza pokazuje da tradicionalni pastoral nije u stanju cjelovito odgovoriti na pojavu migracija i pandemije pa je potrebno tražiti prikladne načine rada kako bi se čovječanstvu, u ovo sumorno doba, navijestila radost i nada evanđelja. Crkva je nezamjenjiva iz razloga što je pozvana, oslanjajući se na riječ Božju, u prolaznosti svijeta otkrivati neprolazni smisao života naviještajući istinu kraljevstva Božjega. Pastiri i teolozi, isto tako teološki fakulteti, prosuđujući društvene i crkvene pojave očima vjere, pozvani su 'krčiti puteve' kako bi sinodalnim pastoralom, kada se i u Crkvi nude oprečni stavovi, prema kriteriju utjelovljenja i u svjetlu pashalnoga otajstva, mirno i sabrano odaslali snagu Božje poruke.

IMPACT OF MIGRATIONS AND PANDEMIC ON THE PASTORAL

Abstract

There is no question that every time has its own challenges and crises, "sorrows and joys", but the question is how individuals and communities, society and the Church deal with temptations and how they seek solutions. From a theological and pastoral point of view, the focus is on how to recognize God's will in social and pastoral mess and muddle, how to "explain the reason for hope" and how to act pastorally. Through the eyes of faith, we recognise that migration and the COVID-19 pandemic are "signs of the times". Accordingly, the authors, using the method of evangelical judgment, parsing social and ecclesial circumstances, question how migration and the pandemic are reflected in pastoral work. In the first part of the article, they focus on the occurrence of migrations from a social point of view, and then depicts the Church's relationship to this dramatic phenomenon in the twenty-first century. The second part describes the impact of the coronavirus on humanity and its reflection on pastoral work, and examines how the Church is coping with the challenge of the pandemic.

Keywords: pastoral, migration, coronavirus, pandemic, parish community, faith

Doc. dr. sc. Marko Šutalo
Teološko-katehetski institut u Mostaru
Katolički bogoslovni fakultet, Univerzitet u Sarajevu
marko.sutalo40@gmail.com

UDK: 2-48-053.9(497.6)616-036.21COVID-19
Pregledni rad (Review)

PASTORALNA PRATNJA I DUHOVNA SKRB U DOMOVIMA ZA STARE I NEMOĆNE U HERCEGOVINI U VRIJEME PANDEMIJE

Sažetak

U kontekstu nastojanja produljenja ljudskoga života u 21. stoljeću, treća (starosna) dob postaje jedna od ciljnih skupina pastoralne pratnje i duhovne skrbi. Radi toga autor kroz istraživanje pastoralnoga djelovanja i pružanja duhovne skrbi u devetnaest službeno registriranih domova za starije i nemoćne osobe na području Mostarsko-duvanjske i Trebinjsko-mrkanske nastoji istaknuti smjernice za stvaranje novog pastoralnog modela koji će odgovoriti na temeljne kršćanske potrebe štićenika, medicinskog osoblja, obitelji i svih onih koji su nužno uključeni u živote korisnika. U modelu, tzv. smjernicama bit će naznačene pastoralne aktivnosti na župnoj, dekanskoj i biskupijskoj razini, koje bi trebale pomoći razvijanju svijesti svih članova mjesne Crkve o vrijednostima i značenju osoba treće životne dobi.

Ključne riječi: *treća životna dob, domovi za stare i nemoćne, pastoralna i duhovna skrb, pandemija, Hercegovina*

Uvod

Starost je u 21. stoljeću postala jedno od obilježja suvremenoga čovječanstva. Produljenje prosječnoga trajanja ljudskoga života, ali isto tako i stalno opadanje nataliteta u nekim dijelovima svijeta, napose u zapadnoeuropskim društvima, donijelo je i otvorilo, uz razne političke i ideološke prijepore, brojna socijalna i kulturna, duhovna i moralna pitanja. Na ta je pitanja nužno tražiti odgovore u svjetlu zaštite dostojanstva ljudske osobe, promocije dobrobiti svakoga čovjeka, napose starih, bolesnih i nemoćnih osoba o kojima je svako društvo, koje se temelji na humanosti i pravednosti, dužno skrbiti. U kontekstu sve prisutnije starosne strukture stanovništva u hrvatskom društvu, a napose u našim župnim

zajednicama, živjeli oni starost u svojim obiteljima ili se nalazili u sve brojnijim staračkim domovima, Crkva je pozvana posvetiti im dužnu pastoralno-duhovnu, vjersko-kulturnu i socijalnu skrb. Starije i nemoćne osobe ponekad su u crkvenoj pastoralnoj praksi zaboravljene ili se nalaze na rubu pastoralnog interesa. Ponekad ih se doživljava i kao pastoralni teret, premda su po svojoj nazočnosti u obitelji i zajednici, po posvjedočenu ljudskom i kršćanskom životu i bogatom životnom iskustvu, prilika i bogatstvo kako za cijelo društvo, tako i za kršćansku zajednicu. U ovo vrijeme pandemije bolesti COVID-19 starije su osobe posebno pogođene. Pandemija je pokazala da naše društvo nije dovoljno osjetljivo, pripremljeno i organizirano da bi odgovorilo potrebama starih i nemoćnih osoba uz prikladno poštovanje njihova ljudskoga dostojanstva i njihove slabosti. Papa Franjo to dovodi u svezu sa suvremenim društvom koje ne smije starije osobe promatrati kao socijalni, zdravstveni ili financijski teret, nego kao zalog njegove budućnosti, odnosno zalog nade i bolje budućnosti mladih, svjestan da ondje gdje nema brige za starije, nema budućnosti za mlade.[1] Slično je istaknuo i papa Benedikt XVI. na prigodnom susretu sa starijim osobama 12. studenoga 2012. izrekavši da se humanost nekog društva ili kulture mjeri po njegovu odnosu prema starijim osobama i mjestu koje im namjenjuje u zajedničkom životu jer tko daje prostora starijim osobama, daje prostor životu, a tko prihvaća stare, prihvaća život.[2]

Crkva je, oslanjajući se na ranokršćanske biblijske temelje i svoju bogatu tradiciju pastoralne pratnje vjernika, duhovne skrbi i socijalnoga djelovanja, pronalazila različite puteve, načine i oblike kojima je iskazivala vjerničku bliskost, socijalnu i kulturnu osjetljivost prema starijim i nemoćnim osobama: od brige za stare i nemoćne po obiteljima, hospicijima i bolnicama do današnjih staračkih domova, nastojeći s poštovanjem i ljubavlju pratiti osobe u starosti, bolesti i završnom razdoblju njihova života. To poslanje Crkve za naše vrijeme ogleda se i u riječima i pozivu pape Franje da se Crkva ne može i da se ne želi prikloniti mentalitetu bezosjećajnosti, a još manje ravnodušnosti prema starosti.[3]

Zahvaljujući medicinskom napretku i drugim znanstvenim dostignućima, ljudski vijek postao je duži: no društvo se nije "proširilo" na život![4]

---

1 Usp. Franjo, *Tweet poruka povodom Međunarodnoga dana borbe protiv nasilja nad starijim osobama*, u: https://www.vaticannews.va/hr/papa/news/2020-06/papa-franjo-tweet-dan-borbe-protiv-nasilja-starije-osobe.html (16. 06. 2020.).

2 Papa Benedikt XVI. posjetio je, u sklopu Europske godine aktivnog starenja i međugeneracijske solidarnosti, 12. studenoga 2012. posjetio staračku dom "Viva gli anziani" ("Živjeli starci") Zajednice svetoga Egidija u Rimu te izrekao ove riječi, *Papa posjetio staračku dom u Rimu*, u: https://ika.hkm.hr/novosti/papa-posjetio-starackidom-u-rimu/ (10. 11. 2020.)

3 Papa Franjo, *Opća audijencija*, (04. 03. 2015.)

4 Papinsko vijeće za laike, *Dostojanstvo i poslanje starijih u Crkvi i svijetu*, Zagreb, 1999., 7.

Broj se starijih osoba mnogostruko povećao, ali društva nisu dovoljno organizirana da bi se napravilo mjesta za njih, uz ispravno poštivanje i konkretno uvažavanje njihove krhkosti i njihova dostojanstva. Dok smo mladi, skloni smo ignorirati starost, kao da je riječ o bolesti od koje se treba podalje držati, kada pak ostarimo, ako smo bolesni i sami, na vlastitoj koži osjetimo nedostatke društva utemeljenoga na učinkovitosti, koje posljedično ignorira starije. A stariji ljudi su bogatstvo, ne smije ih se ignorirati.[5]

Cilj ovoga rada jest napraviti opći pregled starije populacije prema službenim podatcima Federalnog zavoda za statistiku i predstaviti rezultate provedene ankete u domovima za starije na području hercegovačkih biskupija. Osim toga nastojat ćemo kroz istraživanje prikazati današnje stanje pastoralne i duhovne skrbi u domovima za stare i nemoćne osobe. Uz dobivenu sliku i prikaz pothvata i pastoralnih aktivnosti u tom području, također, izdvojit će se i poticaji za poboljšanje duhovne skrbi za stare osobe u tim domovima.

1. Misterij starenja: Pojmovne odrednice s posebnim osvrtom na starosnu struktura stanovništva u hercegovačkim biskupijama 2000. i 2020. godine

Posljednjih se nekoliko desetljeća svijet suočava s porastom broja osoba starije životne dobi u ukupnoj svjetskoj populaciji. Starenje je neumoljiv proces biološkoga sata koji otpočinje svoje odbrojavanje već trenutkom začeća. Koliku će starosnu dob doseći pojedinac ovisi o mnogim biološkim, genetskim, zdravstvenim, ambijentalnim, sociološkim, kulturološkim, psihološkim i bioetičko-moralnim čimbenicima i odgovornosti prema vlastitom životu i zdravlju.[6]

Zahvaljujući biomedicinskom napretku te poboljšanju socijalnih, društvenih, gospodarskih, materijalnih, ekoloških i brojnih drugih uvjeta, čovjekov se životni vijek znatno produžio. Pomaknule su se granice društveno-sociološkoga poimanja starosti te se o njoj govori kao o trećoj životnoj dobi, zlatnim godinama, jeseni života, porastu sijede generacije, dok se na lingvističkom polju izbjegava izraz starac zamjenjujući ga eufemizmom senior.[7]

Starenje je sastavni dio ljudskoga života i ljudske prirode te je kao takvo poticalo ljude da pokušaju shvatiti uzroke starenja. Od vremena iz kojih posjedujemo pisane tragove, pronalazimo podatke da je starenje bilo značajna tema promišljanja i proučavanja. Od početaka civilizacije

---

[5] Usp. Papa Franjo, *Opća audijencija*, (04. 03. 2015.)

[6] Suzana Vuletić - Brankica Juranić - Željko Rakošec - Štefica Mikšić - Kata S. Amabilis Jurić, Bioetičke inicijative revalorizacije starosti i starijih ljudi, *Diacovensia*, 26 (2018.) 3, 457.

[7] *Isto*, 458.

nalazimo spise i tumačenja, uklopljena u različita religijska tumačenja, koji su bili usmjereni razumijevanju misterija starenja. Prema zapisanim mitovima, prvi su ljudi živjeli veoma dugo, nekoliko stotina godina.[8] Iz vremena stare Grčke potječe mit, tzv. hiperborejski, o ljudima koji su bili miljenici bogova pa su zato živjeli u izobilju, zdravlju i veoma dugo.[9] Ukoliko pogledamo u Bibliju, gdje se spominju Adam i Eva, Noa, Abraham, David, Job, uočit ćemo, kad je riječ o broju godina, da su živjeli dugo i umrli su stari, naužívajući se života. Takvim se govorom Biblija služi kad prikazuje ispunjen i dug život, život koji je darovan od Boga i ima svoje granice, a to znači prije svega da je time dostignuto stanje navršene mjere u ljudskom životu, odnosno ispunjenje onoga što je Bog položio u svaki pojedini život.[10]

Na pojmovnoj razini nužno je razlikovati starenje od starosti. U definiranju starenja postoje mnoge teškoće, najviše zbog pomanjkanja konačnog odgovora o samoj biti starenja. Zato se brojne definicije starenja pojedinca razlikuju, kako zbog usmjerenosti istraživača na određeno znanstveno područje (biološko, psihološko, sociološko), tako i zbog razlika među društvima i kulturama.[11]

Pod starenjem podrazumijeva se proces tijekom kojega se događaju promjene u funkciji dobi.[12] Obično, razlikuju se tri osnovna vida starenja:

1. biološko: odnosno promjene, usporavanje i opadanje u funkcijama organizma;
2. psihološko: odnosno promjene u psihičkim funkcijama i prilagodba ličnosti na starenje;
3. socijalno: odnosno promjene u odnosu pojedinca koji stari i društva u kojem živi.[13]

Starost je posljednje razvojno razdoblje u životnom vijeku pojedinca, koje se može definirati prema kronološkoj dobi (npr. nakon 65. godine života), prema socijalnim ulogama ili statusu (npr. nakon umirovljenja) ili prema funkcionalnom statusu (npr. nakon određenog stupnja opadanja

---

8 Jasminka Despot Lučanin, *Iskustvo starenja. Doprinos teoriji starenja.* Psihološke teme, Naklada Slap, Jastrebarsko, 2003., 13.

9 J. D. Lučanin, *Iskustvo starenja...*, 13.

10 Pavo Jurišić, Starost u Bibliji, *Vaši će starci sanjati sne*, ur. Pavo Jurišić, Caritas BK BiH, Sarajevo, 2003., 45-46; S. Vuletić - B. Juranić - Ž. Rakošec - Š. Mikšić - K. Jurić, Bioetičke inicijative revalorizacije starosti i starijih ljudi, *Diacovensia*, 26 (2018.) 3, 460.

11 J. D. Lučanin, *Iskustvo starenja...*, 15.

12 Željko Mišanović, Problemi kostiju trećeg životnog doba, *Vaši će starci sanjati sne*, ur. Pavo Jurišić, Caritas BK BiH, Sarajevo 2003., 140; Slavka Galić, Nada Tomasović Mrčela i suradnici, *Priručnik iz gerontologije, gerijatrije i psihologije starijih osoba - psihologije starenja*, Medicinska škola Osijek, 2013., 3-4.

13 Slavka Galić, Nada Tomasović Mrčela i suradnici, *Priručnik iz gerontologije, gerijatrije i psihologije starijih osoba - psihologije starenja*, 8-9; J. D. Lučanin, *Iskustvo starenja...*, 15.

sposobnosti).[14] Zajednička svim navedenim kriterijima jest činjenica da je starost razdoblje prema kojem se odvija razvoj svakog pojedinca, bez obzira na spol, rasu ili ekonomski status, u koje se ulazi u nekom trenutku.[15]

Svijet se suočava s nepredvidivim demografskim promjenama, a u zadnjih nekoliko godina to možemo reći i za biskupije koje su predmetom istraživanja u radu. Ovoj demografskoj promjeni prije svega doprinijela su nedavna ratna stradanja i nemogućnost povratka u svoje domove. Zatim, treba spomenuti promjenu tradicionalnih ljudskih i obiteljskih vrijednosti, što se tiče međugeneracijskog odnosa u obitelji, te odlazak mladih generacija u razvijene zapadne zemlje. Prema kriterijima organizacije Ujedinjenih naroda (UN) i Svjetske zdravstvene organizacije (SZO), narodi s udjelom osoba starijih od 65 godina većim od 10%, u ukupnom stanovništvu, smatraju se vrlo starim narodima. UN-ove projekcije stanovništva iz 2015. godine predviđaju da će se do 2050. godine udio mladih (0-14) u Bosni i Hercegovini smanjiti za dodatnih 4% u odnosu na 2013. godinu, dok će se značajno uvećati kontingent starih (60 i više godina), koji će predstavljati više od trećine stanovništva (40,5%).[16]

S obzirom na potrebe ovoga istraživanja i samoga rada, prikazat ćemo službene podatke Federalnoga zavoda za statistiku o procjeni stanovništva za 2000. i 2020. godinu za općine koje pripadaju Mostarsko-duvanjskoj i Trebinjsko-mrkanskoj biskupiji.[17] U ovome istraživanju nisu uključene općine iz Republike Srpske, koje pripadaju ovim biskupijama, tu prije svega mislimo na Nevesinje, Kalinovik, Foču, Rudo, Čajniče, Ljubinje, Bileća, Gacko i Trebinje. Na ovom su području službeno samo dva starački doma, u Trebinju i Kalinoviku.[18]

---

[14] S. Vuletić - B. Juranić - Ž. Rakošec - Š. Mikšić - K. Jurić, *Bioetičke inicijative revalorizacije starosti i starijih ljudi*, 3, 457-458.

[15] J. D. Lučanin, *Iskustvo starenja...*, 15.

[16] Mirza Emirhafizović, Hasan Zolić, Dobna struktura i reprodukcija stanovništva Bosne i Hercegovine, *Demografske i etničke promjene u BiH*, ur. Ivan Cvitković, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knjiga CLXXII., Sarajevo, 2017., 17.

[17] Podatci za 2000. godinu nisu publicirani, a urađeni su na temelju podataka *Popisa stanovništva iz 2013. godine*, prirodnog priraštaja za navedeno razdoblje i raspoloživih podataka o zbroju migracija. Podatke je ustupio Federalni zavod za statistiku za potrebe ovoga rada.

[18] Prema podatcima koji svećenici godišnje dostavljaju u Ordinarijat u Mostaru o brojnom stanju vjernika na području župa, u ovim područjima bilo je ovakvo brojno stanje katolika za 2020. godinu: Nevesinje 8, Kalinovik 0, Foča 58, Rudo 0, Čajniče 12, Ljubinje 0, Bileća 15, Gacko 17 i Trebinje 280 (preuzeto iz godišnjeg izvješća službenog popisa stanovništva iz 2013. godine). U Trebinju, prema informacijama župnika iz Trebinja, u domu za stare osobe ima jedna osoba koja je katolik i župnik se redovito duhovno skrbi o toj osobi, premda je otežana komunikacija u vrijeme pandemije COVID-19.

1.1. Starosna struktura stanovništva u hercegovačkim biskupijama 2000. godine

Prema dostupnim podatcima na području koje je predmet istraživanja 2000. godine bilo je 333.226 stanovnika, od toga 39.819 osoba koje pripadaju kategoriji 65+ odnosno 11,95%. Ovo nas već, prema kriterijima UN-a i SZO, svrstava u vrlo stare narode. Ti rezultati ujedno pokazuju glavna obilježja suvremene demografske slike Bosne i Hercegovine, poput denataliteta, rapidnog starenja stanovništva, stalnog iseljavanja populacije u optimalnoj radnoj i reproduktivnoj dobi, rast stope mortaliteta zbog rastućeg udjela starih osoba te depopulaciju.[19]

Tablica 1. Procjena stanovništva za 2000. godinu.
Izvor: Federalni zavod za statistiku.

STAROSNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA 2000.			Starost /*Age*			
Teritorija	**Spol**	**Ukupno** *Total*	**0-14**	**15-64**	**65+**	**65+ %**
Čapljina	S	26 904	5 708	17 717	3 479	12,93%
	M	13 360	2 936	9 014	1 410	10,55%
	Ž	13 544	2 772	8 703	2 069	15,28%
Čitluk	S	17 776	4 302	11 251	2 223	12,51%
	M	8 701	2 213	5 684	804	9,24%
	Ž	9 075	2 089	5 567	1 419	15,64%
Grad Mostar	S	105 080	21 220	71 704	12 156	11,57%
	M	50 840	10 881	35 120	4 839	9,52%
	Ž	54 240	10 339	36 584	7 317	13,49%
Jablanica	S	10 472	2 201	7 214	1 057	10,09%
	M	5 212	1 116	3 677	419	8,04%
	Ž	5 260	1 085	3 537	638	12,13%
Konjic	S	27 238	5 331	18 813	3 094	11,36%
	M	13 430	2 724	9 374	1 332	9,92%
	Ž	13 808	2 607	9 439	1 762	12,76%
Neum	S	4 614	960	2 989	665	14,41%
	M	2 296	485	1 572	239	10,41%
	Ž	2 318	475	1 417	426	18,38%
Ravno	S	2 838	557	1 985	296	10,43%
	M	1 421	293	1 015	113	7,95%
	Ž	1 417	264	970	183	12,91%
Stolac	S	14 842	3 133	9 996	1 713	11,54%
	M	7 551	1 621	5 241	689	9,12%
	Ž	7 291	1 512	4 755	1 024	14,04%
Grude	S	17 037	3 694	11 128	2 215	13,00%
	M	8 463	1 912	5 761	790	9,33%
	Ž	8 574	1 782	5 367	1 425	16,62%
Ljubuški	S	27 843	6 102	17 994	3 747	13,46%
	M	13 817	3 076	9 370	1 371	9,92%
	Ž	14 026	3 026	8 624	2 376	16,94%
Posušje	S	19 220	4 873	12 465	1 882	9,79%
	M	9 584	2 494	6 432	658	6,87%
	Ž	9 636	2 379	6 033	1 224	12,70%
Široki Brijeg	S	28 031	6 778	17 716	3 537	12,62%
	M	13 853	3 455	9 125	1 273	9,19%
	Ž	14 178	3 323	8 591	2 264	15,97%
Tomislavgrad	S	31 331	6 882	20 694	3 755	11,98%
	M	15 846	3 585	10 893	1 368	8,63%
	Ž	15 485	3 297	9 801	2 387	15,41%

[19] Mirza Emirhafizović, Hasan Zolić, Dobna struktura i reprodukcija stanovništva Bosne i Hercegovine, *Demografske i etničke promjene u BiH*, 11.

1.2. Starosna struktura stanovništva u hercegovačkim biskupijama 2020. godine

Na području koje je predmet istraživanja bilo je 2020. godine 326.394 stanovnika, od toga 59.391 osoba koje pripadaju kategoriji 65+, odnosno 18,20%.

Ako usporedimo broj osoba 65+ u ova dva razdoblja, 2000. i 2020. godinu, uočit ćemo da se povećao broj tih osoba za 19.572. To bi značilo da se u 20 godina postotak osoba 65+ povećao za 32,95%. Stoga, UN-ove projekcije stanovništva iz 2015. godine, koje su predviđale da će se do 2050. godine uvećati broj starih osoba 65+ na 40,5%, ostvarit će se puno prije od predviđenoga vremena ukoliko se nastavi ovakav trend života na ovome području.

Tablica 2. Procjena stanovništva za 2020.
Izvor: Federalni zavod za statistiku.

STAROSNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA 2020.			Starost /Age			
Teritorija	**Spol**	**Ukupno** *Total*	**0-14**	**15-64**	**65+**	**65+ %**
Čapljina	S	24 807	3 280	16 753	4 774	19,24%
	M	12 166	1 623	8 573	1 970	16,19%
	Ž	12 641	1 657	8 180	2 804	22,18%
Čitluk	S	17 916	2 689	12 271	2 956	16,50%
	M	8 886	1 374	6 233	1 279	14,39%
	Ž	9 030	1 315	6 038	1 677	18,57%
Grad Mostar	S	105 074	15 195	70 550	19 329	18,40%
	M	50 815	7 852	35 006	7 957	15,66%
	Ž	54 259	7 343	35 544	11 372	20,96%
Jablanica	S	9 622	1 251	6 699	1 672	17,38%
	M	4 826	644	3 456	726	15,04%
	Ž	4 796	607	3 243	946	19,72%
Konjic	S	23 770	3 008	16 162	4 600	19,35%
	M	11 731	1 530	8 245	1 956	16,67%
	Ž	12 039	1 478	7 917	2 644	21,96%
Neum	S	4 369	394	3 006	969	22,18%
	M	2 221	203	1 561	457	20,58%
	Ž	2 148	191	1 445	512	23,84%
Ravno	S	3 197	208	2 087	902	28,21%
	M	1 662	109	1 117	436	26,23%
	Ž	1 535	99	970	466	30,36%
Stolac	S	14 079	1 608	9 838	2 633	18,70%
	M	7 140	827	5 162	1 151	16,12%
	Ž	6 939	781	4 676	1 482	21,36%
Grude	S	16 732	2 082	11 276	3 374	20,16%
	M	8 354	1 066	5 770	1 518	18,17%
	Ž	8 378	1 016	5 506	1 856	22,15%
Ljubuški	S	27 151	3 591	18 590	4 970	18,31%
	M	13 591	1 846	9 562	2 183	16,06%
	Ž	13 560	1 745	9 028	2 787	20,55%
Posušje	S	20 342	2 983	14 290	3 069	15,09%
	M	10 174	1 516	7 308	1 350	13,27%
	Ž	10 168	1 467	6 982	1 719	16,91%
Široki Brijeg	S	28 988	4 619	19 746	4 623	15,95%
	M	14 528	2 397	10 108	2 023	13,92%
	Ž	14 460	2 222	9 638	2 600	17,98%
Tomislavgrad	S	30 347	3 385	21 442	5 520	18,19%
	M	15 497	1 732	11 247	2 518	16,25%
	Ž	14 850	1 653	10 195	3 002	20,22%

2. Pastoralna skrb u hercegovačkim biskupijama prije i za vrijeme pandemije COVID-19

Za razliku od razvijenih europskih zemalja, zemlje u razvoju još su uvijek usmjerene nastojanju razvijanja suvremenoga sustava cjelovite skrbi o starijim osobama, koji objedinjuje i državni, nevladin, privatni, profitni i neprofitni sektor skrbi.[20] Stoga su i osnivanja domova na ovome području tekla nešto drugačije nego u ostalim krajevima. Tek nakon Domovinskoga rata počinju procesi osnivanja domova za skrb osoba treće životne dobi. Dok su mladi tražili i nalazili načina kako se odseliti s ovih prostora, stariji su ostajali ovdje uvjereni da moraju sačuvati ono malo posjeda što su čitav život stjecali. Zbog takvih događanja, a potaknuti okruženjem u kojem žive, djeca žele svojim roditeljima, koji su daleko od njih, omogućiti sigurnost tako što im pružaju i pronalaze smještaj u domovima za starije osobe. Stoga i ne čudi što je većina takvih domova na području naših biskupija izgrađena u zadnji petnaestak godina.

2.1. Pastoralna skrb starih i nemoćnih u hercegovačkim biskupijama prije pandemije COVID-19

Analizirajući iskustva u drugim državama, odnosno iskustva u Europi, uočit ćemo da je pastoral starije životne dobi dosta razvijen. U hercegovačkim biskupijama, unatoč svim nastojanjima, još nije sazrela svijest potrebe ozbiljnoga i odgovornoga pristupanja pastoralnoj skrbi ove životne dobi.[21] U razgovoru s pastoralnim djelatnicima, dok smo proučavali ovo

---

[20] Mladen Havelka - Jasminka Despot-Lučanin - Damir Lučanin, Potrebe starijih osoba za cjelovitim uslugama skrbi u lokalnoj zajednici, *Revija za socijalnu politiku*, 7 (2000.), 1, 19.

[21] Veoma je malo pisanih radova o ovoj temi. U našoj biskupiji nije poznato da je o ovoj vrsti pastorala pisano. Na hrvatskom govornom području o ovoj temi pisali su: Bono Zvonimir Šagi, Pastoral starih osoba, *Bogoslovska smotra*, 4(1983.), 1, 246-255, *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, 7-8/1998., 436-471, posvetio je niz kratkih članaka temi starost i pastoralne brige o starima; Ivan Ćoruša, Pastorizacija starijih osoba, *Vaši će starci sanjati sne*, Zbornik radova sa seminara za djelatnike u službi starih i nemoćnih održanog u Sarajevu od 24. do 26. veljače 2000. pod nazivom Jesen života, priredio Pavo Jurišić, Caritas BK BiH, Sarajevo, 2003., 53-78; Stanislav Šota, Treća životna dob kao subjekt pastoralnog djelovanja-mogućnosti i perspektive, *Diacovensia*, 26(2018.), 3, 483-504, Suzana Vuletić - Brankica Juranić - Željko Rakošec - Štefica Mikšić - Kata S. Amabilis Jurić, Bioetičke inicijative revalorizacije starosti i starijih ljudi, *Diacovensia*, 26(2018.), 3, 457-481, Ivica Raguž, *O starosti, Ars senescendi*, Panni, Đakovo, 2018.
Zahvaljujući brojnim inicijativama pape Franje, u organizaciji Dikasterija za laike, obitelj i život, od 29. do 31. siječnja 2020. u Rimu se održao prvi Međunarodni kongres pastorala starijih osoba, pod nazivom "Bogatstvo višegodišnjeg života". O tome je detaljno izvijestilo Vijeće HBK za život i obitelj, voditelj ureda Petar-Krešimir Hodžić, Pastoralno i karitativno djelovanje Crkve u Hrvatskoj u korist starijih osoba, Sažeti prikaz za Dikasterij za laike, obitelj i životu u kontekstu pripreme za sudjelovanje na Prvoj međunarodnoj konferenciju o pastoralu starijih osoba (Rim, 29. - 31. siječnja 2020.), 1-5. Pastoral bolesnika i zdravstvenih djelatnika nije ovdje tema rasprave a o tome je dosada pisano na hrvatskom govornom području.

područje rada na području naših biskupija, uočili smo da se pastoralna skrb za starije osobe ili osobe treće životne dobi odvija unutar stare prakse. Tu prije svega govorimo o ovome: ispovijed starih i bolesnih o Božiću i Uskrsu, negdje i za Veliku Gospu ili patron župe, gdje se prvenstveno govori o dijeljenju sakramenata pričesti i bolesničkoga pomazanja. Ako na području župe ima neki dom za starije osobe, pastoralna skrb je identična praksi za ostale starije i/ili bolesne župljane: kad ih osoblje pozove zbog podjeljivanja bolesničkoga pomazanja i ispovijedi ukoliko je neki štićenik u teškom stanju i smrtnoj opasnosti. I same posjete bolesnicima na razini župa dobrim su dijelom vezani za kritične životne situacije ili posljednji period zemaljskoga života. Ponegdje smo u razgovoru saznali da svećenici mjesečno posjećuju stare i bolesne svoje župljane koje ispovjede i pričeste, što je hvalevrijedno.

Osim toga, pojedine župne zajednice u našim biskupijama obilježavaju određene dane vezane za stare i bolesne u samim župnim zajednicama. Ono na što se osobe treće životne dobi oslanjaju u vrijeme pandemije COVID-19 jesu mediji, prijenos svetih misa i duhovnoga programa preko komunikacijskih tehnologija, prvenstveno televizije i radija. To u susretu s njima vrlo često ističu kao veliku pomoć na svom životnom putu, u svojoj starosti, zatvorenosti i osamljenosti.

Već ovakav uvid u konkretnu situaciju ukazuje na žurnu potrebu zaokreta u pastoralu starih i bolesnih i na biskupijskoj i na župnoj razini. Promatrajući današnju situaciju pastorala treće životne dobi, Crkva bi, odnosno, biskupija, župe i redovničke zajednice, trebale izaći iz sadašnje prakse i ovom vrlo važnom dijelu Crkve ponuditi puno više konkretnih načina skrbi koji bi njihov život učinio dostojanstvenijim, njihovu životnu dob osnažio i osmislio u duhu kršćanske vjere.[22]

2.2. Podatci o domovima za starije osobe koji djeluju na području Mostarsko-duvanjske i Trebinjsko-mrkanske biskupije u kontekstu istraživanja pastoralne skrbi

Prema prikazanim podatcima, u devetnaest domova za stare i nemoćne osobe na području hercegovačkih biskupija omogućena je skrb za 1 389 korisnika o kojima se skrbi više od 424 djelatnika, ali s obzirom na stvarne potrebe ove brojke pokazuju da su resursi za kvalitetnu skrb starih i nemoćnih još uvijek nedovoljni.

[22] Papa Franjo, *Amoris laetitia - Radost ljubavi. Posinodalna apostolska pobudnica biskupima, prezbiterima i đakonima, posvećenim osobama, kršćanskim supruzima i svim vjernicima laicima o ljubavi u obitelji*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016., br. 191-193.

Tabela 3. Podatci o domovima za starije osobe koji djeluju na području Mostarsko-duvanjske i Trebinjsko-mrkanske biskupije u kontekstu istraživanja pastoralne skrbi

	Naziv doma	Općina/ Županija	Kapacitet	Osoblje
1.	Centar za stara i iznemogla lica-osobe Mostar	Mostar – Hercegovačko-neretvanska županija (HNŽ)	200 mjesta	58 zaposlenih, 17 je medicinsko osoblje, 8 njegovateljica i 3 socijalna radnika
2.	Dom za stare i iznemogle osobe "Domanovići", Domanovići	Čapljina -HNŽ	50 osoba	13 zaposlenih, 6 medicinskih sestara, 1 njegovateljica, socijalni radnik i 5 pomoćnih radnika
3.	Dom za stare i nemoćne osobe "Miran san", Mostar	Mostar-HNŽ	30 korisnika	5 medicinskih sestara, 3 njegovateljice i pomoćno osoblje
4.	Dom za stare i iznemogle osobe "Mirna luka", Neum	Neum-HNŽ	30 korisnika	7 zaposlenih, 2 medicinske sestre, 2 njegovateljice, liječnica obiteljske medicine, socijalni radnik, te 2 pomoćna radnika
5.	Dom za stare i iznemogle osobe s hospicijem "Betanija", Čapljina	Čapljina-HNŽ	82 korisnika	39 osoba
6.	JU Dom za stare i iznemogle osobe Jablanica	Jablanica-HNŽ	50 korisnika	12 osoba
7.	Dom za stare i iznemogle osobe Ravno	Ravno-HNŽ	54 osobe	
8.	Dom za stare i iznemogle osobe "Ivan Pavao II", Čitluk - Vionica	Čitluk-HNŽ	55 korisnika	15 zaposlenih, 4 medicinska djelatnika, 3 njegovateljice, socijalna radnica i 7 pomoćnih radnika
9.	Dom za socijalno i zdravstveno zbrinjavanje osoba s invaliditetom i drugih osoba, Stolac	Stolac_HNŽ	150 korisnika	67 zaposlenika

	Naziv doma	Općina/ Županija	Kapacitet	Osoblje
10.	Dom za stare i iznemogle osobe “Nicola”, Čitluk	Čitluk-HNŽ	50 korisnika	12 zaposlenih, 3 medicinska djelatnika, 3 njegovateljice, socijalna radnica i 5 pomoćnih radnika
11.	Dom za starije i nemoćne “Kraljica Mira”, Međugorje	Čitluk-HNŽ	50 korisnika	15-ak djelatnika
12.	JU Staračkidom Tomislavgrad	Tomislavgrad-Hercegbosanska županija (HBŽ)	115 korisnika	43 djelatnika
13.	Staračkidom “Sv. Nikola”, Renići	Tomislavgrad-HBŽ	90 korisnika	22 djelatnika
14.	Dom za starije i nemoćne osobe “Zelena Oaza”, Široki Brijeg	Široki Brijeg-Zapadnohercegovačka županija (ZHŽ)	30 korisnika	
15.	Dom za starije i nemoćne osobe “Miran san”, Mostar - podružnica Posušje	Posušje-ZHŽ	20 osoba	
16.	Dom za starije i nemoćne osobe “Vita”, Grude	Grude-ZHŽ	150 korisnika	44 uposlenika različitih profila
17.	Dom za starije i nemoćne osobe “Grubišić” Ljubuški - Šipovača	Ljubuški-ZHŽ	29 korisnika	
18.	Dom za starije i nemoćne osobe “Sv. Josip Radnik”, Ljubuški	Ljubuški-ZHŽ	54 osobe	21 zaposlena civilna osoba i 5 sestara milosrdnica
19.	Dom za stare i nemoćne osobe - Ustanova iz djelokruga socijalne zaštite, Ljubuški	Ljubuški-ZHŽ	100 mjesta	42 djelatnika

3. Pastoralna skrb treće životne dobi u staračkim domovima: Rezultati provedene ankete i smjernice za pastoralno djelovanje

Cilj našeg istraživanja jest predstaviti domove za starije i nemoćne osobe na području Mostarsko-duvanjske i Trebinjsko-mrkanske biskupije i njihov rad u vrijeme pandemije COVID-19, a naročito ispitati duhovnu skrb za osobe treće životne dobi, oblike suradnje s duhovnim osobama na području župe gdje se domovi nalaze te usluge koje domovi pružaju u smislu duhovne i pastoralne skrbi korisnicima prije i za vrijeme pandemije koronavirusa.

Analizom ankete i dobivenim rezultatima cilj nam je stvoriti temelje za stvaranje novoga pastoralnog modela koji će na temelju dosadašnjeg iskustva odgovoriti na temeljne kršćanske potrebe ne samo štićenika nego i medicinskog osoblja i obitelji koji su nužno uključeni u njihov život. Istraživanjem obuhvaćeno je 19 domova za starije i nemoćne osobe na području Mostarsko-duvanjske i Trebinjsko-mrkanske biskupije.

Od 19 domova, njih 11 je na području Hercegovačko-neretvanske županije, na području Zapadnohercegovačke županije je 6 domova, a na području Hercegbosanske županije 2 doma. Istraživanje je provedeno od 9. do 25. ožujka 2021. Elektroničkom poštom poslani su upitnici kao i detaljno objašnjenje svrhe istraživanja. Ispitanici su bili voditelji domova ili socijalni radnici u tim domovima koji su zaduženi za organizaciju posla. Ispitanici su zamoljeni da, nakon što popune priloženi upitnik, isti vrate na autorovu adresu. Autor je, nakon slanja upitnika elektroničkom poštom, i telefonski kontaktirao ispitanike te im i usmeno priopćio cilj i svrhu istraživana i objasnio način popunjavanja priloženih upitnika i istraživanja. Upitnik nisu vratila 3 doma, premda se više puta telefonski kontaktiralo vodstvo ovih domova.

3.1. Rezultati provedene ankete

Za potrebe ovog rada bit će prikazani deskriptivni rezultati provedenog istraživanja, a koji se odnose na religiozno-duhovnu i vjersku pratnju i potporu korisnika domova. Također, fokus će biti i na prijedlozima za voditelje domova za budući pastoralni rad i suradnju s djelatnicima domova u pastoralu na području Mostarsko-duvanjske i Trebinjsko-mrkanske biskupije, a koji mogu pomoći, kao indikatori, u provedbi daljnjih, dubinskih istraživanja ove kompleksne i nedovoljno istražene teme.[23]

Rezultati provedenog istraživanja pokazuju da više od tri četvrtine staračkih domova nema kapelicu, iako su većina štićenika katolici. Svete se mise u domovima slave samo prigodno i to u prilagođenom prostoru kada je to potrebno. Iako većina domova ima kontakt s mjesnim svećenicima

[23] Zainteresirani mogu više podataka dobiti izravno kod autora ovoga rada.

(župnicima, suradnicima, upraviteljima) na čijem se prostoru nalazi dom, svećenici ne održavaju redovite kateheze i posjeti su svećenika ograničeni samo na prigodno dijeljenje sakramenata. Također, evidenciju o posjetu svećenika i dijeljenju sakramenta ne vodi nijedan dom.

Kad je riječ o duhovnim sadržajima koji se nude štićenicima domova, oni se svode na improvizaciju i uglavnom ih vode djelatnici domova bez ikakve edukacije za taj dio posla, dok u pojedine domove nekada dođu volonteri Caritasa ili časne sestre koje organiziraju duhovne sadržaje. Usprkos svemu navedenom, većina je domova suradnju sa svećenicima ocijenila iznimno dobrom.

Ono što je posebno došlo do izražaja kod većine voditelja domova i što su uglavnom svi preporučili svećenicima/vjerskim službenicima koji daju duhovnu potporu štićenicima domova jest organiziranje redovite duhovne potpore u smislu duhovnih razgovora sa štićenicima i mjesečnih kateheza za štićenike. Osim toga, voditelji domova preporučuju da bi bilo dobro organizirati za osoblje domova prigodna predavanja, kateheze i edukacije za rad s osobama treće životne dobi, s posebnim naglaskom na duhovnu dimenziju.

3.2. Smjernice za daljnje pastoralno djelovanje

Papa Franjo, u najnovijim dokumentima, podsjeća nas na važnost kreativnosti, a to prije svega znači na traženje novih puteva naviještanja evanđelja koje nam pruža Crkva i njezini dokumenti.[24] Starije osobe, koje se sada nalaze u staračkim domovima, uglavnom su bile usko povezane s Crkvom. Crkva i svećenici značili si im puno u životu i sigurno bi voljeli zadržati taj kontakt i tu povezanost i u novom okruženju. Čak i oni koji nisu njegovali tu povezanost u terminalnim fazama svoga života, imaju potrebu oprosta, razgovora i podrške u borbi s bolešću. Na kraju, ne smijemo zaboraviti ni onaj ključan trenutak u ljudskom životu, a to je suočavanje sa smrću. Nažalost, zbog povećanja broja staračkih domova na području biskupija u Hercegovini, a isto tako zbog sve većih zahtjeva u pastoralu, odnosno promjena u načinu pastoralnoga djelovanja u novim uvjetima nakon demokratskih promjena, ali i novonastale situacije korona krize, veoma je malo duhovnih osoba na raspolaganju za ovakav vid pastorala. Iz tog razloga od velike bi koristi bilo na razini biskupije donijeti pastoralni plan i program za rad u staračkim domovima, te osim svećenika, u njega uključiti i katehete, odnosno teologe i religijske pedagoge koji bi vodili individualne ili grupne razgovore s korisnicima, ali i s osobljem, organizirati edukacije i edukativne radionice. U sklopu pastoralnoga promišljanja potrebno je, ne samo u našoj biskupiji, nego i na razini Biskupske konferencije BiH, razmisliti o uvođenju služ-

[24] Kongregacija za kler, *Pastoralno obraćenje župne zajednice u službi evangelizacijskog poslanja Crkve*, Kršćanska Sadašnjost, Zagreb, 2021., 1.

be kateheta u domove za stare i nemoćne osobe, koji bi nakon određene formacije bili od velike koristi u službi evangelizacije i pastoralnoga rada s osobama treće životne dobi, općenito. Promatrajući pastoralne potrebe staračkih domova, od velike bi koristi bilo uvođenje službi akolita, izvanrednih djelitelja pričesti koji bi nakon određene formacije bili spremni surađivati u pastoralu starih, bolesnih i nemoćnih osoba te uspostaviti praksu nošenja pričesti nakon nedjeljne mise bolesnima i nemoćnima u staračke domove gdje svećenici ne mogu redovito to činiti.[25] Korisno bi bilo, u svrhu organiziranijeg pastoralnog djelovanja u staračkim domovima, omogućiti djelatnicima domova prikladno i kvalitetno pastoralno obrazovanje i osposobljavanje u sklopu Teološko-katehetskog instituta.

Veoma je važno, u sklopu pastorala na župnoj razini, osnivati volonterske zajednice koje će se angažirati povremeno i u staračkim domovima. U brizi za stare osobe veliku važnost ima njihova obitelj koju je u sklopu evangelizacije potrebno poticati na odgovornost prema starijim generacijama i razvijati svijest volontarijata. Najmlađe članove obitelji potrebno je uključivati u odnose s osobama treće životne dobi jer se tako na poseban način afirmira vrijednost starosti.

Zaključak

Zbog nedovoljne funkcionalnosti dosadašnjeg modela pastoralne prakse i duhovne skrbi starih i nemoćnih osoba na razini župnih zajednica s osobitim osvrtom na staračke domove, autor promišlja i na temelju iskustva ljudi, koji su direktno involvirani u sustav pastoralne i socijalne skrbi, donosi prijedloge kako bi se on poboljšao i odgovorio na trenutne pastoralne potrebe te tako ispunio evangelizacijski imperativ Crkve. Interdisciplinarnom izazovu potrebno je tako i pristupiti te samo zajedničkim snagama mjesnih ordinarija, teologa, medicinskog osoblja, kateheta, akolita i volontera moguće je pružiti kvalitetnu duhovnu skrb osobama koje su po kriterijima društvene produktivnosti odavno dosegli svoj vrhunac. Ne preostaje ništa drugo nego njegovati interdisciplinarni pristup, razvijati svijest o vrijednosti ljudskog života od začeća do prirodne smrti te vrjednovati pripadnike treće starosne dobi kao ciljnu skupinu koja je srce pastorala župne zajednice, poput prvopričesničkih, krizmaničkih ili obiteljskih skupina.

---

[25] Papa Franjo, *Apostolsko pismo u obliku motuproprija Vrhovnog svećenika Franje „Antiquum ministerium" kojim se uspostavlja služba katehete*, 10. 5. 2021., br. 9., u, : https://hbk.hr/papa-franjo-apostolsko-pismo-antiquum-ministerium-kojim-se-uspostavlja-sluzba-katehete/ (20. 06. 2021.).; Ivan Pavao II, *Spasonosno trpljenje - Salvifici doloris, Apostolsko pismo*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985., br. 29.; Ivan Pavao II., *Christifideles laici - Vjerni laici. O pozivu i poslanju laika u Crkvi i svijetu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., br. 23.

PASTORAL ACCOMPANIMENT AND SPIRITUAL CARE IN THE NURSING HOMES OF HERZEGOVINA DURING THE PANDEMIC TIME

Abstract

The third age becomes one of the target groups of pastoral accompaniment and spiritual care in the context of trying to prolong human life. Exploring the pastoral activities and offering spiritual care in nineteen officially registered nursing homes in the area of Diocese of Mostar-Duvno and Trebinje-Mrkan, the author seeks to point out guidelines for creating a new pastoral model which will address the fundamental Christian needs of protégés, medical staff, families and all those necessarily involved in the life of residents. Pastoral activities at the parish, dean and diocesan level, which should help raising awareness of all the local Church members regarding the values and significance of the elderly people, will be specified in the model, the so-called guidelines.

Keywords: the third age, nursing homes, pastoral and spiritual care, pandemic, Herzegovina

Prof. dr. sc. Ana Thea Filipović
Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Zagrebu
thea.filipovic1@gmail.com

Stanko Rihtar
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
Stanko.Rihtar@pilar.hr

UDK: 616-036.21COVID-19:159.913
005.931.11:27-184.3]2-554-053.6
Izvorni znanstveni rad (Original scientific paper)

UTJECAJ KRIZE UZROKOVANE PANDEMIJOM KORONAVIRUSA NA NEKE ASPEKTE ŽIVOTA, MENTALNOG ZDRAVLJA I VJERE ADOLESCENATA

Sažetak

Kako se manifestirala kriza izazvana pandemijom koronavirusa, kako se odrazila na vjerski život ljudi te koje je posljedice mogla imati na mlade u adolescentskoj dobi? Na pozadini se navedenih pitanja u radu iznosi dio rezultata empirijskog istraživanja provedenog od prosinca 2020. do veljače 2021. godine među adolescentima u Hrvatskoj (N=857) o utjecaju pandemije na neke aspekte mentalnog zdravlja, života i vjere učenika. Obuhvaćene su emocionalne reakcije i stanja, socijalni odnosi, učenje, zdravlje i ekonomsko stanje obitelji. Zatim se iznose pozitivni učinci pandemije na osobni i vjernički rast i razvoj adolescenta: učenje, vjeru, socijalne odnose, samostalnost i kreativnost.

Ključne riječi: *adolescenti, pandemija koronavirusa, mentalno zdravlje, učenje, vjera*

1. Pandemija koronavirusa kao globalna kriza i njezin utjecaj na živote ljudi

U siječnju 2020. godine se u medijima počelo govoriti i pisati o opasnom virusu koji se pojavio u kineskom gradu Wuhanu.[1] Koronavirus

[1] Još uvijek nije dokazano je li virus, čijim se ishodištem drži tržnica morske hrane i plodova u Wuhanu, prešao sa životinja na ljude ili je (greškom ili ne) izašao iz laboratori-

je ubrzo postao sve prisutnijom temom i prijetnjom koja je uzimala prve žrtve u raznim zemljama. Nakon otkazivanja letova iz Kine i prema Kini drastično su se smanjivale i druge prometne veze. Vidjevši alarmantnu brzinu širenja virusa i teško stanje zaraženih Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) 11. ožujka 2020. proglasila je pandemiju koronavirusa što je značilo da će zaraza COVID-19 vjerojatno zahvatiti sve zemlje svijeta. Vlade zemalja pozvane su reagirati hitnim i agresivnim mjerama, no ipak tražeći "ravnotežu između zaštite zdravlja, nametanja ograničenja i poštivanja ljudskog života".[2] Političke vlasti poduzele su hitne mjere kojima su nastojale spriječiti širenje zaraze i odgovoriti na zdravstvenu krizu izazvanu globalnom pandemijom. Istodobno, podupirale su privredu kako bi se očuvala zaposlenost i održala radna mjesta. Vijeće sigurnosti UN-a zatražilo je zaustavljanje sukoba i globalno primirje[3].

Pandemija koronavirusa uzdrmala je i promijenila svijet. Izazvala je nevjericu, strah i nesigurnost. Pojavila se kao najveća ugroza čovječanstva od Drugoga svjetskoga rata.[4] Nepoznavanje naravi bolesti, visoka stopa smrtnosti zaraženih i bojazan za preopterećenjem zdravstvenih sustava polučila je oštre restrikcije. Ograničenje putovanja i zabrana okupljanja kao mjera zaštite od širenja zaraze naglo je zaustavilo mnoge događaje i djelatnosti, kretanje ljudi i roba. Gradovima i selima zavladala je neobična praznina i tišina, svjetski su megalopolisi opustjeli. Prva pandemija u digitalnoj eri osvijestila je čovjeka i čovječanstvo o vlastitoj ranjivosti. Pandemija je zahtijevala pojedinačnu odgovornost i zajedničko djelovanje. Zahtijevala je stvaranje novih životnih navika i traženje nove orijentacije.[5] Rad od kuće i školovanje od kuće te komunikacija putem medija postali su "novim normalnim" ponašanjem. Prostori su postali stiješnjeni, ali vremena je bilo više jer su ljudi bili prisiljeni na uspora-

ja tamošnjeg Instituta za virologiju. Usp. *Istina o laboratoriju u Wuhanu nikad nije bila bliža: glavni kineski špijun prebjegao u SAD?*, u: https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/istina-o-laboratoriju-u-wuhanu-nikada-nije-bila-bliza-glavni-kineski-spijun-prebjegao-u-sad-15082204 (28. 06. 2021.)

2 Usp. N1 Hrvatska, *WHO proglasio globalnu pandemiju koronavirusa* (11. 03. 2020.), u: http://hr.n1info.com/Svijet/a490125/WHO-proglasio-globalnu-pandemiju-koronavirusa.html (19. 08. 2020.)

3 Usp. United Nations, *170 signatories endorse UN ceasefire appeal during COVID crisis* (24. June 2020.), u: https://news.un.org/en/story/2020/06/1066982 (24. 06. 2021.)

4 Usp. Conferenza Stampa dal titolo "Preparare il futuro, costruire la pace al tempo del Covid-19", 07.07.2020, Intervento del Card. Peter Kodwo Appiah Turkson, u: http://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2020/07/07/0376/00864.html (07. 07. 2020); Charlene Tan, *Mindful Education: Insights from Confucian and Christian Traditions*, Springer, Singapore, 2021., Draft, u: https://www.researchgate.net/publication/351598408_Mindful_Education_Insights_from_Confucian_and_Christian_Traditions (28. 06. 2021.)

5 "Što ste bojažljivi? Kako nemate vjere?". Urbi et orbi pape Franje. Posebna papina molitva – Petak, 27. ožujka 2020., u: "Urbi et Orbi" Pape Franje (27. ožujak 2020.), Francis (vatican.va) (10. 07. 2020.).

vanje. Pandemija je postala dijelom svakodnevice, zahtijevala je otpornost i prilagodbu.

Ako se sagleda obuhvatnije, dublje i dugoročnije, pandemija je iznijela na vidjelo duhovno stanje svijeta, pokazala je greške u sustavu kao što su: neobuzdana globalizacija, ekonomija usmjerena isključivo na dobitak, neuključivanje lokalnih zajednica u identificiranje problema, traženje rješenja i donošenje odluka, nesmiljeno iskorištavanje prirodnih resursa. Kriza je poticaj na promišljanje i obraćenje, na solidarnost i povezivanje, na novo savezništvo ljudi i naroda, rasa, spolova, društvenih slojeva i generacija, ekologije i ekonomije, digitalnog i analognog svijeta.[6]

2. Prilagodba religioznog izražavanja i ponašanja okolnostima pandemije

Zaštitne mjere zahtijevale su prilagodbu i na području izražavanja vjere i religioznog ponašanja. Ograničavanje broja sudionika javnih okupljanja, uz neophodnu dezinfekciju, nošenje maski i održavanje razmaka odnosi se i na vjerska okupljanja. Radijski i televizijski kanali omogućili su vjerskim zajednicama, a u Hrvatskoj poglavito Katoličkoj Crkvi, kojoj pripada najveći udio stanovništva, svakodnevne prijenose euharistijskih slavlja te drugih obreda i vjerskih sadržaja. Mnogi vjernici, koji inače redovito dolaze u crkve na bogoslužja, počeli su pratiti prijenose liturgijskih obreda putem televizije ili radija, što je za mnoge bilo novo iskustvo. Budući da je digitalni svijet danas sastavni dio realnog svijeta, granice između njih su protočne.[7] Medijski prijenosi liturgijskih slavljâ sigurno ne mogu nadomjestiti fizičko okupljanje zajednice kao tijela Kristova i zajedničko blagovanje euharistije po kojoj kršćanski vjernici postaju jedno u Kristu. No u izvanrednim okolnostima, u kojima se i inače ponekad nalaze pojedini vjernici koji ne mogu tjelesno sudjelovati na euharistijskom slavlju zbog bolesti, posla i drugih uvjetovanosti, virtualni prijenosi obreda putem televizije, radija ili interneta barem im donekle omogućavaju povezanost sa zajednicom vjere koja slavi bogoslužje te osobnu pobožnost.[8] U okolnostima pandemije takvo je sudjelovanje za vjernike također oblik održavanja kontakta sa župnom zajednicom, javnog ispovijedanja vjere i

---

[6] Usp. *Isto*; Stephan Körzell, *Sozial-ökologische Transformation: Der Zeitpunkt zum Handeln ist jetzt*, u: https://www.energie-klimaschutz.de/transformation-der-zeitpunkt-zum-handeln-ist-jetzt/ (20. 07. 2020.); Jürgen Scheffran, Kollaps und Transformation. Die Corona-Krise und die Grenzen des Anthropozäns, *Wissenschaft & Frieden* 2/2020, u: https://wissenschaft-und-frieden.de/seite.php?artikelID=2431; Antje Schiffler, *Gewinner und Verlierer der Deglobalisierung* (17. 08. 2020.), u: https://www.dpn-online.com/risikomanagement/gewinner-und-verlierer-der-deglobalisierung-93003/ (07. 11. 2020.)

[7] Usp. Ana Thea Filipović, Komunikacija u vjeronauku i katehezi, *Kateheza* 27 (2005.) 4, 297-310; ovdje 305.

[8] Usp. Jerko Valković, Radijski i televizijski prijenos euharistijskoga slavlja – mogućnosti i načini sudjelovanja, *Obnovljeni život* 68 (2013.) 1, 81-91; ovdje 83-86.

posvećivanja sabranosti i molitvi vremena koje bi inače proveli u crkvi. U tom smislu ono je znak kontinuiteta u prakticiranju vjere.[9]

Globalno gledajući, vjerske su zajednice prije pandemije COVID-19 u različitoj mjeri koristile medije masovnog priopćavanja, poglavito radio, televiziju i internet za posredovanje svojih poruka i sadržaja, ovisno o okruženju u kojemu se nalaze i prilikama koje im stoje na raspolaganju. Digitalni svijet vjerskim zajednicama služi kako bi posredovale svoje narative i sadržaje relevantne za vjernike, ali i za druge namjernike.[10] Prisutnost u eteru i na globalnoj mreži ujedno izlaže te narative i norme javnom sučeljavanju, kritici i promjeni. Pandemija je kod mnogih vjerskih zajednica ubrzala i povećala opseg služenja medijima za posredovanje svojih poruka. Osim što su televizijski kanali počeli svakodnevno prenositi bogoslužja, u mnogim zemljama rađale su se različite kreativne ideje posredovanja vjerskih sadržaja i pružanja potpore vjernicima poticajnim mislima i molitvama, a globalna mreža omogućila je brzo širenje ideja i na druge zemlje. Vjernici koji inače ne prate takve sadržaje u medijima, ali i drugi namjernici, imali su priliku upoznati ponudu vjerskih zajednica putem radija, televizije i interneta.[11] Nesigurnost, strah i potreba za novim uporištima probudila je u nekim ljudima potrebu za često zapuštenim i zaboravljenim izvorima duhovnih tradicija, na kojima su ponovno počeli tražiti utjehu, snagu i smisao.[12] Nove su okolnosti istodobno iznijele na vidjelo čitav spektar različitih religioznih predodžbi, oblika duhovnosti, ekleziooloških shvaćanja i razumijevanja sakramenata, kako kod vjernika, tako i kod svećenika i drugih vjerskih službenika. Uz pasivne i receptivne oblike korištenja vjerskih sadržaja našli su se i primjeri onih koji su poticali vjernike da pomoću ponuđenih predložaka sami slave kućne liturgije i oblikuju obiteljske molitve.

3. Život, učenje, mentalno zdravlje i duhovnost adolescenata u okolnostima pandemije

Kriza uzrokovana pandemijom koronavirusa na specifičan način pogađa pripadnike pojedinih dobnih skupina. U ovom radu su u središtu zanimanja adolescenti i utjecaj pandemije na neke aspekte njihova života.

---

9 Usp. Hazel O' Brien, What does the rise of digital religion during Covid-19 tell us about religion's capacity to adapt?, *Irish Journal of Sociology* 28 (2020.) 2, 242-246; ovdje 243-244.

10 Usp. Pauline Hope Cheong, Tweet the Message? Religious Authority and Social Media Innovation, *Journal of Religion, Media and Digital Culture* 3 (2014.) 3, 1–19.

11 Usp. Hazel O' Brien, What does the rise of digital religion during Covid-19 tell us about religion's capacity to adapt?, 243-244.

12 Usp. Kerry Weber, *Social distancing and the sacraments: How the coronavirus pandemic has changed our sense of communion*, u: https://www.americamagazine.org/faith/2020/05/17/social-distancing-and-sacraments-how-coronavirus-pandemic-has-changed-our-sense (17. 05. 2020.), (14. 08. 2020.)

Dob adolescencije percipira se u zapadnoj kulturi kao turbulentno razdoblje, povezano s mnogim izazovima i rizicima. Osoba je u adolescenciji suočena s nizom razvojnih zadataka povezanih s prijelazom iz djetinjstva u odraslu dob, a poglavito s razvojem vlastitog identiteta i ostvarivanjem neovisnosti od roditelja. To je razdoblje zbog rapidnog rasta mozgovnih struktura odlučujuće za sazrijevanje i razvoj osobnosti.[13] Život adolescenata određuju zadatci školovanja i odabira budućeg zanimanja, a mladi uz to također oblikuju svoje socijalne uloge kroz odnose s vršnjacima i stvaranje prvih afektivnih veza. Na razumijevanje i ostvarivanje navedenih zadataka utječu i trajne promjene u kulturi, društvu i obitelji u kojima adolescenti žive. Veliki broj fizičkih, psihičkih i socijalnih promjena i zadataka s kojima se adolescenti suočavaju čini razdoblje adolescencije vrlo složenim i zahtjevnim razdobljem života.[14] Neka empirijska istraživanja pokazuju da su adolescenti današnje generacije više nego oni prethodnih izloženi različitim psihološkim i socijalnim patologijama kao što su anksioznost, depresija i stres.[15]

Pandemija COVID-19 donijela je nove izazove za život adolescenata kao i nove čimbenike rizika. Pojava bolesti s nepredvidivim posljedicama i mjere restrikcije nepovoljno su utjecale na mentalno zdravlje kod mnogih ljudi i neovisno o dobi.[16] Prijelaz na *online* nastavu u pojedinim fazama pandemije i ovisno o stanju zaraženosti u školama i razredima te zabrana javnih okupljanja sigurno su ograničili socijalne kontakte adolescenata. To je zasigurno utjecalo na njihov emocionalni i društveni život, a *online* nastava također je zahtijevala prilagodbu.

Empirijskim istraživanjem koje je provedeno od 20. prosinca 2020. do 28. veljače 2021. godine putem *online* upitnika željeli smo ispitati kako se kriza odrazila na život adolescenata (13-19 godina), njihovo mentalno

---

[13] Usp. Marina Kuzman, Adolescencija, adolescenti i zaštita zdravlja / Adolescence, Adolescents and Healthcare, *Medicus* 18 (2009.) 2, 155 – 172; ondje 155-156; Miranda Novak, Martina Ferić, Valentina Kranželić, Josipa Mihić, Konceptualni pristupi pozitivnom razvoju adolescenata, *Ljetopis socijalnog rada* 26 (2019) 2, 155-184; ovdje 157.

[14] Usp. Maja Rukavina, Anela Nikčević-Milković, Adolescenti i školski stres, *Acta Iadertina* 13 (2016.) 2, 159-169; ondje 160.

[15] Usp. Mihajela Poljak, Dražen Begić, Anksiozni poremećaji u djece i adolescenata, *Socijalna psihijatrija* 44 (2016.) 4, 310-329; ovdje 311-312; Josefa Torralba, Lluis Oviedo, Manuel Canteras, Religious coping in adolescents: new evidence and relevance, *Humanities and Social Sciences Communications* 8 (2021.) 121, u: https://doi.org/10.1057/s41599-021-00797-8, 2.

[16] Usp. Julio Torales, Marcelo O'Higgins, João Mauricio Castaldelli-Maia, Antonio Ventriglio, The outbreak of COVID-19 coronavirus and its impact on global mental health, *International Journal of Social Psychiatry* 66 (2020.) 4, 317–320; Anela Hasanagić, Almira Isić-Imamović, Izet Pehlić, Mentalno zdravlje kod žena prije i tokom pandemije Covida-19, u: Izet Pehlić, Anela Hasanagić (ur.) *Psihološka i duhovna zaštita i podrška u kriznim situacijama. Znanstvena monografija/ Pshychological and spiritual protection and support in crisis situations. Scientific monography*, Zenica, ožujak 2021., 217-242; u: https://www.researchgate.net/publication/350838624_Mentalno_zdravlje_zena_prije_i_tokom_pandemije_COVIDa-19.

zdravlje, učenje i vjeru.[17] Postavljene su radne hipoteze, među kojima u ovom radu izdvajamo: 1. da je pandemija negativno utjecala na mentalno zdravlje adolescenata (posebno njihova emocionalna stanja i društveni život); 2. da je produženi boravak u kući pogoršao njihove odnose s članovima obitelji; 3. da je ekonomska nesigurnost roditelja izazvala kod adolescenata osjećaje ljutnje i agresije; 4. da su se djevojke bolje nosile s izazovima krize nego mladići; 5. da je pandemija na velik dio adolescenata imala i pozitivne učinke, osobito na one starije; 6. da su adolescenti koji se izjašnjavaju vjernicima bolje koristili prilike krize za osobni rast i razvoj. Izrađen je instrument u obliku upitnika od dvadeset pitanja (5+15), od kojih su zadnja tri otvorenog tipa. Pet uvodnih pitanja odnosi se na sociodemografske karakteristike ispitanika (spol, dob, školu, razred, odnos prema vjeri). Neka pitanja sastoje se od više stavki. Kod većine pitanja upotrijebljena je Likertova ljestvica s pet razina, a kod nekoliko pitanja ili podpitanja s četiri ili tri razine.[18]

3.1. Metoda, vrijeme i okolnosti istraživanja

Sudionici u anketiranju regrutirani su uz pomoć vjeroučitelja u pojedinim školama (uz dozvolu ravnatelja i roditelja), a u skladu s etičkim normama koje se odnose na istraživanja među maloljetnicima i s odobrenjem Etičkoga povjerenstva Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Istraživanjem su obuhvaćeni učenice i učenici završnih razreda (sedmih i osmih) osnovnih škola te polaznice i polaznici srednjih škola. Kontaktirano je ukupno 28 škola iz Zagreba, Velike Gorice, Sesveta, Zaboka, Osijeka, Županje i Rijeke. Odazvalo ih se 17: osam osnovnih (šest iz Zagreba, po jedna iz Velike Gorice i Zaboka), pet strukovnih (četiri iz Zagreba, jedna iz Osijeka) i četiri gimnazije (po jedna iz Zagreba, Zaboka, Sesveta i Županje). U istraživanju je sudjelovalo 857 učenica i učenika. Strukturu realiziranog uzorka prema relevantnim obilježjima učenica i učenika prikazuje tablica 1.

Struktura realiziranog uzorka, koji je planiran kao prigodni uzorak heterogenosti, ne dozvoljava generalizaciju nalaza na populaciju adolescenata: kako zbog načina regrutacije i teritorijalne disperzije, tako i zbog većeg udjela djevojaka te učenica i učenika srednjih strukovnih škola koji su se odazvali istraživanju. Osim toga, budući da su sudionike regrutirali vjeroučitelji, vidljivo je da uzorak čine nešto religiozniji učenici i učenice: svega 4,3% adolescenata koji su sudjelovali u istraživanju smatra se ateistima, dok je ostalima vjera, u prosjeku, razmjerno važna (M = 3,84 na ljestvici od 1 do 5; ili, u postotcima, 64,3% ispitanih adolescenata izja-

[17] Voditeljica istraživanja je Ana Thea Filipović.

[18] Upitnik se nalazio na sljedećoj poveznici: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdSAEDp4AlM1NzK4U5ANQHYX84ybVmeuUN2flDT-ZaM2HU8hw/viewform (01. 03. 2021.)

Tablica 1. Struktura realiziranog uzorka

		%
Spol	Muški	27,2
	Ženski	72,8
Vrsta škole	Osnovna	11,6
	Gimnazija	31,7
	Strukovna	56,7
Razred	7. i 8. osnovne	11,6
	1. srednje	18,8
	2. srednje	24,7
	3. srednje	29,6
	4. srednje	15,3
N		857

vilo je da im je vjera prilično ili izrazito važna). Usporedbe radi, prema istraživanju o religioznosti zagrebačkih adolescenata provedenom 2016. godine na uzorku od 1111 učenika srednjih škola 10,4 %, zagrebačkih adolescenata drži se nereligioznima, dok je za njih 52,2% vjera najvažnija ili vrlo važna.[19] Istraživanje provedeno u okviru međunarodnog istraživačkog projekta *European Values Study* 2018. godine pokazuje da je u općoj populaciji u Hrvatskoj postotak uvjerenih ateista 5,4%, nereligioznih osoba je 9,5%, a religioznih 78,3%.[20]

Vodeći računa o spomenutim ograničenjima, rezultati našeg istraživanja iz 2020./2021. mogu se smatrati indikativnima za većinom ženski i religiozniji dio adolescentske populacije, uz opreznu mogućnost šire interpretacije nekih trendova, prije svega kad je riječ o usporedbama prema spolu, a potom i povezanosti stupnja religioznosti sa subjektivnim reakcijama na pandemiju.

3.2. Utjecaj pandemije na kvalitetu života i mentalno zdravlje adolescenata: rezultati i rasprava

Svjetska zdravstvena organizacija definirala je kvalitetu života kao "individualnu percepciju vlastitog položaja u životu u kontekstu kulture

[19] Usp. Blaženka Valentina Mandarić, Ružica Razum, Denis Barić, *Religioznost zagrebačkih adolescenata*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2019., 31; 86.

[20] Usp. Krunoslav Nikodem, Siniša Zrinščak, Između distancirane crkvenosti i osobne religioznosti. Religijske promjene u hrvatskom društvu od 1999. do 2018. godine, *Društvena istraživanja* 28 (2019.) 3, 371-390; ovdje 379.

i sustava vrijednosti u kojemu pojedinac živi i u odnosu na vlastite ciljeve, očekivanja, standarde i brige"[21]. Mentalno zdravlje definirala je kao "stanje dobrobiti u kojem pojedinac ostvaruje svoje sposobnosti, može se nositi s normalnim životnim stresovima, može raditi produktivno i plodonosno te je sposoban pridonositi svojoj zajednici"[22]. Ryff i Keyes razlikuju psihološku dobrobit od subjektivne dobrobiti i navode šest dimenzija koje obuhvaća psihološka dobrobit: samoprihvaćanje, pozitivni odnosi s drugima, autonomija, upravljanje okolinom, smisao života i osobni rast.[23]

Upitnikom su obuhvaćeni neki aspekti mentalnog zdravlja, kvalitete života, učenja i vjere adolescenata u vrijeme pandemije. U ovom radu iznijet će se dio rezultata. Budući da se u razdoblju adolescencije mladi susreću s novim iskustvima, osjećajima i stanjima koja ih često preplavljuju, a uzrokuju neizvjesnost i uznemirenost[24], upitnikom smo htjeli provjeriti koja su negativna duševna stanja učenici najčešće doživljavali zbog pandemije, a također postoji li u tome razlika između djevojaka i mladića.

3.2.1. Učestalost negativnih emocionalnih stanja adolescenata zbog pandemije, razlika prema spolu i povezanost s ekonomskom i zdravstvenom ugroženošću

Među različitim emocionalnim stanjima koja su mogla ugroziti mentalno zdravlje adolescenata, a kojima je uzrok pandemija, naveli smo njih nekoliko: strah, zabrinutost, tugu, bezvoljnost, ljutnju i agresivnost. Obuhvaćene se reakcije kreću od pasivnih do aktivnih (usp. Tablicu 2).

Nakon što je analiza varijance na ponovljenim mjerenjima (RM ANOVA) pokazala da među prosjecima postoje statistički značajne razlike ($F = 289,71$; $p < 0,01$), post-hoc t-testovima između parova aritmetičkih sredina utvrđeno je da značajne razlike nema samo između prosječnog osjećaja zabrinutosti i tuge ($t = 0,459$; $p = 0,646$).

Sagleda li se hijerarhija aritmetičkih sredina, pandemija je kod adolescenata u najvećoj mjeri izazvala bezvoljnost ($M = 3,13$), u prosjeku u umjerenoj do priličnoj mjeri. U manjoj mjeri izazvala je tugu ($M = 2,81$) i,

---

[21] Usp. WHO, *Health promotion glossary*, World Health Organization Geneva, 1998. Navedeno prema: World Health Organization, *Promoting mental health: Concepts, emerging evidence, practice. Summary report*, World Health Organization, Geneva, 2004., 21; u: https://www.who.int/mental_health/evidence/en/promoting_mhh.pdf

[22] World Health Organization, *Promoting mental health: Concepts, emerging evidence, practice. Summary report*, 12; u: https://www.who.int/mental_health/evidence/en/promoting_mhh.pdf

[23] Usp. Carol D. Ryff, Corey Lee M. Keyes, The Structure of Psychological Well-Being Revisited, *Journal of Personality and Social Psychology* 69 (1995.) 4, 719-727; Andrea Brajša-Žganec, Danijela Ivanović, Josip Burušić, Dimenzije psihološke dobrobiti hrvatskih studenata: spolne razlike i povezanost s osobinama ličnosti, *Napredak* 155 (2014.) 1-2, 29-46; ovdje 31-32.

[24] Usp. Miranda Novak, Martina Ferić, Valentina Kranželić, Josipa Mihić, Konceptualni pristupi pozitivnom razvoju adolescenata, 158.

Tablica 2. U kojoj si mjeri zbog pandemije koronavirusa doživljavao/la ili doživljavaš sljedeća stanja ili osjećaje?

	Nimalo	Malo	Umjereno	Prilično	Izrazito	M
			%			
Strah	23,9	36,2	27,4	10,6	1,9	2,30
Zabrinutost	11,3	30,6	31,3	21,7	5,1	2,79
Tugu	17,0	28,9	21,9	20,4	11,7	2,81
Bezvoljnost	14,2	19,4	23,2	25,8	17,4	3,13
Ljutnju	22,8	29,9	18,7	18,7	10,0	2,63
Agresivnost	67,6	19,0	7,0	4,1	2,3	1,55

podjednako, zabrinutost (M = 2,79), potom ljutnju (M = 2,63), pa strah (M = 2,30). U cjelini, uzme li se u obzir i to da su agresivne reakcije potaknute sporadično (nimalo do malo, M = 1,55), može se reći da je pandemija u većoj mjeri izazvala pasivne nego aktivne emocionalne reakcije adolescenata. Ispitani adolescenti su u prosjeku relativno otporni na izazove pandemije na koje su na emocionalnoj razini reagirali umjerenim reakcijama, no ne može se zanemariti ni značajan broj onih kod kojih su navedena negativna emocionalna stanja zbog pandemije bila učestala ili jače izražena (prilično i izrazito), a osobito bezvoljnost (43,2%), tuga (32,1%), ljutnja (28,7%) i zabrinutost (26,8%).

Time se pokazuje da su ispitani adolescenti, čak u nešto većoj mjeri, bili podložni negativnim utjecajima pandemije nego opća populacija u Hrvatskoj. Istraživanje trinaest psihologinja sa Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu o tome kako se pandemija koronavirusa odrazila na psihološko zdravlje ljudi svih dobnih skupina, od djece prvog razreda osnovne škole do starih osoba od 95 godina života, pokazuje naime da 24,8% ljudi opće populacije procjenjuje da se njihovo psihičko zdravlje tijekom pandemije pogoršalo.[25] Jedno talijansko istraživanje provedeno 2020. godine online među 669 adolescenata u dobi od 11 do 18 godina o anksioznosti adolescenata isto tako je otkrilo da adolescenti u srednjoškolskoj dobi u vrijeme pandemije pokazuju povećanje anksioznosti i emocionalnu neuravnoteženost u odnosu na ranija istraživanja o adolescentima iste dobi.[26] No s druge strane, američko istraživanje provedeno

[25] Usp. Denis Gaščić, *Posljedice koronakrize za psihičko zdravlje: Svaki treći student smatra da će mu trebati stručna pomoć*, u: https://www.srednja.hr/novosti/posljedice-koronakrize-psihicko-zdravlje-treci-student-smatra-da-ce-mu-trebati-strucna-pomoc/ (19. 06. 2020); (26. 06. 2021.)

[26] Usp. Valentina Tobia, Andrea Gambarini, Gabriella Cinzia Pozzobon, Andrea Fossati, Anna Ogliari, Profili degli adolescenti italiani durante il lockdown 2020: abitudini, sintomatologia ansiosa e disregolazione emotiva, *Rivista Italiana di Medicina dell'Adolescenza* 18 (2020.) 2, 39-34.

Tablica 3. U kojoj si mjeri zbog pandemije koronavirusa doživljavao/la ili doživljavaš sljedeća stanja ili osjećaje? (Od 1 – nimalo do 5 – izrazito)

	Mladići	Djevojke	T
	M		
Strah	2,01	2,41	-5,398**
Zabrinutost	2,40	2,93	-6,768**
Tugu	2,24	3,02	-8,520**
Bezvoljnost	2,75	3,27	-5,096**
Ljutnju	2,39	2,73	-3,423**
Agresivnost	1,54	1,55	-0,098**

Statistički značajne razlike: *p < 0,05; **p < 0,01

od svibnja do srpnja 2020. godine na uzorku od 1523 američka tinejdžera pokazuje da su američki adolescenti, za razliku od odraslih, u vrijeme pandemije manje depresivni nego ranije, a to se tumači time što više spavaju i što provode više vremena s obitelji.[27]

Postoji li prema našem istraživanju razlika u doživljaju navedenih negativnih stanja i emocija zbog pandemije između djevojaka i mladića? U tablici 3 može se vidjeti da su se anketirane djevojke znatno teže emocionalno nosile s krizom nego mladići. One su u većoj mjeri doživljavale strah, zabrinutost, tugu, bezvoljnost i ljutnju. Jedina je iznimka agresivnost, koju je pandemija potaknula znatno manje od ostalih ispitanih reakcija, bez obzira na spol.

Postoji li povezanost između emocionalnih reakcija adolescenata i smanjenja prihoda u njihovim obiteljima zbog pandemije, ugrožavanja osobnog zdravlja adolescenata i zdravlja njihovih bližnjih? Pokazalo se da je ta povezanost općenito razmjerno niska, no iako najveća korelacija, iskazana Pearsonovim r-koeficijentom, ne prelazi 0,277, gotovo su sve (uz jednu iznimku) statistički značajne. U tom okviru moguće je uočiti i razmjerno blago izražene trendove. Prvo, ugroženost vlastitog zdravlja izazvala je relativno najjače pasivne reakcije (strah, zabrinutost, tugu i bezvoljnost); drugo, ugroženost zdravlja bližnjih u gotovo je podjednakoj mjeri izazvala strah i zabrinutost kao i ugroženost vlastitog zdravlja; treće, ugroženost vlastitog zdravlja i zdravlja bližnjih u većoj je mjeri izazvala pasivne nego aktivne reakcije (ljutnju i agresivnost); četvrto, ekonomska ugroženost u nešto je većoj mjeri polučila aktivnije reakcije (ljutnju i agresivnost) nego ugroženost vlastitog zdravlja i zdravlja bližnjih (usp. Tablicu 4).

[27] Usp. Jean M. Twenge, Sarah M. Coyne, Jason S. Carroll, W. Bradford Wilcox, *Teens in Quarantine. Mental Health, Screen Time, and Family Connection 2020*, u: final-teenquarantine2020.pdf (ifstudies.org) (27.05.2021.)

Tablica 4. Povezanost emocionalnih reakcija adolescenata na pandemiju s ekonomskom i zdravstvenom ugroženošću

	Smanjenje prihoda	Osobno zdravlje	Zdravlje bližnjih
		r	
Strah	0,098**	0,277**	0,233**
Zabrinutost	0,100**	0,247**	0,252**
Tuga	0,208**	0,234**	0,151**
Bezvoljnost	0,192**	0,238**	0,168**
Ljutnja	0,164**	0,129**	0,061
Agresivnost	0,171**	0,149**	0,085*

Pearsonovi koeficijenti, statistički značajne korelacije: **p < 0,01; *p < 0,05

3.2.2. Kako je pandemija utjecala na druge aspekte života, socijalnih odnosa i aktivnosti adolescenata?

Budući da su ograničenja zbog pandemije prisilila adolescente na produljeni boravak u obiteljskom domu, istraživanjem smo željeli propitati jesu li time pogoršani njihovi odnosi s članovima obitelji. Također nas je zanimalo je li veći udio nastave *online* i zahtjev za samostalnijim učenjem (ili učenjem uz pomoć roditelja) pogoršao učenje adolescenta. Uz to se propitivalo adolescente o ugroženosti njihovog vlastitog zdravlja i zdravlja bližnjih zarazom koronavirusa kao i o doživljaju ograničenja njihovih druženja i slobodnih aktivnosti (usp. Tablicu 5).

Kako pokazuju prosjeci i formalna provjera značajnosti razlika između njih (RM ANOVA; F = 754,659; p < 0,01), pandemija je različito utjecala na pojedine aspekte života anketiranih adolescenata. Post-hoc t-testovi pokazuju da značajne razlike nisu zabilježene jedino između ograničenja druženja i putovanja (t = 1,058; p = 0,291) te između ograničenja druženja i prilika za slavlja (t = 1,130; p = 0,259).

Općenito, pandemija je ponajviše (većinom umjereno do prilično) ograničila prilike za slavlja (M = 3,88) kao i druženja adolescenata (M = 3,84), nešto više nego mogućnosti putovanja (M = 3,79). Nešto je manje, iako i dalje u prosjeku umjereno do prilično, ograničila njihove slobodne aktivnosti (M = 3,56).

Pandemijske su okolnosti u prosjeku malo do umjereno pogoršale učenje mladih (M = 2,51), a potom i zdravlje njihovih bližnjih (M = 2,28). U prosjeku, također su manje utjecale na prihode njihovih obitelji (M = 1,94), što se vjerojatno može protumačiti mjerama državne pomoći vezane uz pandemiju. Pandemija je, prema iskazima adolescenata, još manje predstavljala opasnost za njihovo vlastito zdravlje (M = 1,81), a ponajmanje od svega narušila je kvalitetu odnosa unutar obitelji (M = 1,48), čime je opovrgnuta hipoteza da su pandemijske okolnosti pogor-

Tablica 5. Koliko je pandemija koronavirusa...

	Nimalo	Malo	Umjereno	Prilično	Izrazito	M
			%			
pogoršala tvoje odnose s članovima obitelji?	70,6	17,3	7,4	3,5	1,3	1,48
pogoršala tvoje učenje?	28,5	25,2	20,9	17,3	8,2	2,51
smanjila prihode tvoje obitelji?	45,2	30,6	12,1	9,1	3,0	1,94
ugrozila tvoje zdravlje?	53,0	24,3	13,2	7,7	1,9	1,81
ugrozila zdravlje tvojih najbližih?	32,1	30,7	19,6	12,1	5,5	2,28
ograničila tvoja druženja?	5,3	9,5	16,0	34,8	34,5	3,84
ograničila tvoje slobodne aktivnosti?	11,3	11,9	16,8	29,4	30,6	3,56
smanjila tvoja putovanja?	9,3	9,5	13,2	28,8	39,2	3,79
ograničila tvoje prilike za slavlja?	6,9	8,8	13,2	31,6	39,6	3,88

šale te odnose. Sagleda li se raspon posljedica pandemije u cjelini, socijalni život adolescenata je na vrhu i na dnu hijerarhije. Iako pandemija nije ostavila ozbiljnijih posljedica na odnose unutar obitelji, više od svega ostalog ograničila je njihovo fizičko vršnjačko druženje i uz to vezane aktivnosti. Iako adolescenti mnogo komuniciraju putem telefona i društvenih mreža, istraživanja ipak pokazuju da se ne osjećaju dobro bez prilika za fizičkom socijalnom interakcijom s vršnjacima.[28]

Usporedba rezultata po spolu pokazuje da su djevojke u obuhvaćenom uzorku bile nešto više izložene osobnim zdravstvenim rizicima od mladića i u većoj su im mjeri bile ograničene aktivnosti poput druženja, slobodnih aktivnosti, putovanja i slavlja (usp. Tablicu 6).

3.2.3. Mogući pozitivni učinci pandemije na život adolescenata

Kriza je uvijek i ugroza i prilika. Jesu li adolescenti, uz određenu razinu otpornosti, percipirali okolnosti uvjetovane pandemijom i kao priliku

[28] Usp. Marijana Cvrtila, *Naši stručnjaci za mentalno zdravlje: Ne zatvarajte škole, djeci i adolescentima to teško pada!* (10. 11. 2020.), u: https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/nasi-strucnjaci-za-mentalno-zdravlje-ne-zatvarajte-skole-djeci-i-adolescentima-to-tesko-pada-15030675; (26. 06. 2021.)

Tablica 6. Koliko je pandemija koronavirusa... (Od 1 – Nimalo do 5 – Izrazito)

	Mladići	Djevojke	t
	M		
pogoršala tvoje odnose s članovima obitelji?	1,41	1,50	1,496
pogoršala tvoje učenje?	2,43	2,55	1,186
smanjila prihode tvoje obitelji?	1,88	1,96	0,990
ugrozila tvoje zdravlje?	1,67	1,87	2,589*
ugrozila zdravlje tvojih najbližih?	2,18	2,32	1,502
ograničila tvoja druženja?	3,56	3,94	4,118**
ograničila tvoje slobodne aktivnosti?	3,36	3,63	2,627**
smanjila tvoja putovanja?	3,45	3,92	4,458**
ograničila tvoje prilike za slavlja?	3,42	4,05	6,333**

Statistički značajne razlike: *p < 0,05; **p < 0,01

za osobni rast i razvoj, uključujući i dimenziju rasta vjere? U istraživanju smo kroz nekoliko stavki predložili aspekte u kojima su se mogli očitovati pozitivni učinci pandemije (usp. Tablicu 7).

Tablica 7. Je li pandemija i pozitivno (dobro) utjecala na tvoj život?

	Nimalo	Malo	Umjereno	Prilično	Izrazito	M
	%					
Postao/la sam samostalniji/ja	16,2	28,4	30,6	18,8	6,1	2,70
Više koristim internet za učenje	3,9	12,5	18,3	36,5	28,8	3,74
Zbližio/zbližila sam se obitelji	11,4	16,7	30,5	26,6	14,8	3,17
Moja vjera je više postala moj osobni odnos prema Bogu nego izvanjska obveza	19,3	21,1	24,9	23,6	11,2	2,86
Više smo se molili u obitelji	30,9	25,1	21,8	15,5	6,7	2,42
Više nego prije brinuo/la sam se za dobro drugih i mislim da sam time postao/la bolja osoba	8,8	17,3	28,6	29,5	15,9	3,26
Postao/la sam kreativniji/a	23,3	25,8	24,2	18,3	8,4	2,63

Pokazalo se da su pozitivne posljedice pandemije na pojedina životna područja adolescenata uglavnom umjerene, no međusobno se značajno razlikuju (RM ANOVA – $F = 169{,}487$; $p < 0{,}01$). Jedina su iznimka nešto povećane samostalnost i kreativnost koje su porasle podjednako ($t = 1{,}581$; $p = 0{,}114$; ostali su post-hoc t-testovi značajni uz 1% rizika).

Znatno više od svega ostalog porasla je upotreba interneta za učenje ($M = 3{,}74$). Iako manje od toga, ispitani adolescenti još uvijek umjereno do prilično (u prosjeku) smatraju da su postali bolji, budući da su se više nego prije brinuli za dobro drugih ($M = 3{,}26$), a potom i da su se više zbližili s članovima obitelji ($M = 3{,}17$).

Vjera im je postala intrinzičnijom, u prosjeku, malo do umjereno ($M = 2{,}86$), no nešto više nego što drže da je porasla njihova samostalnost ($M = 2{,}70$) i kreativnost ($M = 2{,}63$). U usporedbi sa svim ostalim, relativno se najmanje povećala učestalost obiteljske molitve ($M = 2{,}42$). Ta je stavka s jedne strane htjela propitati kontinuitet izražavanja vjere prijelazom iz crkvenih prostora u obiteljske, a s druge htjela je propitati je li se u obiteljima češće molilo u uvjetima pandemije, budući da je molitva česta reakcija ljudi na situacije ugroze i opasnosti. Čini se, međutim, prema ovom istraživanju da je percepcija obitelji kao kućne crkve prilično slaba te da nije došlo do znatnijeg porasta molitve u obitelji kao reakcije na pandemiju. No faktor veće religioznosti ispitanih adolescenata ipak se pokazao značajnim i u odnosu na rast vjere kako se može vidjeti u daljnjem izlaganju (usp. Tablicu 8).

Kako se vidi iz tablice 8, ni jedna od ispitanih povoljnih posljedica pandemije, uključujući poticaje osobnom rastu i razvoju, nije se pokazala povezanom s dobi (korelacije iznose između 0,001 i 0,059 i ni jedna nije

Tablica 8. Povezanost pozitivnih posljedica pandemije s dobi i religioznošću (važnošću vjere za adolescente)

	Dob	**Važnost vjere**
		R
Postao/la sam samostalniji/ samostalnija	0,001	0,069*
Više koristim internet za učenje	0,007	0,085*
Zbližio/zbližila sam se sa svojom obitelji	0,059	0,205**
Moja vjera je više postala moj osobni odnos prema Bogu nego izvanjska obveza	0,020	0,601**
Više smo se molili u obitelji	0,058	0,521**
Više nego prije brinuo/la sam se za dobro drugih i mislim da sam time postao/postala bolja osoba	0,023	0,199**
Postao/la sam kreativniji/a	0,043	0,010

Pearsonovi koeficijenti, statistički značajne korelacije: **p < 0,01; *p < 0,05

Tablica 9. Je li pandemija i pozitivno (dobro) utjecala na tvoj život? (Od 1 – Nimalo do 5 – Izrazito)

	Mladići	Djevojke	t
	M		
Postao/la sam samostalniji/ samostalnija	2,59	2,74	1,795
Više koristim internet za učenje	3,55	3,81	3,004**
Zbližio/zbližila sam se sa svojom obitelji	3,06	3,21	1,619
Moja vjera je više postala moj osobni odnos prema Bogu nego izvanjska obveza	2,70	2,93	2,344*
Više smo se molili u obitelji	2,34	2,45	1,117
Više nego prije brinuo/la sam se za dobro drugih i mislim da sam time postao/ postala bolja osoba	2,90	3,40	5,459**
Postao/la sam kreativniji/a	2,55	2,66	1,168

Statistički značajne razlike: *p < 0,05; **p < 0,01

statistički značajna). Drugim riječima, stariji adolescenti nisu "iskoristili priliku" pandemije za osobni rast ni u većoj, ni u manjoj mjeri od mlađih.

Za razliku od toga, religioznost se (važnost vjere za adolescente) pokazala značajno povezanom sa svim ispitanim pozitivnim posljedicama, osim veće kreativnosti. Religiozniji ispitanici su ponajprije produbili odnos prema vjeri, u smislu osobnijeg odnosa s Bogom i češćeg sudjelovanja u obiteljskoj molitvi. Među njima je u nešto većoj mjeri porasla i obiteljska kohezija nego među manje religioznima. Uz to, u marginalno većoj mjeri (iako još uvijek značajnoj) češće su upotrebljavali i internet za učenje te postali samostalniji od manje religioznih. Može se zaključiti da je traženje značenja i smisla u okolnostima krize i nesigurnosti kod adolescenata koji su religiozniji aktiviralo njihove religijske resurse kojima se produbljuje povezanost: kako povezanost s Bogom tako i s bližnjima. Ta sigurnost odrazila se i na veću samostalnost.

Kada je riječ o razlici na temelju spola u odnosu na pozitivne posljedice pandemije (usp. Tablicu 9), mladići i djevojke u podjednakoj mjeri postali su samostalniji, molili s obitelji, zbližili se s njom i postali kreativniji. No djevojke su više od mladića iskoristile internet za učenje, posvetile se dobrobiti drugih i produbile osobni odnos s Bogom.

Zaključak

Kriza izazvana pandemijom koronavirusa zahtijevala je otpornost i prilagodbu. Odrazila se negativno na mentalno zdravlje i kvalitetu života mnogih ljudi. Istraživanje koje smo proveli među adolescentima u Hrvatskoj od prosinca 2020. do veljače 2021. godine pokazalo je da su se ispi-

tanici u dobi od 13 do 19 godina života u prosjeku relativno dobro nosili s izazovima krize. Među emocionalnim stanjima najviše su doživljavali bezvoljnost, a onda i druge pasivne reakcije kao što su tuga i zabrinutost. Ipak, više od četvrtine ispitanih takva je stanja doživljavalo u prilično mjeri ili izrazito. Percepcija ugroženosti vlastitog zdravlja i zdravlja bližnjih također je u većoj mjeri izazvala pasivne nego aktivne emocionalne reakcije, dok je percepcija ekonomske ugroženosti u nešto većoj mjeri polučila aktivnije reakcije kao što su ljutnja i agresivnost. Potonji nalaz potvrdio je našu početnu hipotezu o aktivnijim reakcijama mladih na ekonomsku ugroženost.

Djevojke su negativna emocionalna stanja doživljavale više nego mladići. Time se nije potvrdila naša hipoteza o većoj otpornosti djevojaka. Razlog može biti to što su djevojke u obuhvaćenom uzorku bile nešto više izložene osobnim zdravstvenim rizicima od mladića te što su im u većoj mjeri bile ograničene aktivnosti poput druženja, slobodnih aktivnosti, putovanja i slavlja. Ako taj nalaz povežemo s podatkom da su djevojke više od mladića iskoristile internet za učenje, posvetile se dobrobiti drugih i produbile osobni odnos s Bogom, onda se opovrgnuta hipoteza može donekle korigirati u korist djevojaka. Ograničenje druženja adolescenti su općenito stavljali na prvo mjesto među negativnim posljedicama pandemije.

Hipoteza da je produženi boravak u kući pogoršao odnose adolescenata s članovima obitelji nije se pokazala točnom. Naprotiv, čini se da je produženi boravak u kući za mnoge adolescente bio prilika za zbližavanje s članovima obitelji koja se u kriznim vremenima očito pokazuje jednom od glavnih podrški.

Dio hipoteze da je pandemija na velik dio adolescenata imala i pozitivne učinke, pokazala se točnom ponajviše u odnosu na veće korištenje interneta za učenje, veću brigu za zdravlje i dobrobit drugih, zbližavanje s obitelji i razvoj samostalnosti, a onda i za rast osobne vjere, razvoj kreativnosti i prakticiranje obiteljske molitve. Nije se pokazala točnom hipoteza da su stariji adolescenti koristili krizu kao priliku za osobni rast više nego mlađi.

Hipoteza o povezanosti religioznosti adolescenata s korištenjem pandemijskih okolnosti kao prilike za osobni rast i razvoj pokazala se točnom jer je religioznost značajno povezana sa svim ispitanim pozitivnim posljedicama pandemije, osim veće kreativnosti. Religiozniji ispitanici produbili su odnos prema vjeri u smislu osobnijeg odnosa s Bogom i češćeg sudjelovanja u obiteljskoj molitvi. Među njima je u nešto većoj mjeri porasla i obiteljska kohezija nego među manje religioznima. Uz to, u marginalno većoj mjeri (iako još uvijek značajnoj) češće su upotrebljavali i internet za učenje te postali samostalniji od manje religioznih. Aktivirali su religiozne resurse za općeljudski i vjernički rast.

THE IMPACT OF THE CRISIS CAUSED BY THE CORONAVIRUS PANDEMIC ON SOME ASPECTS OF THE QUALITY OF LIFE, MENTAL HEALTH AND FAITH OF ADOLESCENTS

Abstract

How is the crisis caused by the coronavirus pandemic manifested, how did it affect people's religious life and what consequences could it have on young people in adolescence? Against the background of these questions, the paper presents a part of the results of an empirical research conducted from December 2020 to February 2021 among adolescents in Croatia (N = 857) on the impact of the pandemic on some aspects of mental health, life, and religiosity of students. Emotional reactions and states, social relationships, learning, health, and economic status of the family are covered. The positive effects of the pandemic on the personal and religious growth and development of adolescents are then outlined: their learning, faith, social relations, independence, and creativity.

Keywords: adolescents, coronavirus pandemic, mental health, learning, religiosity

Prof. dr. sc. Blaženka s. Valentina Mandarić
Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Zagrebu
mandaric.blazenka@gmail.com

UDK: 27-752:37.091.212.5
2-47:616-036.21COVID-19
Izvorni znanstveni rad (Original scientific paper)

DOPRINOS RELIGIJSKOG OBRAZOVANJA U SUČELJAVANJU UČENIKA S VIRUSOM COVID-19

Sažetak

U tijeku je druga školska godina čiju je dinamiku bitno odredila epidemiološka situacija, ovisno o pojedinoj zemlji. Pandemija je snažno obilježila, ne samo organizacijsko-strukturalni vid nastave, nego je u nekom smislu nametnula pedagoško-didaktičko vrjednovanje i smisao škole. Mogli bismo reći da je pandemija, sa svim nepredvidivim izazovima koje je donijela, određena "reakreditacija" odgojno-obrazovnog sustava, a na osobit način kurikuluma religijskog obrazovanja. U ovom izlaganju želimo analizirati u kojoj mjeri je religijsko obrazovanje unutar odgojno-obrazovnog sustava pružilo potporu u sučeljavanju učenika s pitanjima i teškoćama koje je izazvala pandemija. Odgovorit ćemo na pitanje je li i kako je vjeronauk pomogao učenicima "metabolizirati" nepredvidive i teške situacije koje je proizvela pandemija, preoblikujući ih u novo iskustvo utemeljeno na povjerenju i nadi. Naime, pandemija je intenzivirala temeljna egzistencijalna pitanja na koje je vjeronauk pozvan pružiti odgovore.

U prvom dijelu predavanja definirat ćemo temeljne ciljeve religijskog obrazovanja te njegove doprinose u ostvarivanju temeljnih ciljeva škole. U drugom dijelu ćemo na temelju analize predmetnog kurikula Katoličkoga vjeronauka izdvojiti teme koje su mogle pružiti značajan doprinos u sučeljavanju učenika s pandemijom. U trećem dijelu donijet ćemo rezultate istraživanja provedenog među vjeroučiteljima o tome kako su se osobno i zajedno s učenicima nosili s pitanjima, iskustvima i posljedicama pandemije. Na kraju ćemo odgovoriti na pitanje je li pandemija svojevrsna "reakreditacija" opravdanosti vjeronauka u školi ili je ukazala na sadržajne aporije u vjeronaučnoj nastavi s kojima se valja suočiti.

Ključne riječi: *pandemija, religijsko obrazovanje, učenici, katolički vjeronauk, doprinos vjeronauka*

Uvod

Pismo Ujedinjenih naroda *Education during COVID-19 and beyond*[1] započinje sljedećim riječima: "Pandemija virus COVID-19 izazvala je najveći poremećaj u odgojno-obrazovnom sustavu u povijesti, koji je pogodio više od 1.6 bilijuna učenika u više od 190 zemalja na svim kontinentima".[2]

Tijek prošle školske godine bitno je odredila epidemiološka situacija. Pandemija nije samo uvjetovala organizacijsko-strukturalni vid nastave, nego je, u nekom smislu, nametnula pedagoško-didaktičko vrjednovanje i smisao škole. Moglo bi se reći da je pandemija, sa svim nepredvidivim izazovima koje je donijela, i svojevrsna "reakreditacija" odgojno-obrazovnog sustava, osobito kurikula religijskog obrazovanja.

Pokušat ću u izlaganju odgovoriti na dva pitanja: u kojoj mjeri je religijsko obrazovanje, kao dio odgojno-obrazovnog sustava, pružilo potporu učenicima u sučeljavanju s virusom COVID-19.; je li i kako je vjeronauk pomogao učenicima "metabolizirati" nepredvidive i teške situacije koje je proizvela pandemija, preoblikujući ih u novo iskustvo utemeljeno na povjerenju i nadi. Naime, pandemija je na površinu izbacila zatrpana egzistencijalna pitanja na koja je vjeronauk pozvan dati odgovore. Kako bih došla do što realnijih odgovora za potrebe ovog predavanja, provela sam istraživanje među vjeroučiteljima osnovnih i srednjih škola Zagrebačke nadbiskupije o tome kako su se vjeroučitelji i njihovi učenici nosili s pandemijom.

U uvodnom dijelu kratko ću naznačiti utjecaj COVIDA-19 na živote učenika. Zatim ću kratko podsjetiti na temeljne ciljeve religijskog obrazovanja kao i njegov doprinos u ostvarivanju temeljnih ciljeva škole. U drugom dijelu, na temelju analize predmetnog kurikula Katoličkoga vjeronauka, naznačit ću neke teme koje mogu doprinijeti u sučeljavanju s pandemijom. U trećem dijelu iznijet ću rezultate istraživanja provedenog među vjeroučiteljima o tome kako su se osobno i zajedno s učenicima nosili s pitanjima, iskustvima i posljedicama pandemije. Na kraju ću pokušati odgovoriti na pitanje je li pandemija svojevrsna "reakreditacija" opravdanosti vjeronauka u školi ili je ukazala na sadržajne *aporije* u vjeronaučnoj nastavi s kojima se valja suočiti.

1. Utjecaj pandemije na život djece i adolescenata

Pandemija je proizvela velike promjene na svim životnim područjima, pa tako i u odgoju i obrazovanju. Promijenila je način učenja, poučavanja, komuniciranja i suradnje u temeljnim odgojno-obrazovnim institucijama.

---

[1] United Nationis, Policy Brief: *Education during COVID-19 and beyond*, 2020., u: https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf (25.05.2021.)

[2] *Isto*, 2.

Odgovorni za odgoj i obrazovanje trebali su *ad hoc* pronaći alternativu redovitom poučavanju, što su i pronašli s *online* učenjem i poučavanjem. Učenje na daljinu bio je pravi izazov, ne samo za učenike, nego i za njihove roditelje. U većini slučajeva nastavnici i učenici pokazali su zavidnu razinu fleksibilnosti i snalažljivosti u nepredvidivim situacijama. Teškoća tehničke naravi imali su učenici slabijih materijalnih mogućnosti, koji nisu imali na raspolaganju potrebne digitalne alate kao što su tableti ili pametni telefoni. Među posljedicama pandemije učenici su se najteže nosili s izolacijom i zatvaranjem škola. Naime, vrtići, škole i fakulteti prirodna su mjesta u kojima osobe uče, poučavaju i formiraju se; to su mjesta koja jamče sigurnost struktura, zajednice i kvalitetne socijalizacije. U suočavanju učenika i roditelja s tjeskobom, stresom i socijalnom izolacijom, osobito rizičnom za one koji žive u lošim ili nesigurnim obiteljskim uvjetima, do izražaja je došla važnost kontakta i psihološko-emotivne potpore, kako učenicima, tako nastavnicima i roditeljima.[3]

Učenici su na različitim razinama i različitim intenzitetom doživljavali pandemiju, osobito *lockdown*, koji je poljuljao psihološku, emotivnu i mentalnu sigurnost djece i mladih. Tomu je pogodovalo reduciranje ili potpuni izostanak mehanizama potpore, kao što su druženje, zajedništvo, sportske aktivnosti, odlazak u prirodu, posjet najbližima itd. Ako tomu pridodamo činjenicu da su mnoge obitelji naših učenika bile pod snažnim stresom zbog gubitka posla ili smrti najbližih članova, jasno je da je pandemija obilježila pa i oblikovala svakodnevno životno iskustvo. Mnogi učenici u zagrebačkoj i sisačkoj regiji doživjeli su dvostruki stres: pandemiju i razorni potres.

Na pitanja učenika što im je najviše nedostajalo u vrijeme *lockdowna*, najčešći odgovor je druženje s vršnjacima. Istraživanja potvrđuju "da su najvažniji čimbenici otpornosti naši odnosi s drugima".[4] U pandemiji su aktivirani brojni rizični čimbenici koji ugrožavaju dobrobit djece: mentalno, fizičko i emotivno zdravlje. U slučaju virusa COVID-19 opće mjere zaštite, kao što je karantena i društvena izolacija, također su potencijalno žarište ugroze dobrobiti učenika.[5]

U zadnje vrijeme pojavila su se istraživanja o utjecaju pandemije virusa COVID-19 na mentalno zdravlje djece i adolescenta.[6] U vrijeme pandemije u Francuskoj povećao se broj mladih koji pate od depresije. U

---

[3] Usp. Council of the European Union, *Council conclusions on countering the COVID-19 crisis in education and training*, u: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8610-2020-INIT/en/pdf (25.05.2021.), br. 8.

[4] Posljedice pandemije koronavirusa. Zatvaranje škola čini sve veću štetu mentalnom zdravlju djece, Školske novine, travanj (2021.) 13/14, 7.

[5] Usp. The Alliance for children protection in humanitarian action, u: https://www.alliancecpha.org/en/system/tdf/library/attachments/children_isolation_and_quarantine_-_cp_considerations_during_covid-19_-_final_-_2020.10-english_0.pdf?file=1&type=node&id=35346 (25.05.2021.)

[6] Katherine Tombeau Cost i dr., Mostly worse, occasionally better: impact of COVID-19 pandemic on the mental health of Canadian children and adolescents. *Eur Child Adolesc*

studenom prošle godine 31,5 % mladih između 18. i 24. godine patilo je od depresije,[7] dok u Njemačkoj svako treće dijete boluje od anksioznosti, depresije ili nekog drugog simptoma.[8]

Povjerenstvo za zaštitu mentalnog zdravlja djece i mladih Grada Zagreba 2021. provelo je zanimljivo *online* istraživanje.[9] Provedeno je u veljači i ožujku 2021. među 22020 učenika osnovnih i srednjih škola. Cilj istraživanja je, kako navode autori, podrška jačanju mentalnog zdravlja djece i mladih tijekom i nakon COVID-19 zdravstvene krize i potresa u Gradu Zagrebu. Navest ću samo neke značajnije podatke. Među ispitanicima 61 % djece je tijekom prošle godine bilo u samoizolaciji, 11 % ih je preboljelo COVID-19, 22 % djece suočilo se s bolešću člana obitelji, a 26 % s bolešću bliske osobe izvan obitelji.[10] Značajan broj djece (njih 81) je zbog bolesti COVID-19 izgubilo člana obitelji, a 410 djece zbog pandemije izgubilo je blisku osobu s kojom ne živi. Već smo spomenuli da su djeca i adolescenti u Gradu Zagrebu za vrijeme pandemije doživjeli razorni potres koji je kod mnogih prouzročio traumatska iskustva, iako je manji broj onih koji su u potresu izgubili mjesto stanovanja. Također, iz dobivenih podataka proizlazi da je kod 9 % djece izražena anksioznost i/ili depresivni simptomi, a 15 % suočava se sa značajnom razinom simptoma posttraumatskog stresa – s promjenom emocionalnosti i ponašanja.[11] Autori su izdvojili nekoliko značajki takvog ponašanja koja su se očitovala u osobnim doživljajima djece: teškoće koncentriranja, uznemirenost pri sjećanju na stresni događaj, emocionalna osjetljivost/plašljivost, izbjegavanje neugodnih sjećanja i osjećaja.

2. Vjeronauk kao "čimbenik otpornosti" u sučeljavanju s virusom COVID-19

Iako je vjeronauk dio školskoga sustava, i dalje postoji tendencija osporavanja i omalovažavanja njegovog mjesta u okviru školskog kurikula. Status vjeronauka u školskom kurikulu ne osigurava isključivo pravni okvir na koji se oslanja. On svoje mjesto među drugim školskim disciplinama opravdava konkretnim doprinosom u ostvarivanju temeljnih ciljeva odgoja i obrazovanja – odgoj cjelovite osobe. Zato je vrlo važno što o vjeronauku misle učenici, nastavnici, roditelji, zbornica, društvena i crkvena javnost. Vjeronauk kao školski predmet doprinosi u izgradnji cje-

Psychiatry (2021.), u: https://link.springer.com/article/10.1007/s00787-021-01744-3 (25.05.2021.)

7 Školske novine, lipanj (2021.) 23/24., Zagreb, 36.

8 *Isto.*

9 Gordana Buljan Flander i dr., *Godinu dana poslije: Rezultati probira mentalnog zdravlja djece u Zagrebu* (2021.), u: https://www.poliklinika-djeca.hr/wp-content/uploads/2021/03/PROBIR-digitalna-verzija-min.pdf (25.05.2021.).

10 *Isto.*

11 *Isto.*

lovite osobe učenika; u interpretaciji povijesti i u ponudi obzorja smisla. U izgradnji cjelovite osobe učenika vjeronauk polazi od toga da je religiozna dimenzija konstitutivni dio ljudske osobnosti. "Religijska dimenzija bitna je sastavnica kulture, ona pridonosi globalnoj formaciji osobe i omogućuje pretvaranje znanja u životnu mudrost."[12] Vjeronauk je važna potpora učenicima u suočavanju sa životnim pitanjima koja se odnose na identitet, život, međuljudske odnose, vrjednote, zlo, patnju, smrt, grijeh, bolest, prolaznost, pandemiju, potres itd.

Gabriel Marcel promišljanja suvremenog čovjeka definira kao "upitno mišljenje". Postavljanje pitanja bitno je obilježje čovjekove osobnosti. Tko sam? Zašto živim? Koji je smisao mojega života? To su pitanja na koja vjeronauk nudi odgovore ili osnažuje učenike u suočavanju s njima. U vrijeme pandemije učenici su se suočavali s pitanjima beznađa i smisla, koja traže odgovore koji će učenicima otvarati obzorja nade. Svaki čovjek treba manju ili veću nade. Papa u miru Benedikt XVI. ističe da svakom čovjeku treba neka veća nada. "Mi trebamo nadu – manje ili veće – koje nas iz dana u dan drže na našem putu. Ali bez velike nade, koja mora nadvisiti sve druge, one nisu dovoljne. Ta velika nada može biti samo Bog, koji obuhvaća cjelokupnu stvarnost i koji nam može ponuditi i dati ono što, sami svojim silama, ne možemo postići. To da nam se ona daje kao besplatan i nezaslužen dar spada u sastavni dio nade. Ta se nada temelji na Bogu, i to ne na bilo kojem bogu, već Bogu koji ima ljudsko lice i koji nas je do kraja ljubio: svakog od nas pojedinog i čovječanstvo u cjelini"[13]

Učenicima je pak najviše nedostajao fizički kontakt, zajedništvo i druženje, kako u školi, tako i izvan škole.

"Vjeronauk pred ekranima", kao i drugi premeti, dobio je novu dimenziju koja ima pozitivnu i negativnu stranu. Vjeroučitelji i drugi nastavnici morali su se *ad hoc* metodičko-didaktički prilagoditi virtualnoj nastavi, koristiti nove metode i novi jezik. Bio je to ozbiljan izazov za vjeroučitelje i učenike. Vjeroučitelji su dobili i nove sudionike u nastavi – roditelje, bake i djedove, kao i druge osobe koje su brinule o učenicima u odsutnosti njihovih roditelja.

Učenici su zajedno s odraslima živjeli i još uvijek žive tjeskobu koju je prouzročila pandemija. Posredno ili neposredno suočavali su se sa stvarnošću bolesti, smrti, gubitkom dragih osoba i s pitanjem smisla ljudskoga života. Pred njihovim očima širi se besmisao poput mrlje ulja.[14] Obzorja besmisla dodiruju i naše učenike, osobito u snažnim iskustvima sa strahom i beznađenjem koje stvaraju potresi i pandemije. U

---

[12] Benedetto XVI., Discorso agli insegnati di Religione Cattolica, 25. aprile 2009. u: http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2009/april/documents/hf_ben-xvi_spe_20090425_insegnanti-religione.html (15.03.2021.)

[13] Benedikt XVI., *Spe salvi. U nadi spašeni*, Zagreb, 2008., 31.

[14] G. Marcel, *L'homme problématique*, 11-14. Citirano prema: Angele Rachel Bilegue, *Perché insegnare religione cattolica nello stato laico?*, Torino, 2019., 54.

takvim situacijama vjeronauk postaje (ili treba postati) mjesto rasprave o životu, smislu, patnji, smrti, gubitku dragih osoba i nadi. Zadaća je vjeronauka rasvjetljavati takva pitanja i nuditi smislene i egzistencijalno značajne odgovore. U traganju za odgovorima religija ima važnu ulogu, osobito u prepoznavanju vlastitog identiteta. Oblikovanje identiteta nije pitanje određenog nasljeđa ili trenutka; on se usvaja kroz življenje vlastite povijesti. I upravo vjeronauk je predmet koji "prati učenika u tom procesu traženja vlastitog identiteta i pripovijedanju vlastite povijesti".[15] Učenici su suputnici dezorijentiranog čovjeka pred pitanjem egzistencijalne ugroženosti koju su donijeli potres i pandemija. Današnji čovjek živi tjeskobu i pita se o smislu života što ga upućuje na područje religijskoga.

Vjeronauk kao školski predmet pozvan je uspostavljati dijalog s drugim školskim predmetima i kroz međupredmetno sučeljavanje sudjelovati u oblikovanju učenikove osobnosti. Vjeronauk je predmet koji osnažuje odgojnu dimenziju škole i pokreće intenzivniji susret s kulturnom baštinom. "Vjeronauk dakle nije strano tijelo ili nešto pridodano ili marginalno u kontekstu života škole. To je predmet koji ima vlastite metode i ciljeve."[16] Učenici koji upisuju vjeronauk nisu nužno vjernici. Oni ponajprije žele upoznati religiozni sadržaj koji je integralni dio nacionalnog, povijesnog i kulturnog identiteta. Drugim riječima, religija je nezaobilazni čimbenik kulturne matrice u svakoj civilizaciji, nužan ključ za razumijevanje povijesti, običaja, kulture, tradicije, umjetnosti i znanstvenih disciplina u kojima se zrcali nezaobilazan utjecaj religije.

2.1. Svrha i cilj Katoličkoga vjeronauka

U novom *Kurikulu nastavnog predmeta Katoličkoga vjeronauka za osnovne škole i gimnazije*[17] čitamo da je svrha vjeronauka:

- "da pridonosi cjelovitom odgoju i obrazovanju učenika u školi
- doprinosi općim ciljevima demokratske i humane škole, pogotovu što cjeloviti odgoj ljudske osobe promatra u svjetlu kršćanske antropologije i čovjeka koji je Božja slika, savršeno ostvarenje u Isusu Kristu;
- daje vrijedan prilog humanizaciji škole i odgoju učenika za *solidarni humanizam* i izgradnju *civilizacije ljubavi*[18]

---

[15] *Isto*, 55.

[16] *Isto*, 61.

[17] Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Kurikulum nastavnog predmeta Katoličkog vjeronauka za osnovne škole i gimnazije, *Narodne novine*, 10/2019., u: https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/odgoj-i-obrazovanje/nacionalni-kurikulum/predmetni-kurikulumi/katolicki-vjeronauk/767 (27.05.2021.)

[18] Kongregacija za katolički odgoj (za odgojno-obrazovne ustanove), *Odgajati za solidarni humanizam. Za izgradnju »civilizacije ljubavi« 50 godina nakon Populorum progressio*, Zagreb, 2018. Ovaj kratki dokument poziva temeljno i sveučilišno obrazovanje da se stavi u službu promicanja solidarnog humanizma i civiliazacije ljubavi.

- promiče druga znanja i kompetencije učenika na različitim područjima koja doprinose ostvarenju temeljnih vrijednosti školskoga kurikuluma, osobito osobnoj, društvenoj i građanskoj odgovornosti i kompetencijama
- njeguje interdisciplinarni dijalog i međupredmetnu suradnju s drugim predmetima unutar društveno-humanističkoga i drugih odgojno-obrazovnih područja"[19]

A među temeljnim ciljevima vjeronauka istaknuto je da vjeronauk:

- "razvija sposobnost postavljanja pitanja o Bogu, čovjeku, svijetu, smislu i vrijednostima života, etičkim i moralnim normama ljudskoga djelovanja te sposobnosti smislenoga predstavljanja i objašnjavanja odgovora koji na ta pitanja dolaze iz razuma, Objave i vjere Katoličke Crkve;
- pronalazi vlastiti put izgradnje života i odgovornog moralnog djelovanja prema kršćanskoj poruci i katoličkoj vjeri te postane sposoban artikulirati, graditi i vrjednovati život iz vjerske i katoličke perspektive".[20]

Ovi kratki isječci iz predmetnog kurikula Katoličkoga vjeronauka pokazuju da je riječ o predmetu koji učeniku iz kršćanske perspektive pomaže i otvara nove obzore u sučeljavanju s temeljnim pitanjima života, svijeta, smisla, smrti, patnje i ljudskog djelovanja. Pandemija COVID-19 potencirala je i u vjeronaučnoj nastavi teme koje su nudile odgovore na pitanja s kojima su se učenici suočavali, osobito u vrijeme *lockdowna*. Analizirajući predmetni kurikul za osnovne škole i gimnazije izdvojila sam neke od tema koje su direktno ili indirektno poticale na razmišljanja o pitanjima čovjeka, života, smrti, patnje, smisla, straha, odgovornosti, solidarnosti, suodgovornosti, međugeneracijske solidarnosti.

Čovjek i svijet u Božjem naumu, jedna od četiri domene, na osobit način tematizira pitanja povezana s izazovima pandemije i potresa: smisao patnje, smrti, budućnosti, čovjekove sudbine, čovjekove odgovornosti i solidarnosti s drugima, osobito najugroženijim.

2.2. Ishodi za osnovnu i srednju školu koji potiču na razmišljanje i bacaju novo svjetlo na poteškoće koje je izazvala pandemija

Osnovna škola:

- Učenik iznosi i opisuje osnovna iskustva o sebi, o drugima, o svijetu u kojem uočava svijetle i tamne strane. (OŠ KV A.2.1.)[21]

---

[19] Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Kurikulum nastavnog predmeta Katoličkog vjeronauka za osnovne škole i gimnazije, *Narodne novine*, 10/2019., u: https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/odgoj-i-obrazovanje/nacionalni-kurikulum/predmetni-kurikulumi/katolicki-vjeronauk/767 (27.05.2021.)

[20] *Isto.*

[21] OŠ KV A.2.1. = OŠ:osnovna škola, KV:Katolički vjeronauk, 2: drugi razred, 1: prvi cilj.

- Učenik prepoznaje i svojim riječima opisuje važnost pravila ponašanja te navodi Zlatno pravilo (OŠ KV C.2.3.)
- Učenik prepoznaje važnost zajednice za život pojedinca (OŠ KV A.3.1.)
- Učenik upoznaje i doživljava Boga kao dobrog Oca koji se brine za svoj narod. (OŠ KV B.3.1.)
- Učenik navodi primjere međusobnog pomaganja, povjerenja, osjetljivosti i otvorenosti za ljude u zajednici. (OŠ KV C.3.2.)
- Učenik u biblijskoj povijesti i evanđeljima otkriva Boga koji čovjeku pokazuje put i daje čovjeku potrebnu snagu za suočavanje s različitim životnim situacijama i izazovima. (OŠ KV B.5.1.)
- Učenik u Isusu Kristu otkriva osloboditelja koji riječima i djelima pokazuje istinski put slobode i spasenja. (OŠ KV B.6.2.)
- Učenik obrazlaže kršćanski odgovor na pitanje smrti i života nakon smrti i kako se odražava na život vjernika. (OŠ KV B.7.2.)
- Učenik analizira i uočava kako kršćanska slika o dostojanstvu čovjeka utječe na vrjednote suvremenoga društva i njegove osobne vrjednote. (OŠ KV C.7.2.).[22]

Srednja škola:

- Učenik objašnjava važnost temeljnih životnih pitanja i pronalaženja odgovora na njih, prepoznaje čovjeka kao religiozno biće te objašnjava i vrjednuje njegov odnos prema Bogu, posebno u spisima, nauku, moralu i kultu velikih svjetskih religija. (SŠ KV A.1.1.)
- Učenik analizira Bibliju kao pisanu i nadahnutu Božju riječ, kao knjigu temeljnih životnih iskustava, susreta čovjeka s Bogom, kao povijesno-kulturni dokument i kao vjerodostojan interpretacijski ključ ljudske egzistencije. (SŠ KV A.1.2.)
- Učenik objašnjava i kritički prosuđuje vrjednote slobode, odgovornosti, služenja i kritički se osvrće na izvore vlastitih odluka. (SŠ KV C.2.2.)
- Učenik analizira i povezuje Kristovu pomirbenu žrtvu s iskustvom zla i grijeha, patnje, bolesti i smrti u ljudskome životu kao čin Božje ljubavi, pomirenja i spasenja čovjeka. (SŠ KV B.3.2.)
- Učenik u svjetlu kršćanskog morala analizira i objašnjava pojmove: savjest, zakon, dobro i zlo, grijeh, obraćenje, opraštanje, milosrđe i pomirenje. (SŠ KV C.3.3.).[23]

Na temelju egzemplarnih ishoda možemo reći da je vjeronauk "mjesto postavljanja pitanja o smislu života, postanku i budućnosti čovjeka i njegova odnosa s Bogom"[24]. Na vjeronaučnoj nastavi učenici uče "da u nekim situacijama pitanja ostaju otvorena, da u potpunosti i cjelovitosti nisu dostupna ljudskom razumu u znanju, nego da pripadaju otajstvu

[22] *Isto.*

[23] *Isto.*

[24] *Isto*, 167.

kršćanske vjere".[25] Vjeronaučni sadržaji za srednju školu na poseban način suočavaju nastavnika i učenika s traganjem za odgovorom "na pitanja smisla patnje i smrti, novih dostignuća suvremene znanosti, tehnologije i bioetike, odnosno medicine kao različitih filozofskih i kulturoloških pristupa svijetu i čovjeku. Vjeronauk, sukladno svojoj utemeljenosti, ima mogućnost stvaranja dijaloškog ozračja u kojemu nudi odgovore koji su dostojni čovjekova života i očuvanja svijeta, koristeći se u tu svrhu suvremenom spoznajom i tehnološkim dostignućima, na poseban način medijima i internetom kao "dragocjenom digitalnom pozornicom".[26] Vjeronauk je premet koji nudi "čimbenike otpornosti", osobito u izvanrednim okolnostima kao što su potres i pandemija.

3. Rezultati istraživanja među vjeroučiteljima u Zagrebačkoj nadbiskupiji o posljedicama pandemije i potresa na život vjeroučitelja i učenika[27]

Za potrebe ovog izlaganja provela sam istraživanje među vjeroučiteljima osnovnih i srednjih škola u Zagrebačkoj nadbiskupiji. U *online* istraživanju sudjelovalo je 194 nastavnika vjeronauka. *Online* anketa sadržavala je 13 pitanja otvorenog i zatvorenog tipa.

Istraživanjem sam htjela otkriti:

- kako su se učenici osnovne i srednje škole, koji pohađaju vjeronauk, nosili s pandemijom i potresom
- koja su bila najčešća pitanja učenika
- s kojim su se teškoćama susretali vjeroučitelji i vjeroučiteljice u *online* i fizičkoj nastavi
- koje su nastavničke kompetencije vjeroučiteljima bile najvažnije u vrijeme pandemije
- jesu li u predmetnom nastavnom kurikulu Katoličkoga vjeronauka pronašli sadržaje koji su im bili korisni u obradi tema povezanih s pandemijom
- tko im je u vrijeme pandemije, osobito za vrijeme *lockdowna*, bio najveća potpora.

3.1. Ispitanici

Online anketu ispunilo je 147 vjeroučiteljica i vjeroučitelja koji rade u razrednoj i(li) predmetnoj nastavi, 45 koji rade u srednjoj školi (gimna-

[25] *Isto*.

[26] *Isto*, 168.

[27] *Online* anketa bila je dostupna vjeroučiteljicama i vjeroučiteljima u mjesecu ožujku 2021. godine. Ispitanici su u odgovorima iznosili svoja mišljenja, stavove i iskustva za razdoblje od ožujka 2020. do ožujka 2021. godine.

zija, trogodišnja, četverogodišnja i petogodišnja) i 2 koji rade u posebnoj ustanovi.

Za vrijeme pandemije i *lockdowna* 25 vjeroučitelja/vjeroučiteljica nastavu je održavalo *online*, 36 fizički, a većina (njih 133) kombiniranu nastavu (fizički i *online*).

Ispitanici prema tipu škole u kojoj rade kao vjeroučitelji

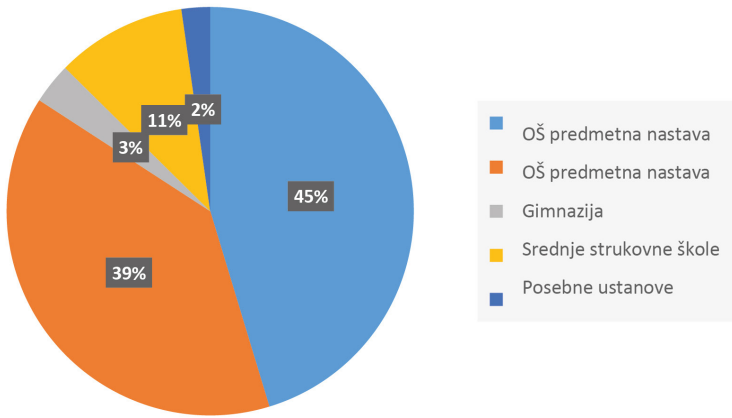

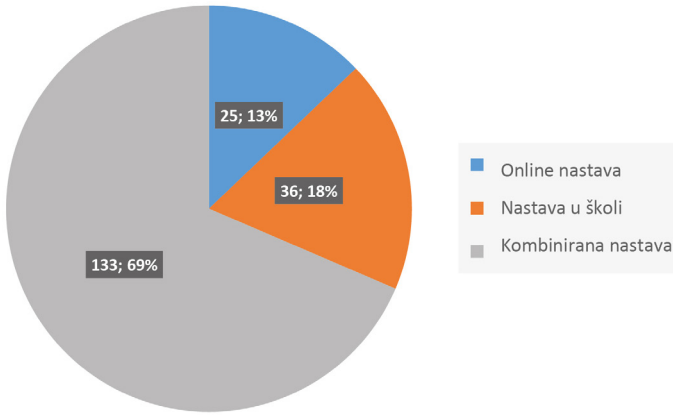

Na pitanje opterećenosti u odnosu na tip nastave koji su održavali, većini nastavnika vjeronauka (170) trebalo je puno više vremena za pripremu nastave *online* nego za redovitu nastavu u školi.

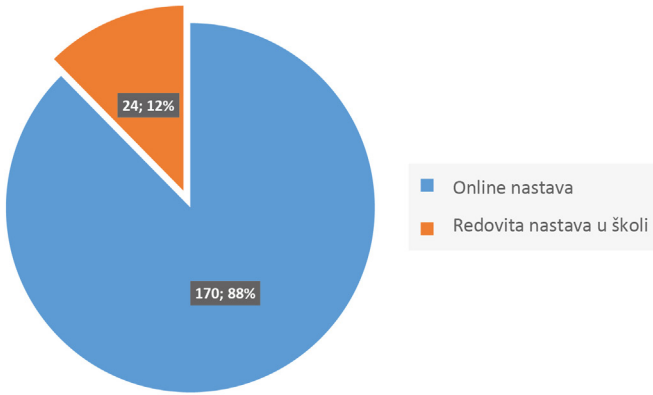

3.2. Prednosti i nedostaci održavanja nastave vjeronauka online

Vjeroučitelji su u *online* anketi zamoljeni da na temelju vlastitog iskustva, imajući u vidu temeljne ciljeve i svrhu Katoličkoga vjeronauka u školi, izdvoje prednosti i nedostatke *online* nastave. Pitanja su bila otvorenog tipa, tako da su mogli slobodno napisati ono što smatraju važnim. Između 194 odgovora izdvojila sam one koji su najčešće ponavljani.

Prednosti:

- učenici su pažljiviji
- učenici koji su u razredu redovito tihi i pasivni na *online* nastavi bili su aktivni
- nema problema s disciplinom, mirno i radno ozračje
- učenici su imali više vremena za usvajanje i produbljivanje sadržaja
- aktivniji i intenzivniji kontakt s roditeljima
- učenici su kod kuće bili sigurniji – bez rizika zaraze (bez maski, dezinficijensa)
- ocjene su puno realnije

Među ispitanicima je bio značajan broj (njih 40) koji su napisali da online nema nijednu prednost u odnosu na fizičku nastavu.

Nedostaci:

- tehnički problemi (nedostatak opreme i slab internet, slaba informatička i tehnička podrška)
- nedostajao je susret licem u lice i međuinterakcija
- puno sam više trošila vremena za pripremu i kontakte s učenicima (jedan na jedan)
- nema fiksnog vremena pa se boravak "u školi" produžio gotovo na cijeli dan
- nemogućnost kontrole samostalnosti učenika u izradi zadataka
- zajedničko učenje u razredu

- dugotrajna izloženost ekranima i kamerama
- nedostatak verbalne komunikacije
- socijalna distanca
- emotivna uznemirenost učenika zbog samoće i izoliranosti
- zajedništvo u zbornici
- problemi s vrjednovanjem

3.3. Učenički problemi u vrijeme koronavirusa i karantene

Vjeroučitelji kao nastavnici, osobito oni koji su razrednici, za vrijeme koronavirusa intenzivnije su pojedinačno komunicirali s učenicima koji su im s povjerenjem iznosili svoje osjećaje, strahove, iskustva i očekivanja. Najviše pozornosti posvećivalo se tehničkoj podršci u odvijanju *online* nastave. Puno manje pitali smo se kako učenici osobno doživljavaju socijalnu distancu, izolaciju, strah od potresa i korone. Zato sam pitala vjeroučitelje da na temelju svojih zapažanja i razgovora s učenicama navedu teškoće s kojima su se učenici suočavali za vrijeme pandemije, osobito za vrijeme karantene.

Ispitanici su navodili što je učenicima najviše nedostajalo i što ih je najviše uznemiravalo u vrijeme pandemije, osobito u vrijeme karantene:

- strah da im roditelji ne bi oboljeli
- strah od potresa
- imali su problema s organizacijom vremena za praćenje nastave i učenje
- emocionalne teškoće (strah, samoća, zabrinutost, dosada…)
- neki su učenici u vrijeme karantene bili u nesigurnim i rizičnim obiteljskim sredinama
- učenici su o koroni iznosili stavove svojih roditelja.

3.4. Najčešća pitanja učenika u vrijeme pandemije

Učenici su u razgovorima s vjeroučiteljima često postavljali pitanja koja su ih mučila u njihovim razmišljanjima o koroni i o mjerama koju su poduzete u suzbijanju iste.

Najčešća učenička pitanja su: "Zašto se pojavila korona? Tko je stvorio ili izmislio koronavirus? Može li Isus otjerati koronu? Kad će se opet moći družiti?" Često su postavljali pitanja povezana s osjećajem straha od potresa i korone. Zanimali su ih stavovi vjeroučitelja o pandemiji. Često su pitali vjeroučitelje vjeruju li oni u koronu i treba li ići na misu usprkos opasnosti od zaraze.

U pokušaju pružanja odgovora na pitanja koja su učenici postavljali za vrijeme vjeronaučne nastave, vjeroučitelji su se koristili sadržajima predmetnog kurikula Katoličkoga vjeronauka. U tom smislu pitala sam ih da ulogu vjeronauka procijene od jedan do pet.

Vjeronauku su dali ocjenu 4.5. Riječ je o načelnoj ocjeni bez procjenjivanja njegove konkretne uloge u ublažavanju posljedica pandemije kod učenika. Lošiju ocjenu – 3.52 – dobio je novi predmetni kurikul Katoličkoga vjeronauka s obzirom na to koliko je pomagao vjeroučiteljima u rasvjetljavanju problema i pitanja povezanih s pandemijom COVID-19.

3.5. Korisne vjeronaučne teme u sučeljavanju s virusom COVID-19

Zamolila sam vjeroučitelje da na temelju iskustva poučavanja u vrijeme pandemije navedu teme koje bi, prema njihovoj procjeni, trebale pronaći svoje mjesto u novom predmetnom kurikulu Katoličkoga vjeronauka. Među navedenim temama izdvajamo one koje su najviše navođene:

- Kako se nositi sa strahom i stresom?
- Mjesto vjere u sučeljavanju s teškim životnim situacijama.
- Važnost obitelji i obiteljskog zajedništva.
- Smisao bolesti i patnje.
- Bog je jedini gospodar povijesti.
- Izazovi kolektivne histerije i zavjera.
- Empatija i solidarnost.
- Isusovi susreti s bolesnicima.
- Odgovornost i briga za drugoga.
- Važnost zajedništva u sučeljavanju sa životnim teškoćama.
- Bog ne kažnjava čovjeka.
- Odgovornost za vlastito zdravlje i zdravlje drugih.
- Smisao bolesti i patnje.
- Moralne dileme povezane sa cijepljenjem.

3.6. Vjeroučiteljske kompetencije u vrijeme koronavirusa

Vrijeme korone je neredovito vrijeme. Svako suočavanje s neredovitim ili novim životnim situacijama zahtijeva ne samo prilagođavanje, nego i posebne kompetencije. Vjeroučitelji su se morali vrlo brzo prilagoditi novim uvjetima poučavanja, što je zahtijevalo i posebne kompetencije. U *online* anketi zamolila sam vjeroučitelje da izdvoje kompetencije koje su im bile nužne da bi mogli redovito održavati nastavu, bilo da se ona odvijala *online*, fizički ili kombinirano.

Ovo su najčešće navođene nastavničke kompetencije za vrijeme pandemije:

- digitalne i informatičke kompetencije
- organizacijske i didaktičke kompetencije
- komunikacijske i pedagoške
- vještina upravljanja izvanrednim i stresnim situacijama
- teološka kompetencija (predmetna kompetencija)
- empatičnost, solidarnost i socijalna osjetljivost

- eksibilnost i otvorenost za potrebe učenika
- sposobnost slušanja i razumijevanja
- sposobnost snalaženja u novim situacijama
- ukorijenjenost i oslonjenost na Boga
- biblijske kompetencije (uspostavljanje biblijskog iskustva s ljudskim iskustvom)
- vještina upravljanja izvanrednim i stresnim situacijama
- uvažavanje i razumijevanje različitih stavova i uvjerenja
- duhovne kompetencije

3.7. "Dobre strane" pandemije

Govor o pandemiji redovito ima negativnu konotaciju. Posljedice koronavirusa zahtijevale su brza prilagođavanja, donošenje restriktivnih mjera i poštivanje istih. Svaka kriza krije u sebi određene potencijale za novi početak i cjelovitije sagledavanje uzroka koji su doveli do krize. Za vrijeme koronavirusa često smo postavljali pitanja na koja nismo znali odgovor. Koranavirus nas je nečemu i poučio. Na pitanje u čemu vas je "poučio koronavirus", vjeroučitelji su davali različite odgovore. Izdvojila sam samo one koji su mi se činili zanimljivim i poučljivima:

- dragocjenost blizine drugoga i obiteljskog zajedništva
- imati svoj stav i ne dopustiti da bilo tko tobom manipulira
- ništa ne može zamijeniti "susret uživo"
- da su teškoće, bolest, potres, smrt, pandemija dio ljudskog života
- važnost vjere u izvanrednim i neočekivanim životnim dramama
- vrijednost prijateljstva
- da je čovjek prolazno, smrtno i krhko biće
- važnost duhovne dimenzije
- da smo međusobno ovisni i jedni drugima potrebni
- važno je imati jasno definirane prioritete
- da nas Bog ne štiti od patnje, nego nas jača u patnji
- da čovjek nije apsolutni gospodar svojega života ni svijeta
- Bog je uvijek na strani čovjeka - u potresu i vrijeme koronavirusa

3.8. Vjera i duhovnost vjeroučiteljima su najbolji saveznici u sučeljavanju s virusom COVID-19

U suočavanju s posljedicama pandemije imali smo pomoć u vidu uputa i smjerokaza koje su ponudile različite institucije i autoriteti. Navela sam nekoliko institucija i moralno-duhovnih instanca i zamolila vjeroučitelje da rangiraju iste prema tome koliko su im bile važne u osobnom i profesionalnom sučeljavanju s posljedicama koronavirusa.

Kako se vidi iz grafikona, vjeroučiteljima su vjera i duhovnost bili najbolji saveznici u borbi s koronavirusom. Mnogi od njih oslanjali su se na vlastito iskustvo i praćenje pravovremenih informacija o pandemiji.

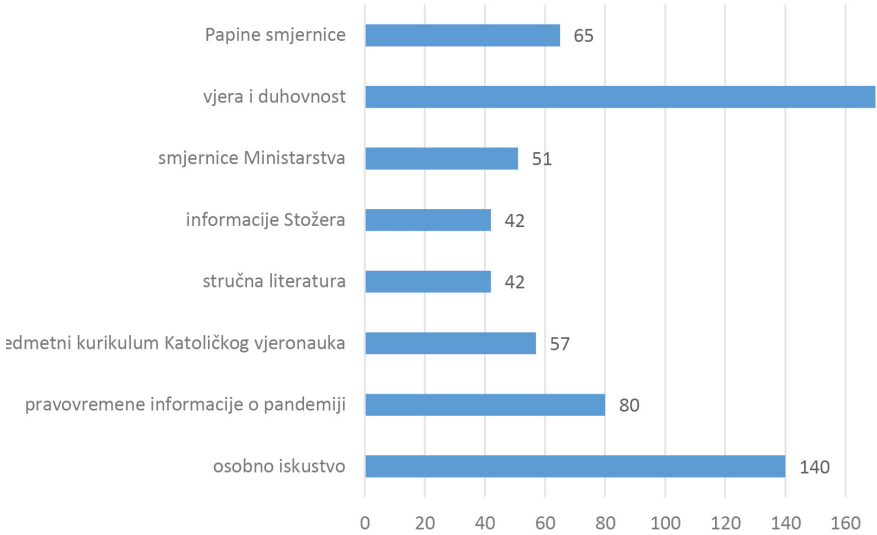

Umjesto zaključka

Koronavirus je i dalje dio naše životne stvarnosti. Postao je naš životni suputnik na kojega se sve više navikavamo i strahujemo da nas neće tako skoro napustiti. Pandemija je ostavila traga u našim životima. Kod nekih to su duboki tragovi koji će se teško izbrisati i nakon nestanka pandemije. Epidemiološke mjere postale su glavni koordinator svih naših osobnih i društvenih aktivnosti.

Iza nas je još jedna školska godina koja se odvijala pod epidemiološkim mjerama. Ostaje nam nada da ćemo u sljedeću krenuti bez maski i drugih restriktivnih mjera. Pandemija i potres su iskustva koja su nas prisiljavala i poticala na novo sagledavanje života i njegovoga smisla. Nastavnici, pa tako i vjeroučitelji, u vrijeme koronavirusa bili su važni sugovornici učenicima s kojima su postavljali pitanja i zajedno s njima tragali za smislenim odgovorima. Vjeronauk je predmet u kojemu se uči o Bogu, čovjeku, svijetu i životu. Vjeronaučni sadržaji reflektiraju, propitkuju, produbljuju i osvjetljavaju sve što je blisko čovjeku i njegovu iskustvu. Iskustvo koronavirusa i potresa bili su dodatni izazov za vjeronauk i vjeroučitelje. U novom predmetnom kurikulu Katoličkoga vjeronauka pronalazimo brojne teme koje su pomogle učenicima i nastavnicima vjeronauka sagledavati izvanredne životne situacije iz biblijske i kršćanske perspektive. Kako smo prethodno istaknuli: na vjeronaučnoj nastavi učenici uče "da u nekim situacijama pitanja ostaju otvorena, da u potpunosti i cjelovitosti nisu dostupna ljudskom razumu u znanju, nego da pripadaju otajstvu kršćanske vjere". Upravo je to smisao i opravdanost vjeronauka u odgojno-obrazovnom sustavu.

Iako u novom predmetnom kurikulu Katoličkoga vjeronauka možemo uočiti određene *aporije* i nedorečenosti, smijemo ustvrditi da su vjeroučitelji u vrijeme pandemije kvalitetnim izvođenjem vjeronaučne nastave potvrdili neupitnost njegovoga mjesta u školskom sustavu. Pandemija je poslužila kao jedna vrsta "akreditacije" vjeronauka u školi koja je dobila visoku prolaznu ocjenu za doprinos u suočavanju učenika s posljedicama koronavirusa.

THE CONTRIBUTION OF RELIGIOUS EDUCATION IN CONFRONTING STUDENTS WITH THE COVID-19 VIRUS

Abstract

The second school year is underway, the dynamics of which have been significantly determined by the epidemiological situation, depending on the individual country. The pandemic strongly marked not only the organizational aspect of teaching, but in a sense imposed pedagogical-didactic evaluation and the meaning of school. We could say that it is a pandemic, with all the unpredictable challenges it has brought, is a certain "re-accreditation" of the educational system, and in a specially way of the curriculum of religious education. In this paper, we want to analyse the extent to which religious education within the educational system has provided support in confronting students with the issues and difficulties caused by the pandemic. We will answer the question of whether and how religious education has helped students "metabolize" the unpredictable and difficult situations produced by the pandemic, transforming them into a new experience based on trust and hope. Namely, the pandemic intensified the fundamental existential questions to which religious education was called to provide answers.

In the first part of the paper, we define the basic goals of religious education and its contributions to achieving basic goals of the school. In the second part, based on the analysis of the subject curriculum of Catholic religious education, we single out topics that could have made a significant contribution to the confrontation of students with the pandemic. In the third part, we present the results of a survey on how religious teachers had personally and together with students dealt with the issues, experiences and consequences of the pandemic. Finally, we will try to answer the question of whether the pandemic is a kind of "re-accreditation" of the justification of religious education in school or whether it has indicated the aporia in the content of religious education that should be confronted.

Keywords: pandemic, religious education in school, students, Catholic religious education, contribution of religious education

Doc. dr. sc. Marijana Mohorić
Teološko-katehetski odjel, Sveučilište u Zadru
mmohoric@unizd.hr

UDK: 2-472.3:27-4]616-036.21COVID-19
Izvorni znanstveni rad (Original scientific paper)

NEJEDNAKOST ODGOJNO-OBRAZOVNIH (PRED)UVJETA KAO IZAZOV PRAKSI KRŠĆANSKE INICIJACIJE DJECE I MLADIH U DOBA PANDEMIJE

Sažetak

Posljedice socijalne i zdravstvene krize, povezane s pandemijom uzrokovanom virusom SARS-CoV-2, utječu na sva područja ljudskog života i djelovanja, pa tako i na procese kršćanske inicijacije djece i mladih. Oni, već otprije potrebni revizije, u proteklih godinu i pol dana s više su aspekata ponovno dovedeni u pitanje. Pandemija, odnosno okolnosti koje su se kreirale u suočavanju s njom, izmijenila je ustaljene modele katehizacije, no ona može postati i prekretnicom za njezinu reviziju. Nužno je samo ući u proces čitanja znakova vremena i uočiti izazove koji se pritom nižu tražeći odgovore. U fokus rada stavlja se izazov kojeg smatramo ključnim – nejednakost (pred)uvjeta. On upućuje na potrebu poliendričnog oblikovanja evangelizacijskog poslanja Crkve i suočavanje s nekim konkretnim zadacima.

Ključne riječi: kršćanska inicijacija, pandemija, odgojni (pred)uvjeti, pedagogija pozornosti, odgojni savez

Uvod

Godinu dana od proglasa *lockdowna* u Republici Hrvatskoj, Vijeće Hrvatske biskupske konferencije za nauk vjere istaknulo je kako su posljedice koronavirusa zapravo zastrašujuće: milijuni zaraženih, pogođenih teškim simptomima bolesti, umrlih, ali i milijuni izgubljenih radnih mjesta, s ogromnim ekonomskim štetama i još uvijek teško sagledivim socijalno-psihološkim posljedicama.[1] Među mnoštvom posljedica tu su

[1] Usp. Vijeće za nauk vjere, *Pandemija koronavirusa i potres – poziv na obraćenje* (18.03.2021.), u: https://bit.ly/3qAcdxj (01.04.2021.)

i one na području odgoja i obrazovanja.[2] Kako je istaknuto prigodom sastanka kojeg je početkom lipnja 2021. organizirala Europska komisija zajedno s Vijećem biskupskih konferencija Europske unije već sada suočeni smo s krizom koju uzrokuje činjenica "nedostatnog učenja" izazvana nemogućnošću redovitog sudjelovanja na nastavi u školskom okruženju.[3] To je zasigurno činjenica koja je obilježila i katehetsku praksu u posljednjih godinu i pol dana. Smatramo, međutim, da to nije jedini, a niti najvažniji izazov s kojim bi se trebala suočiti Crkva. U vidu izdvajanja temeljnog izazova za katehezu kršćanske inicijacije djece i mladih, najprije se analizira proteklo vrijeme pandemije, a potom se preciziraju neki prioritetni zadatci u vidu hoda prema pozitivnim ishodima krize koja još ni izdaleka nije okončana.

1. Situacija pandemije kao prekretnica za kršćansku inicijaciju djece i mladih

Situacija pandemije uzrokovana virusom SARS-CoV-2, iako nepredviđeno, predstavlja se kao moguća prekretnica za kršćansku inicijaciju djece i mladih. Možda još nismo posve svjesni, ali povratka na "staro normalno" neće biti, stoga potrebno je ponovno krenuti tražiti što primjerenije odgovore.[4] Od samog početka epidemije nastojalo se u tom smislu dati neka usmjerenja, a s obzirom na pastoralno-katehetsku dinamiku koja se pritom razvila možemo dosad uočiti nekoliko razdoblja. U tom vidu se važno suočiti sa stvarnošću, koja je važnija od ideja,[5] i pokušati uočiti temeljni izazov za oblikovanje što adekvatnijeg djelovanja Crkve.

1.1. Nužnost revizije katehetskih itinerarija kršćanske inicijacije

Razmatranje aktualizacije kršćanske inicijacije djece i mladih u Katoličkoj Crkvi tema je koja prati njezin povijesni razvoj kao i promišljanja stručnjaka raznih znanstvenih područja.[6] Unatoč uvidima i kontinuiranim ukazima za potrebom revizije modela uvođenja djece i mladih u kršćanstvo, on se teško mijenja, iako ne manjkaju smjernice koje, s obzirom na konkretne pastoralne prilike, u tom vidu indiciraju na adekvatni-

---

[2] Usp. Paolo Greco, *Lezioni di vita. Per una nuova stagione del mondo,* Piccolo caro, Torino, 2020., 4 – 10.

[3] Usp. Fausta Speranza, *Difendere istruzione e formazione, vittime della pandemia* (03.06.2021.), u: https://bit.ly/3dtPlu3 (10.06.2021.)

[4] Usp. Ufficio catechistico nazionale della cei, *Ripartiamo insieme. Linee guida per la catechesi in italia in tempo di COVID* (04.09.2020.), u: https://bit.ly/3h2kSp8 (01.02.2021.)

[5] Usp. Papa Franjo, *Evangelii gaudium – Radost evanđelja. postolska pobudnica o naviještanju evanđelja u današnjem svijetu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2013., br. 231. (dalje: EG)

[6] Usp. Luciano Meddi, *La catechesi oltre il catechismo. Saggi di catechetica fondamentale*, Urbaniana University Press, Città di Vaticano, 2017., 39 – 49.

ja rješenja.[7] Ne možemo pritom ne podsjetiti na temeljno nadahnuće za reviziju cjelokupnog katehetskog djelovanja Crkve na koje upućuje crkveno učiteljstvo - katekumenalni model.[8]

To usmjerenje još je više došlo do izražaja u kontekstu govora o potrebi reforme čitave pastoralne djelatnosti Katoličke Crkve na koju potiče papa Franjo,[9] a našla je svoje mjesto i u novom *Direktoriju za katehezu*.[10] U tom dokumentu naglašava se kako je pritom nužno: 1. Predvidjeti vremena, obrede prelaska i aktivno sudjelovanje djece i mladih; 2. Osigurati stupnjevitu i prilagođenu formaciju novih naraštaja; 3. Preispitati primarnu ulogu obitelji i cijele zajednice aktivirajući procese međusobne evangelizacije različitih crkvenih subjekata.[11] Što se tiče kateheze u službi kršćanske inicijacije radi se o potrebi apliciranja logike katekumenalnog nadahnuća, a prema napomeni hrvatskog episkopata: "Ako bi se to odgovornije uvažavalo, vrijeme sakramenta ne bi se povezivalo s pohađanjem nekoga razreda škole, nego prema tome kako se prolazi put priprave."[12]

Na teorijskoj razini postoji suglasje oko potrebe preuređenja prakse kršćanske inicijacije djece i mladih kako bi plodonosna snaga inicijacijskog procesa uistinu mogla donijeti očekivane plodove, ali oko toga koje zahvate konkretno poduzeti kontinuirano se raspravlja i to ponajčešće u okvirima ustaljenih modela pastoralnog djelovanja.[13] Situacija je pandemije ponovno podsjetila da se željena revizija nije dogodila, a novonastala situacija traži nove odgovore i iznova ističe tu nužnost.

1.2. Kršćanska inicijacija djece i mladih u doba pandemije

Kada je 11. ožujka Svjetska zdravstvena organizacija proglasila globalnu pandemiju zbog koronavirusa, u Hrvatskoj je zabilježeno devetnaest slučajeva zaraze i proglašeno je stanje epidemije. Samo dva dana poslije Vlada Republike Hrvatske donijela je Odluku o obustavi izvođenja nastave te redovnog rada ustanova predškolskog odgoja i obrazovanja i uspostave nastave na daljinu.[14] Budući da je proces kršćanske inicijacije djece i

---

[7] Usp. Hrvatska biskupska konferencija (dalje: HBK), *Direktorij za pastoral sakramenata u župnoj zajednici*, Glas Koncila, Zagreb, 2008., 31, 45, 73 i 85.

[8] Usp. Kongregacija za kler, *Opći direktorij za katehezu*, Kršćanska sadašnjost – NKU HBK, Zagreb, 2000., br. 90 – 91.

[9] Usp. EG, br. 163-169.

[10] Usp. Pontificio consiglio per la promozione della nuova evangelizzazione, *Direttorio per la catechesi*, LEV, Città del Vaticano, 2020., br. 61 – 65; 69 – 72. (dalje: DPLC)

[11] Usp. *Isto*, br. 242.

[12] Usp. Darko Grden, *Dokument hrvatskih biskupa o katehezi i rastu u vjeri u današnjim okolnostima (2). Obnova kateheze u katekumenskom duhu* (20.04.2019.), u: https://bit.ly/2TcEQVb (01.02.2021.).

[13] Usp. Ružica Razum, Katehetski inicijacijski itinerarij, *Bogoslovska smotra* 79 (2009.) 3, 607-608.

[14] Usp. Željko Kudrić (ur.), *Odluke Stožera civilne zaštite RH u 2020. godini i relevantni propisi u uvjetima epidemije koronavirusa*, u: https://bit.ly/2UcC3vl (15.05.2021.)

mladih u nas uvjetno povezan i s pohađanjem *Katoličkoga vjeronauka* u školama,[15] već je ovom odlukom bilo jasno da je ustaljeni model katehizacije doveden u pitanje. Temeljem daljnjih odluka, katehizacija još uvijek nije morala biti posve ukinuta, barem što se tiče njezina održavanja u crkvenim zajednicama. Međutim, već od 19. ožujka, okupljanja veća od pet osoba na istom mjestu, bila su zabranjena.[16] U prvom razdoblju suočavanja s pandemijom dogodio se tako neočekivan prekid uobičajenog tijeka katehizacije koja je bila u tijeku i to baš u vrijeme kada je, prema ustaljenoj praksi, ona trebala ići prema svojem liturgijskom vrhuncu. Slijedom propisanih državnih i crkvenih mjera neposredna priprema za slavlja sakramenta prve ispovijedi, euharistije i potvrde odgođena su. Kako bi se ipak na neki način uspostavio kontinuitet obzirom na novonastalu situaciju, Hrvatska biskupska konferencija donijela je odredbu da se vjernicima, a napose djeci, mladima i obiteljima posredstvom elektroničkih medija omogući pristup katehetskim i drugim duhovnim sadržajima, a o čemu su se prema odredbi dijecezanskih biskupa trebali skrbiti katehetski uredi ili druga tijela i službe koje su na pomoć župnicima.[17] Međutim, većina raspoloživih resursa u tom prvom razdoblju bila je usmjerena na zahtjeve reorganizacije vjeronaučne nastave u školama.

Ulazak u drugo razdoblje katehizacije u doba pandemije obilježilo je ublažavanje mjera za sprječavanje širenja zaraze koje je nastupilo krajem travnja 2020.[18] U nizu tih mjera koje su se trebale postupno uvoditi sve do 11. svibnja bilo je predviđeno i omogućavanje rada predškolskih ustanova, uspostavljanje razredne nastave od 1. do 4. razreda te posebnih razrednih odjela. U veoma kratkom vremenskom razdoblju prešlo se tako s klasičnog modela održavanja nastave, na *online* nastavu, a potom za pojedine uzraste i na mješoviti model nastavnog procesa. S obzirom na činjenicu popuštanja mjera, hrvatski episkopat izrazio je zadovoljstvo ističući kako "to u životu Crkve budi nadu za postupno vraćanje u redovitije oblike liturgijskih i molitvenih okupljanja te pastoralno-katehetskoga djelovanja."[19] Istovremeno *Hrvatski zavod za javno zdravstvo* izdao je *Pre-*

[15] Usp. Nacionalni katehetski ured, Bez pohađanja vjeronauka u školi nema ni pripuštanja na sakramente?!, *Katehetski glasnik* 2 (2000.) 2, 184 – 185.

[16] Usp. Stožer civilne zaštite RH, Odluka o mjerama ograničavanja društvenih okupljanja, rada u trgovini, uslužnih djelatnosti i održavanja sportskih i kulturnih događanja, *Narodne novine* (2020.) 32, 26.

[17] Usp. HBK, *Odredbe biskupa HBK u vezi sa sprječavanjem širenja bolesti COVID-19* (19.03.2020.), u: https://bit.ly/3h61esv (01.05.2021.)

[18] Usp. Vlada RH, Mjere za pokretanje gospodarskih i drugih djelatnosti i aktivnosti u uvjetima proglašene epidemije bolesti COVID-19 uzrokovane virusom SARS-CoV-2, *Narodne novine* (2020.) 50, 34.

[19] HBK, Pismo biskupa HBK svećenicima i vjernicima o slavljenju svetih misa i drugih liturgijskih slavlja u vrijeme epidemije COVID-19 (30.04.2020.), u: https://bit.ly/3qzzrUn (01.04.2021.)

poruke među kojima je bila i ova: "Nema kateheze. Župna kateheza i druge župne aktivnosti za djecu u organizaciji župe se do daljnjega odgađaju."[20]

U trećem razdoblju suočavanja s pandemijom organizacija kateheze u službi kršćanske inicijacije nastojala je pratiti ritmiziranje oblikovanja nastave u javnim školama, a konkretni oblici njezina provođenja ovisili su o propisanim mjerama zaštite, interpretacijama istih, preporukama mjerodavnih crkvenih vlasti i domišljatosti samih kateheta. S obzirom na to da su neredovite prilike podložne trajnim promjenama i sama katehizacija razvijala se u različitim oblicima. Tako se u nekim biskupijama dogodio svojevrsni *boom* katehetskih predložaka za osmišljavanje susreta na daljinu. Ponegdje je zaživjela organizacija kateheze u mješovitom obliku, barem za niže razrede osnovne škole, kao i one mlade koji su se našli na putu dovršenja procesa kršćanske inicijacije. Gdje god je to bilo moguće, nakon popuštanja mjera, ponovno je pokrenuta uobičajena praksa katehetskog djelovanja. Bilo je, međutim, i slučajeva gdje je katehizacija bila posve obustavljena unatoč povoljnijim prilikama.

1.3. Temeljni izazov za kršćansku inicijaciju djece i mladih

S obzirom na prethodno izneseno moguće je izdvojiti jedan od temeljnih izazova s kojim bismo se trebali suočiti. Naime, naviještanje vjere, a onda i razvoj prakse kršćanske inicijacije, ne može živjeti od homologacije, prema kojoj smo svi jednaki i primorani hodati istim putem. Nužno je krenuti od ovog koncepta jer jedinstvena i uvijek ista je samo *kerigma*, a načini na koje ona nužno mora biti naviještena različiti su, a nikako jednoobrazni.[21] Naime, još u enciklici *Evangelii gaudium,* papa Franjo indicirao je na potrebu poliendričnog oblikovanja evangelizacijskog djelovanja Crkve.[22] U kontekstu odgojno-obrazovnog diskursa ti načini ovise o (pred)uvjetima koji su usko povezani s tijekom cjelokupnog formativnog procesa, tako da možemo govoriti o značajnom utjecaju istih, ali ne i o njihovoj isključivoj ulozi.[23] Uvijek se mora računati na iznenađujuće obrate uzrokovane susretom milosnog Božjeg zahvata i ljudske slobode. Uvažavajući baš tu činjenicu nužno je izdvojiti temeljni izazov kako bi se upravo tom susretu pospješio put, a to je nejednakost odgojno-obrazovnih pred(uvjeta).[24]

---

[20] Hrvatski zavod za javno zdravstvo, *Preporuke za sprječavanje zaraze COVID-19 tijekom obreda u crkvama i molitvenim prostorima vezano uz vjerska okupljanja* (30.04.2020.), u: https://bit.ly/3AgvzvG (01.03.2021.)

[21] Usp. *Discorso ai partecipanti all'incontro promosso dall'Ufficio catechistico nazionale della Conferenza episcopale italiana* (30.01.2021), u: https://bit.ly/362sMZl (15.03.2021.)

[22] Usp. EG, br. 236.

[23] Usp. Albino Ronco, Condizionamento, u: José Manuel Prellezo, Gugliemo Malizia, Carlo Nanni (ur.), *Dizionario di scienze dell'educazione*, LAS, Roma, 2008., 241.

[24] Usp. Moris Triventi, *Disuguaglianza nelle opportunità educative,* u: https://bit.ly/3x9QcaW (15.03.2021.)

Jedan od prvih znakova koji nam je ukazao na tu činjenicu je nepostojanje jednakih tehničkih preduvjeta koji su se, barem za djecu i (pred) adolescente bili nužni za njihovo uključenje u nastavne procese na daljinu. Kongregacija za katolički odgoj istaknula je kako su "posvuda uloženi znatni napori da se djeci i mladima omogući učenje na daljinu čija je učinkovitost uvjetovana izraženim razlikama u obrazovnim i tehnološkim mogućnostima. Prema nekim nedavnim podacima međunarodnih agencija, oko deset milijuna djece neće moći imati pristup obrazovanju u sljedećih nekoliko godina, povećavajući tako postojeći obrazovni jaz."[25] U tom smislu govori se o "odgojnoj katastrofi" koju je generirao koronavirus, povećavajući ionako alarmantan obrazovni nerazmjer s činjenice već postojećih 250 milijuna djece školske dobi isključenih iz bilo koje obrazovne aktivnosti.[26] S obzirom na tu činjenicu još se prije pandemije COVID-19 ukazalo na konkretne zadatke s kojima bi se trebali suočiti kako bi se ta nejednakost umanjila.[27] Silaziti do te razine interpretacije stvarnosti koju zahtijeva konkretna elaboracija katehetskog metodološkog puta,[28] ovdje nije moguće. Neophodno je priznati kako je u krizi, prije svega, naše poimanje stvarnosti. Ona se, s obzirom na temu kojom se ovdje bavimo, može promatrati polazeći od tri fokusna gledišta. Prvo se svakako tiče pitanja osobne situacije i dobi katehizanata. S obzirom na (pred)uvjete koji utječu na njihovu formaciju tu je zasigurno i pitanje njihova različitog položaja s obzirom na obiteljsko okruženje, a budući da se radi o formaciji koja nužno mora uključivati i širu crkvenu zajednicu, ne mali broj utjecaja dolazi nam i iz toga područja.[29] Razmatrajući brojnost mogućih situacija koje iz toga proizlaze, jasno je da se s izazovom nejednakosti ne možemo u potpunosti suočiti rješavanjem tehničkih pitanja, kao ni ažuriranjem pravila o jednakosti, pa čak ni kreiranjem ozračja poštovanja individualnih sloboda.[30] Poliendričan pristup oblikovanju katehetskih itinerarija bio bi zajamčen kad bi se ozbiljno uzela u obzir ova činjenica koja između ostalog ne upućuje samo na potrebu zadovoljenja osnovnih preduvjeta, već i na krizu praktičnog očitovanja vjere.

---

[25] Congregazione per l'educazione cattolica, *Lettera Circolare alle scuole, università e istituzioni educative* (10.09.2020.), u: https://bit.ly/362myIV (20.04.2021.)

[26] Usp. *Videomessaggio del Santo Padre in occasione dell'incontro promosso e organizzato dalla Congregazione per l'educazione cattolica: "Global compact on education. Together to look beyond"* (15.10.2020.), u: https://bit.ly/364u5a0 (01.03.2021)

[27] Usp. Centro di ricerca innocenti dell'UNICEF (ur.), Partire svantaggiati. La disuguaglianza educativa tra i bambini dei paesi ricchi (2018.), u: https://bit.ly/3628D5F (12.03.2021.)

[28] Usp. Emilio Alberich, *Kateheza danas. Priručnik fundamentalne katehetike,* Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 2002., 307.

[29] Usp. DPLC, br. 176; 232.

[30] Usp. Papa Franjo, *Fratelli tutti. Enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu,* Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2020., br. 103.

2. Komplementarni aspekti ažuriranja kršćanske inicijacije djece i mladih

Ako prethodno navedeni izazov nejednakosti odgojnih (pred)uvjeta nastojimo sagledati u tom svjetlu, onda se s obzirom na prethodno izneseno pred nas stavljaju neki sasvim konkretni zadatci. Oni proizlaze iz naše konkretne situacije i u potpunom su suglasju sa napomenama na koje je u svojoj poruci prilikom najave svjetskog dana *Globalnog odgojnog pakta* ukazao papa Franjo.[31]

2.1. Nužnost odgojnog saveza

Vrijeme pandemije na osobit način ukazalo je još jednom na neučinkovitost nekih postojećih pastoralno-katehetskih modela ističući kako se vjera prenosi ponajprije direktnim kontaktom u zajednici vjernika.[32] Razdoblje blokade spriječilo je vjernike da se okupljaju u uobičajenim terminima, da njeguju liturgijski život i ostvaruju neposredni kontakt, a dalo im je mogućnost oživjeti funkcioniranje crkvenosti u svojim domovima i razvijati karitativnu dimenziju svoje vjere. Osim toga mnogi pojedinci osmislili su načine susretanja na daljinu posredstvom društvenih mreža i omogućili tako široj populaciji pristup različitim vjerskim sadržajima. Koliko god u tome ima pozitivnosti, možemo iščitati kako ostaje činjenica da ništa ne može nadomjestiti stvarne odnose. U kontekstu govora o evangelizacijskoj i odgojnoj službi Crkve, ne samo da je nužna stvarna prisutnost obitelji, kateheta i šire vjerničke zajednice, već je neophodno i njihovo umreženo djelovanje u vidu kreiranja temeljnih preduvjeta za formaciju mladih naraštaja, a napose kako bi se ostvarila kultura susreta između generacija, religija i kultura kao i između čovjeka i okoliša.[33] Vrijeme pandemije još je više potvrdilo važnost inzistiranja pape Franje na potrebi kreiranja tzv. *odgojnog naselja*.[34] Zato je "prijeko potrebno ujediniti snage u širem odgojnom savezu kako bi se formirale zrele osobe, sposobne nadvladati podjele i suprotnosti te izgraditi tkivo odnosa za bratskije čovječanstvo."[35] U tom smislu u procesima kršćanske inicijacije djece i mladih nužno je poticati ostvarivanje suradnje koja se temelji

---

[31] Usp. Papa Franjo, *Odgoj treba biti snaga koja pomiruje* (20.02.2020.), u: https://bit.ly/3w45qgp (20.03.2021.)

[32] Alessandra Stoppini, La catechesi al tempo del covid-19 (17.10.2020.), u: https://bit.ly/3jttQ0n (03.04.2021.)

[33] Usp. *Comunicato della Congregazione per l'Educazione Cattolica* (14.05.2020.), u: https://bit.ly/3hovRYQ (01.03.2021.)

[34] Usp. Piera Ruffinatto, Mario Llanos, Rapporto sul forum "We are, We share, We care: generazioni a confronto per il patto educativo globale", *Orientamenti Pedagogici* 67 (2020.) 4, 45–55.

[35] Messaggio del Santo Padre Francesco per il lancio del patto educativo (12.09.2019.), u: https://bit.ly/3jpzq3L (01.03.2021.)

na podijeljenoj, a ne delegiranoj odgovornosti. Na tu se potrebu ukazuje već dugi niz godina, a pandemija je iznova reaktivirala to pitanje ističući kako bez adekvatnog odgojnog okruženja nije moguće inicirati u vjeru i kršćanski život.[36]

2.2. Personalizacija procesa kršćanske inicijacije

S obzirom na to da je potrebna revizija procesa kršćanske inicijacije, nemali broj autora smatra da bi se ona trebala temeljiti na dobro izrađenoj kriteriologiji.[37] Za inicijacijski put djece, mladih, njihovih roditelja, kumova i ostalih pratitelja, nije nimalo lako izraditi zadovoljavajuće itinerarije, a kamoli ih ostvariti, a kad se to i pokuša nije lako odustati od postojećih obrazaca djelovanja utemeljenih u školskoj inspiraciji kateheze. Izazov nejednakosti, aktualna situacija odgojnog okruženja djece i mladih, kao i sama pedagogija čina vjere,[38] traže, međutim, individualni pristup. Upravo iz toga razloga napominje papa Franjo kako treba nadići vanjske vizije obrazovnih procesa, prevladati pretjerana pojednostavljenja orijentirana prema korisnosti, standardiziranim rezultatima, funkcionalnosti i birokraciji. Naprotiv, kaže Sveti Otac "trebamo hrabrost za generiranje procesa koji svjesno pretpostavljaju postojeću fragmentaciju i kontraste koje zapravo nosimo sa sobom."[39] Za aktiviranje takvih procesa potrebno je u središte staviti osobu. To zahtijevaju i temeljne karakteristike pedagogije vjere[40] koje na praktičnoj razini iziskuju kontinuirano ostvarivanje *pedagogije pozornosti.*[41] Ona se temelji na jednom drugačijem polazištu, a to je osoba sama, a ne predefinirani kalendar župnih aktivnosti niti razredno zajedništvo pristupnika sakramentima niti uobičajena praksa usuglašavanja aktivnosti s dinamikom školske godine ili običajni pastoral krštavanja djece, već osoba sama sa svim njezinim potrebama. To polazište u elaboriranju itinerarija kršćanske inicijacije djece i mladih dovodi nas nužno do *periferija* prema kojima treba ići odgajajući, bez čekanja povratka na staro.[42]

---

[36] Usp. Selina Trevisan, *Un patto di corresponsabilità per l'iniziazione cristiana* (18.11.2020.), u: https://bit.ly/3AbzgCZ (01.04.2021.)

[37] Usp. Carmelo Sciuto, *Rinnovare l'iniziazione cristiana: possiamo fare così. I criteri del "cambiamento"*, EDB, Bologna, 2016.

[38] Usp. DPLC, br. 166.

[39] Videomessaggio del Santo Padre in occasione dell'incontro promosso e organizzato dalla Congregazione per l'educazione cattolica: "Global compact on education. Together to look beyond" (15.10.2020.), u: https://bit.ly/364u5a0 (01.03.2021.)

[40] Usp. DPLC, br. 165.

[41] Usp. Antonio Bellingreri, *Pedagogia dell'attenzione,* La Scuola, Brescia, 2011., 121 – 127.

[42] Usp. Mario Llanos, Educare nelle, dalle e verso le periferie, *Educatio catholica* 5 (2019.) 1, 20 – 25.

2.3. Formacija katehista u reviziji

Poseban zadatak koji se u tom vidu nameće obnova je formacije kateheta, posebno pozvanih i poslanih pratitelja djece i mladih, na putu koji vodi susretu s Isusom Kristom i podrazumijeva, kako personalizaciju vjere, tako i uključenje u život kršćanske zajednice.[43] Kateheta je istodobno svjedok vjere, učitelj i mistagog, pratitelj i pedagog koji podučava u ime Crkve. Taj se identitet može razvijati dosljedno i odgovorno samo molitvom, proučavanjem i izravnim sudjelovanjem u životu zajednice.[44] Kao što je naglasio mons. Nuno Brás: "Potrebno je pratiti ljude u bilo kojem kontekstu, uključujući i onaj digitalni, i učiniti ih da osjete bliskost zajednice i Boga, da postanu pratitelji na putu u potrebi za svetim i Bogom koji živi u srcu čovjeka, sposobni otvoriti prozore Božjem otajstvu."[45] A moći nekoga na taj način pratiti može samo onaj koji to čini temeljem zvanja kojeg živi svjedočeći, polazeći u djelovanje od onog što kao osoba jest, a onda i s obzirom na ono što zna i može činiti.[46] S obzirom na zahtjevnost tog poziva papa Franjo je u svibnju ove godine uspostavio laičku službu katehete i pozvao biskupske konferencije da odrede potreban postupak njihove formacije, kao i norme i kriterije za pristup ovoj službi.[47] Vjerujemo da će i ta činjenica pomoći formaciji onih koji će se na poseban način posvetiti ministeriju iniciranja i odgoja u vjeri u našim crkvenim zajednicama.

2.4. Koordinacija katehetskog pastorala

Izloženi slijed razvoja katehizacije u doba pandemije ukazuje na manjkavost organizacijskih aspekata katehetskog pastorala. Naime, kako je bilo isticano nakon popuštanja mjera očekivao se značajan doprinos biskupijskih katehetskih ureda u pripremi katehetskih materijala. Redovita koordinacija djelovanja istih redovito predviđa i involviranost Nacionalnog katehetskog ureda kako bi se pospješilo prethodno razlučivanje koje vodi k adekvatnim operativnim odlukama. Napomena koja je u tom smislu vrlo značajna, a donosi ju novi *Direktorij za katehezu* odnosi se na preporuku da se na razini biskupskih konferencija donesu odredbe koje bi bile zajedničke za sve pripadajuće biskupije istih.[48] Mnoge mjesne crkve, kako se navodi u tom dokumentu, zauzele su se oko provjere i obnove pastorala, utvrđujući ciljeve, izrađujući projekte i započinjući s

---

[43] Usp. DGPC, br. 112; 296.

[44] Usp. *Isto,* br. 113.

[45] Sezione comunicazioni sociali, *Pandemia e comunicazione ecclesiale: nuove sfide pastorali* (18.06.2021.), u: https://bit.ly/3xaZiEo (21.06.2021.)

[46] Usp. *Discorso del Santo Padre Francesco ai partecipanti al Congresso internazionale sulla catechesi* (27.11.2013.), u: https://bit.ly/3wcjbK2 (01.06.2021.)

[47] Usp. Papa Franjo, *Apostolsko pismo Antiquum ministerium kojim se uspostavlja služna katehete* (10.05.2021.), u: https://bit.ly/3h3TyH8 (10.06.2021.)

[48] Usp. DPLC, br. 243.

inicijativama na biskupijskim, nacionalnim i kontinentalnim razinama. Međutim, obnova zahtijeva od zajednica da se reformiraju u evangelizacijskom ključu. Vodeći se tim ključem, kao temeljnim načelom cjelokupnog djelovanja Crkve, strukture trebaju pomoći da i kateheza sudjeluje u njenoj misionarskoj preobrazbi stvarajući "prostore i konkretne prijedloge prvog navještaja kršćanske inicijacije u katekumenalnom ključu. Artikulirajući ih na organski način s ostalim dimenzijama pastorala i zahvaljujući realističnom razlučivanju pastorala, samo tako će se moći izbjeći rizik od aktivizma, empirizma i fragmentacije prijedloga."[49] Situacija pandemije još nas je snažnije podsjetila da je u tom vidu potrebno ojačati koordinaciju između različitih razina odgovornosti kao i specificirati funkcioniranje biskupijskih katehetskih ureda u vidu animacije kateheze u župama.[50]

Zaključak

Tradicionalne strukture kateheze, uobičajeni modaliteti, kalendari su nadiđeni, a ako ih želimo ponovo aktualizirati, uvijek smo uvjetovani onim što bi se moglo dogoditi i to bi moglo sve dovesti u pitanje. Čak i ako bismo se vratili u stanje "normalnog", u svakom slučaju promijenili su se ljudi i okolnosti. Pandemija je označila prekretnicu za ulazak u jednu novu epohu života i djelovanja, stoga ne smijemo čekati i nadati se da će sve proći i da će se normalan ritam nastaviti, već bismo trebali intenzivno živjeti, sazrijevajući odgovore na navedeni izazov i ukazane zadatke. Kako je istaknuo predsjednik *Vijeća HBK-a za katehizaciju i novu evangelizaciju*: "Mnogo je toga nastavilo živjeti i u redovitom pastoralu i evangelizaciji, mnogo će se toga još morati i učiniti."[51] Isto vrijedi napose za kršćansku inicijaciju djece i mladih koja je neredovitiji oblik katehizacije u nas, a kojem bi epidemija mogla i trebala biti prekretnicom u daljnjem razvoju.

---

[49] *Isto*, 297.

[50] Usp. *Isto*, br. 412 – 425.

[51] Đuro Hranić, *Trpljenje iz ljubavi – sjeme novoga govora o kršćanskoj nadi. Poruka predsjednika Vijeća HBK-a za katehizaciju i novu evangelizaciju na početku školske i katehetske godine 2020./2021.* (23.08.2020.), u: https://bit.ly/3Ag4g4I (01.05.2021.)

INEQUALITY OF EDUCATIONAL PRECONDITIONS AS A CHALLENGE TO THE PRACTICE OF CHRISTIAN INITIATION OF CHILDREN AND YOUTH IN THE PANDEMIC TIME

Abstract

The consequences of the social and health crisis, associated with the pandemic caused by the SARS-CoV-2 virus, affect all areas of human life and activity, including the processes of Christian initiation of children and youth. They, already in need of revision, have been questioned again in the past year and a half with several aspects. The pandemic, that is, the circumstances that arose in dealing with it, changed the established models of catechesis, but it can also become a turning point for its revision. It is only necessary to enter the process of reading the signs of the times and notice the challenges that follow in the process of looking for answers. The paper focuses on a challenge that we consider crucial - inequality of (pre)conditions. He points to the need for a polyendric shaping of the evangelizing mission of the Church and facing some concrete tasks.

Keywords: Christian initiation, pandemic, educational (pre)conditions, attention pedagogy, educational pact

Doc. dr. sc. Mihael Prović
Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Splitu
mihael.provic@gmail.com

Doris Žuro, mag. soc.
Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Splitu
dzuro@kbf.unist.hr

UDK: 2-312.6:159.992.76-056.34]6160-036.21COCID-19
27-772(497.583)
Pregledni rad (Review)

NOVE MOGUĆNOSTI SLAVLJA SAKRAMENTA SV. POTVRDE ZA OSOBE S POSEBNIM POTREBAMA U VRIJEME BOLESTI COVID-19

Sažetak

Zbog pandemije uzrokovane bolešću COVID-19, pripreme i slavlja sakramenta sv. potvrde u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji doživjeli su svoje krizno razdoblje koje je utjecalo i na sakramentalni život osoba s posebnim potrebama.

U prvom dijelu rada autori analiziraju predpandemijsko razdoblje redovite pripreme i slavlja sakramenta sv. potvrde, u koje su uključene i osobe s posebnim potrebama.

U drugom dijelu rada autori analiziraju i opisuju utjecaj pandemije na sakramentalni život osoba s posebnim potrebama provodeći istraživanje metodom intervjua s vjeroučiteljima Centra za autizam, Centra za odgoj i obrazovanje "Juraj Bonači", Centra za odgoj i obrazovanje "Slava Raškaj".

U trećem dijelu autori, prema novim dokumentima i smjernicama Ordinarijata Splitsko-makarske nadbiskupije, te na osnovu zaključaka provedenog istraživanja donose preporuke o novim mogućnostima pripreme i slavlja sakramenta sv. potvrde za osobe s posebnim potrebama u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji.

Ključne riječi: sv. potvrda, osobe s posebnim potrebama, Splitsko-makarska nadbiskupija, COVID-19.

Uvod

Pastoralne smjernice Hrvatske biskupske konferencije u dokumentu *Na svetost pozvani* ističu: "Osobe s posebnim poteškoćama i potrebama zaslužuju posebnu brigu Crkve. Stoga su hvalevrijedne inicijative oko organiziranja njima primjerenog odgoja u vjeri, kako u specijalnim usta-

novama, u redovnom školovanju, tako i u župnim zajednicama".[1] Stoga priprema djece s posebnim potrebama za primanje sakramenata obuhvaća različita područja djelovanja koja se odnose na neposredan rad s djecom, suradnju s roditeljima, župom i školom koju dijete pohađa. Tek kad su svi ovi čimbenici uključeni, možemo imati cjelovitu pripremu za primanje sakramenata osoba s posebnim potrebama.[2] Stoga, jedna od najvažnijih zadaća župnog pastorala je vjerski odgoj, tj. kateheza - priprema za slavljenje svetih sakramenta. Odgoj u vjeri ili vjerom započima župnom katehezom o sakramentima inicijacije koja uključuje evanđeosku pouku, vjerničko iskustvo, liturgijski život i religioznu praksu. U procesu pripreme i slavljenja bilo kojeg sakramenta uz primatelje sakramenta – katehizante, važni su i njihovi odgojitelji: katehete, obitelj i kumovi te cijela župna zajednica. Govoreći o sakramentima, tj. o sakramentima inicijacije, svaki sakrament ima svoju pripremu i posebnosti za duhovni život vjernika katehizanta, njegovih bližnjih te cijele župne zajednice kojoj katehizant pripada. Za krštenje djece važno je pripremiti roditelje i kumove, a za odrasle krštenike katehizante potrebno je pripremiti godinu katekumenata, kako bi bili poučeni u istine vjere koju žele živjeti u katoličkoj zajednici. Za pripremu prvopričesnika važni su najviše njihovi roditelji i katehete koji ih pripremaju na primanje sakramenta sv. ispovijedi i sv. pričesti – euharistije. Za krizmanike važnu ulogu u pripremi imaju roditelji, njihovi kumovi, katehete te cijela župna zajednica. Priprema i slavljenje navedenih sakramenata uključuje multidisciplinarni rad obitelji, župe i samog katehizanda koji bi nakon primanja sv. potvrde bio zreo i odgovoran vjernik koji sudjeluje u katehetskom radu župne zajednice posebno kroz molitve, pouke, hodočašća, itd., svjedočeći vlastitim primjerom osobnu razinu duhovne zrelosti i brige za društvenu solidarnost.[3]

U ovom radu autori objašnjavaju na koji način je pandemija COVID-19 utjecala na pripremu i slavljenje sakramenta sv. potvrde za osobe s posebnim potrebama u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji. U radu se proučava predpandemijsko razdoblje, pandemijsko razdoblje (*lockdown* razdoblje) i sadašnje "novo normalno" razdoblje (pokušaj suživota sa pandemijom) u kojem se osobe s posebnim potrebama pripremaju za slavljenje sv. potvrde prema propisima Ordinarijata Splitsko-makarske nadbiskupije i koji su objavljeni u službenom Vjesniku Splitsko-makarske nadbiskupije.

Iako je pandemija COVID-19 otežala pripremu i onemogućila redovito slavljenje sv. potvrde, Ordinarijat Splitsko-makarske nadbiskupije i odgovorni u centrima za osobe s posebnim potrebama potrudili su se prona-

---

[1] Hrvatska biskupska konferencija, *Na svetost pozvani. Pastoralne smjernice na početku trećeg tisućljeća*, Glas Koncila, Zagreb, 2002., br. 31.

[2] Usp. Slavenka Barada - Marijanka Dominiković, Priprema osoba s teškoćama u razvoju za primanje svetih sakramenata, *Svjedok*, 25 (2018.), 97.

[3] Usp. Pripreme i slavlja sv. potvrde. Zaključna usmjerenja u godini sv. potvrde, *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije*, (2008.) 1, 8.

ći nove mogućnosti pripreme i slavljenja sakramentalnog života osoba s posebnim potrebama. Istraživanje obuhvaća svu bitnu dokumentaciji objavljenu od Ordinarijata Splitsko-makarske nadbiskupije o slavljenju i podjeli sakramenta sv. potvrde te istraživanje metodom intervjua koji je proveden s odgovornim odgojiteljima za vjerski odgoj u tri centra za osobe s posebnim potrebama.

1. Općenito o sakramentu sv. potvrde

1.1. Potreba vjernika i nužnost Crkve za sakramentalnim životom

"Sakramenti su djelotvorni znakovi milosti, ustanovljeni od Krista i povjereni Crkvi, kojima nam se podjeljuje božanski život. Vidljivi obredi kojima se sakramenti slave označuju i ostvaruju milost vlastite svakomu od njih. Sakramenti donose plod u onih koji ih primaju s posebnim raspoloženjem."[4] Sav se liturgijski život Crkve odnosi na euharistijsku žrtvu i slavljenja sedam svetih sakramenata.[5] Sakramente je ustanovio Isus Krist, ima ih sedam: Krst (Krštenje), Potvrda (Krizma), Euharistija, Pokora (Ispovijed), Bolesničko pomazanje, Sveti red i Ženidba.[6] Dijele se na sakramente kršćanske inicijacije (Krst, Potvrda i Euharistija), sakramente ozdravljenja (Pokora – pomirenje i Bolesničko pomazanje), i sakramente u službi zajedništva i poslanja vjernika (Sveti red i Ženidba).[7]

Krist u Crkvi djeluje po sakramentima koje je ustanovio za priopćivanje svoje milosti.[8] Svrha je slavljenja sakramenata posvećivanje ljudi,

---

4 *Katekizam Katoličke Crkve* (dalje: KKC), Glas Koncila, Zagreb, 1994., br. 1131.

5 Više o ovoj tematici (kronološki poredano) vidi u: Vojko Devetak, Sakramenat sete potvrde, *Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija*, 26 (1986.) 2, 124-133.; Adrien Nocent, Sakrament potvrde. Pitanja teolozima i pastirima, *Služba Božja*, 34 (1994.) 4, 283-296.; Ivan Šaško, Potvrda (confirmatio) kao eklezijološko suoblikovanje (conformatio). Analiza slavljenje Riječi prema OC 62 (OLM 762). Jedno novozavjetno čitanje: Dj 8, 1-4. 14-17., *Bogoslovska smotra*, 65 (1995.) 2, 237-255.; Ante Mateljan, Dar Duha Svetoga i sakrament potvrde. *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, 126 (1998.) 1, 34-38.; Marin Škarica, Potvrda – sakrament punine dara Duha Svetoga, *Bogoslovska smotra*, 71 (2001.) 4, 497-528.; Anđelko Domazet, Sakrament potvrde između vjeronaučnog znanja i vjerskog iskustva, *Crkva u svijetu*, 36 (2001) 1, 7-26.; Ante Mateljan, *Otajstvo poslanja. Sakrament potvrde*, Crkva u svijetu, Split, 2004.; Anton Tamarut, Kršćanski život opečaćen darom Duha u sakramentu potvrde, *Bogoslovska smotra*, 74 (2004.) 3, 889-912.; Ante Mateljan, Jakša Korda, Katehizacija i sakramentalizacija gluhih osoba, *Služba Božja*, 49 (2009.) 1, 5-43.; Ante Mateljan, Čemu sakrament potvrde? Ogled o odgovoru vjere, daru ljubavi i pozivu na slobodu, *Kateheza*, 31(2009.)4, 285-298.; Ante Mateljan, *Otajstvo susreta. Temeljna sakramentologija*, Crkva u svijetu, Split, 2010.; Ante Mateljan, Dar Duha Svetoga i kršćansko poslanje, *Katehetski glasnik* 10 (2012.) 1, 11-25.; Marijan Benković, Pastoral sakramenta potvrde u sekulariziranom društvu s naglaskom na katehetsku pripravu, *Riječki teološki časopis*, 44 (2014.) 2, 379-398.; Ante Mateljan, *O sakramentima. (Izbor radova.)*, Crkva u svijetu, Split, 2017.

6 Usp. Drugi vatikanski sabor, Konstitucija o svetoj liturgiji *Sacrosanctum concilium* (dalje: SC), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008., 6., KKC, 1113., 1210.

7 Usp. KKC, 1211.

8 Usp. KKC, 1084.

izgradnja Tijela Kristova (Crkve), te iskazivanje štovanje Bogu.[9] Ako se dostojno slave u vjeri, oni podjeljuju milost koju označuju, tj. djelotvorni su jer Krist u njima djeluje i udjeljuje milost.[10] Tako sakramenti djeluju "ex opere operato", samim činom kojim je izvršen, tj. snagom Kristova spasenjskog djela, što znači da "sakrament nije ostvaren pravednošću čovjeka koji ga podjeljuje ili prima, nego Božjom moći".[11] Stoga kada se sakramenti slave u skladu s naukom Crkve, u njima i po njima djeluje moć Isusa Krista i njegova Duha Svetoga neovisno o svetosti službenika djelitelja, dok plodovi sakramenta ovise o raspoloženju primatelja.[12] Crkva vjeruje kako su sakramenti vjernicima *nužni za spasenje* jer sakramentalna milost koju primaju je milost Duha Svetoga koja ih ozdravlja i preobražava, tj. suobličuje ih sa Sinom Božjim. Plod sakramentalnog života je *Duh posinstva,* tj. pobožanstvenjenje i sjedinjenje primatelja s jedinim Sinom Spasiteljem "*dok on ne dođe*" i dok Bog ne bude "*sve u svemu*" (Usp. 1 Kor 11, 26; 15, 28).[13]

Stoga i za osobe s posebnim potrebama sakramenti su djelotvorni znakovi milosti, kojima se podjeljuje božanski život. Tako vidljivi obred sakramenta sv. potvrde označuje i ostvaruje milosti koje su vlastite sakramentu te donosi plodove osobama s posebnim potrebama, ovisno o njihovom (potrebnom) raspoloženju za primanje sakramenta.

Usklađujući odredbe dokumenta *Pripreme i slavlje sakramenta svete potvrde* s osobama s posebnim potrebama možemo reći kako su i oni primanjem sakramenta sv. krštenja započeli svoj put prema življenju zrelog osobnog vjerskog života, koji bi se na poseban način trebao očitovati pripremom i slavljenjem sv. potvrde. [14]

Prema dokumentu, prije samog obreda sv. potvrde, potrebno je osobno obnoviti svoju vjeru. U krštenju smo kršteni u vjeri svojih roditelja i kumova. Za ovaj unutarnji, osobni čin potrebno je potvrđenika pripremiti kako bi mislio kao Krist, prosuđivao kao Krist i nadati se kako nas je Krist naučio. Potrebno je srce potvrđenika pripremiti za darove Duha Svetoga kako bi naše osjećaje i djelovanje te odluke i izbori bili u skladu s onim što Bog od nas očekuje. Po sv. potvrdi trebali bi postati novi ljudi koji život prihvaćaju kao dar za služenje, kako bismo s Kristom u ovom društvu oblikovali zajednicu ljubavi.[15]

---

9 Usp. KKC, 1123,

10 Usp. KKC, 1127.

11 Sv. Toma Akvinski, *Summa theologiae*, III, 68. 8., Usp. KKC, 1128.

12 Usp. KKC, 1128.

13 Usp. KKC, 1129., 1130.

14 Usp. Pripreme i slavlje sakramenta svete potvrde, *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije*, (2012.) 1, 5.

15 Usp. *Isto,* 5.

Povijest nastanka sv. potvrde započela je u dvorani posljednje večere na Pedesetnicu kada su učenici zajedno s Marijom dobili dar odozgor, stoga potvrda nadopunjava kršenje i usavršava potvrđenika. Gospodin nas u sv. potvrdi prihvaća, štiti i vodi te šalje u svijet kako bismo kao zreli vjernici svjedočili u svijetu osobnu sličnost s Kristom i njegovim životom. Duh Sveti daruje nam sedam svojih darova: mudrost, razum, jakost, savjet, znanje, pobožnost i strah Božji. Duh Sveti ispunjava nas krepostima vjere, nade i ljubavi. Za potpunu radost života u suvremenom svijetu kao ishode potvrde imamo plodove Duha Svetoga, a to su: ljubav, radost, mir, strpljivost, dobrota, poniznost, vjernost, dobrohotnost i gospodarenje nad sobom.[16]

Apostoli su ispunjeni Duhom Svetim pošli naviještati i svjedočiti Radosnu vijest u sve krajeve svijeta i puni kršćanske snage i hrabrosti podnijeli mučeništvo. Potvrđena Duhom svaka osoba s posebnim potrebama ima svoj poziv u svijetu i u svom vremenu ostvaruje Kraljevstvo Božje. Isus prije ulaska u nebo moli Oca da nam da *Duha branitelja*, *Duha istine* kako bismo mogli svjedočiti za Krista i njegova Oca do svih krajeva zemlje. Ovo je svjedočenje osobno, u mnoštvu tolikih sjena i suprotstavljenosti našeg društva trebamo znati prepoznati znakove vremena i znakove Božje prisutnosti te trebamo znati hrabro prihvatiti život svjesni da nismo sami, već da je s nama Bog na djelu. Više nego ikada prije danas je potrebno znati se suprotstaviti svemu što je protiv Evanđelja i pravoga dostojanstva ljudske osobe, bez straha da ćemo zbog toga morati nešto i pretrpjeti.[17]

Primanje sakramenta sv. potvrde novi je početak, tj. početak novoga puta kroz život u kojem Krist treba biti trajno prisutan. Budući da ljudi danas ne vide Isusa, već vide nas-njegove učenike, ne čuju njegove riječi, već slušaju naše riječi, zaključujemo kako naš govor, naše izražavanje i život trebaju predstavljati Krista. Jedino Evanđelje koje suvremeni svijet danas vidi, razumije i čita je naš život i naša djela koji smo drugi Kristnjegovi učenici i svjedoci.[18]

Stoga je sv. potvrda za osobe s posebnim potrebama i sakrament apostolata laika. Isus u svijet nije poslao samo 12 apostola, svećenika nego i vjernike, laike koji predstavljaju ostala 72 učenika. Sv. potvrda donosi nam svjetlo vjere, toplinu ljubavi i snagu za posvećenje i apostolat laika. Pozvani smo Duhu Svetomu otvoriti prozore svoga srca i duše. Na putu zrelosti vjere je i kraljica apostola,Marija, stoga je važno da osobe s posebnim potrebama budu pobožne Gospi što će im biti od velike koristi za njihov daljnji duhovni rast i život.[19]

---

[16] Usp. *Isto.*

[17] Usp. *Isto.*

[18] Usp. *Isto.*

[19] Usp. *Isto.*

1.2. Slavljenje sv. potvrde u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji prije bolesti COVID-19

U Vjesniku Splitsko-makarske nadbiskupije 2006. godine objavljen je tekst dokumenta pod nazivom *Aktualna pitanja o slavlju sv. potvrde* u kojem se podcrtavaju zadaće oko pripreme i slavljenja sakramenta sv. potvrde u našim župnim zajednicama. Priprema i slavljenje sakramenta sv. potvrde važan je dio župne kateheze usmjeren prema adolescentima koji se pripremaju za primanje sakramenta sv. potvrde. Za mlade ovo je turbulentno i nemirno, ali istovremeno i vrlo značajno razdoblje u kojem grade svoja životna stajališta, donose razne bitne odluke i određuju svoje zvanje. Dobro je da u ovim turbulentnim razdobljima "Crkva bude s njima i oni s Crkvom" te da u zajedničkim susretima preko župne kateheze osjete Kristovu blizinu u vlastitim životnim stvarnostima te tako *shvate, dožive i prihvate* svoju vjeru kao dio osobnog života.[20] Srednjoškolci-adolescenti nakon dvogodišnje pripreme primaju pečat dara Duha Svetoga, kao kršteni se još savršenije vežu uz Crkvu te se posebnom jakošću Duha Svetoga obvezuju riječju i djelom širiti i braniti vjeru kao pravi Kristovi svjedoci.[21]

Budući da je redovita priprema dvogodišnje razdoblje,[22] stručne i upravne službe Splitsko-makarske nadbiskupije brinu o sadržajima i metodama rada s adolescentima-krizmanicima, dok župnici organiziraju katehezu tematski, organizacijski i praktično uključujući adolescente, krizmanike u pouku, druženja, aktivirajući mlade u različitim akcijama i službama poput čitača, pjevača, ministranata, animatora pojedinih sastanaka, priredbi, izleta, zajedničkih klanjanja i molitvi, župne krunice, križnog puta te raznih drugih akcija poput dobrotvornih humanitarnih akcija. Tako će adolescenti, krizmanici uz osobnu duhovu formaciju graditi i formaciju zajedništva i solidarnosti sa svima u društvu u kojem žive.[23]

Sakrament sv. potvrde oduvijek je shvaćen i prihvaćen kao poseban Božji dar ne samo za krizmanike i kumove već i za njihove obitelji te za cijelu župnu zajednicu. Cijelo slavljenje sv. potvrde, od dolaska krizmatelja (nadbiskupa ili njegovog izaslanika) pa do svečanog liturgijskog slavlja u crkvi, te svečane obiteljske proslave, znak je zajedničke radosti cijele župne zajednice.[24]

---

[20] Usp. Aktualna pitanja o slavljenju sv. potvrde, *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije*, (2006.) 2, 94.

[21] Usp. KKC, 1285.

[22] Ako adolescent - krizmanik, iz opravdanih razloga, ne pohađa u srednjoj školi izborni predmet *Katolički vjeronauk* potrebno mu je omogućiti trogodišnju pripremu za primanje sv. potvrde u matičnoj župi. Usp. Aktualna pitanja o slavljenju sv. potvrde, *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije*, (2006.) 2, 94.; Nadbiskup Marin Barišić je 2007. godine za Splitsko-makarsku nadbiskupiju donio odredbe i upute o organizaciji slavljenja sv. potvrde. Usp. Marin Barišić, Određenja i upute o potvrdi, *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije*, (2007.) 4, 187.

[23] Usp. Aktualna pitanja o slavljenju sv. potvrde, 94.

[24] Usp. Aktualna pitanja o slavljenju sv. potvrde, 95.

Dvogodišnja priprema i sam obred slavljenja sv. potvrde sveta je religiozna i humana stvarnost, stoga naši odnosi trebaju odisati duhovnim i religioznim zajedništvom ispunjeni odgojnim i kulturnim postupcima. U tom svjetlu potrebno je (obično dan ranije) za slavljenje sv. potvrde u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji organizirati susret krizmatelja s krizmanicima, roditeljima i kumovima te im nakon susreta omogućiti duhovnu obnovu koja se sastoji od pokorničkog bogoslužja, sv. ispovijedi[25] te slavljenja sv. euharistije. Dan poslije priređuje se slavljenje sv. potvrde prema *Obredniku* i liturgijskim propisima.[26]

U obredu slavljenja sakramenta sv. potvrde važno je razmotriti znak *pomazanja* i *duhovni pečat,* tj. ono što *pomazanje* utiskuje krizmaniku, a to je: obilje i radost, čistoća, gipkost, ozdravljenje te ispunjenost ljepotom, zdravljem i snagom.[27] Sva ova značenja pomazanja otkrivamo u sakramentalnom životu vjernika. Pomazanje katekumenskim uljem prije krsta označuje čišćenje i jačanje; pomazanje uljem bolesnih osoba označuje ozdravljenje i okrepu; pomazanje svetom krizmom[28] poslije kršenja u sv. potvrdi i ređenju označuje posvećenje. Stoga, po potvrdi, krizmanici, potvrđenici primaju "biljeg", tj. *pečat Duha Svetoga* te imaju potpuni udjel u poslanju Isusa Krista i puninu darova Duha Svetoga (2Kor 1, 21-22).[29] *Pečat Duha Svetoga* označuje potpunu pripadnost Kristu te trajno predanje njegovoj službi kao i obećanje božanske zaštite u životnim kušnjama i krizama.[30]

Budući da se sv. potvrda dijeli odvojeno od sakramenta krštenja, ona se ipak nadovezuje na krštenje.[31] Prema rimskom obredu bogoslužje počinje obnovom krsnih obećanja i ispoviješću vjere krizmanika. Biskup (izvorni djelitelj sv. potvrde) ili njegov izaslanik, [32] nad krizmanike širi ruke te *moli molitvu* za izlijevanje Duha. Potom slijedi *bitni obred sakramenta*, a to je *pomazanje krizmenim uljem na čelo potvrđenika*. Biskup *polaganjem ruke* nad krizmanika *izgovara riječi*:"Primi pečat dara Duha Svetoga". Zatim slijedi *cjelov mira* kojim se očituje crkveno zajedništvo krizmanika s biskupom i svim vjernicima.[33]

Za krizmanika učinak primanja sakramenta sv. potvrde potpuni je izljev Duha Svetoga poput onog kojeg su apostoli dobili na dan Pedesetnice. Stoga sv. potvrda pridonosi rastu i produbljenju krsne milosti te

---

25 Usp. KKC, 1310.

26 Usp. Aktualna pitanja o slavljenju sv. potvrde, 95.-96.

27 Usp. KKC, 1293.

28 Posvećenje svete krizme prethodi slavlju sv. potvrde. Biskup posvećuje svetu krizmu za svoju biskupiju u Misi posvete ulja na Veliki četvrtak.

29 Usp. KKC, 1294, 1295.

30 Usp. KKC, 1296.

31 Usp. SC, 71.

32 Usp. KKC, 1312-1314.

33 Usp. KKC, 1298-1301.

krizmanika ukorjenjuje u božansko posinjenje po kojem govori "Abba, Oče!" (Rim 8,15); čvršće se sjedinjuje s Kristom; umnažaju mu se darovi Duha Svetoga; usavršuje mu se zajedništvo s Crkvom. Osnažen Duhom Svetim krizmanik, kao pravi Kristov svjedok, riječju i djelom širi, brani i živi svoju vjeru.[34]

Svaka krštena osoba može primiti sv. potvrdu (samo jednom) te joj se utiskuje u dušu *neizbrisivi duhovni biljeg* – "karakter" koji označuje da je Krist krizmanika obilježio pečatom svoga Duha i zaodjenuo ga *snagom odozgo* kako bi *postao njegov svjedok*. Budući da krštenje, euharistija i potvrda čine nešto jedinstveno, "vjernici su obavezni primiti sakrament potvrde pravodobno" kako bi se dovršila kršćanska inicijacija.[35]

1.3. Slavljenje sv. potvrde u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji za osobe s posebnim potrebama

Iako Ordinarijat Splitsko-makarske nadbiskupije nikada nije objavio poseban dokument o slavljenju i podjeli sakramenta sv. potvrde za osobe s posebnim potrebama, sve donesene i objavljenje odredbe Ordinarijata koje se odnose na lokalnu Crkvenu zajednicu vrijede i za osobe s posebnim potrebama. Isto vrijedi i za dokumente koji su objavljeni od crkvenog Magisterija za opću Crkvenu zajednicu.

Priprava za slavljenje sakramenta sv. potvrde osobu s posebnim potrebama dovodi do tješnjeg sjedinjenja s Kristom, do življe povezanosti s Duhom Svetim njegovim djelom, darovima i pozivima kako bi i oni na svoj prilagođen način preuzeli prema svojim mogućnostima apostolske odgovornosti prema kršćanskom životu. Župna kateheza o sv. potvrdi treba osobi s posebnim potrebama probuditi smisao pripadnosti Crkvi Isusa Krista kako na općoj tako i na lokalnoj razini.[36]

Suvremeni navještaj vjere i njezinih vrijednosti, zbog trajnih promjena društvenog, kulturnog i vjerskog konteksta te ambijenta sekularizacije, postaje sve teži. Katehizantima je sve teže pronaći smisao svoje vjere i prihvaćati njezine vrijednosti. Sama vjerska priprava za primanje sv. potvrde ima za cilj pomoći katehizantima, kako bi trajno i aktivno sudjelovali u životu i radu crkvene zajednice, kako ne bi njegova pripadnost Crkvi bila samo deklarativna i povremena. Crkva pokušava obitelji katehizanta pomoći da prihvate u svoj život Krista kako bi živjeli po Duhu Evanđelja. Drugotni problem je što krize adolescentske dobi otežavaju katehizantu motiviranost prema vjerskoj pouci i sakramentalnom životu te pojedinci jedva čekaju da se krizmaju kako bi završili sa župnom katehezom i odlascima na sv. misu. Zato je važno da obitelj i župna zajednica, kao

---

[34] Usp. KKC, 1302-1303.

[35] Usp. KKC, 1304, 1306; Usp. *Zakonik kanonskog prava*, Glas Koncila, Zagreb, 1996., kan. 889, paragraf 1, kan. 890.

[36] Usp. KKC, 11309.

jedna Crkva, zajedno svečano slave događaj sv. potvrde. Potrebno je sjediniti župnu proslavu (u kojoj se okuplja župna zajednica i primaju darovi Duha Svetoga) s obiteljskom proslavom (u kojoj se okuplja obiteljska zajednica sa svojim darovima). [37]

2. Slavlje sv. potvrde u uvjetima bolesti COVID-19

2.1. Pandemija bolesti COVID-19 u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji

Krajem prosinca 2019. godine u Kineskom gradu Wuhanu pojavio se *teški akutni respiratorni sindrom koronavirus 2* (Severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 = *SARS-CoV-2*) koji se kao *bolest dišnih puteva* brzo proširio na svjetskoj razini pa je Svjetska zdravstvena organizacija, u siječnju 2020. godine, proglasila međunarodnu pandemiju tzv. *Pandemija COVID-19* (Corona Virus Disease 2019) koja se ubrzo pojavila i u Hrvatskoj (u Zagrebu) kada je 25. veljače 2020. godine potvrđen prvi slučaj jer je obolio 26-godišnjak koji je od 19.- 21. veljače boravio u Milanu u Italiji. Hrvatska je od samog početka bila jedna od država s najstrožim restrikcijama kako bi se spriječilo širenje koronavirusa.[38]

Vladine mjere o sprječavanju širenja kornavirusa u Republici Hrvatskoj utjecale su na odluke Ordinarijata Splitsko-makarske nadbiskupije o pastoralnom radu u župnim zajednicama, pa i na samu pripremu za slavljenje sv. potvrde. Biskupi Splitske metropolije (mons. Marin Barišić , splitsko-makarski nadbiskup i metropolit, mons. Mate Uzinić, dubrovački biskup, mons. Tomislav Rogić, šibenski biskup i mons. Petar Palić, hvarski biskup) objavili su 13. ožujka 2020. godine dokument *Odredbe i obavijesti u svezi s opasnošću od zaraze koronavirusom* u kojem određuju: "1. Neka se odgode do daljnjega svi biskupijski i župni pastoralni i katehetski programi i aktivnosti, osim svetih misa i ispovijedi, što znači da se i župna kateheza neće održavati dok god traje obustava redovite nastave u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj."[39] Ova odluka obustavila je do daljnjega pripremu za slavljenje sakramenta sv. potvrde za školsku godinu 2019./2020., stoga je Ordinarijat Splitsko-makarske nadbiskupije, 22. svibnja 2020., objavio dokument *Pismo nadbiskupa*

---

[37] Usp. Pripreme i slavlje sakramenta svete potvrde, *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije*, (2021.) 1., 5.

[38] Usp. Hrvatski zavod za javno zdravstvo, *Pitanja i odgovori o bolesti uzrokovanoj novim koronavirusom*, https://www.hzjz.hr/priopcenja-mediji/pitanja-i-odgovori-o-bolesti-uzrokovanoj-novim-koronavirusom/ (25. 05. 2020.); Usp. Vlada Republike Hrvatske. Službena stranica Vlade za pravodobne i točne informacije o koronavisrusu, *Što moram znati – o bolesti*, https://koronavirus.hr/sto-moram-znati/o-bolesti/103 (25. 05. 2020.).

[39] Odredbe i obavijesti u svezi s opasnošću od zaraze koronavirusom, *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije* (2020.) 1., 11.; Hrvatska biskupska konferencija objavila je 20 ožujka 2020. godine svoj dokument prema kojem se priprema za slavljenje sv. potvrde odgađa do drugačije odluke. Usp. Odredbe biskupa Hrvatske biskupske konferencije u vezi sprječavanja širenja bolesti COVID-19, *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije*, (2020.) 1, 14.

Barišića krizmanicima, roditeljima i kumovima, svećenicima, vjeroučiteljima i vjernicima uz svetkovinu Duhova u kojem se navode razlozi za odgađanje slavljenja svete potvrde za iduću godinu: " - vjeronaučna priprava zbog svih okolnosti bila je neredovita, nepotpuna i nedovoljna; - s obzirom na veliki broj župa u našoj nadbiskupiji, vrlo je teško pronaći i uskladiti toliko termina za slavlja Krizme; - vidljivi znakovi podjele ovog sakramenta su polaganje ruku i mazanje uljem na čelu pri čemu se za svakog krizmanika koristi ista posudica s uljem. Dakle, nužan je fizički kontakt krizmatelja i krizmanika."[40]

Odluke o obustavi priprema za slavlje sakramenta sv. potvrde i odluka o odgađanju slavljenja sv. potvrde za iduću godinu, utjecale su, također, i na vjerski odgoj (vjeronaučnu nastavu) i sakramentalni život osoba s posebnim potrebama. Autori ovog rada željeli su istražiti kako je pandemija COVID-19 utjecala na vjerski i sakramentalni život djece i mladih s posebnim potrebama u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji. Postavke i prikaz istraživanja donosimo u daljem tekstu rada.

2.2. Postavke istraživanja

Glavni istraživački cilj ovog rada bio je produbiti spoznaje o vjerskom odgoju i sakramentalnom životu djece i mladih s posebnim potrebama na području Splitsko-makarske nadbiskupije, prije i za vrijeme pandemije COVID-19. Da bi postigli ovaj cilj, bilo je potrebno najprije odrediti dionike koji imaju utjecaj i/ili sudjeluju u vjerskom i sakramentalnom životu djece i mladih s posebnim potrebama, kao i najprikladniji istraživački pristup. U fokusu našeg istraživanja bila su djeca i mladi koji se ne pripremaju za sakramente (sv. euharistije i sv. potvrde) i ne pohađaju katehezu (vjeronaučnu nastavu) u svojim župama, već u okviru vjerskog odgoja (vjeronauka) u ustanovama za odgoj i obrazovanje osoba s posebnim potrebama. Na području Splitsko-makarske nadbiskupije takve su tri specijalizirane ustanove: Centar za autizam Split,[41] Centar "Juraj Bonači"[42] i Centar

---

[40] Pismo nadbiskupa Barišića krizmanicima, roditeljima i kumovima, svećenicima, vjeroučiteljima i vjernicima uz svetkovinu Duhova, *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije*, (2020.) 2., 111.

[41] Centar za autizam Split osnovan je 1997. kao podružnica Centra za autizam Zagreb. Osnovna djelatnost Centra je odgoj, obrazovanje, rehabilitacija i skrb za osobe s poremećajima autističnog spektra. Ustanova provodi posebni osnovnoškolski program (korisnici 7-15 godina) sukladno Programu odgoja i osnovnoškolskog obrazovanja učenika s autističnim poremećajima (Zagreb 1997.), program radnog osposobljavanja (korisnici 15-21 godinu) i program za odrasle iznad 21. godine kada završava službeno obrazovanje za osobe s poremećajima autističnog spektra u Republici Hrvatskoj.

[42] Centar za odgoj i obrazovanje "Juraj Bonači" Split ustanova je koja pruža socijalne usluge djeci s teškoćama u razvoju te odraslim osobama s intelektualnim oštećenjima te provodi djelatnost osnovnoškolskog i srednjoškolskog odgoja, obrazovanja i osposobljavanja djece s teškoćama u razvoju. Pruža usluge osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja sukladno Pravilniku o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju

"Slava Raškaj"[43]. Od svih dionika koji sudjeluju u njihovoj pripremi za sakramente (obitelj, kumovi, župnik i župna zajednica, katehetski ured) procjena autora je bila da će najbolji uvid u taj proces pružiti vjeroučitelji u centrima koji ih za primanje sakramenata pripremaju u okviru nastave vjeronauka.

2.3. Metodologija istraživanja

Autori su primijenili kvalitativan pristup kako bi postigli svrhu istraživanja, odnosno bolje razumjeli vjersko obrazovanje i pripremu za primanje sakramenata djece i mladih s posebnim potrebama. U istraživanju[44] sudjelovalo je četvero vjeroučitelja iz tri navedena centra s kojima su provedeni polustrukturirani intervjui.[45] Intervju je bio podijeljen u pet glavnih tema: 1) ustanova (područje rada, kategorije korisnika), 2) sudionik - vjeroučitelj (naobrazba, radno iskustvo, zadovoljstvo radnom pozicijom), 3) vjerski odgoj (organizacija vjeronauka/vjerskog odgoja, metode rada), 4) priprema za sakramente (proces pripreme) i 5) izazovi i preporuke za poboljšanje vjerskog odgoja i sakramentalnog života osoba s posebnim potrebama. Istraživanje je provedeno u svibnju 2021. godine.

2.4. Prikaz rezultata istraživanja

2.4.1. Sudionici istraživanja – vjeroučitelji

Sudionici su istraživanja četiri[46] vjeroučitelja iz tri centra, troje ženskog, a jedan vjeroučitelj muškog spola. Radnog iskustva imaju u rasponu od 4 do 16 godina. Tri su vjeroučitelja prije zaposlenja u centru za osobe s posebnim potrebama, imali određeno radno iskustvo u predškol-

učenika s teškoćama u razvoju (NN 24/2015). Kategorije oštećenja korisnika o kojima skrbe: poremećaji iz autističnog spektra, down sindrom, usporen psiho-fizički razvoj, višestruke teškoće.

[43] Centar za odgoj i obrazovanje "Slava Raškaj" Split pruža usluge odgoja, obrazovanja i psihosocijalne rehabilitacije djece, mladih i psihosocijalne rehabilitacije odraslih osoba s oštećenjem sluha, govora i motoričkim oštećenjima s ciljem osposobljavanja za aktivno sudjelovanje u životnoj zajednici. U okviru Centra provode se programi predškolskog odgoja, odgoja i obrazovanja u osnovnoj školi te u srednjoj školi za pojedina zanimanja. Od školske godine 2016./2017. niti jedan gluhi učenik ne pohađa Centar, već su integrirani u redovne škole. Kategorije oštećenja korisnika o kojima skrbe: višestruka oštećenja s naglaskom na motorička i cerebralna paraliza.

[44] Prije intervjua sudionici – vjeroučitelji su upoznati sa svrhom i ciljevima istraživanja kao i svojim pravima. Sudionici su potpisali informirani pristanak za sudjelovanje u istraživanju.

[45] U domeni kvalitativnih istraživanja to je jedna od najčešće korištenih metoda prikupljanja podataka. U polustrukturiranom intervjuu istraživač održava kontrolu nad smjerom intervjua, ali i dopušta intervjuiranom redefiniranje istraživačkog pitanja kako bi dobio nova saznanja. Kao metoda, naročito je pogodan za neistražena ili slabo istražena područja.

[46] Iz Centra za autizam dvije vjeroučiteljice (jedna na rodiljinom dopustu i njena zamjena), iz ostalih centara po jedan vjeroučitelj/ca.

skim i/ili školskim ustanovama gdje su se susretali s djecom s posebnim potrebama. Jedna je vjeroučiteljica u centru zaposlena na pola radnog vremena, a drugu polovinu nastavnica je vjeronauka u redovnoj srednjoj strukovnoj školi. Od četvero sudionika istraživanja, dvoje se dodatno usavršavalo pri sveučilišnom studiju Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu za rad s osobama s posebnim potrebama.[47] U pogledu pripreme djece i mladih s posebnim potrebama za primanje sakramenata, troje je vjeroučitelja prethodno sudjelovalo u tom procesu u okviru vjerskog odgoja u centrima. Kada su upitani o radnoj poziciji, vjeroučitelji iskazuju posebno zadovoljstvo i ljubav u radu s osobama s posebnim potrebama, osim u slučaju jednog vjeroučitelja koji iz pozicije gluhe osobe izražava nezadovoljstvo integracije gluhih osoba u redovni školski sustav.

Vjeroučitelj, Centar SR:

"Da budem iskren, nisam zadovoljan svojom pozicijom. Naime, ja sam gluha osoba i studirao sam na Katoličkom bogoslovnom fakultetu sa željom da drugim gluhim osobama donesem Evanđelje. U početku moga rada bilo je lijepo raditi s gluhim učenicima. Danas mi ti učenici nisu dostupni jer se nalaze u redovnim školama."

2.4.2. Organizacija nastave Katoličkoga vjeronauka u centrima

Vjeronauk je za djecu u centrima, kao i u redovnim školama izborni predmet za koji je sukladno *Zakonu o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi* potrebno ishoditi suglasnost roditelja/skrbnika za upis izbornog predmeta.[48] Nastava vjeronauka provodi se prema *Prijedlogu Plana i programa nastave Katoličkoga vjeronauka za učenike na stupnju umjerene i teže mentalne retardacije.*[49] Osnovni odgojni i obrazovni zadatci u okviru nastave vjeronauka su: usvajanje najjednostavnijih vjerskih pojmova i oblika prakticiranja vjere, razlikovanje svetog i profanog, težiti učvršćivanju dječje povezanosti s Bogom, jednostavno razlikovanje dobra i zla, usvajanje jednostavnih moralnih normi i navika i jednostavna priprava za sakramente kršćanske inicijacije. Većina djece u tri istraživana centra pohađa nastavu vjeronauka, njih preko 90% što se ne razlikuje od statistike pohađanja vjeronauka u redovnim osnovnim i srednjim školama na području Splitsko-makarske nadbiskupije.[50]

---

[47] Katehetski ured Splitsko-makarske nadbiskupije omogućava vjeroučiteljima koji rade u centrima za osobe s posebnim potrebama dodatna usavršavanja.

[48] Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (NN 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18, 98/19, 64/20).

[49] Usp. Nacionalni katehetski ured Hrvatske biskupske konferencije, Prijedlog plana i programa nastave Katoličkoga vjeronauka za učenike na stupnju umjerene i teže mentalne retardacije, *Katehetski glasnik*, (2008.) 2., 181-256.

[50] Za detaljniju statistiku pohađanja vjeronauka u osnovnim i srednjim školama na području Splitsko-makarske nadbiskupije vidi službenu web stranicu Katehetskog ureda https://www.katehetski-nadbiskupija-split.net/o-nama/statistika (02. 11. 2021.).

Tablica 1. Statistika pohađanja vjeronauka u centrima (šk. god. 2003./2004. - 2020./2021.)

Centri / Šk. god.	Centar za autizam Split			Centar Slava Raškaj			Centar Juraj Bonači		
	Učenici	Vjeroučenici	%	Učenici	Vjeroučenici	%	Učenici	Vjeroučenici	%
2020./21.	54	50	92,59	10	10	100	29	27	93,10
2019./20.	48	48	100	11	11	100	29	27	93,10
2018./19.	43	41	95,35	17	17	100	24	24	100
2017./18	40	37	92,50	21	21	100	22	22	100
2016./17.	54	52	96,30	42	42	100	34	32	94,11
2015./16.	51	49	96,07	25	25	100	34	32	94,11
2014./15.	46	44	95,65	26	26	100	36	36	100
2013./14.	44	39	88,63	30	30	100	55	54	98,18
2012./13.	42	39	92,85	28	28	100	134	61	45,52
2011./12.	46	41	89,13	29	29	100	139	56	40,28
2010./11.	42	42	100	55	30	54,54	114	69	60,52
2009./10.	39	39	100	52	28	53,84	32	31	96,87
2008./09.	12	12	100	53	53	100	27	26	96,29
2007./08.	35	35	100	54	54	100	205	31	15,12
2006./07.	32	30	93,75	43	41	95,34	45	45	100
2005./06.	27	27	100	60	39	65	200	47	23
2004./05.	26	10	38,46	110	38	34,54	160	95	59,37
2003./04.	25	24	96	97	45	46	126	88	69

Vjeronauk se u centrima održava jedan sat tjedno u okviru osnovnoškolskog, odnosno dva sata tjedno na razini srednjoškolskog obrazovanja. U nastavi vjeronauka prevladava individualni rad koji je prilagođen potrebama i poteškoćama učenika, a grupni rad odvija se u malim skupinama, do maksimalno pet učenika. Centar za autizam i Centar "Juraj Bonači" imaju opremljenu vjeronaučnu učionicu, dok u Centru "Slava Raškaj" takve učionice nema, već se nastavnici izmjenjuju zbog teže pokretljivosti učenika. Nastava vjeronauka se osim u centrima realizira kroz terensku nastavu posjete sakralnim objektima, naročito kada se odvija priprema učenika za primanje sakramenata. Pored prethodno navedenih odgojno-obrazovnih zadataka, u okviru nastave vjeronauka se zbog specifičnih

potreba učenika usavršavaju njegove motoričke sposobnosti, jezično-govorno-glasovne sposobnosti, kognitivne sposobnosti, komunikacijske sposobnosti i kreativnost, odnosno vjeronauk za djecu i mlade s posebnim potrebama ima rehabilitacijsku i terapeutsku svrhu.

U vjeronaučnoj nastavi, tako i u pripremi za primanje sakramenata, vjeroučitelji ističu metodu *Kateheze dobroga pastira*, programa vjerskog odgoja prema načelima Montessori pedagogije kao idealan medij komunikacije za djecu s teškoćama. Također, navode i važnost vizualne strukture rada u vidu tjednog i dnevnog rasporeda radnih obveza te vizualnog sistema nagrađivanja učenika. Metodom vizualizacije učenici doživljavaju, promatraju, igraju, stvaraju i uče. Pažnja i zornost učenika postiže se primjenom različitih nastavnih sredstava. To mogu biti konkretni liturgijski predmeti, fotografije, slikopriče, videozapisi, grafički prikazi ili dramatizacija. Uz vizualnu podršku vjeroučitelji u nastavi vjeronauka često koriste glazbu što ističu da učenici jako vole.

2.4.3. Slavljenje sv. potvrde u centrima prije pandemije

Priprema za primanje sakramenta sv. potvrde (ali i ostalih sakramenta poput prve svete pričesti) u Centru za autizam i Centru "Juraj Bonači" odvija se u okviru vjerskog odgoja te traje dvije godine. Kao i za upis na vjeronauk, roditelj ili skrbnik na početku školske godine potpisuje suglasnost da će se dijete u okviru nastave pripremati za primanje svetih sakramenta.[51] Postoje slučajevi kada je suglasnost potrebno ishodovati od nadležnog centra za socijalnu skrb, odnosno posebnog skrbnika. Ukoliko je dijete u dobi za primanje sakramenta potvrde, a prethodno nije primilo sakrament prve svete pričesti, tada se ono priprema za primanje oba sakramenta.

Priprema korisnika Centra "Slava Raškaj" kao i gluhih se prema izjavi vjeroučitelja većinom odvija u njihovim župama te ovaj segment pripreme nije istražen u okviru ovog rada. Međutim, vrijedno je spomenuti da vjeroučitelj koji je i sam gluha osoba prema takvoj pripremi izražava negativan stav.

Vjeroučitelj, Centar SR:

"Pripreme za podjelu sakramenata kod učenika koji pohađaju nastavu u Centru se većinom odvijaju u njihovim župnim crkvama. Roditelji sami u dogovoru sa *župnikom organiziraju sve. Dok je bilo gluhih učenika u Centru*, ja sam ih podučavao i pripremao. Zajednička slavlja primanja sakramenata odvijala su se u konkatedrali sv. Petra. Danas župnici primaju gluhu osobu i dijele im sakramente ne znajući koliko su pripremljeni niti koli-

[51] U Centru "Juraj Bonači" razlikujemo korisnike koji pohađaju školske programe od djece iz odgojnih skupina. Iako je vjeronauk kao predmet organiziran samo za djecu koja pohađaju programe obrazovanja, vjeroučiteljica u pripremu za sakrament potvrde uključuje i djecu iz odgojnih skupina.

Tablica 2. Organizacija vjerskog odgoja u centrima

Centri / Organizacija vjeronauka	Centar za autizam	Centar "Juraj Bonači"	Centar "Slava Raškaj"
Tjedni broj nastavnih sati vjeronauka OŠ/SŠ	1/2	1/2	1/2
Opremljena vjeronaučna učionica	DA	DA	NE
Metoda reda	individualni i grupni	individualni i grupni	individualni i grupni
Nastavne metode i pomagala	slike, prepoznavanje objekata, bojanje, puzzle, abeceda sa sakralnim pojmovima, glazba, jednostavna analiza biblijskih tekstova i molitva (ako su učenici verbalni)	individualizirani nastavni listići i materijali s vjeronaučnog portala, prepoznavanje objekata, bojanje, puzzle, spajanje parova, slika i riječi, drvene slagalice, domino vjerski motivi, slike, slikopriče, glazba, molitva	vjeronaučni nastavni materijali, slike, likovno i molitveno izražavanje, usmeno izlaganje i pisanje, bojanje
Realizacija nastave vjeronauka izvan škole	terenska nastava (npr. posjet crkvama, groblju, božićnim jaslicama, križni put)	terenska nastava (npr. posjet crkvama)	nepoznato
Priprema i organizacija primanja sakramenata kršćanske inicijacije (krštenje, pričest, potvrda)	DA	DA	NE
Trajanje pripreme za sakramente	2 godine	2 godine	/

ko poznaju katekizam. Nije u redu da se sakramenti slave i primaju bez pravoga navještaja riječi Božje, to jest bez priprave i raspoloživosti. Gluha osoba ako nije imala pravilnu katehezu na njima prilagođen način ne razumije važnost svete Mise niti ne može sudjelovati u slavlju jer cijela misa usmjerena je na slušanje."

U Splitsko-makarskoj nadbiskupiji podjela sakramenata za djecu i mlade s posebnim potrebama iz Centra za autizam organizira se u župi sv. Križa – Varoš, odnosno za korisnike Centra "Juraj Bonači" u Župi sv. Andrije – Sućidar (od 2021. godine). Priprema za primanje sakramenta sv. potvrde započinje već početkom školske godine te se intenzivira iza Božića. Ona obuhvaća pripremu u samom centru u okviru nastave vjeronauka, više posjeta crkvi, odnosno upoznavanje pripravnika s prostorom crkve i procedurama (upoznavanje s liturgijskim predmetima i ruhom, kako će sjediti, kleknuti i druge segmente euharistijskog slavlja,) te upoznavanje sa župnikom. Za djecu i mlade s posebnim potrebama ne postoji obveza euharistijskog posta.

Vjeroučitelji, odnosno sudionici istraživanja ukazali su na dva za njih važna izazova s kojima se susreću u pripremi djece i mladih s posebnim potrebama za primanje sakramenata. Prvi je priprema djece za primanje hostije, s čime se započinje odmah na početku školske godine.

Vjeroučiteljica, Centar JB:

"S vježbom gutanja hostije počinjemo odmah na početku školske godine. Imamo već uhodanu praksu, smoki pa hostija, smoki pa hostija, dok dijete ne bude u mogućnosti samostalno primiti hostiju. Neposvećene hostije pošaljemo roditeljima, kako bi mogli vježbati s djecom i kod kuće."

Drugi je izazov za vjeroučitelje velika odgovornost za organizaciju na sam dan podjele sakramenata te zabrinutost da euharistijsko slavlje i primanje sakramenata protekne dostojanstveno. Naime, obzirom na specifičnosti u ponašanju osoba s posebnim potrebama, koje ponekad ne isključuje i agresivne i samoagresivne ispade, vjeroučitelje i roditelje najviše zabrinjava kako će proći podjela sakramenata (hoće li njihovo dijete izdržati euharistijsko slavlje, da bude mirno u crkvi, da ne ispušta glasove i sl.).

O tome je posvjedočila za časopis *Svjedok* i majka dječaka s autizmom koji je 2013. primio sakrament sv. potvrde:

"Kada je došao njegov red da primi sakrament svete krizme, protrnuli smo… Hoće li sve dobro proći??? Na prvoj svetoj pričesti Bruno je bio nemiran, jedva smo uspjeli da se pričesti. Vjerojatno je to pitanje brinulo i sve one prisutne roditelje djece s teškoćama u razvoju koji su trebali primiti svete sakramente."[52]

Ono što uvelike pomaže vjeroučiteljima podrška je župne zajednice u organizaciji podjele sakramenata i dobra suradnja s roditeljima. Naime,

[52] Ljiljana Tafra, Moj Bruno je primio sakrament svete krizme, *Svjedok*, 20 (2013.), 102.

kako jedna vjeroučiteljica ističe kako se bliži dan podjele sakramenata, u organizaciji i pripremi sudjeluju "svi". Vjeroučitelji pripremu i podjelu sakramenata vide i kao priliku za evangelizaciju cijele obitelji, koju što aktivnije treba uključiti u pripremu, održavati povremeno sastanke s roditeljima, uključiti ih u euharistijsko slavlje (podjela čitanja i sl.).

Vjeroučiteljica, Centar JB:

"Mislim da zbog odlične suradnje sa župnikom, nesebične pomoći svih u Centru (domar, spremačice, vozači, učitelji, asistenti, stručna služba, voditelji, medicinske sestre i svi koji se nađu na "putu"), sve dobro odradimo".

2.4.4. Slavljenje sv. potvrde u centrima u vrijeme pandemije

Od istraživanih centara, samo se Centar za autizam Split u doba pandemije COVID-19, konkretno u lipnju 2020., suočio s mjerom samoizolacije svih djelatnika i korisnika centra nakon što je jednom djelatniku potvrđena zaraza koronavirusom. Nastava za korisnike Centra u tom razdoblju odvijala se u *online* formatu. Vjeroučiteljica ističe da je povratak korisnika u Centar nakon nekoliko tjedana kućne samoizolacije bio izazov zbog posebnosti potreba djece s poremećajima iz spektra autizma kojima opće funkcioniranje ovisi o predvidljivost i dnevnoj rutini. Osim toga, ova su djeca u posebnom riziku od isključenosti ako im programi za učenje na daljinu nisu pristupačni ili ako ne posjeduju uređaje koji im omogućavaju sudjelovanje i koji su prilagođeni njihovim potrebama učenja.

Svi su centri tijekom pandemije poduzeli sve potrebne epidemiološke mjere s ciljem preveniranja širenja zaraze, a najvažnija mjera odnosila se na reorganizaciju rada, odnosno nemiješanje djece iz različitih razrednih skupina u Centru za autizam, odnosno odvajanje djece s Odjela za odgoj i obrazovanje i djece s Odjela za smještaj u Centru "Juraj Bonači". U kontekstu vjeronaučne nastave, za vjeroučitelje je to značio povećan opseg posla, odnosno one aktivnosti koje su se do tada mogle odvijati u grupnom radu i/ili spajanjem djece različitih razrednih odjeljenja, od tada nije bilo moguće.

U kontekstu pripreme djece za primanje sakramenata, pandemija je kao i kod svih ostalih pripravnika u centrima prolongirala pripremu do ovlaštenja Ordinarijata Splitsko-makarske nadbiskupije župnicima i upraviteljima župa za slavlje sakramenta potvrde u 2021. godini.

3. Nove mogućnosti i preporuke proizašle iz istraživanja

3.1. Novi izazovi slavljenja sv. potvrde

Nakon odluka Ordinarijata Splitsko-makarske nadbiskupije o obustavi pripreme za slavljenje sv. potvrde[53] i odgađanju slavljenja sv. potvrde za

[53] Usp. Odredbe i obavijesti u svezi s opasnošću od zaraze koronavirusom, *Vjesnik Splitsko-makarske* nadbiskupije, (2020.) 1., 11-12.

2021. godinu,[54] pastoralni rad se malo pomalo vraća u "novo normalno" stanje koje uključuje suživot s koronavirusom. Stoga je Ordinarijat Splitsko-makarske nadbiskupije objavio nove odluke, tj. dokumente s obzirom na življenje sakramentalnog života u novim uvjetima koji uključuju suživot s virusom te novim izazovima i poteškoćama koje one sa sobom donose.

Nakon ljetnih praznika, dana 21. rujna 2020. godine, na početku nove školske 2020./2021. godine, Ordinarijat Splitsko-makarske nadbiskupije objavio je novi dokument: *Pismo mons. Barišića i mons. Kutleše za pripremu prvopričesnika i krizmanika za održavanje župne kateheze* kako bi svi zajedno roditelji, učenici, učitelji i vjeroučitelji s evanđeoskom hrabrošću zakoračili u ‚novo normalno' vrijeme nove školske godine u kojoj moramo nastaviti živjeti i raditi, tj. moramo biti autentični, dosljedni i inovativni u prenošenju evanđeoske poruke u sadašnjim prilikama, tzv. ‚nove normalnosti' u kojoj se nastavlja župna kateheza pa i priprema za slavljenje sakramenta sv. potvrde (vidi dokument, br. 5.).[55]

Dana 22. travnja 2021. Ordinarijat Splitsko-makarske nadbiskupije objavio je dokument *Ovlaštenje župnicima i upraviteljima župa za slavlje sakramenta potvrde u 2021. godini* u kojem se određuje kako svaku župnik i upravitelj župe na području Splitsko-makarske nadbiskupije, kao delegat Mjesnog ordinarija, ima ovlaštenje kojim može podijeliti sakrament sv. potvrde svojim krizmanicima.[56]

Nakon odluka iz Ordinarijata Splitsko-makarske nadbiskupije za školsku godinu 2020./2021. i novih izazova za vjerski odgoj osoba s posebnim potrebama, uslijedilo je vrijeme pripreme za sakrament potvrde u Centrima nakon čega su uslijedila i slavljenja sakramenta sv. potvrde. Tako su i mladi s posebnim potrebama iz Centra "Juraj Bonači", u crkvi sv. Andrije na Sućidru u Splitu, na blagdan Bezgrješnog Srca Marijina (12. lipnja 2021. godine), primili sakrament sv. potvrde koji im je podijelio splitsko-makarski nadbiskup i metropolit mons. Marin Barišić.[57]

3.2. Preporuke proizašle iz istraživanja

Iz rezultata provedenog istraživanja proizašle su tri preporuke za koje autori drže da bi doprinijele kvaliteti vjerskog i sakramentalnog života djece i mladih s posebnim potrebama na području Splitsko-makarske nadbiskupije.

---

[54] Pismo nadbiskupa Barišića krizmanicima, roditeljima i kumovima, svećenicima, vjeroučiteljima i vjernicima uz svetkovinu Duhova, *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije*, (2020.) 2., 111-112.

[55] Usp. Pismo mons. Barišića i mons. Kutleše za pripremu prvopričesnika i krizmanika te za održavanje župne kateheze, *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije*, (2020.) 3, 201-202.

[56] Usp. Ovlaštenje župnicima i upraviteljima župa za slavlje sakramenta potvrde u 2021. godini, *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije*, (2021.) 2, 129.

[57] Usp. Mladi s posebnim potrebama iz splitskog Centra "Juraj Bonači" primili sakramente, *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije*, (2021.) 2, 209-210.

1) Provesti opsežnije istraživanje potreba među svim dionicima u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji koji sudjeluju u pripremi osoba s posebnim potrebama za primanje sakramenta. Pod dionike podrazumijevamo pripravnike za sakramente, njihove roditelje, vjeroučitelje u centrima i župnike. Ovakvo bi istraživanje donijelo nove i dublje spoznaje o sakramentalnom životu osoba s posebnim potrebama i nove pristupe u njihovoj pripremi za primanje sakramenata i nastavku aktivnijeg odnosa sa župnom zajednicom i nakon primanja sakramenta.

2) U kurikulum visokog teološkog obrazovanja snažnije integrirati ne samo teorijsko već i praktično pedagoško obrazovanje o radu s osobama s posebnim potrebama. Studentima Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Splitu omogućiti pristup i stručnu praksu u vjeronaučnoj nastavi i pripremi za primanje sakramenata u centrima za osobe s različitim poteškoćama.[58] Na ovaj način omogućilo bi se studentima praktično iskustvo u radu s osobama s poteškoćama prije završetka studija što bi pridonijelo senzibilizaciji za potrebe osoba s posebnim potrebama i pripremljenosti vjeroučitelja za odgojno-obrazovni rad s njima. [59]

Vjeroučiteljica, Centar A:

"Potrebna je senzibilizacija svećenika za osobe s posebnim potrebama, praksa za studente u ovakvim centrima, na KBF-u nedostaje pedagoških predmeta".

Vjeroučitelj Centar SR:

"Po mom mišljenju teolozi uopće nisu upoznati niti pripremljeni za rad s takvim osobama (osobama s invaliditetom). Potrebno ih je upoznati i educirati ih. Inicirati suradnju Katoličkog bogoslovnog fakulteta i Edukacijsko-rehabilitacijskoga fakulteta u Zagrebu".

3) Ustanoviti Pastoralni ured za osobe s invaliditetom na razini Splitsko- makarske nadbiskupije te pružiti vjeroučiteljima u centrima cjelovitu podršku u vjerskom odgoju osoba s posebnim potrebama. Istraživanje je pokazalo da postoji potreba sustavnijeg pristupa u pastoralu osoba s invaliditetom, na primjeru Varaždinske biskupije koja je 2019. ustanovila takav oblik podrške osobama s invaliditetom i njihovim obiteljima. U

[58] Studenti Katoličkoga bogoslovnoga fakulteta Sveučilišta u Splitu imaju mogućnost upisa sljedećih kolegija: 1. Inkluzivni pristup vjerskog odgoja djece s teškoćama u razvoju (seminar – zimski semestar), i 2. Vjerski odgoj osoba s teškoćama u razvoju (izborni kolegij – ljetni semestar). Uz ove kolegije bilo bi korisno povezati ovaj teoretski dio sa stručnom praksom u centrima za odgoj i obrazovanje osoba s posebnim potrebama kako bi studenti stekli uz teoretsku i praktičnu razinu te se na taj način cjelovitije pripremili za budući katehetski (vjeroučiteljski) rad s osobama s posebnim potrebama.

[59] Josip Baričević na nacionalnom skupu o vjerskom odgoju djece i mladeži s posebnim potrebama, održanom u Zagrebu 7. i 8. svibnja 1999. godine smatra kako vjeroučitelji koji rade u posebnim skupinama trebaju imati dvije struke: religiozno-pedagošku (teološko-katehetsku) i edukacijsko-rehabilitacijsku (defektološku), i to za pojedine kategorije osoba s teškoćama u razvoju. Usp. Josip Baričević, *Osposobljavanje vjeroučitelja za vjerski odgoj djece i mladeži s posebnim potrebama*, u: Srcem prema vjeri, (ur. Zvonka Matoić), NKU HBK, Zagreb, 1999. 56-66.

vrijeme pandemije COVID-19 kada su osobe s invaliditetom bile suočene s nedostupnošću zdravstvenih, socijalnih i društvenih sadržaja, ovakav ured bio bi od značaja za duhovnu podršku i prevladavanje osobnih i obiteljskih kriza s kojima smo kao društvo bili suočeni.

Sveti papa Ivan Pavao II. u apostolskoj pobudnici *Catechesi tradendae* ističe kako osobama s invaliditetom treba posvetiti jednaku pažnju s obzirom na prenošenje vjerskog sadržaja kao i ostalim vjernicima[60], a katehezu za osobe s posebnim potrebama nikako ne prepustiti rubu pastoralnog djelovanja Crkve.

Vjeroučiteljica, Centar JB:

"Bilo bi dobro da korisnici u Centru i koji su na smještaju imaju "svog" svećenika koji bi bio na raspolaganju za ispovijed, razgovore, susrete, molitve, druženja... Bilo bi dobro da postoji kontinuirani pastoral za osobe koje imaju bilo koje teškoće".

Vjeroučitelj, Centar SR:

"Želja mi je da se u našoj nadbiskupiji otvori pastoralni ured za gluhe osobe i osobe s invaliditetom kao što ima Varaždinska biskupija".

Vjeroučiteljica, Centar A:

"Potrebno je za odrasle korisnike (iznad 21 god.) koji pohađaju program za odrasle, uvesti vjerski odgoj koji bi im bio podrška - npr. molitvenu zajednicu, kreativne radionice i sl."

Zaključak

Priprema i slavljenje sakramenta sv. potvrde je jedno putovanje koje je započelo primanjem sakramenta krštenja. Naziv "potvrda" ukazuje na to kako osoba koja prima sakrament slobodno, svjesno i hotimično prihvaća – *potvrđuje* krsna obećanja i obaveze.

Iako u slavljenju sv. potvrde osoba posvješćuje krsna obećanja, ona i dalje zbog kriznog adolescentnog razdoblja nije potpuno sposobna živjeti krsna obećanja i obaveze. Stoga je važno naglasiti kako priprema za sv. potvrdu treba *osobu voditi k zrelosti u vjeri,* što ne znači da je osoba u trenutku primanja sakramenta potpuno zrela (a nije ni potpuno nezrela). Kako se budu rješavale krize, tako će i osoba biti sve sposobnija vršiti svoj krsna obećanja. Na osnovi iskustva u radu s krizmanicima možemo zaključiti kako je primanje sv. potvrde više *sakrament za kršćansku zrelost* nego *sakrament kršćanske zrelosti.*[61]

Zbog sveprisutne nezrelosti potvrđenika koje je i on sam svjestan, kako ne bi došlo do odustajanja od puta koji je započeo krštenjem, važno

---

[60] Ivan Pavao II., Apostolska pobudnica *Catechesi tradendae*, Glas Koncila, Zagreb 1994., 41.

[61] Usp. Pripreme i slavlje sakramenta svete potvrde, *Vjesnik Splitsko-makarske nadbiskupije*, (2012.) 1, 5.

je ostvariti dobru komunikaciju s adolescentima te i nakon primanja sv. potvrde pronaći načine kako bi se mlada osoba uključila u župni pastoral te kroz nove načine katehizacije i nove evangelizacije nastavila živjeti svoj vjerski život u župnoj zajednici ili u određenim centrima za osobe s posebnim potrebama. Potrebno je i nakon potvrde pronaći načine kako nastaviti s mladima njihov vjerski odgoj i formaciju.

Nakon primanja sv. potvrde mnogi župnici, a i osobe koje rade s osobama s posebnim potrebama, nastavljaju pravi "odgoj u vjeri" s više iskustva, a manje učenja o znanju vjere. Važno je da "učenje o vjeri" nikada ne prestane, već se stalno nadopunjuje. Tako ostaje veliki izazov na svim odgovornima za vjerski odgoj osoba s posebnim potrebama kako nastaviti njihov pastoralni rad, njihovu katehizaciju i nove oblike evangelizacije u župnoj zajednici ili u centrima u kojima imaju (ili bi trebali imati) cjeloživotni vjerski odgoj i formaciju.

NEW POSSIBILITIES FOR CELEBRATING THE SACRAMENT OF CONFIRMATION FOR PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS AT THE TIME OF COVID-19 ILLNESS

Abstract

Due to the pandemic caused by the COVID-19, the preparation and celebration of the Sacrament of Confirmation in the Split-Makarska Archdiocese experienced a crisis period, which also affected the sacramental life of persons with special needs.

In the first part of the paper, the authors analyze the pre-pandemic period of regular preparation and celebration of the Sacrament of Confirmation, which includes people with special needs.

In the second part of the paper, the authors analyze and describe the impact of the pandemic on the sacramental life of people with special needs by conducting research with religious teachers in the Centre for Autism, in the Centre "Juraj Bonači" and in the Centre "Slava Raškaj".

In the third part, according to new documents and guidelines of the Ordinariate of the Split-Makarska Archdiocese, and the research conclusions, authors present recommendations on new possibilities for the preparation and celebration of the Sacrament of Confirmation for persons with special needs in the Split-Makarska Archdiocese.

Keywords: Sacrament of Confirmation, people with special needs, Split-Makarska Archdiocese, COVID-19

Doc. dr. sc. Domagoj Runje
Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Splitu
domagojrunje@yahoo.it

UDK: 272-549:614.46]616-036.21COVID-19
27-323:27-184]616 -036.21COVID-19
Pregledni rad (Review)

BOGOSLUŽJE I KARANTENA
Aktualizacija biblijskih tekstova Lev 13,45-46 i Mk 1,40-44 u kontekstu pandemije COVID-19

Sažetak

Zatvaranje crkava za javno bogoslužje zbog pandemije COVID-19 izazvalo je različite reakcije, ali i potaknulo izvanredne oblike pastorala i bogoslužja. Probudio se i novi interes za aktualizirano čitanje starozavjetnih tekstova koji se odnose na nemogućnost ili zabranu ulaska u hram, tj. sudjelovanja u javnom bogoslužju osobama koje se nalaze u stanju obredne nečistoće ili u nekim drugim životnim okolnostima. Obično se radi o privremenim, dužim ili kraćim periodima nakon kojih dotična osoba ponovno može doći u hram, no ponekad je riječ o stanjima koja traju dugo ili čak čitav život.

Postavlja se pitanje na koji način takve osobe, koje ne mogu sudjelovati u hramskom bogoslužju, mogu živjeti svoj odnos s Bogom i bližnjima. Pri tome polazimo od toga da se u starozavjetnom kontekstu odgovor na to pitanje ne može tražiti izvan Mojsijeva Zakona.

U ovom izlaganju posebno ćemo promotriti propise za gubavce u Knjizi Levitskoga zakonika (13,45-46) i Isusovo ozdravljenje jednoga gubavca u Evanđelju po Marku (1,40-44) te ih pokušati aktualizirati u aktualnim okolnostima pandemije COVID-19.

Ključne riječi: *bogoslužje, karantena, guba, obredna (ne)čistoća, Biblija, COVID-19.*

Uvod

Potpuno zatvaranje crkava u proljeće 2020. godine bila je za vjernike jedna od najtežih epidemioloških mjera u pandemiji COVID-19. Reakcije na to bile su različite, od prihvaćanja navedenih mjera kao izraza poslušnosti i poštivanja pastirske brige crkvenih poglavara do žestokih i neu-

godnih opiranja u kojima se te iste pastire proglašavalo izdajnicama koji su se pokorili svijetu i napustili svoje duhovno stado.[1] Znalo se i u potpuno dobronamjernom tonu čuti kako je vjernicima uskraćen sakramentalni život, pri čemu se misli na redovito primanje sakramenata,[2] posebno sakramenta euharistije. No pri tome se malo spominjalo to da sakramentalni život kao takav ne može ni u kakvim okolnostima biti uskraćen nijednom krštenику. Naime, reći da se komu uskraćuju sakramenti, znači svoditi sakramentalni život na obredni čin primanja dotičnoga sakramenta, a zanemariti život koji iz toga proistječe. Možda je to lakše shvatiti za prva dva sakramenta kršćanske inicijacije, krštenje i potvrdu, koji se primaju jednom u životu, ali na svoj način to vrijedi i za euharistiju jer se ni euharistijski život ne svodi na fizičko sudjelovanje u euharistijskom slavlju i čin konzumiranja euharistijskih čestica. Neupitno je da i jedno i drugo spada na bit euharistijskoga sakramentalnoga života. Euharistija je hrana i dobro ju je često uzimati, ali je euharistijski život i više od toga, kao što je kršćanski život uopće više od obrednoga čina krštenja vodom. Sakramentalni život nije tek sudjelovanje u obredima kao da su oni odvojeni od ostatka života, nego je to trajno stanje u kojem živi svaki kršteník u različitim životnim okolnostima. To je onaj svakodnevni vjernički život koji apostol Pavao naziva duhovnim bogoslužjem kako kaže u Poslanici Rimljanima:[3]

> "Zaklinjem vas, braćo, milosrđem Božjim: prikažite svoja tijela za žrtvu živu, svetu, Bogu milu – kao svoje duhovno bogoslužje. Ne suobličujte se ovomu svijetu, nego se preobrazujte obnavljanjem svoje pameti da mognete razabirati što je volja Božja, što li je dobro, Bogu milo, savršeno." (Rim 12,1-2).

Bez te spremnosti na darivanje samih sebe i na predanje u volju Božju poimanje sakramentalnoga života nalikuje potrošačkom mentalitetu svijeta koji ne može podnijeti nikakvu kušnju, a u kušnju na svoj način spadaju i ograničenja fizičkoga sudjelovanja u liturgijskim slavljima. Možda je grubo reći, ali neke reakcije na epidemiološke mjere u crkvenim prostorima doista više nalikuju protestima potrošača kojima je uskraćeno

---

[1] Premda možemo reći da nas je pandemija COVID-19 sve zatekla i da je bilo nesnalaženja u vezi s epidemiološkim mjera, briga crkvenih pastira za katoličke vjernike u Hrvatskoj ipak nije izostala. O tome je dovoljno pogledati brojne upute na mrežnim stranica pojedinih biskupija i redovničkih zajednica. A kao primjer kontinuirane pastirske zauzetosti navodimo knjigu požeškoga biskupa Mons. Antuna Škvorčevića u izdanju Požeške biskupije: Antun Škvorčević, "Riječ Božja nije okovana". Pisma, poruke i homilije u vrijeme koronavirusa, Požega, 2021.

[2] Vidi npr. dobronamjerno otvoreno pismo teologa Valentina Findrika koje je uputio biskupima Hrvatske biskupske konferencije objavljeno 7. travnja 2020. gdje se upotrebljava izraz "obustava sakramenata". Tekst pisma dostupan je na: https://www.bitno.net/vjera/aktualnosti/otvoreno-pismo-teologa-o-mjerama-hbk-evo-sto-predlazem-umjesto-potpune-obustave-sakramenata (04. 11. 2021.).

[3] Svi biblijski tekstovi preuzeti su iz Biblije u izdanje Kršćanske sadašnjosti koja je dostupna na mrežnim stranicama https://biblija.ks.hr. (Posljednji pristup: 30. 10. 2021.)

zadovoljenje njihovih (vjerskih) potreba, negoli razboritom stavu zahvalnih primatelja svetih darova.

Premda smo se u ovim uvodnim riječima osvrnuli na sakramente, tema našega izlaganja nisu sakramenti kao takvi, nego su nas epidemiološka ograničenja za sudjelovanje u liturgijskim slavljima, posebno euharistije, potaknuli na razmišljanje o nekim biblijskim temama i tekstovima koji nam se u 'normalnim' okolnostima ne čine tako aktualnima. Riječ je o zakonskim ograničenjima za sudjelovanje u starozavjetnom hramskom bogoslužju vezanima uz obrednu nečistoću, posebno onu kojoj je izvor neka bolest.

Nakon izlaganja nekih općih propisa o obrednoj čistoći i nečistoći, posebno ćemo promotriti dva međusobno povezana biblijska odlomka koji se toga tiču. Prvi odlomak je iz Knjige Levitskoga zakonika gdje se govori o propisima za gubavce (Lev 13,45-46), a drugi je iz Evanđelja po Marku gdje se Isus susreće s jednim takvim čovjekom i liječi ga od njegove bolesti i nečistoće (Mk 1,40-44).

1. Hramsko bogoslužje i obredna (ne)čistoća

U starozavjetnom hramskom bogoslužju veoma je snažna ideja stupnjevite svetosti prostora pri čemu pojam svetosti označava otajstvenu prostornu prisutnost istodobno transcendentnoga Boga. U bogoslužnoj praksi to se manifestira tako što je ovisno o stupnju svetosti dotičnoga prostora ograničen pristup određenim skupinama ljudi.[4] U najsvetiji dio hrama, Svetinju nad svetinjama, smije pristupiti samo Veliki svećenik, i to ne u svako doba, nego samo na Dan pomirenja koji se slavi jednom u godini (usp. Lev 16,1-34; 23,26-32). Pristupiti žrtveniku i užem bogoslužnom prostoru mogu samo svećenici leviti (usp. Ez 44,15-16). Taj prostor odijeljen je od unutarnjega hramskoga dvorišta u koje smiju pristupiti samo odrasli muškarci, a ono je nadalje odijeljeno od još jednoga vanjskoga dvorišta u koje smiju pristupiti žene, djeca i praktički čitav narod.[5]

---

[4] Mishna u trkatatu Kelim 1,6-9 navode deset stupnjeva svetosti počevši općenita od zemlje Izraela koja je svetija od ostalih zemalja do Svetinje nad Svetinjama. Usp. Philippe Abadie – Jean Massonnnet, *Il Mondo dove visse Gesù (vol. 3). Il culto nella società giudaica*, Edizioni Studio Domenicano, Bologna 2005., 19-20.

[5] U samoj Bibliji nemamo pregledan opis nacrta povijesnoga jeruzalemskog hrama. O izgledu hrama i njegovu bogoslužju najviše podataka na jednome mjestu nalazimo u viđenju proroka Ezekiela u Ez 40,1 – 47,12. Detaljnije opisuje jeruzalemski hram Josip Flavije u svome djelu *Židovske starine*. U knjizi 8,61-98 opisuje izgradnju Salomonova hrama, a u knjizi 15,380-423 Herodova, to jest hrama iz Isusova vremena. Vrijedan je spomena i kumranski dokument Hramski svitak (11Q19), koji također ne donosi opis povijesnoga jeruzalemskoga hrama, ali nam daje jasnu ideju o krugovima svetosti čija je izvorišna točka središte hrama. Usp. Lawrence H. Schiffman, *Descriptions of the Jerusalem Temple in Josephus and the Temple Scroll.*, u: http://orion.mscc.huji.ac.il/symposiums/4th/papers/Schiffman99.html (04. 11. 2021.); Domagoj Runje, Vremeniti i vječni hram u kumranskome Hramskom svitku, *Crkva u svijetu*, 48 (2013.) 3, 364-365.

No ono čega se svi trebaju pridržavati bez obzira u koji dio hramskoga prostora smiju pristupiti, jest to da svi moraju biti obredno čisti. Ako je tko obredno nečist, mora proći proces čišćenja koji traje ovisno o vrsti nečistoće, a kada je ponovno čist, može fizički sudjelovati u hramskom bogoslužju.

Za naš današnji mentalitet pojmovi čisto i nečisto u religioznom smislu možda zvuče neprikladno, ali treba reći da obredna čistoća i nečistoća ne spadaju u moralne i higijenske kategorije, premda imaju veze i s jednim i drugim. Nisu jasni svi antropološki i teološki razlozi svakoga pojedinoga propisa o čistom i nečistom, ali možemo reći da u njihovoj pozadini stoji ideja da stupiti u kontakt ni s Bogom ni s drugim ljudima čovjek ne može u bilo kakvom stanju. Stoga se obredna nečistoća smatra duhovnim stanjem koje čovjeka ograničava u određenim radnjama.[6] Kada je riječ o hramu, kao svetom prostoru gdje se susreće i Božja i ljudska prisutnost, treba imati na umu da je on slika savršenoga svijeta. U hramu sve mora biti lijepo, cjelovito i čisto. Za žrtve se prinose samo čiste životinje bez mane, a za prikladno slavljenje bogoslužja u hramu mora vladati potpuna sigurnost, uključujući i zdravstvenu. Svetost hrama proizlazi iz životne snage Boga koji u njemu prebiva, stoga sve što ugrožava život na neki način ulazi u sferi nečistoga.

Na tom tragu židovski rabin Jacob Milgrom, autor opsežnoga komentara Knjige Levitskoga zakonika,[7] navodi i objašnjava tri glavna izvora obredne nečistoće– leš ili strvina, kožne bolesti[8], genitalni izljevi – te uočava da im je zajednički element njihova povezanost sa smrću.[9] Za ljudski leš ili životinjsku strvinu to nije potrebno objašnjavati. Što se tiče kožnih bolesti, bez obzira je li izlječiva ili ne, razlog je u tome što one pokazuju vidljive znakove raspadanja tijela, a to je približavanje smrti. Genitalni izljevi kod žena u prvom redu su menstrualna i porođajna krv, a kod muškaraca sperma. Budući da i jedno i drugo označavaju životnu snagu, njihov gubitak, premda se događa u kontekstu prokreacije, također je znak umiranja i smrti. [10]

Razumljivo je da stanja obredne nečistoće koja proizlaze iz tih triju izvora, kao i dotični procesi čišćenja ne traju jednako dugo. Na primjer, žena je nakon poroda u stanju nečistoće četrdeset dana, ako je rodila muško dijete, odnosno osamdeset, ako je rodila žensko (usp. Lev 12,1-8),

---

6 Usp. Kotel Da Don, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb 2009., 276.

7 Radi se o trosvešćanom komentaru knjige Knjge Levitskoga zakonika. Za našu temu koristili smo prvi svezak: Jacob Milgrom, *Leviticus 1 -16,* New York, Doubleday 1991.

8 Milgrom koristi engleski izraz *scale disease*, koji bismo mogli prevesti "bolest šuge". No pod tim pojmom kriju se različite kožne bolesti čija je karakteristika da su vidljive i da se šire po koži.

9 Usp. Jacob Milgrom, *Leviticus 1 -16*, 45-46.

10 Tomu možemo nadodati da i smrt i rađanje ne pripadaju jednako sferi tajanstvenosti, a zbog velike smrtnosti novorođene djece kao i žena u porodu u drevna vremena rađanje i smrt morale su se doživljavati kao veoma povezane realnosti.

dok stanje obredne nečistoće uzrokovane spolnim odnosom traje samo do večeri dotičnoga dana (usp. Lev 15,16-18).

Neka su stanja obredne nečistoće neizbježna i čak povezana s dobrim djelima, kao što je na primjer ukop mrtvaca. Jedino se za Velikoga svećenika propisuje, da zbog svetosti njegove službe, ne smije pristupiti ni jednom mrtvacu, pa čak ni ako se radi o njegovu ocu i majci (usp. Lev 21,11), ali je sahranjivanje mrtvaca po sebi pohvalna dužnost (npr. 2 Sam 2,5; Tob 1,16-18; 2,3-9).

Uz to za neka stanja obredne nečistoće možemo reći ne samo da su neizbježna nego su i poželjna. Na primjer, općenito su poželjna gore spomenuta stanja obredne nečistoće nakon porođaja i spolnoga odnosa muškarca i žene. Naime, za vrijeme trajanja obredne nečistoće povezane s porodom, žena, koja je zajedno s novorođenim djetetom u tome periodu veoma ranjiva, zapravo ima zaštitu koja joj je potrebna za oporavak poslije poroda,[11] a obredna nečistoća povezana sa spolnim odnosom neizbježna je za začeće novoga života.

Međutim, što se tiče obredne nečistoće koja je uzrokovana nekom bolešću tu se radi o stvarno nepoželjnom stanju nečistoće, pogotovo ako je dotična bolest dugotrajna ili doživotna. Osoba pogođena bolešću koja je dovodi u to stanje nema samo zdravstvene poteškoće, nego ona sve to vrijeme, a nekada to znači i čitav svoj život, ne smije sudjelovati u društvenim okupljanjima, pa tako ni u javnom hramskom bogoslužju.

Tako je tim osobama uskraćeno sudjelovanje u ljepoti hrama i hramskoga bogoslužja o kojima se s ushitom pjeva u psalmima kao na primjer: "O, kada ću doći i lice Božje gledati" (Ps 42,3b); "Obradovah se kad mi rekoše:, 'Hajdemo u dom Gospodnji!' " (Ps 122,1); "Hvalite ime Gospodnje, hvalite sluge Gospodnje, koji u domu Gospodnjem stojite, u predvorjima doma Boga našega!" (Ps 135,1) itd.

Iz naše današnje perspektive biblijski propisi koji zabranjuju sudjelovanje u bogoslužju obredno nečistim osobama, pogotovo onima koji su trajno u takvom stanju, može se činiti kao diskriminacija i marginalizacija dotičnih ljudi.[12] No Biblija se tu vodi drugom logikom koja se temelji na spomenutoj svetosti hramskoga prostora čije je obilježje život, a ne smrt. Stoga ljudi koje su obilježeni vidljivim znakovima smrti ne mogu pristupiti u taj prostor, i to ne samo zato što bi oni taj prostor 'okaljali', nego i zato što bi na taj način ugrozili i druge ljude koje se tu nalaze. U nastavku ćemo promotriti propise Levitskoga zakonika koji u tom smislu govore o gubavcima.

---

[11] Usp. Anto Popović, Torah .- Pentateuh- Petoknjižje, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2012., 132-133.

[12] Za poimanje religioznoga židovskoga sustava obredne čistoće kao sredstva potlačivanja i marginalizacije vidi Sam P Matthew, Jesus and Purity System 1n Mark's. Gospel: A Leper (Mk. 1: 40-45), *Indian Journal of Theology* 42 (2000.) 2, 101-110., u: https://www.biblicalstudies.org.uk/pdf/ijt/42-2_101.pdf . (30. 10. 2021.)

2. Propisi za gubavca u Lev 13,45-46

Temeljna ideja Knjige Levitskoga zakonika jest uređenje Božjega naroda Izraela kao zajednice okupljene oko svetišta Šatora sastanka, u kojem Bog boravi sa svojim narodom.[13] Stoga je razumljivo da u toj biblijskoj knjizi imamo najveću koncentraciju bogoslužnih propisa, u čemu važnu ulogu imaju pojmovi svetosti i čistoće, to jest stanja prikladnosti za sudjelovanje u bogoslužju. U tom kontekstu nalazimo u Lev 13, 45-46 i propise koji se odnose na oboljele od gube:

> "Onaj koji se bude ogubavio, neka nosi raspparanu odjeću; kosa neka mu je raščupana; gornju usnu neka prekrije i viče: 'Nečist! Nečist!' Sve dok na njemu bude bolest, neka nečistim ostane, a kako je nečist, neka stanuje nasamo: neka mu je stan izvan tabora."

Odmah ćemo reći da pojam guba (hebr. *ṣāraʿat*; grč. λέπρα) u ovom, kao i u ostalim biblijskim tekstovima, nije precizan medicinski termin za lepru ili Hansenovu bolest,[14] nego se taj pojam odnosi na niz lakših i težih bolesti koje su vidljive i šire se po koži te prema biblijskim propisima dovode čovjeka u stanje obredne nečistoće i odvode u izolaciju od drugih ljudi. [15]

Mjerodavna osoba koja nekoga proglašava gubavim jest svećenik (usp. Lev 1,13-17). Ako zbog neke pojave na koži postoji sumnja da se radi o gubi, takvu osobu svećenik treba pregledati i proglasiti čistim ili nečistim. Glavni kriterij za određivanje radi li se o bolesti koja čovjeka čini nečistim jest širenje bolesti po koži ili pojava čireva. Onaj koga svećenik proglasi nečistim dužan je ponašati se kako je propisano: nositi raspparanu odjeću i raščupanu kosu; prekriti gornju usnu; glasno vikati "Nečist! Nečist!" i živjeti izvan tabora, to jest izvan naselja gdje žive drugi zdravi ljudi. Svi ti propisi imaju praktično i simboličko značenje,[16] a mogu se uočiti sličnosti i s nekim zaštitnim mjerama i praksama u pandemiji koronavirusa.

Rasparana odjeća simbolizira žaljenje za mrtvacem (Post 37,34; Lev 10,6; 2 Sam 3,31; Job 1,20) i po tome je gubavac čovjek u stanju žalosti jer on praktički više nema života ili je kao osoba u stanju korote te ne izlazi u javnost, nego se zadržava u svojoj kući. To nas podsjeća na izolaci-

---

[13] Usp. Jean Louis Ska, *Introduzione alla lettura del Pentateuco*, EDB, Bologna 2001., 44; Anto Popović, *Torah .- Pentateuh- Petoknjižje*, 127.

[14] Usp. Jacob Milgrom, Leviticus 1 – 16, 816; Guba ili lepra zove se Hansenova bolest po norveškom liječniku Gerhardu Armaueru Hansenu (1841.-1912.) jer je on otkrio uzročnika te bolesti bakteriju: Mycobacterium leprae. Usp. Ana Bakija-Konsuo i Rosanda Mulić, Lepra – danas zaboravljena u Hrvatskoj, *Acta medica Croatica*, 65 (2011.) 3, 251-254.

[15] Usp. Andrzej Grzybowski i Małgorzata Nita, Leprosy in the Bible, *Clinics in dermatology* 34 (2016.) 1: 3-7., u: http://www.aifoeng.it/archives/leprosy/2016_Lep_in_bible_Andrzej_Grzybowski.pdf. (29. 10. 2021.)

[16] Uz vlastite sugestije i poveznice s epidemiološkim mjerama u pandemiji koronavirusa za tumačenje pojedinih propisa o ponašanju gubavca oslanjamo se na komentar Jacoba Milgroma, *Leviticus 1 – 16*, 803-804.

ju zaraženih osoba, kao i na sveopću preporuku "Ostanimo doma!" kojom se u prvom valu pandemije COVID-19 htjelo spriječiti širenje zaraze.

Raščupana kosa jedan je od tri moguća prijevoda hebrejskoga izraza *pārûa'* koji uz to još može značiti neošišanu kosu i nepokrivenu glavu. U Knjizi proroka Ezekiela postoji propis koji određuje da svećenici koji su služili u hramu nisu smjeli puštati dugu kosu, nego su je morali strići (Ez 44,20). To sugerira da raščupana ili neošišana kosa označava vanjski izgled u kojem se ne samo svećenici nego ljudi uopće nisu pojavljivali u hramu i općenito u javnom prostoru.

Što se tiče nepokrivene glave, nije nam poznato je li u vrijeme kada su nastali ovi propisi bilo uobičajeno da ljudi stalno nose neko pokrivalo za glavu,[17] no židovska praksa da se moli i boravi u svetom prostoru pokrivene glave, također, sugerira tumačenje da je gubavac bio stalno otkrivene glave kao znak da ne može pristupiti u posvećeni prostor. Ovaj se propis, također, može povezati s preporukom "Ostanimo doma!" i općim zatvaranjem kada nisu radile brijačnice i frizerski saloni pa su mnogi kroz to vrijeme puštali bradu i kosu.

Prekrivena gornja usna podrazumijeva pokrivena usta. U Knjizi proroka Ezekiela 24,17-22 to je znak žalosti i tugovanja, a u Knjizi proroka Miheja (3,7; 7,16) znak nijemosti zbog sramote. Zanimljivo je da u rabinskoj egzegezi španjolski Židov Abraham Ibn Ezra (oko 1092. – 1167.) tumači taj propis kao zaštitu od zaraze dahom.[18] U tom smislu očita je sličnost s obvezom nošenja maske kao zaštite od zaraze koronavirusom.

Vikanje "Nečist! Nečist!" upozorenje je ljudima da već izdaleka mogu zaobići gubavce. To je primjer odgovornoga ponašanja u odnosu prema drugim ljudima, što se u kontekstu pandemije COVID-19 slaže s izbjegavanjem fizičkih kontakata te sloganima "Ostanimo odgovorni!" i "Misli na druge!".

I na koncu, gubavac ne smije živjeti s ostalim ljudima, nego stanovati "izvan tabora". Pojam *tabor* odgovara geografsko-literarnom kontekstu Knjige Levitskoga zakonika, to jest putovanju Izraelaca kroz pustinju iz egipatskoga ropstva prema Obećanoj zemlji, no jasno je da se taj pojam primjenjuje na svako naseljeno mjesto. Boravkom na odvojenom mjestu sprječava se kontakt s drugim, tj. zdravim ljudima, što je opet u vezi s pandemijom COVID-19 i drugim sličnim situacijama podsjeća na obveznu izolaciju zaraženih osoba i karantenu onih koji su s njima bili u kontaktu.

Promotrivši usporedbu između biblijskih propisa za ponašanje osoba pogođenih gubom i epidemioloških mjera povezanih s pandemijom

---

[17] Izričita zapovijed o pokrivanju glave za muškarce ne nalazi se u Tori, ali je to kao znak strahopoštovanja pred Bogom postala redovita praksa u kasnijem židovstvu. Za žene se to podrazumijeva na temelju Br 5,18, gdje svećenik ženi koju muž sumnjiči za nevjeru u obredu kojim se istražuje istina otkriva glavu. Usp. Kotel Da Don, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, 286-289.

[18] Usp. *Midr. Lev. Rab.* 16:3 (Navod u Jacob Milgrom, *Leviticus 1 – 16*, 803-804.).

COVID-19, ipak treba primijetiti da u kontekstu Levitskoga zakonika svi navedeni propisi imaju prvenstveno ritualne, tj. religiozne, a ne medicinske razloge. To je osobito vidljivo kada sa radi o bolesti koja po sebi nije zarazna, ali ipak prenosi obrednu nečistoću pa treba izbjegavati kontakte s osobama koje su njome pogođene. Međutim, razlikovanje između medicine i religije odraz je našega današnjega mentaliteta, dok u biblijskom kontekstu svi segmenti čovjekova života spadaju u religioznu sferu, pa tako i njegovo zdravlje nije samo medicinsko, nego i religiozno pitanje. Zato nije čudno što dijagnozu bolesti koja čovjeka čini ili ne čini obredno nečistim ustanovljuje svećenik, kao što na nj spada i to da onoga tko je ozdravio proglasi čistim. U slučaju ozdravljenja Levitski zakonik propisuje i ritualni postupak očišćenja koji traje ukupno osam dana i završava svečanim žrtvenim prinosom (usp. Lev 14,1-32). Nakon toga ozdravljena i čista osoba vraća se 'normalnom' životu i može opet sudjelovati u zajedničkom bogoslužju s drugim ljudima. O jednom takvom povratku u život riječ je u odlomku iz Evanđelja po Marku (1,40-44) gdje se opisuje Isusov susret s jednim gubavcem.

3. Isus i gubavac u Mk 1,40-45

U sklopu svog javnog djelovanja Isus je izliječio mnoge bolesnike od različitih bolesti. Među njima se izričito spominje jedanaest gubavaca koje je izliječio u dvije prigode.[19] Svi sinoptici opisuju kako je Isus jednom izliječio jednog gubavca (Mt 8,1-4; Mk 1,40-44; Lk 5,12-16), a evanđelist Luka još dodaje i izlječenje desetorice gubavaca odjednom (Lk 17,11-19). Ovdje ćemo promotriti izlječenje jednog anonimnog gubavca, kako je to upisano u Evanđelju po Marku, kao najstarijem od četiriju kanonskih evanđelja.[20]

Izlječenje gubavca Marko smješta među prva Isusova djela. Prethodno je Isus nakon poziva prve četvorice učenika boravio u Kafarnaumu gdje je u mjesnoj sinagogi istjerao zloduha iz jednoga čovjeka (Mk 1,21-28). Potom je ozdravio Petrovu punicu u njegovoj kući (Mk 1,29-31), a onda mnoge druge bolesne i opsjednute ljude koje su mu donosili (Mk 1,32-34). Nakon toga Isus je u rano jutro, takoreći pobjegao iz Kafarnauma gdje ga, kako mu je rekao Petar, svi traže (Mk 1,35-37). Očigledno to je zato što žele da on u njihovu gradu nastavi svoje terapeutsko djelovanje. No Isus želi ići i u druga mjesta da i ondje propovijeda jer je, kako sam kaže, zato došao (Mk 1,38). Sadržaj Isusova propovijedanja je blizina Kraljevstva Božjeg (Mk 1,14-15) i to on navodi kao svoje primarno djelovanje, pa su čudesna izlječenja zapravo sastavni dio toga propovijedanja. Zna-

[19] Za popis svih Isusovih ozdravljenja koja su opisana u evanđeljima vidi Domagoj Runje, Skrb za bolesnike – Kristovo poslanje. *Služba Božja*, 53 (2013.) 3-4, 250-253.

[20] U Matejevu i Lukinu opisu istoga događaja osnovna je razlika kontekst u koji ga stavljaju kao i to što obojica izostavljaju podatak da je unatoč Isusovoj zabrani gubavac razglašavao što se dogodilo. Svi pak navode da je Isus gubavca očistio dodirom.

kovito je da Isus ponekad ozdravlja bolesnike gotovo suzdržano, a i broj njegovih ozdravljenja, koliko god bio velik, ipak je ograničen. To znači da nije svako Isusovo čudesno ozdravljenje u medicinskom smislu samo po sebi dovoljno da ozdravljena osoba prihvati i navještaj Kraljevstva Božjega.[21] Imajući to na umu možemo bolje razumjeti različite Isusove emocije i reakcije koje na veoma intenzivan način vidimo i u njegovu susretu s gubavcem u Mk 1,40-45:

> "I dođe k njemu neki gubavac, klekne i zamoli: 'Ako hoćeš, možeš me očistiti!' Isus ganut pruži ruku, dotače ga se pa će mu: 'Hoću, budi čist!'. I odmah nesta s njega gube i očisti se.
>
> Isus se otrese na nj i odmah ga otpravi riječima: 'Pazi, nikomu ništa ne kazuj, nego idi, *pokaži se svećeniku* i prinesi za svoje očišćenje što propisa Mojsije, njima za svjedočanstvo.'
>
> Ali čim iziđe, stane on uvelike pripovijedati i razglašavati događaj tako da Isus više nije mogao javno ući u grad, nego se zadržavao vani na samotnim mjestima. I dolažahu k njemu odasvud."

Za pojam gubavca (grč. λεπρὸς) vrijedi u ovom tekstu ono isto što smo napomenuli i za pojam gube u kontekstu dotičnih propisa Levitskoga zakonika. Naime, čovjek koji se ovdje naziva gubavcem mogao je bolovati od bilo koje vidljive kožne bolesti koja se širi po tijelu i čini ga obredno nečistim. U svakom slučaju za njega vrijede sva pravila koja se nalaze u Lev 13,45-46, a u ovoj zgodi vidimo kako se ona, objektivno rečeno, krše.

Doduše, što se tiče rasparane odjeće i raščupane kose nije u slučaju ovoga gubavca rečeno ništa, pa možemo pretpostaviti da je te propise i obdržavao. Međutim, umjesto da viče i upozorava "Nečist! Nečist!", on, kada je vidio Isusa, čini upravo suprotno, dolazi k njemu, pada na koljena i moli za očišćenje. Gubavčeva gesta molitve na koljenima kao i formulacija "ako hoćeš, možeš…" podsjećaju na Isusovu molitvu u Maslinskom vrtu (Mk 14,34-36), a to znači da se radi o molitvi osobe koja se nalazi krajnjoj životnoj tjeskobi i blizini smrti. Isto tako, valja primijetiti da su ovom događaju Isus i gubavac potpuno sami, premda su inače s Isusom gotovo uvijek njegovi učenici. Možda je to zato jer su se učenici vidjevši gubavca udaljili, da se ne bi i sami onečistili.

Nadalje, gubavčeve geste i riječi odaju da on nije tako postupao pred svakim koga je susreo, a pred Isusom je kleknuo i molio ga jer je vjerovao da mu on doista može pomoći. To se lako objašnjava time što je gubavac

---

[21] Vidi naprimjer Isusove riječi upućene nekim gradovima među kojima je upravo i Kafarnaum: "Tada stane prekoravati gradove u kojima se dogodilo najviše njegovih čudesa, a oni se ne obratiše: ‚Jao tebi, Korozaine! Jao tebi, Betsaido! Da su se u Tiru i Sidonu zbila čudesa koja su se dogodila u vama, odavna bi se već oni u kostrijeti i pepelu bili obratili. [22] Ali kažem vam: Tiru i Sidonu bit će na Dan sudnji lakše negoli vama. I ti, Kafarnaume! *Zar ćeš se do neba uzvisiti? Do u podzemlje ćeš se strovaliti!* Doista, da su se u Sodomi zbila čudesa koja su se dogodila u tebi, ostala bi ona do danas. Ali kažem vam: Zemlji će sodomskoj biti na Dan sudnji lakše nego tebi.'"(Mt 11,20-24; par. Lk 10,13-15)

morao čuti za Isusova dotadašnja ozdravljenja. No njegovo vjerovanje u Isusa ovdje je ujedno i opravdanje za njegovo kršenje zakonskih propisa, koji gubavcima zabranjuju približavanje drugim ljudima. Gubavac je morao obdržavati zapovijedi koje je Bog objavio Mojsiju, ali je u Isusu koji liječi, također, prepoznao nekoga tko čini Božja djela.

I Isusu i gubavcu bili su poznati propisi Levitskoga zakonika, ali oni ih 'krše' jer će se u ovom slučaju baš na taj paradoksalan način ispuniti svrha Zakona, a to je život (usp. Pnz 30,15-20). U tom smislu indikativno je da Isus ovoga gubavca ozdravlja dodirom, premda ga je mogao ozdraviti i samo riječju kao što je to učinio u slučaju deset gubavaca u Lk 10,11-17, za koje je izričito rečeno da su se zaustavili 'podaleko' i s te udaljenosti molili Isusa da im se smiluje, to jest da ih ozdravi.

Naime, u fizičkom kontaktu s obredno nečistom osobom, nečistoća se prenosi na čistu osobu, ali se u slučaju ovoga gubavca događa obratno. Isus dodirom čisti. To je snažna poruka o iscjeliteljskoj snazi bliskoga susreta s Isusom, no time pripovijedanje ne završava. Nakon što se gubavac očistio, Isus mu naređuje da o tomu nikomu ništa ne govori, ali mu istodobno zapovijeda neka se pokaže svećeniku i prinese što je propisao Mojsije. Drugim riječima, očišćeni gubavac treba sada izvršiti sve ono što Zakon određuje za proces obrednoga očišćenja i proglašenja gubavca čistim (Lev 14,1-32). Pritom je istaknuto da se Isus dok mu je sve to govorio na nj otresao, što se čini u suprotnosti s njegovom prvom reakcijom ganuća[22] kad mu se gubavac približio i zamolio da ga očisti. Zašto sada Isus nastupa tako otresito?

Što se tiče zabrane da govori što se dogodilo, imamo paralele i u drugim slučajevima gdje Isus nakon ozdravljenja ili čak oživljenja naređuje da se o tome šuti.[23] To možemo razumjeti u smislu da dotični ljudi još nisu sposobni prenijeti autentičnu poruku ozdravljenja koje je u službi navještaja Kraljevstva Božjega i svesti taj događaj samo na senzacionalno čudo u kojem su riješeni nečiji zdravstveni problemi, a zanemariti duhovni vid ozdravljenja koje smjera prema potpunom spasenju čovjeka.[24]

---

[22] Zanimljivo je da u nekim grčkim rukopisima umjesto *ganut* (σπλαγχνισθεὶς) nalazimo *srdit* (ὀργισθεὶς). Ako prihvatimo takvo čitanje, onda se otvara pitanje što ovdje znači Isusova srditost. Usp. bilj. *u* zu Mk 1,41 u *Novi zavjet s uvodima i bilješkama Ekumenskoga prijevoda Biblije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1992.; Vidi također bilješku uz Mk 1,41 kritičkoga aparata u *The Greek New Testament*, 4. izdanje (ur. Barbara Aland, Kurt Aland i dr), Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1994.

[23] U Evanđelju po Marku to je još oživljenje Jairove kćeri (5,43), ozdravljenje gluhoga mucavca (7,36), a moguće je tako shvatiti i riječi ozdravljenom slijepcu iz Betsaide kada mu na kraju Isus kaže: "Ne ulazi u selo." (8,26).

[24] Opet je dobar primjer ozdravljenje gubavaca. Isus ih je ozdravio svih desetoricu, ali samo jednomu, onomu koji se vratio da mu zahvali, rekao je: "Tvoja te vjera spasila" (Lk 17,19). O razlikovanju između vjere koja ozdravlja i vjere koja spašava vidi Domagoj Runje, Skrb za bolesnike – Kristovo poslanje, 260-261.

No za našu temu važniji je drugi dio u kojem Isus naređuje gubavcu da dalje izvrši ono što propisuje Zakon. To što se pritom na nj otresao možda izražava Isusov strah da će očišćeni gubavac iz toga što je ozdravljen faktičnim kršenjem zakonskih propisa izvući krivi zaključak. Naime, mogao bi zaključiti da Isus ne poštuje Zakon ili da on više nema nikakvu vrijednost, a to je pogrešno. Isus izričito kaže gubavcu neka izvrši ono što je propisao Mojsije za očišćenje, a to što je on sam prekršio propis zabrane fizičkoga kontakta s gubavcem nije nepoštivanje Zakona, nego upravo ispunjavanje onoga za čime Zakon teži. To nije ostajanje u bolesti i izolaciji, nego ozdravljenje i povratak u život sretnoga zajedništva drugim ljudima koje se u Starome zavjetu na poseban način slavi u hramu.

U nastavku pripovijedanja ne govori se o tome je li ozdravljeni čovjek otišao svećeniku i obavio sve što treba da bude i službeno proglašen čistim i to ostavljamo otvorenim. Izričito je rečeno da gubavac nije poslušao onu prvu Isusovu zabranu da ikomu išta kazuje, nego je odmah počeo razglašavati što se dogodilo, zbog čega se Isus povlačio na samotna mjesta, ali su mu svejedno i na ta mjesta odasvud dolazili mnogi ljudi.

Što iz ovoga događaja možemo primijeniti na okolnosti pandemije COVID-19?

Smatramo da znajući što i zašto Mojsijev zakon propisuje za ponašanje gubavca, iz Isusova susreta s jednim takvim čovjekom možemo izvući razborit i balansiran stav prema epidemiološkim mjerama ne samo u pandemiji COVID-19 nego i u drugim sličnim situacijama.

Kao prvo, Isusov postupak podrazumijeva da je Mojsijev Zakon kao put života više od zbroja njegovih pojedinačnih propisa. U konkretnom slučaju to znači da propisi za ponašanje gubavca nisu nepromjenjiva i trajna osuda dotičnoga čovjeka, nego način zaštite od širenja zaraze i nečistoće. Ako postoji postupak koji se izvana, čak protivi dotičnim propisima, ali može gubavca izvući iz njegova stanja, onda upravo taj postupak, a ne slijepo vršenje propisa ispunjava svrhu i smisao Zakona. U ovom slučaju to je fizički kontakt s gubavcem, koji je inače zabranjen, jer se njime prenosi zaraza i nečistoća.

Tu pouku trebamo nadopuniti na temelju druge Isusove geste, a to je zapovijed ozdravljenom gubavcu da dalje učini sve ono što Mojsijev zakon propisuje za očišćenje. Naime, ta Isusova gesta poručuje da njegovo djelo ozdravljenja koje je izvršio kršenjem određenih propisa nije te iste propise dokinulo. Premda njihov sadržaj nije apsolutan i nepromjenjiv, oni trebaju postojati jer bi u protivnom ignorirali životnu realnost i bolešću pogođenih ljudi i svih koji s njima dolaze u kontakt.

Zaključne misli

Potaknuti različitim reakcijama na epidemiološke mjere u pandemiji COVID-19 koje su, što se tiče vjerskoga života, kulminirale potpunim zatvaranjem crkava 2020. godine i to u vrijeme koje je zahvatilo i samu

svetkovinu Uskrsa, promotrili smo dva biblijska teksta koja nam mogu biti smjernica za zauzimanje stava u takvim situacijama. To su propisi za gubavce u Lev 13,45-46 i Isusov susret s gubavcem u Mk 1,40-45.

Svjesni smo da se ti tekstovi samo djelomično podudaraju sa stanjem pandemije jer se u njima ne govori o stanju u kojem se nalazi odjednom čitav narod ili neka veća zajednica, nego se radi o pojedincu. Nije nam bila namjera u njima tražiti kategorične zaključke koji se moraju bespogovorno prihvatiti, nego iznijeti promišljanja koja navedene biblijske tekstove aktualiziraju na način koji je otvoren i prema drugačijim pogledima.

Propisi za gubavce u Lev 13,45-46 jednom riječju isključuju dotične osobe iz društvenoga života. Možemo zamisliti kako je težak takav život i upitati se kako te osobe žive svoj odnos s Bogom lišen onog slavljeničkoga elementa koji se realizira u hramskom bogoslužju i svim blagdanskim, prigodnim i svakodnevnim vjerskim slavljima. Slavlje blagdana i prinošenje žrtava, koje inače Bog zapovijeda u Zakonu koji je objavio Mojsiju, u njihovu je slučaju zabranjeno. Osobama pogođenima gubom uskraćeno je mnogo toga u čemu se drugi ljudi raduju. Međutim, pri tome valja istaknuti da su propisi koji se tiču gubavca sastavni dio istoga Zakona i da oni ostaju vjerni Savezu s Bogom. upravo kada vrše onu riječ koja se na njih odnosi. To znači da ljudima, koji su u stanju bolesti i obredne nečistoće, pa zbog toga ne smiju pristupiti u hram i sudjelovati u hramskom bogoslužju, time nije uskraćen život u zajedništvu s Bogom. Kada bi to bilo tako, onda bi se obezvrijedio susret s Bogom u njegovoj riječi koje ne ignorira ni najgoru situaciju u kojoj se čovjek može naći. Drugim riječima, premda su po sebi nepoželjne, okolnosti u kojima nam je ograničeno ili potpuno onemogućeno fizičko sudjelovanje u redovitom zajedničkom bogoslužju, prigoda su nam da bolje osvijestimo sakramentalnost same napisane Božje riječi, o čemu je Sveti Franjo upravo govoreći o euharistiji u Pismu klericima rekao: "Znamo da ne može postojati tijelo, ako ga prije ne posveti riječ." [25]

U tom smislu čini nam se potrebnim osvrnuti se i na to da se ponekad čuje u propovijedima i navodi u komentarima kako je stanje nečistoće zbog bolesti gube u Bibliji bilo znak Božje kazne zbog grijeha te je osoba time pogođena bila udaljena i od Boga i od ljudi. [26] Za takvo shvaćanje mogu se navesti i biblijski tekstovi gdje se pogođenost tom bolešću doista opisuje kao Božja kazna (npr. Br 12,10; Pnz 28,27.35; 2 Kr 15,5; 2 Ljet 26,16-21). Međutim, pri tome zanemaruje se činjenica da vršenjem propi-

[25] S. Marija od Presvetoga srca [Anka Petričević] (uredila), *Spisi Sv. Franje i Sv. Klare Asižana*, Symposion Split, 1988., 54

[26] Usp. Klemens Stock, *Marco. Commento contestuale al secondo Vangelo*, Edizioni ADP, Roma 2003., 50.; Rudolf Schnackenburg, Evanđelje po Marku. Duhovno čitanje, 1. Svezak, Glas koncila, Zagreb 2018., 50-51; Vidi također Benjamin Traynor W. "Social Distancing, Masks, And Qurantine; Not Just A 2020 Thing: Lessons From Leviticus 13: 45-46 For A Covid-19 World." (2020)., u: https://rts.edu/wp-content/uploads/2021/01/BT-Gen-Deut-Paper-Lev.13.pdf (03. 11. 2021.)

sa koji se na njih odnose, gubavci pokazuju svoju ljubav i brigu za druge ljude, kao što i svi drugi ljudi mogu na različite načine pomoći gubavcima.

Uz to sjetimo li se drugih vrsta obredne nečistoće (npr. žene poslije poroda), onda obredna nečistoća kao takva ne može biti shvaćena kao kazna. Drugim riječima, doista teške i mučne propise koji se tiču gubavaca ne bismo trebali gledati kao marginaliziranje, odbacivanje i diskriminaciju takvih osoba što bi im uz samu bolest bio dodatni teret. Smisao tih propisa radije vidimo u tome da se čovjek koji je obolio od gube ne ostavlja bez ikakve riječi, nego mu se daje uputa kako se treba ponašati u svojoj situaciji, i to ne gubeći nadu da iz te nevolje može biti izbavljen. O tome, da ta nada nije uzaludna svjedoči, ne samo ovaj događaj u kojem je Isus ozdravio jednoga gubavca, nego i sami Mojsijev zakon, u kojem se uz propise za oboljele, nalaze i propisi za očišćenje onih koji od bolesti ozdrave.

WORSHIP AND QUARANTINE

Abstract

The closure of churches for public worship during the general lockdown due to the COVID-19 pandemic has provoked diverse reactions but also it has encouraged some new forms of pastoral and worship. In that context a new interest in the reading of Old Testament texts related to the impossibility or prohibition of entering the temple, i.e., participation in public worship for persons in a state of ritual impurity or in other similar circumstances has been awakened as well. These are usually temporary, longer, or shorter periods after which the purified person can approach the temple again. But sometimes the condition of impurity lasts a long or even a lifetime.

The question arises as to how such persons, who cannot participate in temple worship, can live their relationship with God and their fellow man. In doing so, we start from the fact that in the Old Testament context, the answer to that question cannot be sought outside the Law of Moses.

In this presentation, we will take a closer look at the regulations for lepers in the Leviticus (13:45-46) and Jesus' healing of a leper in the Gospel of Mark (1:40-44) and try to read them in the current circumstances of the COVID-19 pandemic.

Keywords: worship, quarantine, leper, ritual (im)purity, Bible, COVID-19.

MEĐUNARODNI ZNANSTVENI SKUP | INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

PROBUDITI KREATIVNOST

IZAZOVI UČENJA I POUČAVANJA U KONTEKSTU PANDEMIJE I MIGRACIJA

INCITING CREATIVITY

LEARNING AND TEACHING CHALLENGES IN THE CONTEXT OF PANDEMIC AND MIGRATION

Split 10. rujna 2021. | September 10, 2021

PROGRAM | PROGRAMME

9.00 **Otvorenje simpozija** | *Opening remarks*

I. SESIJA | SESSION 1

9.15 **Matthias Scharer**
Hrabro živjeti različitost. Poticaji u planetarnom i migrantskom svijetu | *Living multiplicity courageously. encouragements in a planetary and migrant world*

9.45 **Valentina Blaženka Mandarić**
Doprinos religijskog obrazovanja u sučeljavanju učenika s virusom COVID-19 | *The Contribution of Religious Education in Confronting Students with COVID 19 virus*

10.00 **Marijana Mohorić**
Nejednakost odgojno-obrazovnih (pred)uvjeta kao izazov praksi kršćanske inicijacije djece i mladih u doba pandemije | *Inequality of Educational Preconditions as a Challenge to the Practice of Christian Initiation of Children and Youth in the Pandemic Time*

10.15 **Ana Thea Filipović, Stanko Rithar**
Utjecaj krize uzrokovane pandemijom koronavirusa na neke aspekte kvalitete života, mentalnog zdravlja i vjere adolescenata | *The Impact of The Crisis Caused by the Coronavirus Pandemic on Some aspects of the Quality of Life, Mental Health and Faith of Adolescents*

10.30 **Kata Amabilis Jurić**
Vjeroučitelj pred izazovima pandemije, potresa i migracija – duhovni aspekt | *Religious Education Teacher Facing the Challenges of Pandemic, Earthquake and Migration - the Spiritual Aspect*

10.45 **Jadranka Garmaz, Sabina Marunčić**
Međureligijska kompetencija u vjeronaučnoj nastavi u svjetlu enciklike Fratelli tutti | *Interreligious Competence in Religious Education in the Light of the Encyclical Fratelli tutti*

11.00 **David Kraner**
Prednosti i nedostaci korištenja internetskih medija u odgoju i učenju | *Advantages and Disadvantages of Using the Internet Medium for Education and Learning*

II. SESIJA | SESSION 2

11.45 **Stanko Gerjolj**
Kriza, osjećaji i reakcije | *Crisis, Feelings and Reactions*

12.00 **Janez Vodičar**
Komparativna teologija kao jedan od mogućih izazova vjerskog odgoja u kontekstu globalnih migracija | *Comparative Theology as a Possible Response for the Religious Education in the Context of Global Migrations*

12.15 **Iva Nežič Glavica**
Obitelj – Crkva u malom i njeni izazovi u epidemiološkim uvjetima COVID-19 | *The Family – Church in Small and its Challenges in the Grip of the Covid-19 Epidemic*

12.30 Tadej Stegu
Radosna vijest među lošim vijestima. Pandemija i navješćivanje kerigme | *Good News among Bad News. The Pandemic and the Proclamation of the Kerygma*

12.45 Andrej Šegula
Uloga i poslanje Slovenskoga katehetskog ureda (SKU) u vrijeme pandemije | *The Role and Mission of the Slovenian Catechesis Office (SKU) in the Time of the Coronavirus Pandemic*

III. SESIJA | SESSION 3

15.30 Ivica Jurić
Kako govoriti o Bogu i svjedočiti njegovu prisutnost u vremenu koronakrize? | *How should We Talk about God and Witness his Presence in Times of Coronavirus Crisis?*

15.45 Domagoj Runje
Bogoslužje i karantena | *Worship and Quarantine*

16.00 Emanuel Petrov, Šimun Markulin
"Homo euharisticus" bez euharistije? | *"Homo euharisticus" without the Eucharist?*

16.15 Alojzije Čondić
Odraz migracija i pandemije na pastoral | *Impact of Migration and Pandemics on Pastoral Care*

16.30 Mihael Prović, Doris Žuro
Sakramentalni život djece i mladih s posebnim potrebama u Splitsko-makarskoj nadbiskupiji u doba pandemije | *Sacramental life of children and young with Special Needs in the Split-Makarska Archdiocese during the Pandemic*

16.45 Marko Šutalo
Pastoralna pratnja i duhovna skrb u domovima za stare i nemoćne u Hercegovini u vrijeme pandemije | *Pastoral Accompaniment and Spiritual Care in Nursing Homes in Herzegovina during the Pandemic*

17.00 Franjo Frankopan Velić
Dva suprotstavljena stava prema znanosti u vrijeme pandemije | *Two Opposed Attitudes towards Science in Time of Pandemic*

17.15 Bruno Petrušić, Darko Rapić
Teorije zavjere i lažne vijesti unutar (kritičkog) vjeronauka | *Conspiracy Theories and Fake News within (critical) Religious Education*

IV. SESIJA | SESSION 4

17.45 Wolfgang Weirer
Razgovarati jedno s drugim, umjesto jedno o drugome. Međureligijska edukacija kao profilaksa radikalizacije | *Talking with Each Other instead of about Each Other. Interfaith Education as a Preventive Measure against Radicalization*

18.00 Hans Mendl
Moja ograničenja. Religijska edukacija kao doprinos svladavanju kontingencije i poticanju empatije | *My Narrow Limits. Religious Education as a Contribution to Overcoming Contingency and Promoting Empathy*

18.15 Elżbieta Osewska
Obrazovanje djece i mladih u kontekstu smisla i duhovnosti | *Educating children and Youth in Meaning and Spirituality*

18.30 Józef Stala, Elżbieta Osewska
Religijska edukacija u kontekstu rastućih migracija u Europi | *Religious Education in the Context of Growing Migration into Europe*

19.00 Završetak simpozija | *Closing remarks*

This is a forward-looking volume that seeks to meet contemporary challenges head-on. It presents contributions that develop new models of education, ministry, and eucharistic sharing for a society in crisis. The content is centered on Central and Eastern European contexts, but it is highly relevant for educators and scholars everywhere since the 'signs of the times' are not confined to specific regions. In particular, the creative approaches to adapting techniques, technologies, and expertise in both empirical sciences and the humanities to relieve the tensions caused by the dual crises of pandemic and migration make this volume a significant step forward in rethinking religious and theological education.

Daniel Minch
Assistant Professor of Dogmatic Theology, Karl-Franzens-Universität Graz

Radovi Zbornika konvergiraju s koncentracijom potreba koje društvo mora u ovom vremenu rješavati. […] Zbornik će u aktualnim prilikama biti izvorni doprinos hrvatskoj znanosti usmjerenoj na procese odgoja i obrazovanja u vremenu pandemije i migracija. Posebno važan znanstveni aspekt djela je međukulturalna razmjena znanja i iskustva znanstvenika kao i analiza obrazovno-odgojnih procesa šest različitih europskih zemalja.

Edina Vejo
Islamski pedagoški fakultet, Univerzitet u Zenici

U člancima se promišlja o iznimno važnim znanstvenim, pedagogijskim, religijskopedagogijskim, teološkim i pastoralnim pitanjima vezanima za aktualno stanje pandemije te kontekst rastućih migracija u Europi. Temama se pristupa s različitih teoloških motrišta, polazeći od različitih europskih iskustava. Osim, naime, radova iz Hrvatske, u zborniku se nalaze i radovi znanstvenika, ponajprije teologa, iz Slovenije, Njemačke, Austrije, Poljske i Bosne i Hercegovine. […] S različitih motrišta pokušavaju razumjeti i protumačiti izazove pandemije i migracija za djelovanje Crkve te općenito za odgojno-obrazovno djelovanje. Poseban znanstveni doprinos ovih radova jest u aktualnosti tema koje istražuju, te u pluriperspektivnosti i interdisciplinarnosti kao temeljnim pristupima istraživanju tih tema.

Ružica Razum
Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Zagrebu

ISBN 978-953-8429-01-9